

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

KAMU POLİTİKALARI KAPSAMINDA TOPLUMSAL
CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ

Esin ASLANPAY ÖZDEMİR

Danışman
Prof. Dr. Asuman ALTAY

İZMİR - 2020

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Esin ASLANPAY ÖZDEMİR
Öğrenci No : 2014801454
Tez Başlığı : Kamu Politikaları Kapsamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma İlişkisi
Savunma Tarihi : 14.01.2020
Danışmanı : Prof. Dr. Asuman ALTAY

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür SARAÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Hamdi EMEÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Tülin CANBAY	Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Bernur AÇIKGÖZ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

İmza






Esin ASLANPAY ÖZDEMİR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği ~~(X)~~ oy çokluğu (-) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Müdür V.

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Kamu Politikaları Kapsamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma İlişkisi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2020

Esin ASLANPAY ÖZDEMİR



ÖZET

Doktora Tezi

Kamu Politikaları Kapsamında Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma İlişkisi **Esin ASLANPAY ÖZDEMİR**

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Maliye Programı

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisi, yaklaşık olarak otuz yıldır akademisyenler, araştırmacılar ve politika yapımcılar tarafından tartışılmaktadır. Dünyanın birçok bölgesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlenmesi konularında pek çok ilerleme kaydetmiş olsa da hayata geçirilmesi gereken çok sayıda önlem varlığını korumaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık olarak yarısı kadınlardan oluşurken onları göz ardı eden plan, program, proje ve politikalarla hedeflenen kalkınma düzeyine ulaşmak ve bu düzeyin sürdürülebilirliğini sağlamak söz konusu değildir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği yalnızca insani gelişme için değil; ekonomik gelişme için de bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların ve kız çocukların güçlenmesini garanti altına almak; eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, insana yakışır iş, siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerine katılım gibi fırsatlar yaratarak sürdürülebilir ekonomilerin inşa edilmesine olanak tanımaktadır. Bu yolla üretkenliği artırmak ve diğer kalkınma göstergelerini geliştirmek mümkündür.

Kadınlar dâhil olmadan yüksek sosyoekonomik kalkınma düzeyine ulaşmak ve bu düzeyin sürdürebilir olmasını sağlamak söz konusu değildir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlenmesini sağlamak tüm toplumlar için bir gerekliliktir. Bu süreçte devlet ve pek çok farklı şekilde tasarlanabilen kamu politikaları önemli bir rol oynamaktadır. 1930'lu yıllardan günümüze kadar geçen süreçte devletin ekonomideki rolü, pek çok kez değişim göstermiştir. Ancak modern iktisat tarihi boyunca yaşanan gelişmeler,

piyasanın ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sonuçların, her zaman etkin ve adil olmadığını göstermektedir. Bu bakımdan ekonomideki rolü zaman zaman değişim göstermekle birlikte; devletin piyasanın başarısız olduğu durumlara politika araçlarıyla müdahale etmesi önemini korumaktadır.

Çalışmada toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinin analiz edilmesi ve bu ilişkide kamu politikalarının rolünün ele alınması amaçlanmıştır. Bu amaçla toplumsal cinsiyete duyarlı bir kalkınma sürecinde devletin kullanacağı politika araçları değerlendirilmiş ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin kalkınma açısından önemi ampirik olarak analiz edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisi 36 OECD üyesi ülkenin 2010-2017 dönemine ilişkin yıllık verileri kullanılarak panel veri yöntemi ile incelenmiştir. Kalkınma düzeyi, ekonomik ve insani olmak üzere iki boyutuyla ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisi, iki ayrı modelle incelenmiştir. Kullanılacak modelleri belirlemek için yapılan test sonucunda toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin Sabit Etkiler Modeli; toplumsal cinsiyet eşitliği ve insani kalkınma arasındaki ilişkinin ise Tesadüfi Etkiler Modeli kullanılarak analiz edilmesi uygun görülmüştür. Bunun yanında 36 OECD üyesi ülke gelir düzeylerine göre iki gruba ayrılarak toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisi her iki ülke grubu için yeniden analiz edilmiştir.

36 OECD üyesi ülkeyi kapsayan modellerden elde edilen ampirik bulgular; eğitimde, işgücüne katılımda ve parlamentoda temsilde toplumsal cinsiyet eşitliği arttıkça ekonomik kalkınma düzeyinin arttığını göstermektedir. Benzer biçimde eğitimde, işgücüne katılımda ve parlamentoda temsilde toplumsal cinsiyet eşitliğinin, insani kalkınma üzerinde pozitif; doğurganlık hızının ise insani kalkınma üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte; ülkelerin iki gelir grubuna ayrıldığı modellerden bazı açıklayıcı değişkenler için farklı bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimler: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma, Kamu Politikaları, Mali Politikalar, Panel Veri Analizi.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

**The Relationship between Gender Equality and Development Within the
Context of Public Policies**

Esin ASLANPAY ÖZDEMİR

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Science

Department of Public Finance

Public Finance Program

The relationship between gender equality and development has been argued over the last three decades by academicians, researchers, and policymakers. While many parts of the world have achieved significant progress towards gender equality and the empowerment of women, there are still many measures to be taken. Considering that approximately half of the world's population is women, it is not possible to reach the level of development and ensure its sustainability that is targeted by the plans, programs, projects, and policies overlooking the existence of women.

Not only gender equality is a necessity for human development, but it is also considered as an inevitable requirement for economic development. Ensuring gender equality and empowerment of women and girls creates opportunities for equal access to education, health care, decent work, and representation in political and economic decision-making processes which facilitates constructing sustainable economies. In this way, it is possible to enhance productivity and to improve other development outcomes.

It is not possible to achieve high-level socio-economic development and sustain that level without women. Therefore, it is a necessity to ensure gender equality and empower women in all societies. Governments and public policies designed in different forms play an important role in this process. The role of the state in the economy has changed many times since the 1930s. However, developments throughout the history of modern economics show that the

economic and social outcomes of the market are not always efficient and equitable. While the role of the state in the economy varies from time to time, public policy intervention still remains important when the market fails.

In this thesis, it is aimed to analyze the relationship between gender equality and development and to discuss the role of public policies in this relationship. For this purpose, the policy tools to be used by the governments in a gender-sensitive development process were evaluated and the importance of gender equality for development was analyzed empirically.

The relationship between gender equality and development was analyzed with the panel data method using 36 OECD member countries' annual data for the period between 2010-2017. The development level has been evaluated separately in two dimensions as economic and human. In this context, the relationship between gender equality and development has been examined with two different models. The result of the test applied in order to determine which models should be used to analyze, it was found appropriate to analyze the relationship between gender equality and economic development using the Fixed Effects Model and the relationship between gender equality and human development using the Random Effects Model. Furthermore, 36 OECD member countries were divided into two groups according to their income levels, and the relationship between gender equality and economic development was reanalyzed for both country groups. Empirical evidence from the models covering 36 OECD member countries suggests that as gender equality increases in education, labor force participation and representation in parliament, the level of economic development increases. Similarly, gender equality in education, labor force participation and representation in parliament has a positive effect on human development; whereas the fertility rate has a negative effect on human development. However, from the models in which countries are divided into two income groups, different results were obtained for some explanatory variables.

Keywords: Gender Equality, Development, Public Policies, Fiscal Policies, Panel Data Analysis.

KAMU POLİTİKALARI KAPSAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
EK LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TOPLUMSAL CİNSİYETE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
1.1.1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımı	8
1.1.2. Toplumsal Cinsiyet Roller	13
1.1.3. Kadınların Üçlü Rolü	16
1.1.3.1. Yeniden Üretici Rol	16
1.1.3.2. Üretici Rol	17
1.1.3.3. Topluluk Yönetim Rolü	18
1.1.4. Kadınların Pratik ve Stratejik Toplumsal Cinsiyet İhtiyaçları	19
1.1.4.1. Pratik Toplumsal Cinsiyet İhtiyaçları	20
1.1.4.2. Stratejik Toplumsal Cinsiyet İhtiyaçları	20
1.1.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Tanımlanması, Ölçümü ve Önemi	21
1.1.5.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Olgusu	25
1.1.5.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ölçülmesi	29
1.1.5.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Kalkınma Bakımından Önemi	36
1.1.5.4. Toplumsal Cinsiyeti Anaakımlaştırma Stratejisi	42
1.2. KALKINMA İLE İLİŞKİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE	45

1.2.1. Kalkınma Olgusu	47
1.2.2. Kalkınma ve Refahın Toplumsallaşması	49
1.2.3. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Ayrımı	50
1.2.4. Kalkınma Düzeyinin Belirlenmesi	54
1.2.4.1. Kalkınma Göstergeleri	56
1.2.4.2. Kalkınma Düzeyinin Ölçülmesi	57
1.2.4.2.1. Kalkınmanın Gelir Düzeyi ile Ölçülmesi	58
1.2.4.2.2. Gelire Bağlı Göstergelerin Kalkınma Düzeyini Ölçme Bakımından Zayıf Yönleri	61
1.2.4.2.3. GSYH'nin Ötesi ve Kalkınma Düzeyinin Alternatif Yöntemlerle Ölçülmesi	64
1.2.4.2.3.1. GSYH'de Düzeltme Yapan Göstergeler	68
1.2.4.2.3.2. GSYH'yi Tamamlayan Göstergeler	71
1.2.4.2.3.3. GSYH'yi Kullanmayan Göstergeler	79
1.2.5. Kalkınma Düzeyinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakımından Önemi	84

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA TARİHSEL BAĞLAM VE TEORİK ÇERÇEVE

2.1. TOPLUMSAL CİNSİYETLE İLİŞKİLİ KONULARA YÖNELİK İLGİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	88
2.1.1. Feminizm ve Modern Feminizmin Kısa Tarihçesi	90
2.1.2. Feminist Tartışmaların Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Gündemine Dönüşmesi	94
2.2. KALKINMA İKTİSADI	98
2.2.1. Kalkınma İktisadının Doğuşu ve Evrimi	99
2.2.1.1. Sanayi Devrimi – II. Dünya Savaşı Arası Dönem	101
2.2.1.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem	104
2.2.2. Kalkınma Sürecinde Yapısal Değişim ve Kalkınma Teorileri	107
2.2.2.1. Dengeli Kalkınma Modelleri	109
2.2.2.1.1. Büyük İtiş Kuramı – Rosenstein-Rodan	111
2.2.2.1.2. Yoksulluk Kısır Döngüsü Teorisi – R. Nurkse	114
2.2.2.1.3. Yapısal Değişim ve Kalkınma – H. B. Chenery	115
2.2.2.1.4. Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma – A. Lewis	116
2.2.2.2. Dengesiz Kalkınma Modelleri	119

2.2.2.2.1. A. C. Hirschman ve Dengesiz Kalkınma	120
2.2.2.2.2. Paul Streeten ve Dengesiz Kalkınma	121
2.2.2.3. Düalizm Modeli	122
2.2.2.4. Tarihsel Kalkınma Aşamaları Teorisi – W. W. Rostow	123
2.2.2.5. Uluslararası Bağımlılık Kuramları	125
2.2.2.6. Yeni Klasik Yaklaşımlar	128
2.3. KADINLARIN İKİNCİL KONUMUNA İLİŞKİN KURAMSAL ÇERÇEVE	129
2.3.1. Modernizasyon Teorisi	129
2.3.2. Bağımlılık Teorisi	132
2.3.3. Liberal Feminizm	133
2.3.4. Marksist Feminizm	135
2.3.5. Radikal Feminizm	136
2.3.6. Sosyalist Feminizm	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ - KALKINMA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA DEVLETİN ROLÜ VE KAMU POLİTİKALARINA YANSIMASI

3.1. KADINLARIN KALKINMA PLANLAMA SÜRECİNE DÂHİL EDİLMESİ	139
3.1.1. Kadınların Kalkınma Planlama Sürecine Dâhil Edilmesine İlişkin Politika Yaklaşımları	141
3.1.1.1. Refah Yaklaşımı	142
3.1.1.2. Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı	143
3.1.1.2.1. Hakkaniyet Yaklaşımı	146
3.1.1.2.2. Yoksulluk Karşısı Yaklaşım	147
3.1.1.2.3. Etkinlik Yaklaşımı	148
3.1.1.2.4. Güçlendirme Yaklaşımı	148
3.1.1.3. Kalkınma ve Kadınlar Yaklaşımı	151
3.1.1.4. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı	152
3.1.2. Uluslararası Toplum Düzeyinde Yaşanan Gelişmeler	153
3.1.2.1. Birleşmiş Milletler	154
3.1.2.2. Uluslararası Çalışma Örgütü	158
3.1.2.3. Dünya Bankası	163
3.1.2.4. Avrupa Birliği	167

3.2. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA GÜNDEMİNDE DEVLETİN ROLÜ	173
3.2.1. Devlet Müdahalesinin Gerekçeleri	175
3.2.2. Devletin Değişen Rolü ve Kamu Politikalarının Dönüşümü	177
3.2.2.1. 1950-1970 Yılları Arası Dönem	178
3.2.2.2. 1980'ler ve Sonrası Dönem	179
3.3. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİNDE KAMU POLİTİKALARININ ROLÜ	181
3.3.1. Kamu Politikaları Açısından Bakış	182
3.3.2. Makroekonomi Politikaları Açısından Bakış	185
3.3.2.1. Kamu Mali Politikaları	190
3.3.2.1.1. Kamu Harcama Politikası	197
3.3.2.1.1.1. Fiziki ve Sosyal Altyapı Yatırımları	199
3.3.2.1.1.2. İstihdam Artışı Sağlayan Kamu Yatırımları	202
3.3.2.1.1.3. Kamu Yatırımlarını Öncelikli Hale Getirmeye Yönelik Stratejiler ve Araçlar	205
3.3.2.1.1.3.1. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme	205
3.3.2.1.1.3.2. Mali Alan	207
3.3.2.1.2. Vergi Politikası	209
3.3.2.2. Para Politikası	214

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

4.1. OECD ÜYESİ ÜLKELERDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA GÖSTERGELERİ	218
4.2. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK LİTERATÜR	222
4.3. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİNİN PANEL VERİ ANALİZİ	240
4.3.1. Panel Veri Modelleri	241
4.3.1.1. Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi	242
4.3.1.2. Sabit Etkiler Modeli	243
4.3.1.3. Tesadüfi Etkiler Modeli	244

4.3.2. Model Seçimi: Hausman Testi	245
4.3.3. Panel Veri Modellerinde Varsayımların Testi	246
4.3.3.1. Değişen Varyans	247
4.3.3.2. Otokorelasyon	248
4.3.3.3. Birimler Arası Korelasyon	249
4.3.4. Varsayımların Sağlanamaması Durumunda Dirençli Tahminciler Üreten Driscoll-Kraay Testi	250
4.4. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİNİN PANEL VERİ YÖNTEMİYLE ANALİZİ	250
4.4.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı	250
4.4.2. Tanımlayıcı İstatistikler	254
4.4.3. Uygulama	255
4.4.3.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-Ekonomik Kalkınma İlişkisi Analiz Sonuçları	256
4.4.3.1.1. Birinci Ülke Grubu İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-Ekonomik Kalkınma İlişkisi Analiz Sonuçları	260
4.4.3.1.2. İkinci Ülke Grubu İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-Ekonomik Kalkınma İlişkisi Analiz Sonuçları	264
4.4.3.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-İnsani Kalkınma İlişkisi Analiz Sonuçları	267
SONUÇ	273
KAYNAKÇA	282
EK	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BKH	Binyıl Kalkınma Hedefleri
BM	Bileşmiş Milletler
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
ÇBYE	Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi
DAW	Kadınların İlerlemesi Birimi
DAWN	Yeni Bir Çağ için Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri
DİYE	Daha İyi Yaşam Endeksi
ECLA	Latin Amerika Ekonomik Komisyonu
ECOSOC	Ekonomik ve Sosyal Konsey
EUİGE	Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GNI	Gross National Income
GSMH	Gayrisafi Milli Hâsıla
GSMM	Gayrisafi Milli Mutluluk
GSYH	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
HEKK	Havuzlanmış En Küçük Kareler
HIV/AIDS	Human Immunodeficiency Virus/Acquired Immune Deficiency Syndrome
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	Uluslararası Para Fonu
İGE	İnsani Gelişme Endeksi
KBDG	Kişi Başına Düşen Gelir
KCUE	Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi
KK	Kalkınmada Kadınlar
KKE	Kapsayıcı Kalkınma Endeksi
KvK	Kalkınma ve Kadınlar
LR	Olabilirlik Oranı
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

OSAGI	Toplumsal Cinsiyet Konuları ve Kadınların Güçlendirilmesi Özel Danışmanlık Ofisi
OXFAM	Oxford Committee for Famine Relief
Pİ	Pratik İhtiyaçlar
SE	Sabit Etkiler
SERE	Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi
SGE	Sosyal Gelişme Endeksi
SGP	Satın Alma Gücü Paritesi
Sİ	Stratejik İhtiyaçları
SİO	Sübjektif İyi Oluş
SKH	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
SKTCE	Sosyal Kurumlar ve Toplumsal Cinsiyet Endeksi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TCAE	Toplumsal Cinsiyet Adaleti Endeksi
TCDGE	Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi
TCEE	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi
TCGE	Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi
TCGÖ	Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü
TCvK	Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma
TE	Tesadüfi Etkiler
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIFEM	Birleşmiş Milletler Kadınlar için Kalkınma Fonu
UN-INSTRRAW	Birleşmiş Milletler Kadının İlerlemesi için Araştırma ve Eğitim Enstitüsü
UN-SWAP	BM Sistem Geneli Eylem Planı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımının Gelişimi	s. 150
Tablo 2: BM Bünyesinde ve Çevresinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Tarihsel Gelişimi	s. 156
Tablo 3: ILO Bünyesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Tarihsel Gelişimi	s. 159
Tablo 4: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlama Amacına Yönelik AB Direktifleri	s. 172
Tablo 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma Bağlamında Gelişmekte Olan Ülkelerde Müdahale Alanları	s. 184
Tablo 6: Devletin Ek Kaynak Yaratma Yöntemleri	s. 207
Tablo 7: Sosyoekonomik Hakların Gerçekleştirilmesine Yönelik Para Politikası Önlemleri	s. 216
Tablo 8: Tanımlayıcı İstatistikler	s. 255
Tablo 9: Kişi Başına Düşen Gelire Göre Model Tahmin Sonuçları	s. 256
Tablo 10: Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)	s. 258
Tablo 11: Birinci Ülke Grubu İçin Kurulan Modelin Tanımlayıcı İstatistikleri	s. 261
Tablo 12: Birinci Ülke Grubu için Kişi Başına Düşen Gelire Göre Model Tahmin Sonuçları	s. 261
Tablo 13: Birinci Ülke Grubu İçin Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)	s. 263
Tablo 14: İkinci Ülke Grubu İçin Kurulan Modelin Tanımlayıcı İstatistikler	s. 264
Tablo 15: İkinci Ülke Grubu için Kişi Başına Düşen Gelire Göre Model Tahmin Sonuçları	s. 265
Tablo 16: İkinci Ülke Grubu İçin Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)	s. 266
Tablo 17: İnsani Gelişme Endeksine Göre Model Tahmin Sonuçları	s. 268
Tablo 18: Tesadüfi Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)	s. 270

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin İşgücü Piyasasına Etkisi	s. 40
Şekil 2: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk İlişkisi	s. 41
Şekil 3: GSYH'ye Alternatif Ölçüm Yöntemleri	s. 67
Şekil 4: İnsani Gelişme Endeksinin Kapsamı	s. 73
Şekil 5: İnsani Gelişme Bileşik Endekslerinin Evrimi	s. 74
Şekil 6: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi	s. 75
Şekil 7: İyi Oluş Düzeyinin Ölçülmesi, OECD Yaklaşımı	s. 76
Şekil 8: Kapsayıcı Kalkınma Endeksinin Çerçevesi	s. 78
Şekil 9: Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksinin Kapsamı	s. 81
Şekil 10: Sosyal Gelişme Endeksinin Kapsamı	s. 83
Şekil 11: Kalkınma İktisadının Teorik Temelleri	s. 98
Şekil 12: Kalkınma Düşüncesinin Evrimi	s. 100
Şekil 13: Yoksulluk Kısır Döngüsü: Arz – Talep Cephesi	s. 115
Şekil 14: Makroekonomik Politikaya Hak Temelli Yaklaşım	s. 189
Şekil 15: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kapsayıcı Büyümeye Yönelik Politika Gündemi	s. 192
Şekil 16: Sosyal Politikanın Finansman Kaynakları, Azalan Oranlılık Düzeyleri ve Toplumsal İlişkileri Etkileme Kabiliyetleri	s. 214
Şekil 17: OECD Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi, \$, 2017	s. 219
Şekil 18: OECD Ülkeleri İnsani Gelişme Endeksi, 2017	s. 220
Şekil 19: OECD Ülkeleri Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi, 2017	s. 221
Şekil 20: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi	s. 259
Şekil 21: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İnsani Kalkınma Üzerindeki Etkisi	s. 270

EK LİSTESİ

Ek 1: BM Bünyesinde ve Çevresinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Tarihsel
Gelişimi

ek s.1



GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet eşitliği; kaynakların, hakların, fırsatların, kazanımların ve bunları elde etmek yolunda katlanılan maliyetlerin kadınlar ve erkekler arasında hak temelli bir yaklaşımla dağılmasını ifade etmektedir. Bu yönüyle toplumsal cinsiyet eşitliği gündeminin, mutlak bir eşitlik anlamına gelmediği; kadınlar ve erkekler arasında fırsat eşitliğine dayanan bir denge kurulmasını içerdiği söylenebilir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği gündeminde kadınların ön plana çıkmasının gerekçesi, tarih boyunca toplumsal cinsiyet eşitliği dengesinin, büyük ölçüde erkekler lehine kurulmuş olmasıdır. Söz konusu eşitsizlik durumu, önemli ölçüde ataerkil ekonomik ve toplumsal kurumlar tarafından yaratıldığından ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edildiği sosyoekonomik, kültürel ve politik bir ortamdan tüm kesimler fayda sağlayacağından toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir gündemin hayata geçirilmesinde erkeklerin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, yalnızca hakların tanımlanması ve sağlanması bağlamında ortaya çıkardığı insani sonuçlar açısından değil; ekonomik sonuçlar açısından da önemli ve tüm toplumu etkileyen bir konudur. Başta eğitim, iş ve meslek, sağlık, politik ve demokratik katılım gibi yaşamın çeşitli alanlarında türlü biçimlerde ortaya çıkan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler; toplumsal huzur, barış ve dayanışma bileşenlerini olumsuz etkilediği gibi ekonomik büyüme ve sosyoekonomik gelişmenin, potansiyelinin altında kalmasına neden olabilmektedir.

Kalkınma iktisadının, bugün anladığımız biçimiyle ortaya çıktığı ve gelişim gösterdiği 1950-1970 döneminin kalkınma teorileri; plan, program ve politikaları, kadınları büyük ölçüde kalkınma sürecinin pasif aktörleri olarak değerlendirmiştir. Sözü edilen yıllar, devletin ekonomiye yoğun müdahalesi ile karakterize olsa da verili toplumsal roller bağlamında kadınların eşitsiz koşulları ve konumları bir politika gündemi haline gelmemiştir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda pek çok ülkede hızlı ve yüksek düzeyli büyüme yaşanmış olmasına rağmen yoksulluk, işsizlik ve gelir adaletsizliği gibi sosyoekonomik sorunlar ciddi boyutlara ulaşmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde kalkınmacı devletin refah politikalarından tüm kesimlerin yararlanmadığı ortaya çıkmıştır. Refahın yukarıdan aşağıya damlama yoluyla toplumu oluşturan tüm kesimlere yayılacağı varsayımı, özellikle kalkınma

sürecindeki rolleri ihmal edilen kadınlar için geçersiz olmuştur. 1970’li yıllarda refah yönlü politikalara kalkınmada kadınların rolüne dikkat çeken pek çok itiraz yükselmiştir.

1970’lerde gerek akademik alanda gerek ulusal ve uluslararası politika gündemlerinde gerekse sivil toplum hareketleri şeklinde ortaya çıkan söz konusu çabalar, büyük ölçüde kadınları kalkınma sürecinde ayrı bir kategori olarak değerlendiren “Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı”nın izlerini taşımıştır. Bu kapsamda Refah Yaklaşımının kalkınma sürecinde pasif aktörler olarak tanımladığı kadınları, aktif aktörler olarak kalkınma sürecine “entegre etme” fikrini öne çıkarmıştır.

Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı, birçok açıdan kadınların kalkınma sürecindeki rollerini ve katkılarını görünür kılmış, küresel ölçekte konunun bir politika gündemi haline gelmesine olanak sağlamıştır. Ancak münferit alanlara yönelik reformlarla kadınların ekonomik rolünü ön plana çıkarmaya çalışan çabalar, hali hazırda geleneksel rolleri dönüşmemiş olan kadınların yükünü daha da artırmıştır.

Birleşmiş Milletler Kadın On Yılı içinde (1976-1985) Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımına bağlı çeşitli politika yaklaşımları ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları, 1980’li yılların serbest piyasa temelli ekonomi politikalarının kadınların konumunu olumsuz etkilediğini; bazıları sürecin, kadınlar açısından bir fırsat olabileceğini öne sürmüştür. Ancak yine de kalkınma sürecinde hakkaniyet, yoksullukla mücadele, etkinlik ve güçlendirme olmak üzere farklı perspektifleri ile ön plana çıkan söz konusu yaklaşımlar, kadınların kalkınma sürecindeki rollerinin tanımlanmasında ve politika üretilmesinde çok önemli katkılar yapmıştır.

Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı, kadınların yaşam koşullarına önemli katkıları olmakla birlikte; farklı politika yaklaşımları tarafından kadınları geleneksel rollerinden ayırmayı başaramaması başta olmak üzere çeşitli açılardan eleştirilmiştir. 1970’li yıllarda ortaya çıkan “Kalkınma ve Kadınlar Yaklaşımı” bunlardan biridir. Bu yaklaşım çerçevesinde özellikle kadınların mevcut ikincil konumu bakımından uluslararası düzeyde ve toplumsal sınıflar arasında var olan eşitsizliklere dikkat çekerek daha hak temelli bir yaklaşım vurgusu yapılmıştır. Kadınların konumuna dair teorik düzeyde kalan söz konusu açıklamalar, tıpkı Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı gibi toplumsal cinsiyet perspektifini içermemiştir.

Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımının eleştirisinden doğan bir diğer yaklaşım, “Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı”dır. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı, kadınların yaşam koşullarının ve mevcut konumlarının, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belirlediği toplumsal cinsiyete dayalı rollerden kaynaklandığı öne sürmüştür. Bu kapsamda kadınları ayrı bir kategori olarak ele almanın kalıcı çözümler yaratamayacağı anlayışı ile “kadın” kategorisi, “toplumsal cinsiyet” kategorisine dönüştürülmüştür. Kalkınma sürecinde kadınların konumunu, toplumsal cinsiyete dayalı bir perspektiften ele alması, Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımının en önemli katkısı olarak ifade edilebilir. BM Kadın On Yılı boyunca ve akabindeki süreçte kadınların kalkınma sürecindeki rollerine ve konumlarına ilişkin sözü edilen çabalar, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma gündeminin oluşturulmasında önemli yere sahiptir.

1980’li yıllarda dünya genelinde ortaya çıkan piyasa yönlü serbestleşme süreci ve küreselleşme, devletin görev ve fonksiyonlarında önemli değişimler meydana getirmiştir. Daraltıcı para ve maliye politikası ile mali disiplin, fiyat istikrarı, açık azaltma, ticari ve finansal serbestleşme gibi unsurları içeren makroekonomik çerçeve, gelir adaletsizliği, yoksulluk, işsizlik, güvencesizlik gibi birçok sosyoekonomik sorunu ikinci plana itmiştir.

Vergi politikasının yabancı ve yerli sermayeyi teşvik etmek üzere tasarlanması; vergi sisteminde dolaysız vergilerin payı azaltılarak dolaylı vergilere ağırlık verilmesi gibi düzenlemeler, gelirlerinin önemli bir kısmını tüketime ayıran yoksul kesimler üzerindeki vergi yükünü artırmıştır. Vergi gelirlerinin azalması ve açık azaltma yönlü politikalar, harcamaların finansmanı sorununu gündeme getirmiş; kamu harcamalarının ve özellikle de yoksul ve kırılgan kesimlerin faydalandığı sosyal nitelikli kamu harcamalarının kısılması söz konusu olmuştur. Kırılgan ve çeşitli yoksunluklar altında yaşayan gruplar içinde gelir elde imkânı görece olarak daha az olan ve hanede bakmakla yükümlü olunan kişilerin sorumluluğunu da üstlenen kadınlar, bu süreçten en çok etkilenen kesimlerin başında gelmiştir.

1990’lı yıllara gelindiğinde dünya genelinde ekonomik, sosyal ve politik sorunların küresel düzeyde yayılma etkisi gösteren sonuçları; eşitsizliklerin, yoksulluğun ve sosyoekonomik az gelişmişliğin önemine dikkat çekerek çözüm yolları aranmasını ve devletin bu süreçte üstleneceği aktif rolü yeniden gündeme

getirmiştir. 1990’larda ortaya çıkan bu yaklaşım, geçtiğimiz 30 yıllık süreçte gelişerek geçerliliğini korumaya devam etmektedir.

Günümüzde kalkınma alanında daha eşitlikçi, hak temelli, tüm kesimleri kapsayıcı ve sürdürülebilir bir makroekonomik çerçeveye ihtiyaç duyulduğu ve bu bakımdan devletin öncü rolü üstlenmesi gerektiği yaygın biçimde kabul görmektedir. Sözü edilen yeni kalkınma gündeminde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadınların ve kız çocukların yaşam standartlarının yükseltilmesi ve kamu politikalarının sözü edilen amaçlara yönlendirmesi önemli yer tutmaktadır. Kalkınma alanında toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir perspektifin benimsenmesi, kalkınma düzeyinin yükseltilmesi ve kalkınma kazanımlarının toplumda yaşayan tüm kesimlere dağılması bakımından önem arz etmektedir. Toplumsal yaşamın ekonomik, sosyal, politik ve kültürel düzeylerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin gelişmesi, kadınların sosyoekonomik gelişmeye olan katkısını artırarak toplum genelinde pozitif etkiler yaratabilecektir.

Tez çalışması ile toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinin ampirik olarak analiz edilmesi ve kamu politikalarının söz konusu ilişki bağlamındaki rolünün ortaya konulması amaçlanmaktadır. Konu bakımından toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinin ampirik analizinde kamu politikalarına yer verilmemesinin nedeni, uygun olduğu düşünülen verilerin, çalışma kapsamındaki tüm ülkeler ve yıllar için mevcut olmamasıdır. Analize 36 OECD ülkesinin tamamı dâhil edilmiştir. Ancak özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği göstergelerine ilişkin veriler, 36 OECD üyesi ülkenin tamamı kapsayacak şekilde 2010-2017 yılları arasında temin edilebildiğinden çalışma, zaman bakımından söz konusu dönemle sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ile ilişkili kavramlar ve olgular değerlendirilerek toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma konularına ilişkin tanımlamalara, ölçüm yöntemlerine ve olguların birbiri açısından önemine yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle toplumsal cinsiyete ilişkin konulara yönelik ilginin ortaya çıkışı ve kalkınma iktisadi tarihsel ve teorik açılardan ele alınarak kadınların ikincil konumuna ilişkin kuramlar değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde öncelikle kadınların kalkınma planlama sürecinde yer almalarına yönelik politika yaklaşımları tarihsel perspektiften incelenerek toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma bağlamında uluslararası düzeyde yaşanan gelişmeler, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği kapsamında değerlendirilmiştir. Daha sonra toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma gündeminde devletin rolü ve dönüşümü, kamu kesiminin müdahale gerekçeleri ele alınmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinde kamu politikalarının rolü, özellikle devletin makroekonomik politikaları bağlamında mali politika ve para politikası araçları açısından değerlendirilerek genel politika uygulamalarına yer verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise toplumsal cinsiyet eşitliğinin ekonomik ve insani kalkınma üzerindeki etkisi panel veri analizi ile incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle araştırmaya konu olan 36 OECD ülkesinde ekonomik ve insani kalkınma düzeyleri ile toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin göstergelerin durumu ele alınmıştır. Daha sonra farklı boyutlarıyla toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisini araştırmaya yönelik ampirik literatür değerlendirilmiştir. Akabinde panel veri yöntemine ilişkin teorik açıklamalar ile araştırmanın kapsamı ortaya konulmuştur. Son olarak ise analiz sonuçlarının değerlendirmesine yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların ve erkeklerin sahip olunan haklar ve fırsatlar, elde edilen kazanımlar ve faydalar, katlanılan maliyetler bakımından eşit düzeyde olmasını ifade etmektedir. Fırsat eşitliği anlayışı çerçevesinde sosyal, ekonomik, politik, yasal ve kültürel birçok alana temas etmesi bakımından toplumsal cinsiyet eşitliğinin çok boyutlu bir olgu olduğu ifade edilebilir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine olan mesafe, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde hayatın her alanında görünebilir biçimdedir ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler biçiminde ortaya çıkmaktadır. Eğitime erişimde ve eğitim sürdürülmesinde, işgücüne katılımı ve meslek yaşamının çeşitli aşamalarında, sağlıklı ve iyi oluş bağlamında, karar alma ve politik katılımı, kaynaklara erişimde ve onların yönetilmesinde toplumsal cinsiyete dayalı farklılıkları ve eşitsizlikleri görmek mümkündür.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin politika alanında görünür hale gelmesi esas olarak 1990'lı yıllarda gündeme gelmiş olmakla birlikte; konunun temeli, feminist yaklaşımların ve kadın sorunlarını araştırma çabalarının gelişmesine dayanmaktadır.

Tarihsel süreçte tıpkı toplumsal cinsiyet eşitliği gibi kalkınmanın tanımı ve kapsamı da önemli değişimler göstermiştir. Büyük Ekonomik Buhran ve Dünya Savaşları sonrası 1930'lu ve 1940'lı yıllardan itibaren ulus devletlerin ve bağımsızlık mücadelelerinin ortaya çıktığı, ülkelerin ekonomik ve siyasi yeniden yapılanmaları ile karakterize olan gelişmeler yaşanmıştır. Kalkınma kavramı, 1950'li yıllarda milli gelir artışı ve büyüme ile eş anlamlı olarak değerlendirilmiş; daha sonra kişi başına düşen gelir ölçütünün daha anlamlı olduğu kanısı yaygınlaşmış ve bu yaklaşım 1970'li yıllara kadar devam etmiştir.

1970'li yıllardan itibaren kalkınma olgusunun çok daha geniş kapsamlı olarak ele alınması gerektiğine olan inanç artış göstermeye başlamıştır. Bu süreçte Amartya Sen gibi bilim insanlarının yaptığı katkılar başta olmak üzere kalkınma iktisadı alanına yapılan katkılar, 1990 yılında UNDP'nin yayınlamaya başladığı İnsani Gelişme Raporu ile somut bir nitelik kazanmış ve bu bağlamda ülkelerin göreceli

kalkınma düzeylerinin izlenmesinde son derece önemli uluslararası bir araç sağlanmıştır.

Günümüzde kalkınma tanımı, ekonomik performansta yaşanan iyileşmenin çok ötesine geçerek ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve çevresel yönleri ile çok boyutlu bir hale gelmiştir. Özelliklerini çeşitlendirmek mümkün olmakla birlikte; genellikle yüksek kalkınma düzeyine sahip bir toplumda maddi yoksunlukların giderildiği ve temel ihtiyaçların karşılandığı, gelir dağılımı adaletsizliklerinin azaltıldığı, yetişkin nüfusun okuma-yazma sorunu yaşamadığı, okul çağındaki çocukların tamamının okula devam ettiği ve çocukların yetersiz beslenme ya da obezite gibi beslenme kaynaklı sorunlar yaşamadığı, anne-bebek ölümlerinin azaltılmasına ve üreme sağlığının korunmasına yönelik önlemlerin alındığı, temiz su kaynaklarının toplumun tüm kesimleri açısından ulaşılabilir olduğu, doğaya ve insan sağlığına zararı olmayan modern enerji kaynaklarının kullanıldığı, biyoçeşitliliğin ve tarım arazilerinin korunduğu, düşünce ve ifade özgürlüğünün yasalarla güvence altına alındığı; özellikle çocuklar, yaşlılar, göçmenler, azınlıklar ve kadınlar gibi kırılganlıkları yüksek kesimler başta olmak üzere hiç kimsenin herhangi bir sebeple ayrımcılığa maruz kalmadığı; haklarda, fırsatlarda, faydalarda ve sorumluluklarda kadın-erkek eşitliğinin tesis edildiği düşünülmektedir. Dolayısıyla kavramın; değişim ve dönüşüm, gelişme ve ilerleme ile bunların sürdürülebilirliği hususlarını içerdiği ifade edilmelidir.

Gerek ekonomik gerekse insani gerekçeler bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin, kalkınma açısından; kalkınma düzeyinin de toplumsal cinsiyet eşitliği açısından dikkate değer önemi bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edildiği bir ortamda görece daha az değer verilen cinsiyet olan kadınların, ekonomik ve sosyal değer yaratma kabiliyeti gelişebilecek ve sosyoekonomik gelişmeye olan katkıları artacaktır. Sosyoekonomik gelişme düzeyinin yükselmesi ile daha eşitlikçi bir perspektif inşa edilebilecektir.

Bu bağlamda verili bir toplumda ekonomik, sosyal ve politik süreçlerde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin azalması ve kadınların sosyoekonomik rolünün artmasının, kalkınma düzeyini yükseleceği ve kalkınma düzeyinin yükselmesi ile kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsiz koşulların azalacağı ve

sosyoekonomik hayatta toplumsal cinsiyet eşitliğini tesis etmenin kolaylaşacağı ileri sürülebilir.

1.1. TOPLUMSAL CİNSİYETE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumsal cinsiyet, erkekler ve kadınlar arasında toplumsal olarak inşa edilmiş farklılıklar ve ilişkiler anlamına gelmektedir. Sözü edilen unsurlar; toplumlara, kültürel değerlere ve tarihsel dönemlere bağlı olarak çeşitlenebilmektedir. Zaman zaman aynı anlamda kullanıldıkları görülse de esas olarak cinsiyet kavramı ile toplumsal cinsiyet kavramının birbirlerini yerine kullanılması mümkün değildir. Çünkü toplumsal cinsiyetin aksine cinsiyet; erkekler ve kadınlar arasında yalnızca biyolojik farklılıklara işaret eden, evrensel olan ve değişmeyen bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet ise verili herhangi bir sosyal bağlamda tüm alanlarda kadınlara ve erkeklere özgü ayrı rolleri, sorumlulukları, kısıtlamaları, fırsatları ve ihtiyaçları karakterize etmektedir.¹

Güncel ve en yalın kullanımında toplumsal cinsiyet ifadesi, kadınlar sözcüğüne karşılık gelmek üzere ele alınmaktadır. Özellikle politika üretmek bağlamında daha nötr, nesnel ve kabul görür bir durum yaratması bakımından toplumsal cinsiyet ifadesinin kullanılması, feminist çalışmaların akademik meşruiyet arayışı olarak da ifade edilebilmektedir.²

1.1.1. Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Ayrımı

Cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramları arasındaki ayrım, geçmişten beri tartışılan bir konudur. Tartışma; söz konusu iki kavramın ne anlama geldiği, ne şekilde kullanılacağı, farklılıkları ve benzerlikleri, birbirleri yerine kullanılıp kullanılmayacakları gibi hususlar etrafında şekillenmektedir. Kavramların zaman içerisinde farklı alanlarla ilişkili olarak ele alınarak disiplinlerarası çalışmalara konu olmaları ile kullanım alanları genişlemiştir. Bu bakımdan

¹ ILO, **ABC of Women Workers' Rights and Gender Equality**, İkinci Baskı, Cenevre, 2007, (ABC), s. 89.

² Joan W. Scott, **Feminist Tarihin Peşinde**, çev. Ayça Günaydın, Ayten Sönmez, Derya Demirler, Fahriye Dinçer, Öykü Tümer ve Özlem Aslan, bgst Yayınları, İstanbul, 2013, s. 66.

kavramlar, anlamlarına ilişkin kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra kalkınma politikası üretme bağlamında değerlendirilecektir.

İlk kullanımlarında oldukça spesifik bir anlamı yansıtan toplumsal cinsiyet kavramı, feminist bilim insanları tarafından kadınların ikincil konumu ile ilişki olarak ele alınmış ve bu yaklaşım, kavramın kullanım alanının genişlemesine yol açmıştır.³ 1970’lerde feminist akademisyenlerin çalışmaları ile başlayan cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımı, 1970’ler boyunca ve 1980’lerde yapılan birçok feminist çalışmayı etkilemiştir. Söz konusu gelişmeler, feminist kalkınma uygulayıcılarının, toplumsal cinsiyeti, sosyal bir yapı olarak ele almalarını sağlamıştır.⁴

Cinsiyet, erkekleri ve kadınları ayırt eden biyolojik özelliklere atıfta bulunmaktadır. Bu tanımlama; kromozomlar, anatomi, hormonlar, üreme sistemi ve diğer fizyolojik unsurlar bakımından erkek ve kadın arasındaki farklılıkları vurgulamaktadır. Toplumsal cinsiyet ise belirli sosyal bağlamlar aracılığıyla erkekler ve kadınlar ile bağlantılı sosyal, kültürel ve psikolojik özellikleri ifade etmektedir. Bu kapsamda cinsiyet, doğuştan gelmesi bakımından verilmiş bir statü iken; toplumsal cinsiyet öğrenilmesi gerekmesi bakımından edinilmiş bir statüdür.⁵

Toplumsal cinsiyet kavramını, cinsiyet kavramından ayıran ilk sosyal bilimci olarak anılan Ann Oakley (1972), cinsiyeti, biyolojik bir kavram olarak ifade ederken; toplumsal cinsiyeti, psikolojik ve kültürel bir kavram olarak ele almıştır.⁶

West ve Zimmerman (1987) cinsiyeti, kişileri kadın ya da erkek olarak sınıflandırmada toplumsal olarak kabul gören biyolojik ölçütlerin uygulanması yoluyla yapılan bir saptama olarak tanımlamaktadır. Sınıflandırmaya ilişkin ölçütler, üreme organları ya da kromozom yapısı gibi biyolojik unsurlar olabilmektedir.⁷ Bu bakımdan cinsiyet terimi ile biyolojik anlamda vücut hücrelerinde bulunan belirli kromozomlara değinildiği ifade edilebilir. Yirmi üçüncü kromozom çifti, cinsiyet kromozomları olarak anılmakta ve yaklaşık olarak kromozomların şeklini tanımlayan XX (dişil) ya da XY (eril) harfleri ile ifade edilmektedir. Söz konusu kromozomlar,

³ Rhoda Reddock, “Why Gender? Why Development?”, **Theoretical Perspectives on Gender and Development**, (Ed. Jane L. Parpart, Patricia Connelly ve Eudine Barriteau), IDRC, 2000, ss. 36, 37.

⁴ Andrea Cornwall, “Men, Masculinity and ‘Gender in Development’”, **Gender & Development**, Cilt: 5, Sayı: 2, 1997, s. 8.

⁵ Linda L. Lindsey, **Gender roles: A Sociological Perspective**, 6. Baskı, Routledge, 2016, s. 4.

⁶ Ann Oakley, **Sex, gender and Society**, Temple Smith, Londra, 1972, s. 158.

⁷ Candace West ve Don H. Zimmerman, “Doing gender”, **Gender & Society**, Cilt: 1 Sayı: 2, 1987, s. 127.

normal şartlar altında kadınlar ve erkekler ile ilişkilendirilen iki farklı fiziksel gelişim biçimi üretmektedir.⁸ West ve Zimmerman'a göre; bir cinsiyet kategorisine yerleştirme, cinsiyet kriterlerinin uygulanmasıyla sağlanmaktadır. Ancak gündelik yaşamda kategorizasyon, kişinin bulunduğu kategoriyi belli eden toplumsal olarak gerekli görülmüş tanımlayıcı göstergeler tarafından oluşturulmakta ve sürdürülmektedir. Bu anlamda kişinin cinsiyet kategorisi, kişinin cinsiyetini varsaymakta ve birçok durumda cinsiyete vekâlet etmektedir.⁹ Örneğin; biyolojik olarak kadın olmanın, toplumsal cinsiyet bakımından da kendiliğinden kadınsılığa karşılık geleceği beklenmektedir.¹⁰ Ancak cinsiyet ve cinsiyet kategorisi birbirlerinden bağımsız olarak değişebilmektedir. Dolayısıyla cinsiyet ölçütleri eksik olsa dahi bir cinsiyet kategorisinde yer almanın ileri sürülmesi mümkündür.¹¹

Toplumsal cinsiyet ise cinsiyetin toplumsal anlamıdır. Toplumsal cinsiyet, belirli bir toplumda erkeksilik ve kadınsılık fikrine bağlı olarak erkeklerin ve kadınların taşımaları ve göstermeleri beklenen özelliklere ve davranışlara işaret etmektedir.¹² Dolayısıyla tıpkı West ve Zimmerman'ın ifade ettiği gibi toplumsal cinsiyeti; doğal, kendiliğinden belirlenmiş, doğuştan gelen bir olgu olarak değerlendirmek yerine gündelik yaşam pratiği içinde yapılan/yaratılan/inşa edilen bir olgu olarak ele almak gerekmektedir.¹³

Connell (1987), toplumsal cinsiyete ilişkin sosyal ilişkilerin, tamamen biyolojik farklılık tarafından belirlenmediğini; ancak biyolojik farklılıklar ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, insanları üreme organlarına göre ya da üreme organları ile ilişkili olarak erkek ya da kadın biçiminde sınıflandırma pratiği anlamına gelmektedir.¹⁴

1976 yılında bazı feminist bilim insanlarının bir araya geldiği “University of Sussex Workshop on the Subordination of Women” isimli Çalıştay’ın akabinde ilgili bilim insanları, bir düşünce okulu meydana getirmiş ve kadınların erkekler gibi biyolojik varlıklar olduğunu; ancak kadınların ikincil (bağımlı) konumunun,

⁸ Vivien Burr, **Gender and Social Psychology**, Routledge, 2002, s. 11.

⁹ West ve Zimmerman, s. 127.

¹⁰ Oakley, s. 158.

¹¹ West ve Zimmerman, s. 127.

¹² Burr, s. 11.

¹³ West ve Zimmerman, s. 126.

¹⁴ Raewyn Connell, **Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics**, Polity Yayınevi, Cambridge, 1987, s. 140.

biyolojik olarak belirlenmediğini; sosyal olarak inşa edildiğini öne sürmüşlerdir. Konu, politika üretmek olduğunda bu durum, feminist teorisyenler açısından önem kazanmıştır. Çünkü biyolojik olan sabit ve değiştirilemez iken; sosyal olan değişime konu olduğundan toplumsal cinsiyet, dikkat verilmesi gereken alan olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵

Moser (2003), benzer bir yaklaşımla cinsiyetin, erkekler ve kadınlar arasındaki biyolojik farklılıkları; toplumsal cinsiyetin ise erkekler ve kadınlar arasındaki sosyal ilişkileri tanımladığını ifade etmiştir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet kavramı ile erkeklere ya da kadınlara işaret edilmemekte; erkekler ve kadınlar arasında sosyal olarak inşa edilen ilişki vurgulanmaktadır. Bağlamsal olarak spesifik toplumsal cinsiyet ilişkileri ise genellikle dönüşen ekonomik koşullara yanıt verecek şekilde değişme eğilimindedir.¹⁶

March vd. (1999) ise kavramlar arasındaki ayrımın tartışmalı olduğunu; ancak kavramların kalkınma alanında tanımlanmasının mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda cinsiyet, erkekler ve kadınlar arasındaki biyolojik farktır. Cinsiyet farklılıkları, erkeklerin ve kadınların bedeni ile ilgilidir. *Erkekler sperm üretir, kadınlar çocukları dünyaya getirir ve anne sütü ile besler*; söz konusu farklılıklar tüm insanlık açısından aynıdır. Cinsiyet, insan doğasının bir gerçeğidir. Aynı husus, toplumsal cinsiyet açısından geçerli değildir. Erkek ya da kadın olma deneyimi, kültürden kültüre büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı, sosyologlar tarafından belirli bir toplumda erkek ya da kadın olmakla ilgili tüm özellikleri, rolleri, faaliyetleri ve sorumlulukları tanımlamak için kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet kimliği; toplum düzeni nedeniyle insanların, kadınlar ve erkekler olarak nasıl algılandığını belirlemektedir ve kadınlar-erkekler olarak nasıl düşünmeleri ve nasıl davranmaları gerektiğine yönelik beklentiyi oluşturmaktadır.¹⁷

Pearson (2000) da kalkınma alanı söz konusu olduğunda biyolojik özellikleri yansıtan cinsiyet kavramı yerine toplumdaki roller ile ilişkili olan toplumsal cinsiyetin anahtar kavram olduğunu ifade etmektedir. Bu kapsamda münferit olarak

¹⁵ Reddock, ss. 36, 37.

¹⁶ Caroline O. N. Moser, **Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training**, The Taylor & Francis e-Library, Routledge, 2003, (Planning), s. 230.

¹⁷ Candida March, Ines Smyth ve Maitrayee Mukhopadhyay, **A Guide to Gender-Analysis Frameworks**, Oxfam, Oxford, 1999, ss. 17, 18.

erkeklerin ve kadınların şahsi ilişkilerinin ya da üreme alanlarındaki etkileşimlerinin tek başına yeterli olmadığı; toplumsal cinsiyet ilişkilerinden toplumsal ilişkilerin bir parçası olarak yararlanmanın gerekliliği üzerinde durmaktadır. Çünkü toplumsal cinsiyet ilişkileri, münferit erkek-kadın etkileşimlerinin yanı sıra erkek ve kadın olmanın sosyal anlamını ve dolayısıyla erkekler ve kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranış ve faaliyetleri tanımlamaktadır. Nelerin erkek ya da kadın işi; erkek ya da kadın özelliği, davranışı ya da karakteristiği olarak düşünüldüğü farklı toplumlar ve farklı tarihsel dönemler bakımından oldukça farklılaşmaktadır.¹⁸

Benzer biçimde Dünya Bankası'nın (2001) toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma alanında son derece önemli kabul edilen "Engendering Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice" adlı çalışmasında toplumsal cinsiyet kavramı; sosyal olarak inşa edilen roller, sosyal olarak öğrenilen davranışlar, kadınlar ve erkekler ile ilişkili beklentiler olarak ifade edilmektedir. Biyolojik olarak kadınlar doğurgandır; ancak erkekler değildir. Dünya genelinde yetişkin erkekler, yetişkin kadınlardan fiziksel olarak daha iri yapılıdır. Ayrıca kadınlar ile erkekler, farklı çözümler gerektiren biyolojik temelli farklı sağlık riskleri ile karşı karşıyadırlar. Tüm bu ayrımlar, tamamen biyolojik farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ancak bütün kültürler; doğal biyolojik farklılıkları, kadınlar ve erkekler için uygun olan davranışlar ve faaliyetler ile sahip oldukları haklar, kaynaklar ve güç ile ilgili toplumsal beklentilere bağlı olarak yorumlamakta ve detaylandırmaktadır.¹⁹

Kısaca toplumsal cinsiyet kavramı ile sosyal olarak inşa edilen kimliklere, özelliklere, kadınlara ve erkeklere ilişkin rollere; kadınlar ve erkekler arasında hiyerarşik ilişkilerin oluşması ile gücün ve hakların erkekler lehine kadınlar aleyhine tahsis edilmesine neden olan biyolojik farklılıkların sosyal ve kültürel anlamına işaret edilmektedir. Toplumsal hayatta kadınların ve erkeklerin söz konusu konuları; politik, ekonomik, kültürel, sosyal, dini, ideolojik ve çevresel

¹⁸ Ruth Pearson, "Rethinking Gender Matters in Development", **Poverty and Development into the 21st Century**, (Ed. Tim Allen ve Thomas Alan) Oxford University Baskısı, Oxford, 2000, (Matters), s. 385.

¹⁹ The World Bank, **Engendering Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice**, A World Bank Policy Research Report, Oxford University Baskısı, New York, 2001, (Gender), s. 34.

faktörlerden etkilenmekte ve aynı şekilde kültür, toplum ve topluluk tarafından değiştirilebilmektedir.²⁰

1.1.2. Toplumsal Cinsiyet Roller

Toplumsal cinsiyet sistemleri, farklı sosyokültürel bağlamlarda kurulmaktadır. Bir kadından ya da erkekten, bir kız ya da oğlan çocuktan ne beklendiği, neye izin ve değer verildiği söz konusu spesifik bağlamlarda belirlenmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsallaşma süreçleri aracılığıyla öğrenilmektedir. Sabit değillerdir ve değiştirilebilirler. Toplumsal cinsiyet sistemleri; eğitim sistemleri, politik ve ekonomik sistemler, yasalar, kültür ve gelenekler aracılığıyla kurumsallaştırılmaktadır. Bir toplumsal cinsiyet yaklaşımı, bireysel olarak kadınlara ya da erkeklere değil; toplumsal cinsiyet rollerini/sorumluluklarını, kaynaklara erişimi, kaynakların kontrolünü ve karar alıcı potansiyelleri tayin eden sisteme odaklanmaktadır.²¹

Toplumsal cinsiyet rolleri kavramı, algılanan farklılıkları temelinde kadınlara ve erkeklere yüklenen faaliyetlere atıfta bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal olarak belirlenmekte; zaman ve mekâna bağlı olarak değişmekte; belirli bir toplumu, topluluğu ya da tarihsel dönemi karakterize eden sosyal, kültürel ve çevresel faktörlerden etkilenmektedir.²² Bununla birlikte; toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri bakımından birtakım önemli benzerlikler de bulunmaktadır. Örneğin neredeyse tüm toplumlarda bebek ve çocuk bakımı kadınların ve kızların birincil sorumluluğu olarak görülmekte iken ulusal güvenlik ve askeri hizmetler erkeklere verilmektedir.²³

Toplumsal cinsiyet rolleri; verili bir toplumda, toplulukta ya da bir başka sosyal grupta öğrenilen davranışlardır. Aynı ayrı erkekler ve kadınlar için uygun

²⁰ CEDAW Committee, **General Recommendation No. 28 Core Obligations of States Parties under Article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women**, BM Yayın No: CEDAW/C/GC 28, 19 Ekim 2010, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/CEDAW-C-2010-47-GC2.pdf> (12.03.2018), s. 2.

²¹ UN, **Important Concepts Underlying Gender Mainstreaming**, 2001, <http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/factsheet2.pdf>, (17.01.2018), (Concept), s. 1.

²² GLOPP/ILO, **Gender Roles**, 2008, http://www.glopp.ch/A5/en/multimedia/A5_1_pdf1.pdf, (14.02.2018), s. 1.

²³ The World Bank, **Gender**, s. 34.

olduğu düşünölen faaliyetleri, görevleri ve sorumlulukları belirlemektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri; yaş, sosyoekonomik sınıf, ırk/etnisite, din ile coğrafı, ekonomik, siyasi ve kültürel çevre unsurlarından etkilenmektedir. Aynı zamanda maddi ve maddi olmayan kaynaklara kimlerin erişeceğini ve onları kimlerin kontrol edeceğini etkileyen güç ilişkileridir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet rollerinin değışmesi mümkündür. Söz konusu değışim; kalkınma çabaları, yapısal uyum ya da diğör ulusal veya uluslararası temelli zorlamaları içeren ekonomik, doğal ya da siyasi koşullarda meydana gelen değışime cevaben ortaya çıkmaktadır. Verili bir toplumsal bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri; esnek ya da katı, benzer ya da farklı, tamamlayıcı ya da ayrıştırıcı olabilmektedir. Gerek kadınlar gerek erkekler; yeniden üretici, üretici ve topluluk yönetimi faaliyetlerinde farklı düzeylerde ve farklı yollarla yer almakta; toplumsal ve siyasi gruplar içinde farklı roller üstlenmektedirler. Her bir faaliyetin içinde yer almaları, belirli bir yerde belirli bir zamanda var olan toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü yansıtmaktadır.²⁴

Toplumsal cinsiyet rolleri, bir toplumda hem özel hem kamusal alan ile ilişkili olarak kadınlar ve erkekler için uygun olarak algılanan şeyler arasında sınırlar çizmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu roller, doğal kabul edilmekte ve kız ve oğlan çocuklar tarafından kendi sosyal çevrelerinde öğrendikleri toplumsal cinsiyet modelleri aracılığıyla oldukça erken yaşlarda benimsenip içselleştirilmektedir. Çoğu toplumda bireyler, toplumsal cinsiyet modellerine uymak konusunda yoğun baskılara maruz kalmaktadırlar. Bu baskılar, doğrudan aileden ya da toplumdan gelebildiğı gibi aynı zamanda dolaylı olarak toplumsal dokunun temelini oluşturan ve genellikle sosyal değışimden vazgeçiren bir unsur olarak işgücü piyasası, kamu politikası, vergi sistemi gibi yapılardan da gelebilmektedir.²⁵

Gerek kadınlar gerekse erkekler kendi yaşamlarında çoklu roller üstlenmektedirler. Bu rollerin bazıları, üretici alanda üstlenilirken bazıları, yeniden üretici alanda üstlenilmektedir. Tüketim ya da ticaret için malların üretimi ile ilişkili faaliyetler ile gelir yaratıcı faaliyetler üretici alan kapsamındaki faaliyetlerdir. Yeniden üretici alanda ise ailenin ve hanehalkının var edilmesi ve devamlılığının sağlanması ile ilgili görev ve faaliyetler yer almaktadır.²⁶

²⁴ ILO, ABC, s. 89.

²⁵ GLOPP/ILO, s. 1.

²⁶ GLOPP/ILO, s. 1.

Bununla birlikte çoğu toplumda erkekler, yeniden üretici ya da hane içi rolleri bakımından yalnızca yardımcı/tamamlayıcı bir durumdayken üretici alandaki rolleri son derece belirgindir. Erkeklerin üretici çalışmaları, genellikle evin dışında gerçekleşmekte; bu durum, rollerini eş anlı üstlenmek yerine sıralı olarak üstlenmelerini olanaklı hale getirmektedir. Çoğu ülkede erkekler politik faaliyetler içinde karar alma süreçlerine çok daha fazla dâhil olmaktadır. Son derece aktif biçimde kurullarda ve konseylerde yer alarak daha fazla hükümet kurumunu yönlendirebilirler. Dolayısıyla kadınlardan daha fazla politik gücü elinde bulunduran erkeklerin, bu yolla kendi toplumları/toplulukları üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olmaları mümkündür. Ayrıca genellikle erkekler kadınlara oranla daha büyük ölçekli şirketleri ve iş faaliyetlerini yürüterek ve buna bağlı olarak mesleki tüm düzeylerde kadınlardan daha fazla gelir elde ederek daha büyük bir ekonomik güce sahip olmaktadır. Erkeklerin ev ile ilişkili faaliyetlere katkıları genellikle bazı finansal kararların alınması, çocukların eğitimi ve birtakım ev giderleri gibi konuları kapsayan görevlerle sınırlı olmaktadır.²⁷

Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıklar, kadınlar ve erkekler tarafından sergilenmesi ve gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülen tavır ve davranışlara, karakteristik ve rollere özgü birtakım genellemeleri içeren toplumsal cinsiyet kalıpyargıları ile pekiştirilebilmektedir. Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları, kadınların ve erkeklerin yeteneklerini geliştirmeleri, profesyonel kariyerlerinde ilerlemeleri ve yaşamları hakkında tercih yapma hakları önünde engel oluşturduğu takdirde daha zararlı hale gelmektedir. Zararlı kalıpyargılar; “kadınlar irrasyoneldir” önermesinde olduğu gibi düşmanca ve negatif içerik taşıyabildiği gibi “kadınlar korumacıdır” gibi zararsız görünen önermelere de dayanabilmektedir.²⁸ Erkekler hakkındaki kalıpyargısal özellikler; rekabetçi, edinmecî, özerk, bağımsız, agresif ve özel mallara ilgili olmalarıdır. Kadınlara ilişkin kalıpyargısal özellikler ise işbirliğine hazır, korumacı, şefkatli, birleştirici, grup odaklı ve kamu mallarına ilgili olmalarıdır. Sözü edilen kalıpyargıların, geleneksel ve modern teoriler ile yasalar ve kurumsal uygulamalar aracılığıyla yansıtılmaları ve pekiştirilmeleri mümkündür. Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını pekiştiren mesajlar ve kadınların daha değersiz olduğu fikri

²⁷ GLOPP/ILO, s. 1.

²⁸ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, **Gender Stereotyping**, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WRGS/Pages/GenderStereotypes.aspx>, (24.03.2018).

şarkılardan, reklamlardan geleneksel atasözlerine varıncaya kadar pek çok farklı nedenden kaynaklanmaktadır.²⁹

1.1.3. Kadınların Üçlü Rolü

Kadınların kalkınmadaki rolünün doğru kavranması ve geliştirilmesi için toplumsal ve ekonomik yaşamda üstlendikleri rollerin ve ihtiyaçlarının anlaşılması gerekmektedir. Moser -çoğu düşük gelirli hanelerde olmak üzere- kadınların sosyoekonomik yaşam içinde yeniden üretici, üretici ve topluluk yönetimi şeklinde üçlü bir rol üstlendiklerini savunmaktadır.³⁰

Kadınların yeniden üretici ve topluluk yönetim rolleri genellikle “doğal” olarak algılanmaktadır. Aynı görevler, profesyonel bir profil teşkil etmesine rağmen kadınlar, gelir yaratmadıkları için genellikle ulusal ekonomi düzeyinde görünmezlerdir. Örneğin bir anne ya da diğer kadın akrabalar “çalışma saatleri” sırasında çocuklarla ilgilenirse parasal yönden bunun karşılığını almamaktadırlar. Oysa “profesyonel bakıcılar” aynı işlerin karşılığını almakta ve aynı zamanda ekonomik istatistiklerde dikkate alınmaktadırlar. Diğer yönden ev ile ilişkili işlerin profesyonelleşmesi, “kadınlar, ev işlerinde ‘doğal’ bir yeteneğe sahiptir” kalıpyargısını pekiştiren hemşirelik, hizmetçilik gibi belirli kategorilerde kadınların yoğunlaşmasına kısmen katkıda bulunmaktadır.³¹ Kadınlar bir ücret karşılığı çalışıyor olsalar dahi genellikle kaynaklara erişmek, kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olmak ve kaynaklardan fayda elde etmek bakımından üretici kaynakları kaybetme eğiliminde olmaktadır.³²

1.1.3.1. Yeniden Üretici Rol

Doğum, çocuk yetiştirme ve hane içinde kadınların üstlendiği işler yeniden üretici rol kapsamında değerlendirilmektedir. Yeniden üretici rol; işgücünün

²⁹ UN Women Training Centre, “Gender Stereotypes”, **Gender Equality Glossary**, <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php/>, (24.03.2018), (Glossary).

³⁰ Caroline O. N. Moser, “Gender Planning in the Third World: Meeting Practical and Strategic Gender Needs”, **World Development**, Cilt: 17, Sayı: 11, 1989, (Needs), s. 1801.

³¹ GLOPP/ILO, s. 2.

³² GLOPP/ILO, s. 1.

korunmasını ve yeniden üretilmesini, mevcut ve gelecekteki işgücünün yetiştirilmesini içermektedir. Yeniden üretici rol kapsamında biyolojik olarak çoğalma, çalışan eş ve çocukların bakımı, hanedeki bebek ve okul çağındaki çocukların korunması ve bakımı kadınların rolü olarak görülmektedir.³³ Dolayısıyla yeniden üretici rol ile insan yaşamının bakım ve idamesi için gerekli olan birtakım faaliyetlere atıfta bulunmaktadır. Çocuk dünyaya getirmek, çocuğun bakımını ve eğitimini sağlamak, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, hane tüketimi için yiyecek yetiştirmek ya da temin etmek gibi faaliyetler bu kapsamda değerlendirilebilmektedir.³⁴ Hanehalkının bakımına ilişkin sözü edilen faaliyetler; bir yandan kalkınmaya kaynaklık ederken ve diğer yandan aile düzeyinde ve ulusal düzeyde beşeri sermayenin muhafazasını sağlamaktadır. Bu yönüyle ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturan söz konusu faaliyetler, genellikle ekonomi dışı kabul edilmekte; büyük çoğunlukla parasal ücrete karşılık gelmemekte ve milli gelir hesaplarına dahil edilmemektedir.³⁵ Fakat prensip olarak Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH) hesaplarının dışında tutuluyor olsa da ev idaresi, yemek ve temizlik yapma, yakıt ve su tedarik etme, evin bakımını gerçekleştirme, kıyafetlerin ve ev eşyalarının iyi biçimde onarımını/tamirini sağlama; aile üyeleri, arkadaşlar ve komşular ile alakadar olma gibi çok yönlü işler esas olarak toplumsal yapının iyi şekilde onarılmasında, işgücünün sürdürülmesi ve çoğaltılmasında hayati önem taşımaktadır.³⁶

1.1.3.2. Üretici Rol

Kadınların üretici rolü, ücret karşılığı yapılan işleri ifade etmektedir. Değişim değeri olan piyasa üretimi de gerçek kullanım değeri ve potansiyel değişim değeri olan geçimlik üretim de üretici rol kapsamında değerlendirilmektedir.³⁷

³³ Moser, Planning, s. 29.

³⁴ GLOPP/ILO, s. 1.

³⁵ Catherine Overholt, Mary B. Anderson, Kathleen Cloud ve James E. Austin, "Women in Development: A Framework for Project Analysis", **Gender Roles in Development Projects: A Case Book**, (Ed. Catherine Overholt, Mary B. Anderson, Kathleen Cloud, and James E. Austin), 1985, s. 6.

³⁶ Diane Elson, **Gender Budget Initiative: Background Papers**, Commonwealth Secretariat, Londra, 1999, (Budget), s. 4.

³⁷ Moser, Planning, s. 31.

Kadınların yeniden üretici ve aileye özgü sorumluluklarının, genellikle kadınların birincil işlevi olarak algılanması; kadınların eğitim ve öğretime, arazi ve üretken varlıklara erişimlerine yönelik yapısal bariyerleri güçlendirmekte; kadınların üretken işler için zamanlarını ve mobilitelerini kısıtlamakta ve gelir getirici faaliyetleri seçme haklarına sınır koymaktadır. Kadınlar, gelir elde etme bakımından ikincil olarak algılanmakta ve böylece erkekler ücretli istihdam fırsatlarının tahsisinde kadınlara göre öncelik sahibi olmaktadır. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadın çalışanların düşük ücretli, düşük verimlilikte ve genellikle geçici istidamda yoğunlaşmalarına neden olmaktadır. İşgücü piyasalarındaki istihdam biçimleri ve dezavantajlı konumları ile kadınların yoksulluğa yakalanma ve yoksulluk koşullarından kurtulamama riskleri daha yüksektir. Dolayısıyla her ne kadar kadınlar ve erkekler arasında yoksulluğa zemin hazırlayan nedenler benzer olsa da özel olarak kadınları yoksulluk riskine daha fazla açık bırakan toplumsal cinsiyete özgü birtakım süreçler söz konusudur.³⁸

1.1.3.3. Topluluk Yönetim Rolü

Topluluk yönetim rolü, parçası oldukları topluluk içinde öncelikle kadınlar tarafından üstlenilen faaliyetleri ifade etmektedir. Yeniden üretici rolün bir uzantısı olarak değerlendirilen topluluk yönetim rolü; ortak tüketime konu olan kıt kaynakların sağlanmasının ve sürdürülmesinin garanti altına alınmasını içermektedir. Topluluk yönetim rolü, gönüllü olarak boş zaman içinde gerçekleştirilen, ücretsiz bir iş olarak değerlendirilmektedir.³⁹

Genellikle yeniden üretici rol ile ilişkili olarak ortaya çıkan topluluk yönetimi faaliyetleri, çoğunlukla kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Su, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi kaynakların temini ve sürdürülmesine yönelik faaliyetler, “topluluk yararı”na olan faaliyetler kapsamında ele alınabilir. Erkekler tarafından gerçekleştirilen topluluk yönetimi rolü ise daha görünür olan ve daha yüksek sosyal statülü faaliyetleri kapsamaktadır.⁴⁰

³⁸ Shilaja Nagendra, **Women’s Role in Modern World**, ABD Publishers, Jaipur, India, 2008, s. 63.

³⁹ Moser, Planning, s. 34.

⁴⁰ GLOPP/ILO, s. 1.

1.1.4. Kadınların Pratik ve Stratejik Toplumsal Cinsiyet İhtiyaçları

Kalkınma planları, büyük ölçüde kadınların üçlü rolünün tanınması ve erkeklerden daha farkı ihtiyaçları olduğu kabulü ile başarıya ulaşabilmektedir.⁴¹ Molyneux'e göre (1985) kadınlar, kendi toplumlarında sosyal sınıf, etnik köken ve toplumsal cinsiyet ilişkileri gibi farklı kategoriler aracılığıyla konumlandırılmaktadır. Bu bakımdan kadınları, yaşadıkları sorunlar ile ilgi ve istek duydukları konulara göre genel bir kategori olarak değerlendirmenin son derece güç olduğunu öne sürerek kadınlarla ilişkili konuların, “kadın çıkarları” yerine “toplumsal cinsiyet çıkarları” olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu yeni sınıflandırma, ‘pratik toplumsal cinsiyet çıkarları’ ve ‘stratejik toplumsal cinsiyet çıkarları’ olmak üzere ikili bir ayrım ortaya çıkarmıştır.⁴²

Pratik toplumsal cinsiyet çıkarları, kadınların iş bölümünün cinsiyetçi yapısı içindeki konumlarının yarattığı somut koşullardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda genellikle acil olarak tabir edilen bir ihtiyacı karşılamak üzere talep edilmekte ve bu yönüyle kadın sorunlarının tamamen çözülmesi ya da toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edilmesi gibi temel hedefler taşımamaktadır. Söz konusu çıkarlar, dışarıdan yapılan bir müdahale olmaksızın bizzat ihtiyaç durumundaki kadınların kendileri tarafından formüle edilmektedir.⁴³

Stratejik toplumsal cinsiyet çıkarları ise işbölümünün cinsiyetçi yapısının sona erdirilmesi, kadınların çocuk bakımı ve hane içi diğer emek yüklerinin hafifletilmesi, ayrımcılığın kurumsallaşmış biçimleri ile mücadele edilmesi, siyasi alanda eşitliğin tesisi, üreme ile ilişkili konularda seçme özgürlüğünün sağlanması, erkeklerin uyguladığı şiddet ve kadınlar üzerindeki kontrollerine karşı gerekli önlemlerin hayata geçirilmesi gibi hususları içermektedir. Toplumsal cinsiyete ilişkin sorunları, temelinden çözmeye çalışan bir yaklaşımı içermesi bakımından feminist bilim insanları, stratejik toplumsal cinsiyet çıkarlarını kadınların “gerçek” çıkarları olarak değerlendirmektedir.⁴⁴

⁴¹ Moser, Needs, s. 1802.

⁴² Maxine Molyneux, “Mobilization without Emancipation? Women's Interests, the State, and Revolution in Nicaragua”, **Feminist Studies**, Cilt: 11, Sayı: 2, 1985, ss. 232, 233.

⁴³ Molyneux, s. 233.

⁴⁴ Molyneux, ss. 232, 233.

Moser (1989) ise Molyneux'un yaklaşımını benimseyerek ortaya koymuş olduğu ayrımı devam ettirmiştir. Ancak Moser'e göre planlama söz konusu olduğunda 'çıkarlar' teriminin, 'ihtiyaçlar' olarak değerlendirilmesi daha uygun görülmüş; bu kapsamda sözü edilen ayrımı, 'pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları' ve 'stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları'⁴⁵ şeklinde yeniden ifade etmiştir.⁴⁶

1.1.4.1. Pratik Toplumsal Cinsiyet İhtiyaçları

İşbölümünün cinsiyetçi yapısı ve kadınların toplumsal yaşam içindeki ikincil konumu ile mücadele etme iddiasında olmayan pratik ihtiyaçlar, esas olarak sözü edilen sorunların bir sonucudur. Pratik ihtiyaçların karşılanması ile çoğunlukla temiz suya erişim, sağlık hizmetleri ve istihdam gibi temel yaşam koşullarındaki yetersizliklerden kaynaklanan acil bir ihtiyaca yanıt verildiği düşünülebilir.⁴⁷

Mevcut cinsiyetçi işbölümünün ya da kadınların ikincil konumunun dönüşmesine gerek olmaksızın pratik ihtiyaçların karşılanması ve bu yolla gerek kadınların gerek erkeklerin yaşam koşullarının geliştirilmesi mümkündür.⁴⁸ Örneğin aile bireylerinin iyi oluşu, kadınların görevi olarak görüldüğünden kaliteli sağlık bakım hizmetlerine ve temiz içme suyuna erişimin sağlanması gibi önlemler aracılığıyla -sorunların kaynağına müdahale etmeksizin- kadınların pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının karşılandığı ifade edilebilir.⁴⁹

1.1.4.2. Stratejik Toplumsal Cinsiyet İhtiyaçları

Pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının aksine stratejik ihtiyaçların karşılanması ile kadınların daha fazla eşitlik elde etmesi olanaklı hale geldiği gibi mevcut toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesi ve bu sayede kadınların ikincil konumlarının değişmesi sağlanabilmektedir. Stratejik ihtiyaçlar; işbölümünün cinsiyetçi yapısı, yasal haklar, aile içi şiddet, eşit ücret ve kadınların kendi bedenleri

⁴⁵ "Stratejik Toplumsal Cinsiyet İhtiyaçları" ve "Pratik Toplumsal Cinsiyet İhtiyaçları" zaman zaman kısaca "Stratejik İhtiyaçlar" ve "Pratik İhtiyaçlar" olarak da anılacaktır.

⁴⁶ Moser, Needs, s. 1802.

⁴⁷ Moser, Planning, s. 40.

⁴⁸ March, Smyth ve Mukhopadhyay, s. 20.

⁴⁹ World Health Organization (WHO), **Integrating Gender into HIV/AIDS Programmes in the Health Sector: Tool to Improve Responsiveness to Women's Needs**, Cenevre, 2011, s. 3.

üzerindeki kontrol hakkı gibi temelden dönüşüm sağlayacak hususları içerebilmektedir.⁵⁰

Stratejik ihtiyaçlar karşılanarak toplumsal hayatta kadın-erkek arasındaki eşitsiz güç ve kontrol ilişkilerinin dönüştürülmesi mümkün hale getirilebilir. Kadınlar açısından stratejik ihtiyaç olarak kabul gören hususların çoğu, doğal düzenin parçası olarak kabul edildiğinden bunların tanınması ve karşılanması noktasında birtakım zorluklar bulunmaktadır. Benzer biçimde erkeklerin de birtakım stratejik ihtiyaçları bulunmaktadır. Toplumsal kalıpyargıların aksine erkekler, çocuk bakım sorumluluğunu daha fazla paylaşmak ya da zorunlu askerlik görevine direnç göstermek gibi yollarla kendilerine yüklenen rolleri değiştirmeyi amaçlayabilmektedirler. Bununla birlikte; kadınlar, kendi hayatları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olma taleplerini öne sürdüklerinde erkeklerin buna direnç göstermeleri de olasıdır.⁵¹ Kadınların stratejik ihtiyaçlarını karşılayan programlar, politikalar ya da hizmetler; kadınların yalnızca pratik ihtiyaçlarına yönelenlerden daha ileriye gitmektedir. Sözü edilen programlar ve hizmetler, temel ihtiyaçların karşılanmasına ek olarak kötü durumdaki mevcut toplumsal cinsiyet rollerine, klişelere ve kadınların erkeklere bağımlı konumuna meydan okumaya ve bunları dönüştürmeye çalışmaktadır.⁵²

1.1.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Tanımlanması, Ölçümü ve Önemi

Toplumsal cinsiyet eşitliği; kadınların ve erkeklerin, kız ve oğlan çocukların hayatın her alanında eşit haklardan, fırsatlardan ve yaklaşımlardan yararlanması anlamına gelmektedir. İnsanların haklarının, sorumluluklarının, toplumsal statülerinin ve kaynaklara erişimlerinin erkek ya da kadın olmalarına bağlı olmadığı savına dayanmaktadır. Bununla birlikte erkeklerin ve kadınların aynı olduğu ya da aynışması gerektiği anlamına gelmediği de belirtilmelidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumsal cinsiyet rolleri ya da erkeklerin ve kadınların özellikleri hakkındaki kalıpyargıların ya da önyargıların kurduğu sınırlamalar olmaksızın tüm

⁵⁰ Moser, Planning, s. 39.

⁵¹ March, Smyth ve Mukhopadhyay, s. 20.

⁵² WHO, s. 3.

erkeklerin ve kadınların, kendi bireysel yeteneklerini geliştirmeleri ve yaşam tercihlerini yapmaları konularında özgür olmalarını ima etmektedir.⁵³

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınlar ve erkekler arasındaki kişisel ilişkilerde de eşitliği ifade etmekle birlikte; ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasi bağlamda fırsat eşitliğini içeren çok yönlü bir kavramdır. Ekonomik eşitlikle kastedilen kadınların ve erkeklerin, hayatları boyunca aynı yaşam standartlarına sahip olmalarının desteklenmesidir. Kadınlar ve erkekler, ancak aynı fırsatlara sahip olup aynı yükümlülükleri taşırlarsa aynı yaşam standartlarına ulaşmak için eşit şans elde edebilirler. Dolayısıyla kayıtlı ya da kayıtdışı, ekonomik faaliyeti ifade eden her sektörde ancak fırsatlar, faydalar, gelirler ve getiriler cinsiyetler arasında eşit dağılırsa ekonomik anlamda eşitlik söz konusu olacaktır. Ekonomik eşitlik, genel toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılmasında merkezi bir öneme sahip olduğundan ekonomik faaliyetlere ilişkin koşullar, hem kadınlar hem erkekler için aynı olduğunda eşitliği üretmek daha mümkün hale gelecektir. Kadınlar, ekonomik koşullar bakımından görece daha dezavantajlı oldukları sürece hane içinde ikincil olarak algılanmaya devam edeceklerdir.⁵⁴

Üretken kaynaklara ulaşmak, kaynaklar ve onların getirileri üzerinde söz sahibi olmak toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından son derece önemlidir ve bu hususta iki nokta ön plana çıkmaktadır. Öncelikle erişim ve kontrol arasında ayrım yapmak gerekmektedir. Kaynaklara erişmek, onlar üzerinde muhakkak kontrol sahibi olduğu anlamına gelmemektedir. Bir durumu kontrol etmek, kişinin kendi tanımını, sözü edilen durum içindeki diğer aktörlere empoze etmesidir. Diğer bir deyişle erişim, başka kişiler tarafından tayin edilebilir; ancak kontrol kişinin belirleyici güç olduğu anlamına gelmektedir. İkincisi ise kaynakların kullanımına erişim ve kaynakların kullanımı üzerinde kontrol sahibi olma ile kaynakların mobilizasyonundan elde edilen faydalara erişim ve söz konusu faydalar üzerinde kontrol sahibi olma arasında da ayrım yapmak gerektiğidir. Kadınlar, sınırsız kaynak kullandıkları yerlerde dahi kendi kullanımlarından her zaman yarar sağlamayı gerçekleştiremeyebilirler.⁵⁵ Dolayısıyla alınacak önlemlerin, uygulanacak

⁵³ ILO, ABC, ss. 91, 92.

⁵⁴ Rachel Masika ve Susan Joekes, **Employment and Sustainable Livelihoods: A Gender Perspective**, BRIDGE (Development-Gender) Institute of Development Studies Report, Sayı: 37, Brighton, 1996, s. 2.

⁵⁵ Overholt, Anderson, Cloud ve Austin, s. 7.

politikaların sistematik bir yapı arz etmesi gerekmektedir. Kaynaklara ve onlardan sağlanacak faydalara erişmek ve onları kontrol etmek eşit fırsatlara sahip olmakla yakından ilişkilidir.

Oysa 2016 İnsani Gelişme Raporu'nun da ortaya koyduğu gibi hala 150'den fazla ülkede kadınlar hukuki ayrımcılığa maruz kalmakta; 100 ülkede kadınların cinsiyetleri sebebiyle kariyer yapmaları engellenmekte; 32 ülkede kadınlara erkeklerden farklı pasaport prosedürleri uygulanmakta ve 18 ülkede kadınlar çalışmak için eşinin iznini almak zorunda bırakılmaktadır.⁵⁶

Toplumsal cinsiyet kavramı ile yalnızca kadınlara değil; hem kadınlara hem erkeklere hem de kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiye atıfta bulunulduğundan toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, kadınları olduğu gibi erkekleri de ilgilendiren ve erkeklerin de angaje olmalarını gerektiren bir konudur. Bu anlayış, toplumsal cinsiyet bakış açısına yönelik yapılan araştırmalarda erkeklere daha doğrudan odaklanılmasını sağlamıştır. Bu konuda üç temel yaklaşım olduğu söylenebilir:⁵⁷

- Birincisi; toplumsal cinsiyet eşitliği için erkeklerin müttefik olarak tanımlanması ve bu konuda onlara daha aktif görevler verilmesi gereğidir.
- İkincisi; erkekler birçok alanda (örneğin üreme hakları ve üreme sağlığı ile ilişkili alanlarda) tutum ve davranışlarını değiştirmedikçe toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılamayacağının kabul edilmesidir.
- Üçüncü olarak ise çoğu bağlamda yer alan toplumsal cinsiyet sistemlerinin, kadınlar için olduğu kadar erkekler için de olumsuz olmasıdır. Bu durum, erkekler üzerinde gerçekçi olmayan talepler yaratılmasına neden olmakta ve erkeklerin tam olarak tanımlanan şekillerde davranmasını gerektirmektedir.

Toplumsal yaşam içinde birçok ayrımcılık ve eşitsizlik biçimleri ortaya çıkmakla birlikte; toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, en yaygın eşitsizlik biçimi olduğu ifade edilebilir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, toplumsal yaşamda mevcut diğer tüm farklılaşma biçimlerinin ötesine geçmektedir. Toplumsal cinsiyet ilişkileri, üretim ve yeniden üretim alanlarını şekillendiren önemli bir unsurdur. Yoksul ülkelerin yanı sıra refah düzeyi yüksek ülkelerde de değişik şekillerde kendini gösterebilmesi

⁵⁶ UNDP, **Human Development Report 2016 – Human Development for Everyone**, New York, 2016, (R2016), s. 5.

⁵⁷ UN, Concept, s. 1.

bakımından her ülkenin toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin nedenlerine ve sonuçlarına önem vermesi gerekmektedir.⁵⁸

Tıpkı ırk, etnisite ve sınıf gibi sosyal bir kategori olan toplumsal cinsiyet, bireylerin toplumsal ve ekonomik yaşama katılımını şekillendirerek yaşamdaki şansını büyük ölçüde belirlemektedir. Bazı toplumlar ırk ve etnisite temelli bölünme olmadığı halde tüm toplumlar çeşitli düzeylerde toplumsal cinsiyet asimetrisi, farklılıkları ve eşitsizlikleri bulunmaktadır.⁵⁹ Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler, her toplumda aynı düzeyde olmadığı gibi her toplumda aynı kaynaktan da beslenmemektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin; hane içindeki koşullar, toplumsal ve ekonomik yaşam, karar alma ve politik güç alanlarında şekillendiği ve farklı sosyal kategorilerle çakıştığında şiddetlendiği düşünülürse ölçümünün de görece zor olduğu ifade edilebilir. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlerin ölçülmesinde özellikle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) çalışmaları ön plana çıkmakla birlikte; toplumsal cinsiyet eşitliği, eşitsizliği, adaleti ya da toplumsal cinsiyet uçurumu geçtiğimiz on yıl içinde uluslararası, bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerde birçok kurum ve kuruluş tarafından özellikle kalkınma ile ilgili konularda bir sorun alanı olarak saptanmış ve çeşitli ölçüm çabaları ortaya çıkmıştır.

Kadınlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetler genellikle geçimlik üretim, kayıtdışı istihdam, hane içi ya da yeniden üretici iş ve gönüllü toplum hizmeti gibi alanlarda yoğunlaştığından erkeklere oranla kadınların çalışmalarının çoğu, GSMH hesaplarına dâhil edilmemektedir. Özellikle hane içinde ve toplumun devamlılığı için gerçekleştirilen faaliyetler, hem kadınlar hem de erkekler tarafından gerçekleştirilebilecek faaliyetler olmalarına rağmen çoğu toplumda söz konusu işlerin kadın işi olduğu “sosyal olarak” inşa edilmiştir.⁶⁰ Kadınların tarihsel olarak toplumsal yaşamda arka planda kalması, kadınlar açısından birçok mağduriyeti beraberinde getirmiştir. Küreselleşen dünyada kadınların eşit haklara sahip olması

⁵⁸ Naila Kabeer, **Gender Equality, Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: Promoting Women's Capabilities and Participation**, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Gender & Development, Discussion Paper Series, Sayı: 13, 2003, ss. 1, 2.

⁵⁹ The World Bank, Gender, s. 34.

⁶⁰ Elson, Budget, s. 4.

gerektiği eski dönemlerin aksine yadsınamaz bir gerçek haline gelmiştir.⁶¹ Bu kapsamda benimsenecek toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir perspektifin, kadınların yaşadığı mağduriyetlere son vereceği gibi toplumsal sonuçları olumlu yönde etkileyebileceği ifade edilmelidir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınma süreci ve toplumsal refah düzeyi bakımından neden olduğu maliyetleri tanımlamak ve ölçmek kolay olmasa da toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin daha yoğun yaşandığı toplumlarda yoksulluğun, yetersiz beslenme problemlerinin, hastalıkların ve yoksunlukların diğer türlerinin daha yoğun deneyimlendiği ve düşük gelirli ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha yüksek maliyetlere neden olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi, sürdürülebilir bir kalkınma stratejisinin bir parçası olmalıdır.⁶²

1.1.5.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Olgusu

Toplumsal cinsiyet söz konusu olduğunda politika bağlamında ön plana çıkan ‘eşitlik’ mi yoksa ‘adalet’ mi sorusu, tartışmalı bir sorudur. Toplumsal cinsiyet adaleti ile ‘adil’ olan bir ‘sonuç’tan bahsedilmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet adaleti söz konusu olduğunda “adil” olanın tanımlanması ve ölçülmesi gereği ve bunun kim tarafından gerçekleştirileceği önemli bir sorun alanıdır.⁶³ Toplumsal cinsiyet adaleti, genellikle kadınlara zarar veren gelenek-görenek, din ya da kültüre dayanan sosyal adaleti yorumlama unsurunu ifade ettiğinden ve adalet unsurunun, kadınların ilerlemesi ile ilgili olarak bu biçimde kullanılması kabul edilebilir bir yaklaşım olmadığından Birleşmiş Milletler (BM) kapsamında terminolojik olarak tercih edilen kavram, toplumsal cinsiyet eşitliğidir. 1995’te gerçekleştirilen Pekin Konferansı’nda “eşitlik” kavramının kullanılacağı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği; bireylerin haklarının, sorumluluklarının ve

⁶¹ Cansu Külekci ve Tülin Canbay, “Kadına Haklarının Kazandırılmasıyla Birlikte Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme”, **Electronic Journal of Vocational Colleges**, Cilt: 2, Sayı: 1, Mayıs 2012, s. 36.

⁶² The World Bank, Gender, s. 73.

⁶³ Sylvia Chant ve Matthew Gutmann. **Mainstreaming Men into Gender and Development: Development Debates, Reflections and Experiences**, Oxfam Working Papers, OXFAM, Oxford, 2000, s. 24.

fırsatlarının erkek ya da kadın olarak doğup doğmadıklarına bağlı olmayacağı anlamına gelmektedir.⁶⁴

Toplumsal cinsiyet eşitliği; sınırlamalar olmaksızın kadınların ve erkeklerin hayatta eşit fırsatlara sahip olmasını ifade etmektedir. Bu anlayış çerçevesinde fırsat eşitsizliğinin olmadığı bir ortamda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın olanaklı hale geleceği ifade edilebilir.⁶⁵ Toplumsal cinsiyet eşitliği, tüm faaliyetlerde eşit sayıda kadın-erkek ya da kız-oğlan çocuk bulunmasının zorunlu olduğu ya da kadınlara ve erkeklere, kız ve oğlan çocuklara aynı şekilde davranılması gerektiği anlamını içermemekte; esasen fırsat eşitliğini ifade etmektedir. Kadınların ve erkeklerin yaşadıkları hayatta eşit şekilde tatmin sağlayabildikleri bir toplum anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kadınların ve erkeklerin farklı ihtiyaçlar, öncelikler ve beklentiler taşıdıklarının ve hayatta farklı sınırlamalarla karşı karşıya kaldıklarının kabul edilmesini amaçlamaktadır.⁶⁶

Eşitlikten anlaşılması gereken “aynı” olmadığı gibi toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesinden anlaşılması gereken de kadınların ve erkeklerin aynılaştırılacağı olmamalıdır. Kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliğin, hem niceliksel hem de niteliksel bir yönü bulunmaktadır. Eşitlik, farklı rolleri ve sorumlulukları nedeniyle çok farklı olabilmekle birlikte; kadınların ve erkeklerin algılarına, ilgilerine, ihtiyaçlarına ve önceliklerine planlama ve karar almada eşit ağırlık verileceğinin güvence altına alınmasını kapsamaktadır.⁶⁷ Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler, çoğu toplumda üretici, yeniden üretici alanlar ile topluluk yönetimi alanında kendini göstermektedir. Ücretlere ve maaşlara yönelik ayrımcı uygulamalar, hane içinde iş yükünün dağılımı, eğitim gibi hizmetlere erişim ile bireysel haklar ve özgürlükler alanında gelişebilmektedir. Sözü edilen ayrımcı hususlar, gerek aynı toplumsal yapının içinde gerekse farklı toplumsal yapılardaki kadınlar ve erkekler arasında ortaya çıkabilmektedir.⁶⁸ Bu kapsamda tüm toplumlar için tek bir toplumsal cinsiyet eşitliği modeli olmadığı ifade edilmelidir. Kadınların

⁶⁴ UN, Concept, s. 1.

⁶⁵ Hazel Reeves ve Sally Baden, **Gender and Development: Concepts and Definitions**, Bridge Development-Gender, Institute of Development Studies, Report No: 55, Brighton, Şubat 2000, s. 10.

⁶⁶ Janet H. Momsen, **Gender and Development**. the Taylor & Francis e-Library, Routledge, 2009, s. 8.

⁶⁷ UN, Concept, s. 1.

⁶⁸ Amartya Sen, **Inequality Reexamined**, Oxford University Baskısı, New York, 2006, (Inequality), ss. 122-125.

ve erkeklerin, yaptıkları seçimlerde eşit fırsatlara sahip olmalarını sağlayacak uygulamalar bütünü, toplumsal cinsiyet eşitliği stratejisini oluşturduğu söylenebilir. Kadınların ve erkeklerin kendilerine sunulan fırsatlar konusunda eşit konumda olabilmeleri; yani toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesisi kurumsal, idari, hukuki ve toplumsal süreçlerde bir dizi radikal değişimi gerektirmektedir.⁶⁹

Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin düzeyi, bir toplumun gelişmişlik düzeyi ile ilgili çeşitli bilgiler içermektedir. Hane içinde kaynakların eşit dağıtılması; bireylerin sosyoekonomik hayatta sağlıklı bireyler olmalarında başat rol oynamaktadır. Oysa özellikle az gelişmiş toplumlarda daha fazla olmakla birlikte; kaynakların oğlan çocuklar ve yetişkin erkekler için ayrılması eğilimi yaygındır. Gerek toplumsal roller bakımından hak ve sorumlulukların belirlenmesi gerekse kaynakların dağılımı ve yönetimi konusunda kültürel olarak belirlenmiş, cinsiyetçi ideolojiler rol oynamaktadır. Bu anlayış; erkeklerin daha güçlü ve üretken olduğu fikrine dayanmaktadır. Söz konusu toplumlarda 'kültür', 'gelenek' olarak değerlendirildiğinden değiştirilemez kabul edilmektedir. Bu yaklaşım; kadınların kendi hayatlarını değiştirmek yönünde karar almalarını engellemeye yönelik bir araç görevi görmektedir.⁷⁰

Toplumsal cinsiyet, kadınlar ve erkekler arasındaki temel farklılıklar ve eşitsizlikler nedeniyle bir gündem konusudur. Söz konusu farklılıklar ve eşitsizlikler, belirli ülkelerde ya da sektörlerde farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir; fakat toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile ilgili dikkate alınması gereken yaygın örnekler söz konusudur. BM söz konusu örnekleri aşağıdaki gibi sıralamaktadır.⁷¹

- *Karar Almada ve Temsilde Eşitsizlikler:* Kadınlar, dünya çapında politik süreçlerde yetersiz temsil edilmektedirler. Kadınların yetersiz temsil edildiği ve kadın bakış açısının daha az görünür olduğu bir ortamda kadınların erkeklerden farklı öncelikleri, ihtiyaçları ve çıkarları olduğu gerçeği çoğu kez anlaşılamamaktadır. Ulusal, bölgesel ya da yerel düzeylerde spesifik ihtiyaçlar ve öncelikler, genellikle kadınlardan gelen anlamlı bir girdi olmaksızın tanımlanmaktadır.

⁶⁹ Beth Woroniuk, **Gender Equality & Peace-building: An Operational Framework**, Gender Equality Division and Peacebuilding Unit Canadian International Development Agency (CIDA), 1999, s. 1.

⁷⁰ Reeves ve Baden, ss. 4-8.

⁷¹ UN, **Gender Mainstreaming An Overview**, New York, 2002, (Gender), s. 5.

- *Haneîçi Eşitsizlikler:* Hane içinde karar almada ve kaynaklara erişimde eşitsizlikler olduğu konusunda yaygın bir kanaat oluşmuştur. Bu durum, hanenin, her bir üyenin eşit biçimde yararlandığı birimler olarak işlev gördüğü varsayımına dayanan araştırmalar ve politikalar hakkında soruları harekete geçirmiştir. Hanehalkı düzeyinde farklılıkların ve eşitsizliklerin sorgulanması; kadınların ve erkeklerin ekonomik teşviklere cevap verebilme kabiliyeti, Human Immunodeficiency Virus/Acquired Immune Deficiency Syndrome (HIV/AIDS) korunmasına yönelik etkili stratejilerin tasarımı, uygun ve adil sosyal güvenlik politikaları da dâhil olmak üzere bir dizi önemli meselenin anlaşılması ile ilgilidir.
- *Yasal Statülerde ve Yetkilerde Farklılıklar:* Ulusal anayasaların ve kadınlar ile erkeklere eşit haklar tanıyan uluslararası belgelerin varlığına rağmen kadınların yasa ya da uygulama yoluyla kişisel statü, güvenlik, toprak, miras ve istihdam olanakları bakımından eşit haklardan mahrum bırakıldığı pek çok örnek bulunmaktadır. Kadınlara yönelik kısıtlamaların ele alınması, kendi başına bir amaç olarak önemlidir; ancak aynı zamanda ekonomik verimliliğin ve büyümenin artırılması, yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir kaynak yönetiminin sağlanması bakımından etkili ulusal stratejilerin oluşturulması için önem arz etmektedir. Kadınların haklarının güvence altına alınması, yalnızca küçük bir aktivist kadın grubunun ilgisiyle değil; bir bütün olarak uluslararası toplumun sorumluluğuyla alakalıdır.
- *Ekonomide Cinsiyetçi İşbölümü:* Çoğu ülkede kadınlar ve erkekler; imalat sektörlerinde, kayıtlı ve kayıtdışı sektörlerde, tarımda ve meslekler arasında farklı dağılmışlardır. Ayrıca kadınların düşük ücretli ve standart dışı işlerde (yarı zamanlı, geçici, ev temelli) çalışma ihtimalleri erkeklerden daha yüksek iken; eğitim, ustalık, mal-mülk ve kredi gibi üretken varlıklara erişim ihtimalleri erkeklerden daha düşük olmaktadır. Dolayısıyla benimsenen ekonomik eğilimler ve politikalar, kadınlar ve erkekler için farklı etkiler yaratmaktadır. Örneğin; ticari liberalleşme, gerek toplumsal cinsiyet eşitliği ve gerekse ekonomik büyüme bakımından yaratmış olduğu sonuçlar ile sektörlerle göre eşit olmayan etkiler ortaya çıkarmıştır.
- *Haneîçi Yeniden Üretici Ücretsiz Emek Kaynaklı Eşitsizlikler:* Birçok ülkede ailenin bakım ve beslenmesiyle (çamaşır, yemek hazırlama, çocuk bakımı, hasta

bakımı ve temizlik de dâhil olmak üzere) ilgili görevlerin ve sorumlulukların büyük çoğunluğu kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Söz konusu işler, kadınların iş yükünü artırarak genellikle politik konularla meşgul olmalarının ya da ekonomik faaliyetleri artırmalarının önünde engel oluşturmaktadır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, söz konusu “yeniden üretici” iş ve “üretici” sektör arasındaki ilişkiyi göstermenin yollarını aramaktadır. Özellikle de tüm üretken faaliyetlerin, hanehalkı düzeyinde gerçekleşen bu yeniden üretici iş sayesinde yaratılan ve sürdürülen sağlıklı işgücüne bağlı olduğu ve yeniden üretici sektörün ticaret, yatırım ve kamu harcamaları ile ilgili ekonomi politikalarının sonuçlarından etkilenme biçimleri üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla ekonomi politikalarının, toplumsal cinsiyet bağlamında refahı nasıl etkilediğini göstermekten; toplumsal cinsiyet önyargılarının, söz konusu ekonomi politikalarının sonuçlarını nasıl olumsuz biçimde etkilediğini göstermeye doğru önemli bir odak değişimi olmuştur.

- *Kadınlara Yönelik Şiddet:* Kadınlara ve kız çocuklara pek çok farklı kaynaktan yönelen şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yaygın bir biçimidir.
- *Ayrımcı Tutumlar:* Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yalnızca ekonomik değil; ölçmenin ve değiştirmenin zor olduğu diğer biçimlerde de yansıtılmaktadır. Uygun davranış, bağımsızlık ve yapabilirlik genellikle toplumsal cinsiyet kalıpyargılarına dayanmakta; kadınlara ve erkeklere göre değişim göstermektedir. Fikirler ve uygulamalar, yansıma ve birbirini pekiştirme eğilimi taşımakta; bu durum, değişimin başarılmasındaki karmaşıklığı artırmaktadır.

1.1.5.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ölçülmesi

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin/eşitsizliğinin, toplumsal cinsiyet adaletinin ve kadınlar ile erkekler arasında sosyoekonomik yaşamın çeşitli alanlarında ortaya çıkan uçurumların ve ayrımcılıkların tespit edilmesi, politika üretilmesi noktasında son derece merkezi bir öneme sahiptir. Bu kapsamda özellikle geçtiğimiz 10 yıl içinde yoğunlaşmış olmakla birlikte; kadınlar ve erkekler arasında ekonomik, kültürel, toplumsal ve politik yönlerden ortaya çıkan eşitsizlikleri ölçmeye, ülkeler ve ülke grupları arasında karşılaştırma yapmaya yönelik uluslararası, bölgesel ve ulusal

birçok çaba söz konusudur. Burada ulusal düzeyde geliştirilen endekslere ve ölçümlere değinilmeyecek olup dünya genelinde daha kapsamlı karşılaştırmalar yapmak bakımından ön plana çıkan göstergeler ele alınacaktır. Bununla birlikte toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ölçülmesinde tek ve kesin bir yöntem olmadığı; yapılan araştırmaların kapsamına bağlı olarak veri, gösterge ve tanımlayıcı istatistiklerden faydalanmanın mümkün olduğu belirtilmelidir.

- **Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (Gender-Related Development Index):**

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (TCDGE), Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü ile birlikte İnsani Gelişme Raporlarının toplumsal cinsiyet ile ilişkili ilk endeksleri olarak 1995 Raporu'nda tanıtılmıştır. Boyutları ve metodolojisi bakımından odak noktasının, “İnsani Gelişme” olduğu ifade edilebilir.⁷²

İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ortalama kazanımı/gelişmeyi ölçerken TCDGE, insani gelişmenin üç temel boyutu olan sağlık, eğitim ve ekonomik kaynaklar üzerinde hâkimiyet bakımından kadınların ve erkeklerin kazanımları arasındaki farkı ölçmektedir.⁷³⁷⁴

- ✓ Kadınlar ve erkekler için doğumda beklenen ortalama yaşam süresi
- ✓ Kadınların ve erkeklerin ortalama okula gitme süresi
- ✓ 25 yaş ve üstü kadınlardan ve erkeklerden beklenen okula devam süresi
- ✓ Kadınlar ve erkekler tarafından kazanılan tahmini gelir

- **Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü (Gender Empowerment Measure):**

Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü (TCGÖ), TCDGE gibi 1995 İnsani Gelişme Raporu ile tanıtılmış ve kadınlar açısından odak noktası, “Güçlendirme”

⁷² UNDP, **Gender Equality in Human Development–Measurement Revisited**, Human Development Report Office, 2015, (GEHD), s. 4.

⁷³ UNDP, **Gender Development Index**, <http://hdr.undp.org/en/content/gender-development-index-gdi>, (21.02.2018), (GenDev).

⁷⁴ UNDP, **Human Development Report 2016/Technical Notes**, http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes.pdf, (21.02.2018), (Notes16).

olmuştur. Kanun yapıcı, üst düzey görevli ve yönetici kadın oranı ile profesyonel mesleklerde çalışan kadın oranı bakımından ekonomik katılım ve karar alma gücü boyutuna; parlamentoda kadın oranı bakımından politik katılım boyutuna ve kadınların ve erkeklerin elde ettikleri tahmini gelir bakımından ekonomik kaynaklar boyutuna odaklanmaktadır.⁷⁵

Yıllar içinde TCDGE ve TCGÖ, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini tam olarak ortaya koyma sınırlılıkları ve kritik eşanlı toplumsal cinsiyet sorunlarını yansıtmadaki zayıflıkları nedeniyle eleştirilmiştir. 2010 yılında eleştirilere yanıt olarak İnsani Gelişme Raporu, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) ve Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi (TCGE) adlarıyla bir çift alternatif toplumsal cinsiyet endeksi tanıtmıştır.⁷⁶

- **Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (Gender Inequality Index):**

UNDP tarafından ilk kez 2010 yılında uygulanan TCEE; üreme sağlığı, güçlendirme ve işgücü piyasası olmak üzere 3 boyutta toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri yansıtan bileşik bir endekstir. Kadınların ve erkeklerin sözü edilen 3 boyutta kazanımları arasındaki eşitsizlikler nedeniyle insani gelişme potansiyelinde meydana gelen kayıpları göstermektedir. Endeks değeri “0” ile “1” arasında değişmekte; 0’a yaklaştıkça eşitlik artarken 1’e yaklaştıkça eşitlik azalmaktadır. Endeksi oluşturan boyutlar şu şekilde detaylandırılmaktadır:⁷⁷

- ✓ Sağlık: Anne ölüm oranı ile ergen (15-19) doğurganlık oranına odaklanmaktadır.
- ✓ Güçlendirme (Temsil ve Eğitim): Cinsiyete göre parlamentoda sahip olunan koltuk oranı ile ortaöğretim ve yükseköğretime katılma oranına odaklanmaktadır.
- ✓ İşgücü Piyasası: Cinsiyete göre işgücüne katılım oranına odaklanmaktadır.

⁷⁵ UNDP, GEHD, s.4.

⁷⁶ UNDP, GEHD, s.3.

⁷⁷ UNDP, Notes.

- **Toplumsal Cinsiyet Gelişim Endeksi (Gender Development Index):**

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişim Endeksi'nden sonra ilk kez 2014 yılında UNDP tarafından İnsani Gelişim Raporu ile yayınlanmış olan ve “İnsani Gelişim” kavramına odaklanan bir endekstir. İGE'nin üç temel dayanak noktası olan sağlık (doğumda beklenen yaşam süresi); eğitim (ortalama okullaşma süresi, beklenen okullaşma süresi); yaşam standardı (kişi başına düşen yurtiçi gelir) kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı hesaplanmakta; kadın İGE değerlerinin, erkek İGE değerlerine oranlanması ile TCGE değerine ulaşılmaktadır.⁷⁸

Endeksin spesifik olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ölçmediği; insani gelişmişlik göstergelerini cinsiyete göre ifade ettiği ve bu anlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini İGE'nin boyutları bağlamında ortaya koyduğu söylenebilir.

- **AB Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi (Gender Equality Index)**

Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü, cinsiyet eşitliğini ölçmek için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi'ni geliştirmiştir. 2010 verilerinin temel alındığı Endeks, Haziran 2013'te tanıtılmıştır. Haziran 2015'te Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü, endeksin ikinci baskısını sunmuş ve 2005, 2010, 2012 yıllarına ilişkin karşılaştırmalı veri sağlayarak zaman içindeki değişimi kıyaslamayı ilk kez mümkün kılmıştır. Üçüncü ve son baskı ise sağladığı 2005, 2010, 2012 ve 2015 yılları göstergeleri ile geçtiğimiz 10 yılda AB içinde toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından kaydedilen gelişmeleri gözlemlemeyi mümkün kılmaktadır. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi, 8 alandan oluşmaktadır. 6 alan (İş, Para, Bilgi, Zaman, Güç ve Sağlık) tek bir çekirdek endekste birleştirilmekte ve eşit öneme sahip iki uydu alanın (şiddet ve kesişen eşitsizlikler) da çekirdek endekse eklenmesiyle endeks tamamlanmaktadır. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi, üye ülkeleri, tam eşitsizliği ifade eden “1” ile tam eşitliği ifade eden “100” arasındaki puanlarla değerlendirmektedir. AB genelinde ve her üye ülkede 6 çekirdek alanda toplumsal cinsiyet eşitliğindeki gelişmeleri

⁷⁸ UNDP, Notes.

gözlemlemek için kavramsal çerçeveyi temel alan 31 gösterge seçilmiştir. Endeksin kapsadığı 6 çekirdek ve 2 uydu alan şu şekildedir.⁷⁹

➔ **Çekirdek Alanlar:**

1. *İş*: Ücretli emeği dikkate almakta ve işgücüne katılım, iş yerinde cinsiyet ayrımcılığı ve işin kalitesi olmak üzere 3 ana alanı kapsamaktadır.
2. *Para*: Aylık kazanç ve gelir bakımından cinsiyet uçurumunu ölçerek finansal kaynaklarda; yoksulluk ve gelir dağılımına odaklanarak ekonomik durumda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini incelemektedir.
3. *Bilgi*: Eğitime katılım, örgün ve yaygın eğitime katılımı ayrımcılık ve yaşam boyu öğrenme konularında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ölçmektedir.
4. *Zaman*: Bakım emeği ve hane içi emek ile sosyal aktiviteler arasında zaman tahsisindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine odaklanmaktadır.
5. *Güç*: Politik, ekonomik ve sosyal alanlarda karar alma pozisyonlarındaki toplumsal cinsiyet eşitliğini ölçmektedir.
6. *Sağlık*: Sağlık durumu, davranış ve sağlık hizmetlerine erişim gibi hususlara dayanarak kadınlar ve erkekler arasındaki farka odaklanmaktadır.

➔ **Uydu Alanlar:**

1. *Kesişen eşitsizlikler*
2. *Şiddet*

• **Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (Global Gender Gap Index)**

Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2006 yılından beri her yıl yayımlanan Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi (KCUE), kadınlar ve erkekler arasındaki cinsiyet ayrımını; sağlık, eğitim, ekonomi ve politika olmak üzere 4 temel alt endeks ile ortaya koymaktadır. Ülkelerin endeks değeri 0 ila 1 arasında değişmekte; endeks değeri 1'e yaklaştıkça uçurum azalmakta, 0'a yaklaştıkça artmaktadır. Metodolojik

⁷⁹ European Institute for Gender Equality (EIGE), **Gender Equality Index 2017 – Measuring Gender Equality in the European Union 2005-2015**, Lüksemburg, 2017, ss. 2, 7-27.

olarak 2006 yılındaki orijinal halini koruyan Endeks toplam 14 gösterge kullanılarak hesaplanmaktadır.⁸⁰

- ✓ Ekonomik Katılım ve Fırsatlar: Kadın işgücüne katılım oranının, erkek işgücüne katılım oranına oranı; benzer işlerde kadınlar ve erkekler arasında ücret eşitliği; kadının gelirinin erkeğin gelir değerine oranı; kanun yapıcı, üst düzey görevli ve yönetici kadın sayısının erkek sayısına oranı; mesleki ve teknik çalışan kadın sayısının erkek sayısına oranı değişkenlerinden oluşmaktadır.
- ✓ Eğitime Katılım: Kadın okuryazarlık oranının, erkek okuryazarlık oranına oranı; ilköğretimde kadın net okullaşma oranının, erkek net okullaşma oranına oranı, ortaöğretimde kadın net okullaşma oranının, erkek net okullaşma oranına oranı, yükseköğretimde kadın net okullaşma oranının, erkek net okullaşma oranına oranı değişkenlerinden oluşmaktadır.
- ✓ Sağlık ve Hayatta Kalma: Doğumda cinsiyet oranı ile kadınlarda sağlıklı yaşam beklentisi değerinin erkeklerde sağlıklı yaşam beklentisine oranı değişkenleri yer almaktadır.
- ✓ Politik Güçlenme: Parlamentodaki kadın sayısının, erkek sayısına oranı; bakanlık düzeyindeki kadın sayısının, erkek sayısına oranı; son 50 içinde kadınların devlet başkanı olarak geçirdiği yıl sayısının, erkeklerin geçirdiği yıl sayısına oranı değişkenlerinden oluşmaktadır.

- **Toplumsal Cinsiyet Adaleti Endeksi (Gender Equity Index):**

Social Watch Örgütü, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini daha görünür hale getirmek ve dünyanın farklı ülkelerindeki gelişimi gözlemlemek için 2007 yılından bu yana yayınladığı Toplumsal Cinsiyet Adaleti Endeksini (TCAE) geliştirmiştir. Endeks; eğitim, ekonomik katılım ve güçlendirme alanlarında kadınlar ve erkekler arasındaki uçurumu ölçmektedir. Social Watch Örgütü, üç alanın her birindeki toplumsal cinsiyet uçurumu için 0 (örneğin hiçbir kadının eğitilmiş olmadığı ve tüm erkeklerin eğitilmiş olduğu durum) ile 100 (mutlak eşitlik) aralığında değişen bir değer hesaplamaktadır. Eğitim boyutu; tüm düzeylerde okullaşma ile okur-yazarlık

⁸⁰ World Economic Forum, **The Global Gender Gap Report 2017**, Cenevre, 2017, ss. 3-4.

bakımından toplumsal cinsiyet uçurumuna, ekonomik katılım boyutu; gelir ve istihdam bakımından toplumsal cinsiyet uçurumuna ve güçlendirme boyutu; yüksek vasıflı işlerde, parlamentoda ve üst düzey yönetici pozisyonlarında yer alma bakımından toplumsal cinsiyet uçurumuna odaklanmaktadır.⁸¹

- **Sosyal Kurumlar ve Toplumsal Cinsiyet Endeksi (Social Institutions and Gender Index):**

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Kalkınma Merkezi tarafından ilk kez 2009 yılında yayınlanmış, 2012 yılında revize edilmiş ve son olarak 2014 yılında yayınlanmıştır. Sosyal Kurumlar ve Toplumsal Cinsiyet Endeksi (SKTCE) değeri, 0 ila 1 arasında değişmekte; “0” değerine yaklaşıldıkça ayrımcılık azalmakta ve “1” değerine yaklaşıldıkça ayrımcılık artmaktadır. Endeks, “Sosyal Kurumlarda var olan Sosyal Norm ve Ayrımcılıklar” hususuna odaklanmakta; bu bakımdan sosyal kurumlarda her biri kadına karşı ayrımcılığın farklı bir boyutunu yansıtan 5 alt gruba bağlı olarak açıklanmaktadır.⁸²

- ✓ **Ayrımcı Aile Kodu:**

- Yasal Evlilik Yaşı
- Erken Evlilik
- Ebeveyn Yetkisi
- Miras

- ✓ **Sınırlandırılmış Fiziksel Bütünlük**

- Kadına Karşı Şiddet
- Kadın Sünneti
- Üreme

- ✓ **Erkek Çocuk Önyargısı**

- Kayıp Kadınlar
- Doğurganlık Tercihleri

⁸¹ Social Watch, **Gender Equity Index (GEI)**, <http://www.socialwatch.org/taxonomy/term/527>, (21.02.2018).

⁸² OECD Development Center, **Social Institutions Gender Index (SIGI) Methodological Background Paper**, 2014.

- ✓ **Kısıtlı Kaynaklar ve Varlıklar**
 - Arazi Varlıklarına Güvenli Erişim
 - Arazi Dışı Varlıklara Güvenli Erişim
 - Finansal Hizmetlere Erişim
- ✓ **Kısıtlı Sivil Özgürlükler**
 - Kamusal Alana Erişim
 - Politik İfade

1.1.5.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Kalkınma Bakımından Önemi

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin güvence altına alınması, kız çocukların ve kadınların güçlenmesi; eğitime ve sağlık hizmetlerine eşit erişim, iyi işler kapsamında işgücüne eşit katılım, eşit siyasi temsil fırsatı ile karar alma mekanizmalarına katılım gibi imkânlar sağlayarak ekonomik istikrarı desteklemektedir. Ekonomide üretkenliğin ve diğer kalkınma göstergelerinin söz konusu yaklaşımla sağlanabileceği yönünde fikir birliği söz konusudur.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesinin iki yönlü rasyonel bir gerekçesi bulunmaktadır. Birincisi; kadınlar ve erkekler arasında eşit haklara, fırsatlara ve sorumluluklara atıfta bulunan eşitlik anlayışının, bir insan hakları ve sosyal adalet meselesi olmasıdır. İkincisi; kadınlar ve erkekler arasında daha fazla eşitliğin varlığının, insan merkezli sürdürülebilir kalkınma için bir ön koşul niteliği taşımasıdır. Hem kadınların hem de erkeklerin algıları, ilgileri, ihtiyaçları ve öncelikleri yalnızca sosyal adalet meselesi olarak değil; aynı zamanda kalkınma süreçlerine değer katmak için vazgeçilmez olduklarından da dikkate alınmak zorundadır.⁸³ Toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ile kadınlar; ekonomik, sosyal ve politik faaliyetlere daha fazla katılım sağlayacak ve böylelikle kalkınma fırsatları artabilecektir.⁸⁴

Eylül 2000’de BM Genel Kurulu’nda BM üyesi tüm ülkelerce kabul edilen Binyıl Bildirgesi’nin dayandığı ilkelerin gerçekleştirilebilmesi için belirlenen sekiz

⁸³ UN, Concept, s. 1.

⁸⁴ P. S. M. Ndimande, “Gender Inequality: Still a Critical Issue in the Development of Rural KwaZulu Natal”, *African Sociological Review/Revue Africaine de Sociologie*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2001, s. 133.

Binyıl Kalkınma Hedefi'nden üçüncüsü, spesifik olarak “toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi” hususunu ele almış ve bu yolla yoksulluk, açlık, hastalıkla mücadele etmenin ve sürdürülebilir kalkınmayı uyarmanın mümkün olduğu belirtilmiştir.⁸⁵ BM Genel Sekreteri'nin yetkilendirmiş olduğu bağımsız bir danışma organı olan ‘The UN Millennium Project’in 2005 yılında uzmanlar tarafından hazırlanan ve Binyıl Kalkınma Hedefleri'nden üçüncüsü olan “toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılması ve kadınların güçlendirilmesi” hususuna odaklanan raporunda toplumsal cinsiyet eşitliği ile kalkınma hedefleri arasındaki karşılıklı ilişki açıklanmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin, diğer kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde nasıl merkezi bir öneme sahip olduğu şu şekilde sıralanmıştır:⁸⁶

- Yapabilirliklerde ve fırsatlara erişimde toplumsal cinsiyet eşitliği, ekonomik büyümeye ivme kazandırabilir.
- Kadınların temel ulaşım ve enerji altyapısına eşit erişimi, daha büyük ekonomik faaliyete yol açabilir.
- Kadın çiftçiler, kırsal yoksulların önemli bir kısmını oluşturduğundan tarımsal girdilerde toplumsal cinsiyet eşitliği, tarımsal üretimin artmasına ve yoksulluğun azalmasına yardımcı olabilir.
- Kadınların sağlık ve beslenme durumlarına yapılan eşit yatırım, kronik açlık ve yetersiz beslenmeyi azaltarak üretkenliği ve iyi oluş halini artırabilir.
- Eğitimli kızların ve kadınların, kendi doğurganlıkları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmaları muhtemeldir ve böylelikle kamusal yaşama daha fazla katılabilirler.
- Bir annenin eğitimi, çocuklarının okula kaydolma ve eğitim düzeyi ile sağlık ve beslenme durumlarının güçlü ve tutarlı bir belirleyicisidir.
- Bir annenin eğitimi, gelir düzeyi ve güçlendirilmesi, çocuk ve anne ölümlerini azaltmada önemli bir etkiye sahiptir.
- Kadınların daha fazla ekonomik bağımsızlığa sahip olması; güvenli cinsel ilişki yaşama ihtimali ile cinsel ilişkiler hakkında geleneksel normları değiştirme gereğine karşı farkındalığı artırmaktadır. Ayrıca tedavi

⁸⁵ UN, **United Nations Millennium Declaration**, 2000, (UNMD),

<http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>, (15.01.2018), s. 5.

⁸⁶ Caren Grown, Geeta Rao Gupta ve Aslihan Kes, **Taking Action: Achieving Gender Equality and Empowering Women**. UN Millennium Project, Earthscan, Londra, 2005, s. 31.

imkânlarına daha iyi erişim ile HIV/AIDS ve diğer salgın hastalıkların yayılmasının durdurulması ve tersine çevrilmesi için şart olan ve kadınların gerçekleştirdiği bakım işlevine daha fazla destek sağlamaktadır.

- Toplumsal cinsiyet açısından eşitlikçi mülk ve kaynak sahipliği politikaları, kadınların onları daha sürdürülebilir biçimde yönetmesini olanaklı kılar.
- Siyasi alanda daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği, kalkınma işbirliğinde daha yüksek yatırımlara yol açabilir.

2015 yılında Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin sona ermesiyle 25 Eylül 2015'te BM Genel Merkezinde gerçekleştirilen 'BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde Binyıl Kalkınma Hedefleri ile başarısız hedeplerin tamamlanması için 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 193 ülkenin imzası ile kabul edilmiştir. Yoğun çalışmalar sonucu belirlenen 17 hedeften beşincisi, spesifik olarak "toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınların ve kız çocuklarının güçlenmesi" hususunu ele almıştır. Tıpkı Binyıl Bildirgesi'nde olduğu gibi tüm hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımından toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin gerçekleştirilmesinin son derece önemli olduğuna ve yanı sıra insanlığın bir yarısının hakları ve fırsatları reddedilirken sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasının mümkün olmadığına dikkat çekilmiştir.⁸⁷

Kadınların güçlendirilmesi, kadınların kendi hayatları üzerinde güç ve kontrol kazanmaları ile ilgilidir. Kadınların güçlendirilmesi; farkındalık yaratma, özgüven oluşturma, seçeneklerin geliştirilmesi, kaynaklara erişimin ve kaynaklar üzerindeki kontrolün artırılması, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ve eşitsizliğini pekiştiren ve süreklileştiren kurumları ve yapıları dönüştürmeye yönelik eylemlerin artırılması gibi konuları içermektedir. Güçlendirme süreci, hedefin kendisi kadar önemlidir. Güçlendirme, içten gelmektedir; yani kadınlar kendilerini güçlendirmektedir. Kadınların güçlendirilmesini teşvik edecek girdiler, kadınların ihtiyaçlarını ve önceliklerini dile getirmelerini kolaylaştırmalı ve bu ilgi ve ihtiyaçları teşvik etmede daha aktif bir rol oynamalıdır. Kadınların güçlendirilmesinin dış dünyadan bağımsız başarılması mümkün değildir; erkeklerin de değişim sürecine dâhil edilmesi

⁸⁷ UN, **Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development**, 2015, (AFSD), http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, (21.02.2018), s. 6.

gerekmektedir. Güçlendirme, kadınların kazançlarının otomatik olarak erkeklerin kayıpları anlamına geldiği sıfır toplamı bir oyun olarak görülmemelidir.⁸⁸

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin, başlı başına bir temel kalkınma hedefi ve ekonomide akılcılık olduğunu ifade eden Dünya Bankası ise “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma” odaklı 2012 Dünya Kalkınma Raporu’nda daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği sayesinde elde edilecek katkıları şu şekilde özetlemektedir.⁸⁹

- Verimlilik kazanımları yaratır: Kadınların beceri ve yetenekleri daha eksiksiz kullanıldığında verimlilik artacaktır. Ayrıca belli sektörlerde ve mesleklerde kadın çalışanlara yönelik ayrımcılığa neden olan engellerin ortadan kaldırılması, bazı ülkelerde işgücü verimliliğini yüzde 25’e kadar artırabilecektir.
- Bir sonraki nesil için sonuçların iyileşmesini sağlar: Kadınların hanehalkı kaynakları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olması, harcama modellerinin çocuklar yararına değişmesiyle yani çocuklar için yapılan harcamaların artmasıyla ülkelerin büyüme beklentilerini artırabilir. Ayrıca bazı ülkelerde kadın eğitimi ve sağlığı ile ilgili ilerlemeler, çocukları için daha iyi sonuçlarla da bağlantılı olmaktadır.
- Karar almada daha fazla temsil sağlar: Toplumsal cinsiyet eşitliği, daha geniş kapsamlı toplum için önem taşımaktadır. Kadınların ekonomik, politik ve sosyal aktörler olarak güçlendirilmesi, politika tercihlerini değiştirebilmekte ve kurumları farklı seslerin daha fazla temsil edildiği bir yapıya dönüştürebilmektedir.

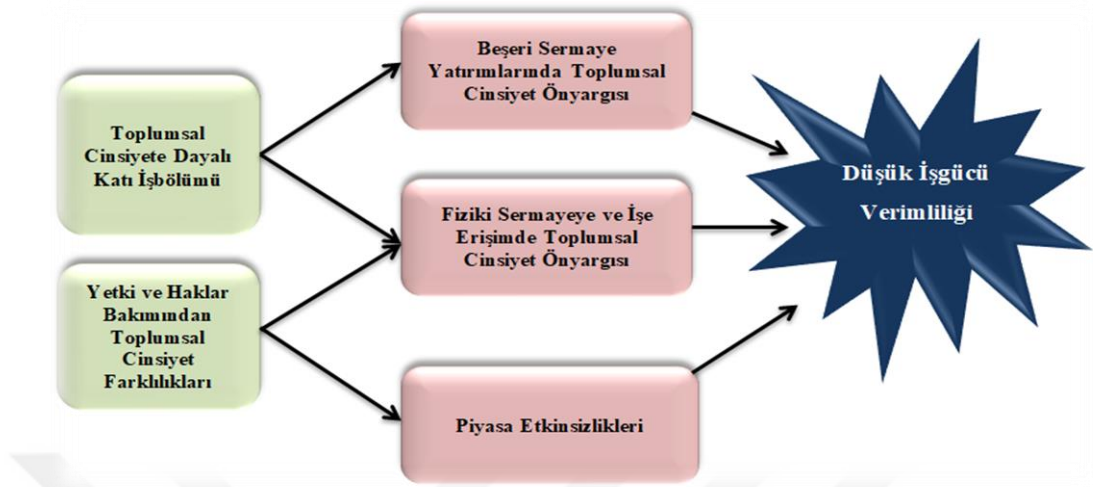
Toplumsal cinsiyet ilişkileri; istihdamın, çalışma koşullarının, sosyal korumanın, iş yerinde temsil ve söz hakkının her boyutu üzerinde bir etkiye sahiptir. Söz konusu etkiler, toplumsal cinsiyetin, çalışma yaşamının her alanında göz önünde bulundurulması gereken son derece önemli bir konu olmasının nedenidir. Kadınlar ve erkekler arasında katılım düzeyleri, kaynaklara erişimleri, hakları, güçleri ve etkileri, ücretleri ya da faydaları açısından herhangi bir alanda var olan ve genellikle “cinsiyet uçurumu” olarak anılan⁹⁰ eşitsizlik, sonuçta işgücü potansiyelinden yeterince yararlanılamamasına neden olmaktadır. Sözü edilen eşitsizliklerin, işgücü piyasası üzerinde ortaya çıkardığı etkiler Şekil 1’de gösterilmektedir.

⁸⁸ UN, Concept, s. 2.

⁸⁹ The World Bank, **World Development Report 2012: Gender Equality and Development**, World Bank Publications, Washington, 2011, (R2012), s. xx.

⁹⁰ ILO, ABC, s. 89.

Şekil 1: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin İşgücü Piyasasına Etkisi



Kaynak: The World Bank, **2001 World Development Indicators**, World Bank Publications, 2001, (2001WDI), s. 36.

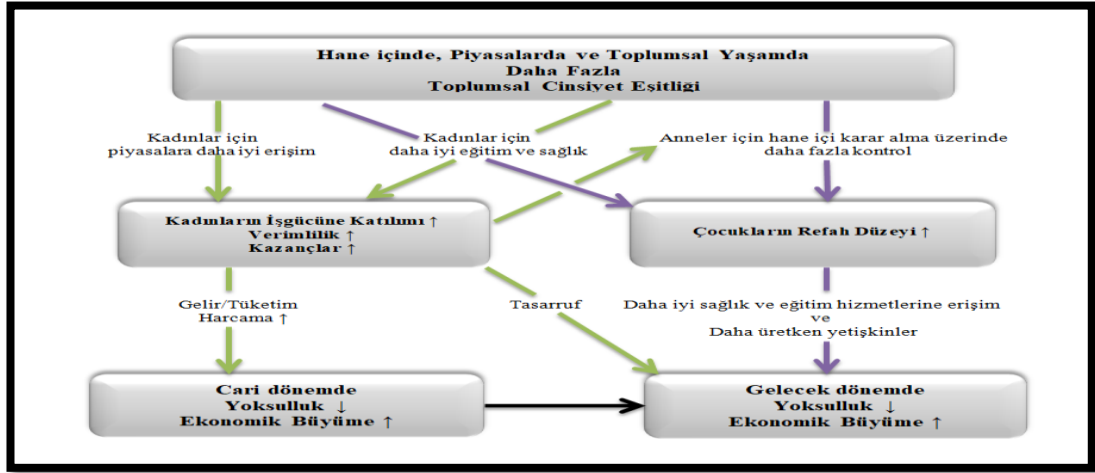
Bu bakımdan kalkınma sürecinin önünde engel oluşturan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, sürdürülebilir kalkınma stratejisinin bir parçası olmalıdır. Haklar, kaynaklar ve politik ifade alanındaki eşitsizlikler genellikle kadınların dezavantajına olsa da bu durum, esas olarak toplumun geri kalanı açısından da dezavantajdır ve kalkınma sürecinin önünde engel teşkil etmektedir.⁹¹ Ekonomide verimlilik, etkinlik ve ekonomik gelişme için engel teşkil eden bu durum, hane içinde ve işgücü piyasasında beşeri sermaye birikimini engelleyerek ve kadınları kaynaklardan, kamu hizmetlerinden ve üretici faaliyetlerden sistematik biçimde dışlayarak ekonominin refah yaratma kapasitesini daraltmaktadır.⁹² Bu bağlamda özellikle toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmenin; işgücünün verimliliğini ve işgücü tahsisinin etkinliğini artırarak ekonomik büyümede artış ve gelir yoksulluğunda azalma konularında doğrudan bir etkiye sahip olacağı ifade edilebilir.⁹³ Toplumsal cinsiyet eşitliğinin cari ve gelecek dönemde ekonomik büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkileri Şekil 2’de gösterilmektedir.

⁹¹ The World Bank, Gender, s. 73.

⁹² The World Bank, 2001WDI, ss. 35, 36.

⁹³ The World Bank, **Gender Equality and The Millennium Development Goals**, Gender and Development Group, 2003, (Goals), s. 6.

Şekil 2: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile Ekonomik Büyüme ve Yoksulluk İlişkisi



Kaynak: Andrew Morrison, Dhushyanth Raju ve Nistha Sinha, **Gender Equality, Poverty and Economic Growth**, The World Bank Gender and Development Group Poverty Reduction and Economic Management Network, Policy Research Working Paper 4349, 2007, s. 2.

Sosyoekonomik yaşamın çeşitli alanlarında daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanması ile kadınların daha iyi eğitim ve sağlık hizmeti alarak piyasalara daha kolay erişim sağlayacağı ifade edilebilir. Kadınların işgücüne katılım düzeyinin artması ile verimlilik ve kazanç artışları sağlanarak gerek tüketim gerekse tasarruf düzeyinin artması mümkün hale gelebilmektedir. Bu yolla cari ve gelecek dönem büyüme artışı sağlanması ve yoksulluğun azaltılması gerçekleştirilebilecektir. Bununla birlikte hane içinde toplumsal cinsiyet eşitliklerinin artması kadınların hane içi kaynaklar üzerindeki söz hakkını ve kontrol gücünü artırarak çocukların refah düzeyinin yükselmesine neden olabilecektir. Daha iyi eğitim ve sağlık koşullarına sahip olan çocuklar, daha nitelikli yetişkinler olarak gelecek dönem büyüme artışı ve yoksulluk azaltılması amaçlarına önemli katkılar sunabileceklerdir. Verimlilik ve kazanç artışlarının uzun dönemde yarattığı ekonomik getiriler, vergilendirilebilir daha fazla alan yaratılmasını sağlayarak kamu kesimi açısından daha yüksek gelirler sağlayabilecektir.

Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliği, insan hakları ve sosyal adalet bağlamında kendi başına önemli bir hedef olmakla birlikte; daha fazla eşitliğe yönelik adımlar, diğer toplumsal ve ekonomik amaçların gerçekleştirilmesine katkıda

bulunabilmektedir.⁹⁴ Toplumsal cinsiyet eşitliğinin olmadığı bir ortamda beşerî sermaye potansiyelinden gerektiği gibi faydalanılamamakta; gerek kadınlar gerek erkekler için ve dolayısıyla kalkınma süreci için çeşitli maliyetler ortaya çıkmaktadır.⁹⁵

Toplumsal cinsiyet eşitliği, uluslararası anlaşmalarla ve taahhütlerle teminat altına alınmıştır. Uygulamada eşitliğin ne anlama geldiği/gelmediği ve nasıl sağlanacağı konuları hakkında birçok tartışma söz konusudur. Kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliğe ilişkin genel bir düzen olduğu açıktır. Örneğin kadınlar, erkeklere oranla kendi partnerleri tarafından daha sık şiddete maruz kalırlar; kadınların politik katılımı ve karar alıcı yapılarda temsilleri erkeklerin gerisinde kalmaktadır; kadınlar ve erkekler farklı ekonomik fırsatlara sahiptir; yoksullar içinde kadınların payı daha yüksektir; insan ve seks ticaretine karışanların büyük çoğunluğu kadınlardan ve kız çocuklardan oluşmaktadır. Dolayısıyla kadınlar ve erkekler arasında daha fazla eşitliğin sağlanması; tutumlar ve ilişkiler, kurumlar ve yasal yapılar, ekonomik kurum ve kuruluşlar, politik karar alma yapıları da dâhil olmak üzere birçok düzeyde değişiklikleri gerektirmektedir.⁹⁶

1.1.5.4. Toplumsal Cinsiyeti Anaakımlaştırma Stratejisi

Toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma (gender mainstreaming) kavramı, daha önceki yıllarda da var olmuş olmasına rağmen toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmanın, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleme temel küresel stratejisi olarak benimsenmesi açık bir biçimde 1995 yılında Pekin’de yapılan 4. Dünya Kadın Konferansı’nda gerçekleşmiştir.⁹⁷ Bu yaklaşım, 1997’de BM Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) nihai kararlarında yinelenmiştir.⁹⁸

BM, toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma yaklaşımını bir “strateji” olarak; toplumsal cinsiyet eşitliğini ise hükümetler ve uluslararası organizasyonlar tarafından kabul edilen bir “hedef” olarak ortaya koymuştur.⁹⁹ Anaakımlaştırma stratejisi,

⁹⁴ UN, Gender, s. 10.

⁹⁵ Momsen, s. 8.

⁹⁶ UN, Gender, s. 1.

⁹⁷ ILO, ABC, s. 92.

⁹⁸ UN, Concept, s. 2.

⁹⁹ UN, Gender, s. 1.

kadınları desteklemek için hedeflenen faaliyetlerin artık gerekli olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu tür faaliyetler, yasama, politika geliştirme, araştırmalar, projeler ve programlar aracılığıyla spesifik olarak kadınların önceliklerini ve ihtiyaçlarını hedeflemektedir. Kadınlara özgü projeler, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmede önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği henüz başarılmamış ve toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma süreçleri gerektiği gibi gelişmemiş olduğundan bu tür projelere olan ihtiyaç devam etmektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmanın kendi içinde bir amaç olmadığı; fakat amaca ulaşmak için bir yol olduğu ifade edilebilir.¹⁰⁰ Toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma ve kadınlar ve erkekler arasında toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmeye yönelik özel girişimler birbirini tamamlayan stratejilerdir.¹⁰¹

Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmeye yönelik özel girişimler, yalnızca kadınları, hem kadınları hem erkekleri ve yalnızca erkekleri hedef alabilmektedir. Söz konusu iki strateji arasında çatışma bulunmamaktadır; aksine hedeflenmiş müdahaleler, anaakımlaştırma için temel olarak görülmektedir. Toplumsal cinsiyet analizini temel alan bir anaakımlaştırma stratejisi kullanmak, özellikle şu hususları ima etmektedir:¹⁰²

- Farkındalık yaratma ve kapasite geliştirme faaliyetleri;
- Planlamada uygulama, izleme ve değerlendirme aşamaları; politika ve programların kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin dikkate alınması;
- Yeterli düzeyde beşeri ve finansal kaynak tahsisi;
- Her alanda ve her düzeyde hem kadınların hem de erkeklerin karar almaya aktif katılımı;
- Toplumsal cinsiyetin nasıl ve ne ölçüde etkin biçimde anaakımlaştırıldığını sürekli değerlendirmeyi mümkün kılmaya yönelik yeterli izleme araçları ve mekanizmaları

ECOSOC nihai kararlarda (1997/2) artan toplumsal cinsiyet eşitliği anaakımlaştırma çağrıları, BM içindeki toplumsal cinsiyet dengesinin artmasına yönelik değil; BM çalışmalarında toplumsal cinsiyet perspektiflerine ve toplumsal cinsiyet eşitliğine olan ilgilinin artmasına yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal

¹⁰⁰ UN, Concept, s. 2.

¹⁰¹ ILO, ABC, s. 92.

¹⁰² ILO, ABC, s. 103.

cinsiyeti anaakımlaştırma, çalışma programlarında ayrı kadın projelerinin ya da çalışma programlarının mevcut faaliyetlerindeki kadın unsurlarının geliştirilmesini gerektirmemektedir. Toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma, programlardaki tüm faaliyetlerin tamamlayıcı bir parçası olarak toplumsal cinsiyet perspektiflerine ilgi göstermeyi gerektirmektedir. Bu, toplumsal cinsiyet perspektiflerinin (kadınların ve erkeklerin ne yaptıkları, hangi kaynaklara ve karar alma süreçlerine erişim hakkına sahip oldukları) tüm politika geliştirme, araştırma, fikir savunuculuğu; norm ve standartların geliştirilmesi, uygulanması ve izlenmesi; projelerin planlanması, uygulanması ve izlenmesi için daha merkezi hale getirilmesini içermektedir.¹⁰³ Bu kapsamda Pekin Eylem Platformu'nda kabul edildiği üzere gerek kadınların ve gerekse erkeklerin ihtiyaçlarına uygun biçimde toplumsal cinsiyet perspektifinin, tüm politika ve programlara yerleştirilmesi hususunda hükümetlere ve diğer tüm aktörlere aktif görev düşmektedir. Anaakımlaştırma stratejisi, cinsiyet uçurumunu daraltmaya yönelik önceki yaklaşımların yetersiz bulunmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu yaklaşımlar; kadınlara daha fazla eğitim, daha fazla kaynak vs. sağlamak gibi konulara ve spesifik olarak hedeflenmiş girişimlere odaklanmıştır. Söz konusu projeler, genellikle iyi tasarlanmış olsa da toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin marjinal girişimlerle çözülemeyeceği; özellikle politika düzeyinde ve kurumsal düzeyde geniş çaplı değişim süreçlerine ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllar itibaren Küresel Güney'deki kadın hareketleri, kalkınma modelleri ve kalkınma kurumlarının bir eleştirisini geliştirmiştir. Söz konusu kadınlar, sadece mevcut kurumlara ve süreçlere “kadınları getirmenin/dahil etmenin” yeterli olmadığını savunmuşlardır. Adaletsiz ve sürdürülemez bir kalkınma sürecine daha fazla katılım yerine herkes açısından eşitsizlikleri pekiştiren yapıları ve uygulamaları yeniden gözden geçirme ihtiyacına dikkat çekmişlerdir.¹⁰⁴ Ayrıca kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliğin bağlantısal bir sorun olduğunun ve dolayısıyla eşitsizliklerin yalnızca kadınlara odaklanarak çözülmeyeceğinin kabulü de ortaya çıkmıştır. Özellikle işbölümü, kaynaklara erişim ve onları kontrol etme ve karar alma potansiyeli gibi konularla ilişkili olanlar olmak üzere kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkilere daha fazla dikkat verilmesi gerekmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerinin ve ilişkilerinin yeniden tanımlanmasında erkek müttefik arayışının ve erkeklerle

¹⁰³ UN, Concept, s. 2.

¹⁰⁴ UN, Gender, s. 9.

ortaklaşa çalışmanın öneminin anlaşılmasında artış olmuştur. Böylece kadınları hedef grup olarak değerlendirme fikrinin değişmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin bir kalkınma amacı haline gelmesine ihtiyaç duyulmuştur.¹⁰⁵

Bu bakımdan Rounaq Jahan, iki tip anaakımlaştırma stratejisi arasında ayrım yapılmasının önemli olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁶

- Entegrasyonist (Bütünleşmeci) Yaklaşım: Bu yaklaşımda toplumsal cinsiyet konuları, mevcut kalkınma paradigmaları içinde ele alınmaktadır. Bu görüşte ana strateji; kadın ve toplumsal cinsiyet ile ilişkili konuların geniş bir sektör yelpazesine yayılmasıdır. Burada baştan aşağı tüm kalkınma gündemi dönüştürülmemekte; fakat tüm konular, kadın ve toplumsal cinsiyet konularını dikkate alacak şekilde uyarlanmaktadır.
- Gündem Belirleme Yaklaşımı: Bu yaklaşım; mevcut kalkınma gündeminin toplumsal cinsiyet perspektifi ile dönüştürülmesini ifade etmektedir. Bu görüşte ana strateji; kalkınma önceliklerinin belirlenmesine kadınların karar alıcılar olarak katılmalarıdır. Kadınlar tüm kalkınma kararlarına katılmakta ve bu süreç sayesinde mevcut kalkınma paradigmasında temel bir değişiklik yaratılmaktadır.

1.2. KALKINMA İLE İLİŞKİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik kalkınma olgusu, açıklandığı temel unsurların kapsamına göre ele alındığından tanımlamaya ilişkin farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Gelişmiş olanın tanımlanması; zaman, dönem, mekân, bahse konu coğrafya, sosyoekonomik düzey ve kültür gibi unsurlarla son derece yakından ilgilidir. Kalkınma düzeyi yüksek bir toplumda öncelikle ekonomik büyümenin istikrarlı seyretmesi ve kişi başına düşen gelirin yüksek olması beklenmektedir. Ancak bir toplumun gelişmişlik düzeyini belirlemek için büyüme ve gelir göstergeleri tek başına yeterli değildir.

Gerek yabancı gerek yerli literatürde kalkınma ve büyüme kavramları, sıklıkla birbirleri yerine, aynı olguyu ifade etmek üzere kullanılmalarına rağmen sözü edilen kavramlar, birbirleri ile ilişkili olmakla birlikte; farklı süreçlere karşılık

¹⁰⁵ UN, Gender, s. 9.

¹⁰⁶ Rounaq Jahan, “**The Elusive Agenda: Mainstreaming Women in Development**”, Zed Books Ltd., Londra, 1995, s. 13.

gelmektedir. Kalkınmanın, ekonomik büyümeyi kapsayan; ancak niceliksel yaklaşımın fiziki boyutunu aşarak sosyoekonomik ve politik hayatın yapısal dönüşümü de kapsayan bir olgu olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla ekonomik büyüme, genellikle kendiliğinden oluşan niceliksel bir artışı ifade ederken ekonomik kalkınmadan söz edebilmek için niceliksel değişimin yanı sıra; hedef gözetilen politikaların hayata geçirilmesi ile niteliksel ve yapısal bir ilerlemenin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

Büyüme ve gelir göstergelerine ek olarak gelişmiş bir toplumda hizmetlere ve kaynaklara erişimde mümkün olduğunca fırsat eşitliği sağlanmakta, toplumu oluşturan bireyler; barınma ve korunma, gıda, giyim, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarını nitelikli biçimde karşılamak konusunda ayrımcılığa maruz kalmamaktadırlar. Sözü edilen toplumlarda refah düzeyi yüksek olduğu gibi refahın, toplumsal katmanlara dağılımı da görece adildir. Toplumda yaşam koşulları geliştirilmesi gereken kesimlere pozitif ayrımcılık uygulanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini hâkim kılacak politikalar hayata geçirilmektedir. Toplumun hemen her kesiminin kültürel ve entelektüel gelişimine katkı sağlayacak imkânlar sunulmaya çalışılmaktadır. Ekolojik sistemle uyumlu, çevreye duyarlı ve sürdürülebilir politikalar hayata geçirilmektedir.

Gelişmiş bir toplum, sosyoekonomik ve kültürel unsurların yanı sıra siyasal açıdan da belirgin özelliklere sahiptir. Bu bağlamda demokrasinin hâkim olduğu; yönetimde yolsuzluk, kayırmacılık gibi geri toplumlara özgü unsurların yer almadığı ve şeffaflığın esas alındığı; seçme ve seçilme özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlüklerin tesis edildiği ve güvence altına alındığı bir toplumdan söz edilmektedir. Temas ettiği konular, unsurlar, süreçler, aktörler ve paydaşlar bakımından oldukça geniş kapsamlı olmasından dolayı kalkınma olgusunun, tek ve evrensel bir tanımla ifade edilmesi son derece güçtür. Literatürde ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleme gayreti içinde olan pek çok girişim bulunmakla birlikte; tıpkı tanımlamada olduğu gibi kalkınma olgusunun karşılaştırılabilir ortak ölçüm yöntemleri ve göstergelerle ortaya konulması da bir o kadar güçtür.

1.2.1. Kalkınma Olgusu

En yalın ifade ile kalkınma; genellikle miktarsal, sayısal ve niteliksel artış ile birlikte bir seviyeden başka bir seviyeye hareket etmeyi ifade etmektedir. Kalkınma kavramının insan toplumlarına uygulanması bağlamında kullanımı, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde popüler hale gelmiştir. Sözü edilen kullanıma; Kuzey Amerika ve Avrupa dışında kalan çoğu eski sömürge ülkesini ve toplumunu tanımlamakta başvurulmuştur.¹⁰⁷

Kindleberger ve Herrick'e göre ekonomik kalkınma; en düşük gelirli insanlar başta olmak üzere maddi refah düzeyindeki ilerlemeler; kitlesel yoksulluğun ve buna paralel varlık gösteren eğitimsizlik, hastalık ve erken ölüm risklerinin ortadan kaldırılması; genellikle üretim yapısının tarımdan sanayiye kaymasından kaynaklanan girdi-çıkı kompozisyonu değişimleri gibi hususları içeren bir olgudur.¹⁰⁸

Adelman ve Yeldan'a göre ekonomik kalkınmadan söz edebilmek için 5 unsurun bir arada bulunması gerekmektedir.¹⁰⁹

- Sürdürülebilir büyüme,
- Üretim kalıplarının yapısal değişimi,
- Teknolojik ilerleme,
- Sosyal, siyasal ve kurumsal modernleşme,
- İnsani koşullarda geniş çaplı gelişme

Ekonomik kalkınmayı bir ülkede üretim yapısının yüksek katma değerli ürünlere doğru dönüşmesi, yaratılan değerlerin toplumu oluşturan kesimler arasında adil dağılımı ve böylelikle yaşam standartlarının yükseltilmesi olarak tanımlayan Kaynak'a göre kalkınma; üretim ve teknoloji ile ilgili, insani ve çevresel; istihdam, hâkimiyet ve özgürlük ile ilişkili olan çok boyutlu bir olgudur.¹¹⁰

¹⁰⁷ Reddock, ss. 24, 25.

¹⁰⁸ Charles P. Kindleberger ve Bruce H. Herrick, **Economic Development**, McGraw-Hill, 3. Baskı, New York, 1977, s. 1.

¹⁰⁹ Irma Adelman ve A. Erinc Yeldan, **The End Of Developmental State? A General Equilibrium Investigation on the Sources of the Asian Crisis within a Multi-Region, Inter-temporal CGE Model**, California Agricultural Experiment Station Giannini Foundation of Agricultural Economics, Working Paper, Sayı: 888, 1999, s. 5.

¹¹⁰ Muhteşem Kaynak, **Kalkınma İktisadı**, Gazi Kitabevi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı, 2014, s. 77.

Kalkınma iktisadını eleştirel bir yaklaşımla ele alan Başkaya'ya göre kalkınma, kendisini “kalkınmış” olarak tanımlayan Batılı toplumların “kalkınmamış/gelişmemiş” olarak tanımladıkları toplumlara sundukları bir azgelişmişlikten kurtulma - ilerleme reçetesidir.¹¹¹

Kalkınma kavramı, günümüzde ulaştığı anlamla sosyoekonomik, politik, kültürel ve insan yaşamını ilgilendiren birçok konuyu; ekonomik ve benzeri maddi kaynakların gelişimi ile fiziksel, ahlaki ve entelektüel bakımdan insanların ilerlemesini kapsayan çok yönlü bir kavramdır.¹¹² UNDP de benzer biçimde insanların uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir yaşam sürecekleri koşulları sağlayan bir kalkınma anlayışını benimsemektedir.¹¹³

Ekonomik kalkınma, Dünya Bankası'nın “The Challenge of Development” 1991 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda ise maddi tüketimi, eğitimi, sağlığı ve çevrenin korunmasını kapsayan yaşam standartları parametrelerinde sürdürülebilir bir artışı ifade etmektedir. Daha geniş anlamda özellikle fırsat eşitliği, politik özgürlük ve sivil haklar başta olmak üzere diğer önemli ve ilişkili unsurları içermektedir. Bu bağlamda kalkınmanın genel hedefi; toplumsal cinsiyet, etnik köken, din, ırk, bölge ya da ülke ayrımı olmaksızın tüm insanların ekonomik, politik ve sivil haklarını artırmak olarak ifade edilmiştir.¹¹⁴

Kalkınma, tüm insanlığın yaşam kalitesinin ve yapabilirliklerinin geliştirilmesi sürecidir. Todaro'ya ve Smith'e göre; insanların hayat seviyelerinin yükseltilmesi, öz saygılarının geliştirilmesi ve özgürlüklerinin genişletilmesi suretiyle kalkınma düzeyinin artırılması mümkündür.¹¹⁵

Dincer vd. de benzer bir biçimde kişi başı gelir artışı ile birlikte; yapısal ve insani gelişmeyi de kapsayan ve ölçülebilen tüm sosyal parametreleri içine alan bir gelişmişlik yaklaşımının altını çizmektedirler.¹¹⁶

¹¹¹ Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, 1994, ss. 36, 37.

¹¹² Rekha Singhal, “Women, Gender and Development: The Evolution of Theories and Practice”, **Psychology and Developing Societies**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2003, s. 168.

¹¹³ UNDP. **Human Development Report 1990**, Oxford University Baskısı, New York, 1990, (R1990), s. 9.

¹¹⁴ The World Bank, **World Development Report 1991 - The Challenge of Development**, Oxford University Baskısı, 1991, (WDR91), s. 31.

¹¹⁵ Michael P. Todaro, Stephen C. Smith, **Economic Development**, Pearson Addison Wesley, 11. Baskı, Boston, 2012, s. 5.

¹¹⁶ Bülent Dincer, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu, **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)**, Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2671, 2003, s. 7.

Amartya Sen'e göre ise kalkınma, insanların gerçek özgürlüklerini artıran bir süreç olarak görülmektedir. Amartya Sen, kalkınmayı; GSMH artışı, kişisel gelir artışları, sanayileşme, teknolojik gelişme ya da modernleşme gibi unsurlara bağlı olarak ele alan dar kapsamlı yaklaşımlardan ayırmaktadır. Amartya Sen, sözü edilen unsurların, bir toplumda bireylerin yararlandığı özgürlüklerin geliştirilmesinde önemli araçlar olduğunu; ancak özgürlüklerin sosyoekonomik olarak başka belirleyicilere de bağlı olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan bireylerin özgürlüğünün gelişmesinin önünde engel oluşturan yoksulluk, ekonomik ve sosyal yoksunluk, baskı ve hoşgörüsüzlük gibi sorunların ortadan kaldırılmasının kalkınma için gereklilik olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁷

1.2.2. Kalkınma ve Refahın Toplumsallaşması

Kalkınma düşüncesinin; kalkınma plan, program ve politikalarının zaman içinde geçirdiği dönüşümü değerlendirmek için kalkınmayı tarihsel bir perspektiften ele almak gerekmektedir. Batı kökenli kalkınmacılar, modernizasyon ile Batılılaşmanın aynı anlama geldiğini ileri sürmüş ve kalkınmayı, modernizasyon paradigmasına bağlı olarak açıklamışlardır. Buna göre geri kalmış, geleneksel toplumlar için kalkınma, Batı'nın öğretilerinin ve geçtiği yolun izlenmesi ile gerçekleştirilecek doğrusal bir süreç olarak tanımlanmıştır.¹¹⁸ Batı tipi kalkınma modelleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ayrımını net bir biçimde ortaya koymuş; ülkelerin kültürel farklılıklarını, toplumsal yapılarını, inanç sistemlerini ve bunların toplumsal cinsiyet ilişkilerinin belirlenmesindeki rolünü büyük ölçüde göz ardı etmiştir.¹¹⁹

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma planları, çoğunlukla düşük gelirli ailelerin yaşam koşullarının iyileştirilmesini hedeflemekte; büyük ölçüde yoksullukla mücadelede kullanılacak araçları içermektedir.¹²⁰ Bu anlamda kalkınmanın, refahı

¹¹⁷ Amartya Sen, **Development as Freedom**, Oxford Paperbacks, 2001, (Freedom), s. 3.

¹¹⁸ M. Paricia Connelly, Tania Murray Li, Martha MacDonald ve Jane L. Parpart, "Feminism and Development: Theoretical Perspectives", **Theoretical Perspectives on Gender and Development**, (Ed. Jane L. Parpart, Patricia Connelly ve Eudine Barribeau), IDRC, 2000, ss. 55, 56.

¹¹⁹ Esin Aslanpay Özdemir ve Asuman Altay, "Kalkınma Planları Bağlamında Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Kadınların Yeri", **Fiscaoeconomia**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2018, (Plan), s. 118.

¹²⁰ Singhal, s. 168.

toplumun tüm kesimlerine dağıtması beklenmektedir. Refahın toplumsallaştırılması, özellikle gelişmiş ülkeler olmak üzere bazı ülkelerde doğrudan politikalarla gerçekleştirilirken gelişmekte olan ülkelerde refahın toplumsallaşması için özel politikalar hayata geçirilmemekte, kalkınma stratejileri ile birlikte artması beklenen refahın ve gelirin dolaylı olarak toplumsal kesimlere dağılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda özellikle gelişmekte olan ülkelere marjinalize olmuş kesimler için özel politikalar uygulanmamaktadır. Öte yandan birçok ülkede konuyla ilgili karar alıcıların, özellikle marjinalize olmuş kesimlerin toplumsal refah sürecinden fayda sağlamalarına yönelik olarak alt programlarla oluşturulan özel politikalar uyguladığı da görülmektedir.¹²¹ Yoksul insanlara yönelik politikalar, bu kapsamda değerlendirilebilir. Spesifik politikalar aracılığıyla yoksunluk koşulları ortadan kaldırılarak yoksul insanların atıl potansiyellerinin üretken faaliyetlere yönlendirilmesi mümkündür. Kalkınma planları, yalnızca makroekonomik büyüme hedefleriyle ilişkilendirilemeyecek kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Kalkınma planları; istihdam fırsatları yaratmak ve gelirleri artırmak, dezavantajlı sektörlerin sorunlarına yönelik çözümler üretmek gibi amaçlar taşımakta ve bu amaçlara yönelik programlar içermektedir. Kalkınma planları ayrıca ulaşılması hedeflenen makroekonomik politikaların, programların ve stratejilerin özellikle kırılgan kesimler başta olmak üzere toplumsal kesimleri nasıl etkilediğini, kadınlar ve erkekler için toplumsal cinsiyete dayalı etkilerin nasıl oluştuğunu değerlendirmelidir.¹²²

Kalkınma plan, program ve politikalarından da izlenebileceği üzere kadınların kalkınma sürecine olan mevcut ve potansiyel katkılarının uzun yıllar göz ardı edilmesi, potansiyelin çok altında refah yaratılmasına yol açtığı gibi sözü edilen refah unsurlarının, toplumun her kesimine dağılmasını da olumsuz yönde etkilemiştir.¹²³

1.2.3. Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Ayrımı

Kalkınma, gelişme ya da ilerlemeye yol açan değişim anlamına gelmekte ve açık bir biçimde değişimi ya da dönüşümü içermektedir. Sosyal ve ekonomik yapısı

¹²¹ Aslanpay Özdemir ve Altay, Plan, s.118.

¹²² Singhal, ss. 168, 169.

¹²³ Aslanpay Özdemir ve Altay, Plan, s.119.

dönüşmeksizin kişi başına gelirin arttığı bir ekonominin geliştiğini söylemek güçtür. Bu bakımdan ekonomik büyüme ve kalkınma arasında bir ayrım olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹²⁴

Ekonomik büyüme, en temel ifade ile ekonomide belli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artışı ifade etmektedir. Sözü edilen üretim artışları, kaynakları ve nitelikleri bakımından ikiye ayrılabilir. İlki; uzun vadede üretim faktörlerinin miktar olarak artması ya da nitelik bakımından iyileşmesi; yani “üretim kapasitesi” artışı sonucu ortaya çıkan ve bu bakımdan ekonominin arz cephesinden kaynaklanan uzun dönemli üretim artışlarıdır. Tam istihdam şartlarında açıklanan uzun dönemli üretim artışları, ekonomik büyümeye esas anlamını kazandıran artış türüdür.¹²⁵ Sayısal olarak ölçülebilen üretim kapasitesi artışı, üretim olanakları eğrisinin sağa kayması olarak ifade edildiğinde ülkenin üretim faktörleri miktarına, teknolojik pozisyonuna ya da verimliliğine ilişkin bir gelişme, üretim olanakları eğrisini sağa doğru kaydırmakta ve ekonomik büyüme ortaya çıkmaktadır.¹²⁶ İkincisi; Keynesyen açıklamada “kapasite kullanım oranı” artışı olarak ifade edilen üretim artışlarıdır. Kısa dönemli olan bu artışlar, üretim kapasitesi artışlarından değil; eksik istihdam koşullarında toplam talep değişikliklerinin neden olduğu kapasite kullanım oranı değişikliklerinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme, tam istihdam koşullarının geçerli olduğu Klasik ekolde gerçek anlamını bulmakla birlikte; günümüzde her türlü üretim artışının büyüme olarak ifade edildiği görülmektedir.¹²⁷

Ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeden çok daha geniş kapsamlı bir kavram ve sosyoekonomik hedefler setini içeren bir süreçtir.¹²⁸ Ancak Amartya Sen’in ifade ettiği gibi ekonomik kalkınma sürecinin gıda, giyim, konut, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi kaynakların genişletilmesinden ve ekonominin üretken yapısının dönüştürülmesinden soyutlanması mümkün olmadığı gibi sözü edilen

¹²⁴ David W. Pearce ve Jeremy J. Warford, **World without End – Economics, Environment, and Sustainable Development**, Oxford University Baskısı, New York, 1994, s. 42.

¹²⁵ Metin Berber, **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, 4. Baskı, Trabzon, 2011, ss. 2-4.

¹²⁶ Âdem Üzümcü, **İktisadi Büyüme –Teori, Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 3, 4.

¹²⁷ Berber, ss. 2-4.

¹²⁸ Pearce ve Warford, s. 42.

önemli değişimlerin, ekonomik büyüme ile alakalı konular olduğu da unutulmamalıdır.¹²⁹

Büyüme ile ifade edilen, sistemin kendi dinamikleri ile iktisadi yapıda gerek niceliksel ve gerekse niteliksel anlamda değişme ve gelişme yaratabilmesi durumudur. Kalkınma denildiğinde ise iktisadi sistem, toplumda değişme ve gelişmeyi kendiliğinden sağlamadığından sistemin kendiliğinden işleyişine müdahale etmek suretiyle nitelik ve nicelik bakımından gelişmesine yön verilmesi ve sosyoekonomik yapıya piyasanın yapacağından farklı bir nitelik kazandırılması kastedilmektedir.¹³⁰ Bu yaklaşım çerçevesinde herhangi bir plan, program, proje ya da strateji benimsenmeksizin büyüme, kendiliğinden ortaya çıkabilmekte iken kalkınma sürecini ortaya çıkaracak yapısal değişiklikleri hayata geçirmek için dışsal bir müdahalenin gerekli olduğu ifade edilmektedir.¹³¹

Gelirin artması, beraberinde yaşama ilişkin tercihleri genişletebilir. Ancak gelirin artmasının, her koşulda yaşamdaki tercihleri geliştirmesi gibi bir mutlak sonuç beklemek mümkün değildir. Gelir, toplumun tüm kesimleri arasında adil dağılmıyorsa gelir sahibi olmayan ya da düşük gelir elde eden insanlar, seçeneklerini sınırlı olarak değerlendireceklerdir. Çoğu toplumda gözlemlendiği gibi ekonomik büyüme, damlama yoluyla toplumun tüm kesimlerine dağılmamaktadır. Bu bakımdan gelir ve insanların yaşamları arasında kendiliğinden bir bağlantının bulunmadığı ifade edilebilir. Ancak ekonomik düşünce tarihinde çok uzun yıllardan bu yana böyle bir otomatik bağlantının bulunduğu varsayılmıştır. Esas olarak insanlar ve toplumlar, yaşamda hiçbir zenginlik gerektirmeyen birçok tercih yapabilmektelerdir. Bir toplumun demokratik olmasının ya da bir ailenin tüm aile üyelerinin haklarına saygı duymasının, bir ülkenin kadın ve erkek ayırmaksızın tüm vatandaşlarına eşit muamele etmesinin ön koşulu zenginlik değildir.¹³²

Kişi başına gelirin, toplumsal gelişmeyi sağlayacak kaynaklara ve hizmetlere kendiliğinden yöneleceği varsayımının geçerli bir yaklaşım olmadığını; ekonomik büyüme artışının, her zaman eğitimde ilerleme, sağlıklı bir hayat ve makul bir yaşam

¹²⁹ Amartya Sen, "The Concept of Development", **Handbook of Development Economics**, Cilt: 1 1988, (Concept), s. 12.

¹³⁰ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, 18. Basım, İstanbul, 2012, s. 263.

¹³¹ Berber, s. 11.

¹³² Mahbub Ul Haq, **Reflections on Human Development**, Oxford University Baskısı, 1995, s. 14.

standartı gibi sosyoekonomik göstergelerde iyileştirme yaratmadığını UNDP'nin İnsani Gelişme Raporu verilerinden izlemek mümkündür. UNDP'nin 2018 yılı istatistiki güncellemelerine göre; 116.818 dolar ile kişi başına düşen gelir bakımından ilk sırada yer alan Katar, İnsani Gelişme Endeksi (İGE) sıralamasında 37. sırada bulunmaktadır. Benzer biçimde Kuveyt'te kişi başına düşen gelir, Norveç'te olduğundan yaklaşık 2.500 dolar daha fazla olmasına rağmen İGE sıralamasında Kuveyt 56. sırada yer alırken Norveç 15. sırada yer almaktadır.¹³³

Çoğu insanın tercihleri, ekonomik iyi oluştan çok daha öteye geçmektedir. Bilim, sağlık, temiz bir fiziki ortam, politik özgürlük ve basit yaşamsal zevkler özellikle ya da büyük ölçüde gelire bağlı değildir. Ulusal zenginlik, insanların bu alanlardaki seçimlerini genişletebilir ya da genişletmeyebilir. Toplumlar, asıl zenginliklerinin kendi beşeri kaynakları olduğunun farkına varmadıkça maddi zenginlik yaratmaya duyulan aşırı saplantının, insan yaşamını zenginleştirme amacını gölgelemeye devam edeceği ileri sürülebilir.¹³⁴

Ekonomik kalkınma ve büyüme konusunda değinilmesi gereken bir başka husus da gelişmişlik düzeyi hususudur. Kalkınma; az gelişmiş ekonomilerle ilişkili bir kavram olup kalkınma teorileri, genellikle az gelişmiş ülkelerin sorunlarına rehberlik etmektedir. Ekonomik büyüme ise gerek gelişmiş gerekse az gelişmiş ülkelerin konusu olabilmekle birlikte; büyüme teorileri, gelişmiş ekonomileri model almaktadırlar. Dolayısıyla az gelişmiş bir ekonominin büyümesinden ya da kalkınmasından söz edilirken gelişmiş bir ekonominin büyüdüğü ifade edilir.¹³⁵

Büyüme ve kalkınmadan anlaşılması gerekenin neden farklı olduğunu Amartya Sen, ekonomik büyümenin zayıf yönleri bağlamında bazı gerekçelerle açıklamıştır:¹³⁶

1. Ekonomik büyüme, toplam gelirin nüfusa dağılmasını ifade eden kişi başına gelir artışı ile ilgili olmaktadır. Bir ülkede gelir dağılımı daha az adil bir hale gelirken ve hatta en yoksul kesimlerin reel gelirlerinde mutlak

¹³³ UNDP, **Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update**, UNDP- Human Development Report Office, New York, 2018, (Update), s. 23.

¹³⁴ Ul Haq, s. 15.

¹³⁵ Ergül Han, Ayten Ayşen Kaya, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Nobel Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 8. Basım, Ankara, 2013, s. 2.

¹³⁶ Sen, Concept, s. 15.

azalış meydana gelirken kişi başına gelir artışı yaşanıyor olması son derece muhtemeldir.

2. Büyüme ile kalkınma arasındaki ikinci farklılık dışsallık ve pazarlanabilirlik sorunu ile ilgili olmaktadır. GSMH, piyasaya konu olan refah unsurlarını kapsamakta ve bu durum bir fiyatı olmayan faydaları ve maliyetleri dışarıda bırakmaktadır.
3. Piyasaların var olduğu durumda dahi GSMH’de malların değeri, sözü edilen piyasalardan kaynaklı sapmaları yansıtmaktadır. Dünyanın farklı bölgelerinde farklı nispi problemlerle ilgili önemli sorunlar bulunmaktadır.
4. Belirli bir yılda bir kişinin sahip olduğu reel gelir, kişinin, söz konusu dönemden yararlanma düzeyini en iyi biçimde yansıtmaktadır. Ancak bir insanın yaşamını değerlendirirken karşılıklı bağımlılıkları ve yaşam süresini de içeren yaşamın daha bütünleşik bir görünümüne ihtiyaç bulunmaktadır. Toplam GSMH’nin yanı sıra kişi başına düşen gelire ilişkin zaman serileri, iki durumda da birbirinin tıpatıp aynısı iken bir toplumda insanların, diğer toplumdakinden 2 kat daha fazla yaşadığı iki senaryo kurmak son derece kolaydır. Burada daha fazla gelir ve daha uzun yaşam arasında değiş tokuşun ne olması gerektiğine karar vermede zorlu değerlendirme problemleri bulunmaktadır. Ancak tartışmanın yönü ne olursa olsun burada büyük öneme sahip olan konu; kalkınma değerlendirmesinin tamamen GSMH bilgisinin gölgesinde kaldığıdır. GSMH, kendisinden beklenen şeyi yaptığı durumda dahi GSMH’nin sağladığı bilgi, kalkınma kavramı için temel olarak yetersiz kalacaktır.
5. Son olarak belirtilmelidir ki GSMH aslında insanların sahip olduğu iyi oluş araçlarının miktarını ölçmektedir ve bu araçları elde etme yolunda neyi başardıkları bilgisini içermemektedir.

1.2.4. Kalkınma Düzeyinin Belirlenmesi

1970’lerin kalkınma politikası çevrelerinde olduğu gibi bazı istisnalar dışında neredeyse her koşulda ve durumda kalkınma; öncelikli olarak toplam ve kişi başına düşen gelir artışından elde edilen kazanımların ya ‘damlama’ yoluyla iş ya da

ekonomik fırsatlar olarak kitlelere yayılacağı ya da büyümenin ekonomik ve sosyal faydalarının daha geniş kesimlere dağılımını sağlamak için gerekli koşulları yaratacağı ekonomik bir olgu olarak görülmüştür. Bu çerçevede yoksulluk, ayrımcılık, işsizlik, gelir dağılımı sorunları “büyümeyi gerçekleştirmek” karşısında ikincil öneme sahip olmuştur.¹³⁷

Büyüme düzeyinin belirlenmesinde kullanılan ve yaşam standartlarını ekonomik performans üzerinden ortaya koyan Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH), GSMH ve Kişi Başına Düşen Gelir (KBDG) gibi parametreler; yaratılan ekonomik zenginliğin, sosyal tabakalar arasında dağılıp dağılmadığı ya da nasıl dağıldığı hususlarına değinmeyen teknik ölçümlerdir. Bu bakımdan sözü edilen ölçümler, bir ülkenin geleneksel anlamda ekonomik performansını ölçerek kalkınmayı bir yönüyle ortaya koyan; söz konusu ülkedeki temel insani göstergelerin durumu hakkında bilgi içermeyen göstergelerdir. Dolayısıyla kalkınmayı tek bir yönüyle ele alarak yalnızca parasal unsurlara dayandıran göstergelerin kalkınmanın tüm boyutları ile kavranmasında ve politika üretilmesinde yetersiz kalacağı belirtilmelidir.¹³⁸

Kalkınma iktisadı, ekonomilerin durgunluktan büyümeye, düşük gelirden yüksek gelir statüsüne nasıl dönüşeceği ve mutlak yoksulluk sorununu nasıl aşacağı üzerine yoğunlaşan geniş kapsamlı bir çalışma alanıdır. Bu bakımdan bir yandan kıt ve üretken kaynakların etkin tahsisi ile sürdürülebilir büyümeye odaklanırken öte yandan özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşayan insanların yaşam düzeylerinde hızlı ve büyük ölçekli iyileşmeler yaratılmasında gerek kamusal ve gerekse özel alanda ihtiyaç duyulan ekonomik, sosyal, siyasal ve kurumsal mekanizmalarla ilgili olmaktadır.¹³⁹

Bu kapsamda 1970’li yıllarda ortaya çıkan yeni arayışların etkisiyle 1980’li yıllardan itibaren kalkınma iktisadının çalışma alanında önemli değişimlerin görülmeye başlandığı ifade edilebilir. Kalkınmanın tanımı, amacı ve ölçülmesi; yalnızca gelir ve maddi ihtiyaç düzeyine dayanan yaklaşımlardan insanların ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda iyi oluşuna, mutluluğuna ve entelektüel

¹³⁷ Todaro ve Smith s. 14.

¹³⁸ Esin Aslanpay Özdemir ve Asuman Altay, “Türkiye Sosyoekonomik Gelişimin Neresinde? Kapsayıcı Kalkınma Endeksi Bağlamında Bir İnceleme”, **Current Debates on Social Sciences – Human Studies 1**, (Ed. Zeynel Karacagil, Efecan Anaz), Bilgin Kültür Sanat yayınları, 2018, (Kalkınma), s. 314.

¹³⁹ Todaro ve Smith, s. 8.

ihtiyaçlarının karşılanmasına, özgürlüklerinin ve fırsatlarının genişletilmesine, iyi ve sağlıklı bir çevrede sürdürülebilir bir hayat srebilmelerine ve her türlü eşitsizlik ile ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına olanak sağlayan yaklaşım arayışlarına dönüşmüştür. 1980’lerde başlayan değişim arayışı, 40 yıldır güncellenerek yeni formlar kazanmaya devam etmektedir.

1.2.4.1. Kalkınma Göstergeleri

Kişi başına düşen gelirden yaşanan değişim, kalkınma düzeyinin belirlenmeye çalışılmasında başvurulan geleneksel ekonomik gösterge olarak ifade edilebilir. Ancak iktisatçılar kişi başına düşen gelirden ortaya çıkan bir artışın, kalkınmanın diğer unsurları için iyi ve yeterli bir gösterge olduğunu dşnmşlerse de gelir artışının bir gösterge olarak zayıf yönü, yoksul nüfusun önemli bir kesiminde meydana gelen gerçek refah değişimlerini maskeleyebilir. Gıda, eğitim, sağlık hizmeti, fırsat eşitliği, sivil haklar ve çevrenin korunması gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan ilerlemeler, gelir artışı istatistiklerinde yer verilmeyen hususlardır.¹⁴⁰ Toplam ve kişi başına gelir düzeyi ile ilişkili göstergeler refahın önemli unsurları olmakla birlikte; kalkınmanın, niceliksel ya da ilerlemenin yalnızca maddi boyutunu ortaya koyan göstergelerle ifade edilmesi zamanla yetersiz kalmıştır.

Bu bağlamda kalkınma düzeyinin ortaya konulmasında geleneksel ekonomik göstergelere ilave olarak farklı ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik göstergeler, siyasi göstergeler, birtakım mali göstergeler, evre ve sürdürülebilirlik göstergeleri ön plana çıkmaktadır. Sözü edilen göstergeleri, ülkelerin dünya ekonomi ligindeki konumlarına bağlı olarak farklılaştırmak mümkündür. Ayrıca farklı boyutlarıyla sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerinin, her ülke için her zaman mevcut olmadığını belirtmek gerekmektedir. Ancak ideal kalkınma düzeyi göstergelerini genel olarak şu şekilde sıralamak uygun olacaktır:

- Gelir ve servet eşitsizliği, yatırım ve tasarrufların düzeyi, toplam üretimde sanayi sktrnn payı, kişi başı verimlilik, yoksulluk, dezavantajlı kesimlere yönelik ayrımcılık, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin

¹⁴⁰ The World Bank, WDR91, s. 31.

düzeyi, okur-yazarlık düzeyi, eğitime erişim ve devam düzeyi, gazete – dergi – kitap okuma düzeyi, nüfus artış hızı, doğum ve ölüm oranları, anne – bebek sağlığı ve canlı doğum oranı, temiz su ve sağlıklı tesisat imkânlarının yaygınlığı, internet kullanımının yaygınlığı, internet altyapısının kapsayıcılık ve kalite düzeyi, kişi başına düşen otomobil – televizyon – cep telefonu – bilgisayar miktarı, şehirleşme oranı, kırsal – kent nüfus dağılımı;

- Düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, yolsuzluk – kayırmacılık ve rant kollama faaliyetlerinin yaygınlığı, kamu yönetiminde şeffaflık ve hesapverebilirlik düzeyi;
- İç güvenlik – adalet ve savunma harcamalarının düzeyi, eğitim ve sağlık gibi beşeri sermayeyi destekleyen kamu harcamalarının düzeyi, fiziki altyapı harcamalarının düzeyi;
- Karbon salınımı, modern ve temiz enerji kaynaklarına erişim düzeyi, kişi başı enerji tüketimi, sürdürülebilirliğe dayalı net tasarruf düzeyi, bağımlı nüfusun oranı, dış kaynağa bağımlılık ve kamu borç düzeyi

1.2.4.2. Kalkınma Düzeyinin Ölçülmesi

Kalkınma düzeyinin nasıl ölçüleceği hususunun, nasıl tanımlandığına bağlı olarak farklılık gösterdiği ifade edilebilir. Hangi unsurları içermesi gerektiği konusunda fikir birliği olmadığından geçmişte olduğu gibi günümüzde de tanımlamalar çeşitlenmekte ve kalkınma düzeyinin ölçülmesinde ortaya farklı yaklaşımlar çıkmaktadır.

Kalkınma iktisadının, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkması, gelişmişlik düzeyinin, uzun yıllar ekonomik büyüme ile ilişkilendirilmesine ve söz konusu düzeyin milli gelir gibi niceliksel artışı ortaya koyan göstergelerle ölçülmesine neden olmuşsa da bu yaklaşımın özellikle 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren terk edilmeye başlandığı ve alternatif yöntemler geliştirme çabalarının ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde bir ülkenin hangi düzeyde kalkınmış olduğunu ortaya koymaya çalışan birçok ölçüm yöntemi bulunmakta ve yenilerinin geliştirilmesine devam edilmektedir.

1.2.4.2.1. Kalkınmanın Gelir Düzeyi ile Ölçülmesi

Ülkelerin özellikle ekonomik performanslarının karşılaştırılmasında en çok başvurulan ölçütler; GSYH, GSMH ve KBDG göstergeleridir.

GSYH, *belirli bir ülkede* üretilen tüm malların ve hizmetlerin değerini ölçmektedir. Bu üretimden kar sağlayan bireylerin ya da şirketlerin vatandaş ya da yabancı olmasının hiçbir önemi bulunmamaktadır. GSMH ise belirli bir ülkenin *vatandaşı olanlar* tarafından üretilen malların ve hizmetlerin değerini ölçmektedir. Bu üretimin ülke sınırları içerisinde gerçekleşip gerçekleşmediğinin bir önemi bulunmamaktadır.¹⁴¹ İrlanda ve Lüksemburg gibi bazı küçük ülkeler hariç olmak üzere GSYH ve GSMH arasındaki makas, ülkelerin büyük çoğunluğu için oldukça dardır ve yaygın olarak kullanılan gösterge GSYH olsa da zaman zaman GSMH, GSYH yerine kullanılabilir.¹⁴²

GSYH ve GSMH arasındaki en önemli farklılık, GSMH'nin “yurtiçi” kavramına değil; “ulusal” kavramına dayanıyor olmasıdır. Bir diğer ifade ile GSMH, insanların yaşadığı bir başka ülkede, komşu ülkelerde ya da dünyanın herhangi bir yerinde yaratılıp yaratılmadığına bakılmaksızın yarattıkları katma değeri kapsamına almaktadır. Ancak artan küreselleşme, bir ülkenin kendi sınırları içerisinde yarattığı ekonomik çıktının belirlenmesini daha da önemli bir hale getirmiştir.¹⁴³ Politika yapıcılar, ekonomik faaliyetin ülke sınırları içindeki düzeyi ile ilgilendiklerinden genellikle politik karar alma süreçlerinde GSYH ölçütü, GSMH ölçütüne tercih edilmektedir.¹⁴⁴ Bu nedenle II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana mutlak biçimde ekonomik ve politik istatistiki gösterge olarak kullanılan GSMH, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yerini GSYH'ye bırakmıştır.¹⁴⁵ Günümüzde gösterge olarak yaygın biçimde GSYH'nin tercih edilmesinde uluslararası düzeyde artan ekonomik entegrasyonun, siyasal sınırları bir bakıma önemsiz hale getirmesinin de etkisi bulunmaktadır. GSYH, ekonominin istihdam yaratma gücünü daha iyi yansıttığından

¹⁴¹ Katie Willis, **Theories and Practices of Development**, Routledge, Taylor and Francis Group, 2005, s. 5.

¹⁴² Diana Coyle, **GDP A Brief But Affectionate History**, Princeton University Baskısı, 2014, s. 25.

¹⁴³ Philipp Lepenies, **The Power of a Single Number: A Political History of GDP**, Columbia University Baskısı, 2016, s. 3.

¹⁴⁴ Lew Daly ve Stephen Posner, **Beyond GDP: New Measures for a New Economy**, Demos, New York, 2011, s. 7.

¹⁴⁵ Lepenies, s. x.

ve ölçümü görece daha kolay olduğundan politika üretmek bakımından daha yararlı bir gösterge olmaktadır.¹⁴⁶

Geleneksel ekonomik terminolojide kalkınma, kişi başına düşen gelirin sürekli artmasının sağlanmasını ifade etmektedir. Bunun anlamı; bir ülkenin çıktı düzeyinin, sözü edilen ülkenin nüfus artış hızından daha yüksek bir oranda artmasının mümkün hale getirilmesidir. Kişi başına düşen reel gelir düzeyi ve büyüme oranı, nüfusun genel ekonomik refahını ölçmek için kullanılmaktadır.¹⁴⁷ Kişi başına düşen gelir, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini tam olarak ortaya koymuyor olsa da bir karşılaştırma söz konusu olduğunda değerlendirilen ilk ölçüt, yine kişi başına düşen gelir göstergesi olmakta ve her ülkenin milli para birimi ile ifade edilen milli geliri, ortak bir para birimi olarak genellikle dolara dönüştürülmektedir. Dolar cinsinden milli gelirin, ülke nüfusuna bölünmesiyle dolar bazında kişi başına düşen gelirin ortaya konulduğu bu yöntem, döviz kuru yöntemi olarak anılmaktadır.¹⁴⁸

Kişi başına düşen gelire göre ülke karşılaştırmaları, yaygın bir biçimde Dünya Bankası göstergelerinden izlenmektedir. Dünya Bankası, bir ülkeye uygulanacak kredi programını belirlemek üzere ülkeleri gelir gruplarına göre ayırdığı kendi sistemini kurmuştur. Bu amaçla kendi formülasyonuna göre hesaplanan Gross National Income (GNI) ölçüsünü kullanmaktadır.¹⁴⁹ Bu ölçü, esasen GSMH için alternatif bir adlandırmadır ve Dünya Bankası günümüzde yayınladığı yıllık raporlarında bu göstergeyi temel almaktadır.¹⁵⁰

Dünya Bankası'nın her yıl 1 Temmuz'da 189 Dünya Bankası Üyesi ülke ile nüfusu 30.000'de fazla olan 28 diğer ülkenin Atlas Metodu'nu kullanarak hesapladığı kişi başına düşen gelir düzeyini dikkate aldığı sınıflandırma güncel biçimiyle aşağıdaki gibidir:¹⁵¹

- **Düşük Gelirli Ülkeler:** Kişi Başına Düşen Geliri 1.025 \$ ve daha düşük olan ülkeler

¹⁴⁶ Ceyda Erden Özsoy ve B. Tuğberk Tosunoğlu, "GSYH'nin Ötesi: Ekonomik Gelişmenin Ölçümünde Alternatif Metrikler", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2017, s. 286.

¹⁴⁷ Todaro ve Smith, s. 14.

¹⁴⁸ Berber, s. 186.

¹⁴⁹ Paul A. Haslam, Jessica Schafer ve Pierre Beaudet, **Introduction to International Development: Approaches, Actors, and Issues**, Oxford University Baskısı, Don Mills, 2012, s. 7.

¹⁵⁰ Willis, s. 5.

¹⁵¹ Dünya Bankası'nın bu konudaki yaklaşımı için bkz: The World Bank, **World Bank Country and Lending Groups**, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>, (03.12.2019), (Groups).

- **Düşük Orta Gelirli Ülkeler:** Kişi Başına Düşen Geliri 1.026 \$ - 3.995 \$ arasında olan ülkeler
- **Üst Orta Gelirli Ülkeler:** Kişi Başına Düşen Geliri 3.996 \$ - 12.375 \$ arasında olan ülkeler
- **Yüksek Gelirli Ülkeler:** Kişi Başına Düşen Geliri 12.376 \$ ve daha yüksek olan ülkeler

Bu yöntemle ülkeler, kişi başına düşen gelir düzeylerine bağlı olarak uluslararası düzeyde göreceli bir gelişmişlik düzeyinde ifade edilmektedir. Ancak farklı ülkelerin gelirlerinin döviz kuru dönüşümlerinin, ABD doları gibi ortak bir para birimine göre yapılmasının, uluslararası karşılaştırmalar için güvenilir bir temel oluşturmadığı yaygın olarak kabul edilmektedir.¹⁵² Bu kapsamda ülkeler arası gelir karşılaştırmalarında başvurulan bir diğer yöntem, satın alma gücü paritesine (SGP) göre hesaplanan gelir rakamlarının kullanılmasıdır.¹⁵³ Bu yolla iç fiyat farklılıkları giderilmekte ve farklı para birimlerinin satın alma güçleri eşitlenmektedir. Döviz kuru yöntemi ile ulusal paranın satın alabileceği yabancı para miktarı ortaya konulurken SGP ile paranın satın alabileceği mal ve hizmet miktarı gösterilmektedir.¹⁵⁴

Ekonomilerin fiyat seviyelerindeki büyük farklılıklar nedeniyle piyasa döviz kuruna göre dönüştürülmüş GSYH, ekonomilerin nispi büyüklüklerini ve maddi refah düzeylerini tam olarak ölçmemektedir. SGP, ekonomilerin çıktı düzeyini ve halklarının refahını “reel” olarak karşılaştırmayı mümkün kılarak ülkelerin fiyat düzeyi farklılıklarını kontrol etmektedir.¹⁵⁵ Ülkelerin satın alma güçlerini eşitleyerek ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının daha açık görülmesine ve bu bağlamda kişi başına düşen gelir yaklaşımına oranla daha güvenilir karşılaştırmalara olanak tanımaktadır.¹⁵⁶

¹⁵² Irving B. Kravis, Alan W. Heston ve Robert Summers, “Real GDP Per Capita for More than One Hundred Countries”, **The Economic Journal**, Cilt: 88, Sayı: 350, 1978, s. 216.

¹⁵³ Berber, ss. 196, 197.

¹⁵⁴ Özgür Tonus, **Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2013, s. 19.

¹⁵⁵ International Comparison Program (ICP), **Fundamentals of Purchasing Power Parities**, Development Economics Data Group, The World Bank, <http://pubdocs.worldbank.org/en/332341517441011666/PPP-brochure-2017-webformat-rev.pdf>, (15.03.2018).

¹⁵⁶ Berber, s. 198.

1.2.4.2.2. Gelire Bağlı Göstergelerin Kalkınma Düzeyini Ölçme

Bakımından Zayıf Yönleri

“GSMH’miz hava kirliliğini, sigara reklamlarını ve otobanlarımızı katliamlardan temizlemekte kullanılan ambulansları hesaba katar. Evlerimize kurduğumuz özel kilit sistemlerini ve o kilitleri hırsızlık amacıyla açan insanların gönderildiği hapishaneleri hesaplar. Kızılçam ormanlarının tahribatını ve doğa harikamızın kaotik bir yayılma ile kaybını kapsar. Napalm bombalarını, nükleer savaş başlıklarını ve polisin şehirlerimizdeki kargaşalarla mücadele etmede kullandığı zırhlı araçları hesaba katar. Fakat GSMH çocuklarımızın sağlığını, eğitimlerinin kalitesini, oyunlarının neşesini hesaba katmaz. Şiirimizin güzelliğini ya da evliliğimizin gücünü, toplumsal tartışmalarımızın niteliğini ya da kamu çalışanlarımızın dürüstlüğüne içermez. Ne aklımızı ne cesaretimizi; ne bilgeliliğimizi ne bilimimizi; ne merhametimizi ne fedakârlığımızı hesaba katar. Kısacası GSMH, yaşamı değerli kılanlar hariç, her şeyi ölçer.”¹⁵⁷

Robert F. Kennedy

GSYH; tıpkı bir binanın elektrik tüketimini ölçen elektrik saati gibi piyasa ekonomisinde bireylerin, işletmelerin ve hükümetlerin mal ve hizmet yaratmak için sermaye kullanması sonucu ortaya çıkan gelir ve harcama akımının yıllık hacmini ölçmektedir.¹⁵⁸ GSYH ölçüsü, her ne kadar dolaylı ve hatta sıklıkla doğrudan biçimde sosyal refah ile tanımlanıyor olsa da GSYH’nin bir “sosyal refah göstergesi” olarak ele alınması yaklaşımı, herhangi bir teorik altyapıya dayanmamaktadır.¹⁵⁹ Bu hususta en önemli hatırlatmayı, modern anlamda milli gelir hesaplamalarının öncüsü¹⁶⁰ kabul edilen Nobel Ödüllü İktisatçı Simon Kuznets’in bizzat kendisi

¹⁵⁷ Robert F. Kennedy’nin 18 Mart 1968 The University of Kansas’ta yaptığı Seçim Kampanyası Açılış Konuşmasından alınmıştır.

¹⁵⁸ Robert Costanza, Maureen Hart, John Talberth ve Stephen Posner, **Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress**, Boston University The Frederick S. Pardee Center for the Study of the Longer-Range Future, The Pardee Papers, Sayı: 4, 2009, s. 3, (Beyond GDP).

¹⁵⁹ Jeroen CJM Van den Bergh, “The GDP Paradox”, **Journal of Economic Psychology**, Cilt: 30, Sayı: 2, 2009, s. 117.

¹⁶⁰ Ekonomiyi bir bütün olarak sistematik biçimde ölçen ilk girişim, 1665 yılında William Petty tarafından İngiltere’nin ve Galler’in gelir, harcama, nüfus, arazi ve diğer varlıklarının tahmini değerini kapsayan çalışma ile gerçekleştirilmiştir. Modern anlamda ulusal gelir hesapları ise Alfred Marshall’ın “The Principles of Economics” adlı eserini yayınlamasını takiben çok sayıda araştırmacının verilerin toplanması ve ulusal gelirin ölçülmesine yönelik yeni çabalar geliştirme arayışında olmalarına dayanmaktadır. 1920’li ve 1930’lu yıllar boyunca Colin Clark’ın İngiltere’de üç aylık periyodlar itibarıyla ulusal gelirin hesaplaması; Simon Kuznets’in Clark’ın çalışmasını geliştirerek ve ABD ekonomisine uygulayarak yayınladığı, en çok satanlar listesine giren ve daha sonra Kuznets’in Nobel Ödülü almasını sağlayan çalışması bu bağlamda gelişmiştir.

yapmıştır. Kuznets, ABD Kongresi'ne sunmak üzere hazırladığı "National Income 1929-1932" başlıklı Raporda "bir ülkenin refahı, milli gelirin ölçümüyle çok zor anlaşılmaktadır" ifadesine yer vererek milli gelirin bir performans ölçüsü olduğuna dikkat çekmiştir. Kuznets, ünlü Raporunda milli gelirin bireylere nasıl dağıldığının bilinmemesi halinde ekonomik refahın dahi yeterli biçimde ölçülemeyeceğine dikkat çekmiştir.¹⁶¹ Ancak özellikle II. Dünya Savaşı'nı takip eden 20 yıl içinde olmak üzere GSYH, refah ve toplumsal gelişme ile eş anlamlı hale gelmiş ve GSYH artışının maksimize edilmesi hedefi tüm ekonomi politikasına yön vermeye başlamıştır.¹⁶² Özü itibariyle kötü bir gösterge olamayan GSYH, ölçmediği ve asla ölçmesinin amaçlanmadığı ulusal refahı ölçme yolunda kötüye kullanılan bir gösterge haline gelmiştir.¹⁶³

Piyasada üretilen mal ve hizmetler akımını ölçen GSYH'ye bazı piyasa dışı üretim biçimleri de dâhildir. Hükümetin yaptığı savunma harcamaları bu kapsamda düşünülebilir. Bununla birlikte çoğu önemli unsur, GSYH hesaplamalarından tamamen dışlanmaktadır. Gönüllü iş, sağlıklı aile birimlerindeki sosyal sermaye birikimi, suç maliyetleri, artan tutuklu sayısı ve doğal kaynakların tüketilmesi gibi unsurlar GSYH hesaplarında yer almamaktadır. Ancak söz konusu özellikler, ekonomik büyümenin ve özellikle de GSYH'nin günümüzde önde gelen ekonomistler, siyasiler, üst düzey karar alıcılar ve medya tarafından genel ilerlemeyi yansıtmış gibi kullanılmasına engel olamamaktadır.¹⁶⁴ Oysa GSYH'nin ve GSYH'ye bağlı göstergelerin tek başına kalkınma ve ilerleme düzeyini yansıtamayacağının birtakım haklı gerekçeleri bulunmaktadır. GSYH'nin bu bağlamda iyi bir gösterge olmaması 7 temel biçimde açıklanabilir.¹⁶⁵

1. Dağılım: GSYH, büyümenin hanehalkı düzeyinde nasıl dağıldığı ile ilgili hiçbir fikir vermemektedir. GSYH arttı ya da azaldı söylemi, kimin bu durumdan kazanç sağladığı ya da ortalama bir ailenin nasıl geçindiği hakkında bilgi içermemektedir.

(Ulusal gelir hesaplarının tarihine ilişkin daha kapsamlı bilgi için bknz: Diana Coyle, **GDP A Brief But Affectionate History**, Princeton University Baskısı, 2014.)

¹⁶¹ Simon Kuznets, **National income, 1929-32**, National Bureau of Economic Research, New York, 1934, s. 7.

¹⁶² Daly ve Posner, s. 4.

¹⁶³ Costanza vd., *Beyond GDP*, s. 4.

¹⁶⁴ Costanza vd., *Beyond GDP*, ss. 4, 7.

¹⁶⁵ Daly ve Posner, s. 5.

2. Niceliğe Karşı Nitelik: GSYH, malların ve hizmetlerin miktarını ölçmekte; ancak kalitesini ölçmemektedir. GSYH standartlarına göre örneğin alkol için harcanan para, tıpkı kitap için harcanan para kadar “iyi” kabul edilmektedir. GSYH için iyi olan şeyler, sağlık ya da toplumsal iyi oluş gibi diğer önemli kriterler için zararlı olabilmektedir.
3. Savunma Harcamaları: GSYH, insan refahını olumlu yönden etkileyen harcamalar ile mevcut refaha yönelik tehditlere karşı koruyan harcamalar ve ulusal çıkarları gerçek ya da potansiyel tehditlerden korumaya yönelik askeri savunma harcamaları arasında bir ayrım yapmamaktadır.
4. Gerçek Ekonomik Değere Karşı Ödünç Alınan ve Spekülatif Kazançlar: GSYH, ekonomik faaliyetin sürdürülebilirliği hakkında hiçbir fikir vermemektedir. Borçlanma ile finanse edilen tüketim, tıpkı hanehalkı satın alma gücündeki gerçek kazançlarla karşılanan tüketim gibi GSYH’ye eklenmektedir. Finansal hizmetler, ister üretken yatırımlar için sermaye tahsisi olarak ister spekülasyonla ve risk transferi ile büyük varlık balonlarının yaratılması olarak gerçekleşsin her iki şekilde de GSYH’ye eklenmektedir.
5. Doğal Sermaye ve Ekosistem Kaynaklarının Tükenmesi: GSYH, esas olarak çevre ile ilgili sorunları göz ardı etmektedir. GSYH standartlarına göre doğal kaynakları tüketen ekonomik faaliyetler, yenilenebilir kaynakların tetiklediği ekonomik faaliyetlerle aynı derecede değerlidir. İklim değişikliği etkileri yüzünden gelecekte ağır ekonomik maliyet tehdidi oluşturuyor olsa da küresel ısınmaya katkıda bulunan faaliyetler, bugün GSYH’ye değer eklemektedir.
6. Piyasa Dışı Faaliyetler: GSYH; hane içinden, kamu sektöründen, sivil toplumdan ve etrafımızı saran geniş ekolojik sistemden sağlanan piyasa dışı hizmetlerin yarattığı değer hakkında hiçbir fikir vermemektedir. Ebeveynlik, eğitim, gönüllülük, topluluk faaliyetleri, yeşil alanlar ve kamusal planlamanın diğer boyutları tarafından yaratılan beşeri ve toplumsal sermaye ekonomik iyi oluşu ve toplumun genel üretkenliğini önemli ölçüde etkileyen unsurlar olmalarına rağmen GSYH ile ölçülmemektedir. Öte yandan GSYH, ne kamusal çıktıyı -birçok alanda kamu harcamaları tarafından yaratılan değer- ne de hayırseverlik hizmetlerinin toplumsal değerini ya da çıktısını hesaba katmaktadır.

7. Sosyal İyi Oluş: GSYH, her zaman yoksulluk oranları, okuryazarlık ve yaşam beklentisi gibi sosyal iyi oluşun göstergelerinin izini sürmemektedir. Yaşam doyumu, güvenlik duygusu ve özerklik, komşularına güvenmek de dâhil olmak üzere subjektif iyi oluş düzeyi, genellikle güçlü aile ve topluluk yapıları ile daha yoksul ülkelere toplumsal atomizasyon ve kitle tüketimi ile karakterize olan zengin ülkelere oranla daha yüksektir.

1.2.4.2.3. GSYH'nin Ötesi ve Kalkınma Düzeyinin Alternatif Yöntemlerle Ölçülmesi

GSYH, yalnızca piyasaya konu olan ekonomik faaliyeti ölçmesi bakımından toplum sermayesinin doğal, sosyal ve beşeri bileşenlerini göz ardı etmektedir. Oysa bir bütün olarak ekonomi doğal, sosyal ve beşeri sermayeden yararlanmaktadır ve karşılık olarak söz konusu kaynakların niceliği ve niteliği, ekonomiden sağlanan net yatırımlardan etkilenmektedir. Sözü edilen unsurlar, bir toplumun devamlılığını ve iyi oluşunu sağlayan unsurlardır.¹⁶⁶

Yüksek gelirler muhakkak ki önemlidir. Özellikle dünyanın yoksul ülkelerinde daha iyi bir yaşam standardı, yüksek gelirleri gerektirmektedir. Ancak gelişme, bunun çok daha ötesinde unsurları kapsamaktadır. Daha iyi eğitim, yüksek sağlık ve beslenme standartları, daha az yoksulluk, daha temiz bir çevre, daha fazla fırsat eşitliği ve bireysel özgürlük ve daha zengin kültürel yaşam bu kapsamda düşünülebilir. Dünya Bankası'nın "The Challenge of Development" başlıklı Dünya Kalkınma Raporu'nda öncelikli olarak ekonomik kalkınma konusuna odaklanıldığı ve katı biçimde ekonomik gelişme odaklı bir yaklaşımın dahi kişi başına gelir artışının ötesinde en azından *yoksulluğun azaltılması ve daha adil bir yapının tesisi; eğitimde, sağlıkta ve beslenmede ilerleme ile çevrenin korunması* hususlarını dikkate alması gerektiği belirtilmektedir.¹⁶⁷

1970'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlayan alternatif yaklaşımlar; dünyadaki sosyoekonomik gelişmelere bağlı olarak günümüzde de çeşitlenmeye devam etmektedir. Kasım 2007'de Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Roma Kulübü, OECD ve Doğal Hayatı Koruma Fonu 50'den fazla

¹⁶⁶ Costanza vd., Beyond GDP, s. 9.

¹⁶⁷ The World Bank, WDR91, s. 4.

ülkeden 650'yi aşkın delegeyi bir araya getirerek milletlerin gelişme düzeyini, gerçek zenginliğini ve iyi oluşunu ölçme yöntemlerinin nasıl geliştirileceğini değerlendirmek üzere “GSYH'nin Ötesi”ne geçmeyi amaçlayan bir konferans düzenlemişlerdir.¹⁶⁸ Benzer biçimde Şubat 2008'de ekonomi ve topluma ilişkin mevcut istatistikî bilgilerden tatmin olmayan Fransa Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy; Joseph Stiglitz, Amartya Sen ve Jean Paul Fitoussi'den daha sonra “The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress” olarak anılacak olan bir komisyon kurmalarını istemiştir. Stiglitz-Sen-Fitoussi Komisyonu olarak da bilinen çalışma ekibinin amacı; GSYH'nin bir ekonomik performans ve sosyal gelişme göstergesi olarak sınırlılıklarının tanımlanması, sosyal gelişme ile daha ilişkili gösterge sağlamada ne tür ilave bilgilerin gerekebileceğinin ve alternatif ölçüm araçlarının değerlendirilmesi ve bu kapsamda ilgili kesimlere yönelik öneriler geliştirilmesi olarak ifade edilmiştir. Sosyoekonomik ilerlemenin ölçülmesinde GSYH'nin yetersizliğine vurgu yapan Komisyon, iyi oluşun çok boyutlu bir kavram olduğunu ve dolayısıyla bu kapsamda ele alınması gereken unsurları şu şekilde sıralamıştır:¹⁶⁹

- Maddi Yaşam Standardı Göstergeleri (Gelir, Tüketim, Servet)
- Sağlık
- Eğitim
- İş Yaşamını da Kapsayan Bireysel Faaliyetler
- Politik İfade ve Yönetişim
- Sosyal Bağlantılar ve İlişkiler
- Çevresel Koşullar (Mevcut ve Gelecek)
- Ekonomik ve Fiziki anlamda Güvende olmama Düzeyi

Stiglitz-Sen-Fitoussi Komisyonu, çalışmalarını organize edebilmek için üç çalışma grubuna bölünmüş ve gruplar sırasıyla Klasik GSYH konularına, Yaşam

¹⁶⁸ European Commission, European Parliament, Club of Rome, WWF ve OECD, **Beyond GDP Measuring Progress, True Wealth, and the Well-Being of Nations 19-20 Kasım 2007**, Conference Proceedings, Brüksel, 2009.

¹⁶⁹ Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, and Jean-Paul Fitoussi, **Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress**, Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010, s. 14.

Kalitesi ve Sürdürülebilirlik hususlarına odaklanmıştır. Rapor, sosyoekonomik ilerlemenin daha iyi ölçülebilmesi bakımından birtakım öneriler sağlamaktadır:¹⁷⁰

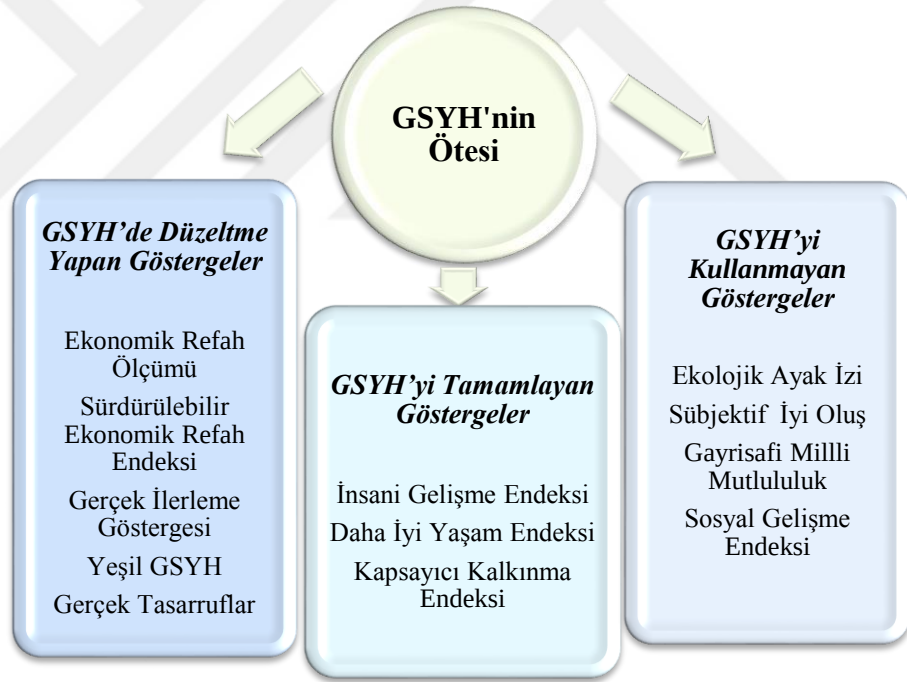
1. **Öneri:** Maddi iyi oluş değerlendirilirken gelir ve tüketim yerine üretime bakılmalıdır.
2. **Öneri:** Hanehalkı perspektifinin önemi vurgulanmalıdır.
3. **Öneri:** Gelir ve tüketim, servet ile birlikte değerlendirilmelidir.
4. **Öneri:** Gelir, tüketim ve servet dağılımına daha fazla önem verilmelidir.
5. **Öneri:** Gelir ölçümleri, piyasa dışı faaliyetlere doğru genişletilmelidir.
6. **Öneri:** Yaşam kalitesi, insanların objektif koşullarına ve yapabilirliklerine bağlıdır. İnsanların sağlık, eğitim ve bireysel faaliyetleri ile çevresel koşullarının ölçülmesine yönelik adımlar atılmalıdır. Sosyal ilişkilerin, politik ifadenin ve güvensizliğin doğru biçimde ölçülmesinin geliştirilmesinde ve uygulanmasında özellikle büyük çaba harcanmalıdır. Söz konusu hususlar, yaşam doyumunu tahmin etmek bakımından önemlidir.
7. **Öneri:** Kapsanan tüm boyutlardaki Yaşam Kalitesi göstergeleri, eşitsizlikleri kapsamlı bir şekilde değerlendirmelidir.
8. **Öneri:** Her insan için çeşitli yaşam kalitesi alanları arasındaki bağları değerlendirmeye yönelik anketler tasarlanmalı ve elde edilen bilgiler çeşitli alanlardaki politikaların tasarlanmasında kullanılmalıdır.
9. **Öneri:** İstatistik Kurumları, farklı endekslerin oluşturulmasına izin vererek yaşam kalitesi boyutlarının bir araya toplanması için ihtiyaç duyulan bilgiyi sağlamalıdır.
10. **Öneri:** Gerek objektif gerek sübjektif iyi oluş ölçütleri, insanların yaşam kalitesi hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. İstatistik kurumlarının anketleri; insanların yaşam değerlendirmeleri, haz deneyimleri ve önceliklerini belirlemeye yönelik sorular içermelidir.
11. **Öneri:** Sürdürülebilirlik değerlendirmesi, iyi tanımlanmış bir göstergeler tablosu gerektirmektedir. Parasal bir sürdürülebilirlik endeksinin, bahsi edilen gösterge tablosunda bir yeri bulunmaktadır; ancak mevcut teknolojik koşullar altında esas olarak sürdürülebilirliğin ekonomik yönlerine odaklanmayı sürdürmesi gerekmektedir.

¹⁷⁰ Stiglitz, Sen, Fitoussi, 2010, ss. 7-18.

12. Öneri: Sürdürülebilirliğin çevresel yönleri, iyi seçilmiş fiziki göstergeler setine dayalı ayrı bir takibi gerektirmektedir. Özellikle çevresel zararların tehlike arz eden düzeylerine (iklim değişikliği ya da balık rezervlerinin tükenmesi gibi) yakınlığı ortaya koyan açık bir gösterge gerekmektedir.

GSYH'nin, ekonominin nitelik yönünü ya da refahı değil ekonomik niceliği ölçmenin bir yolu olduğuna ve bu anlamda sosyal ve çevresel iyi oluşu da dikkate almadığına dair artan farkındalığı karşılamak üzere ulusal düzeyde ilerlemeyi ölçmenin çeşitli yolları önerilmiş, geliştirilmiş ve kullanılmıştır. Bu kapsamda GSYH'nin zayıf yönlerini düzelten, GSYH'yi tamamlayan ve GSYH'yi tamamen hesaplama dışında bırakan ölçüm yöntemleri bulunmaktadır. Sözü edilen seçilmiş ölçüm yöntemleri Şekil 3'teki gibi özetlenebilir.

Şekil 3: GSYH'ye Alternatif Ölçüm Yöntemleri



GSYH'nin ötesine geçmeyi amaçlayan alternatif yöntemler genel olarak *GSYH'de Düzeltme Yapan Göstergeler*, *GSYH'yi Tamamlayan Göstergeler* ve *GSYH'yi Kullanmayan Göstergeler* şeklinde sınıflandırılabilir. Endeks yapılarına ve farklı gösterge özelliklerine bağlı olarak birçok ölçüm yöntemini değerlendirmeye alan çalışmalar bulunmakla birlikte; burada sözü edilen bazı çalışmalardan

yararlanılarak Şekil 3’te görüldüğü üzere Birinci Kategoride Ekonomik Refah Ölçümü, Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi, Gerçek İlerleme Göstergesi, Yeşil GSYH, Gerçek Tasarruflar; İkinci Kategoride İnsani Gelişme Endeksi, Daha İyi Yaşam Endeksi Kapsayıcı Kalkınma Endeksi; Üçüncü Kategoride Ekolojik Ayak İzi, Sübjektif İyi Oluş, Gayrisafi Milli Mutluluk ve Sosyal Gelişme Endeksi değerlendirilecektir.¹⁷¹

1.2.4.2.3.1. GSYH’de Düzeltme Yapan Göstergeler

Ekonomik Refah Ölçümü, Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi, Gerçek İlerleme Göstergesi, Yeşil GSYH, Gerçek Tasarruflar gibi hesaplama GSYH ile başlayan ve birtakım miktarsal eklemeler ve çıkarmalar yaparak bir bakıma zayıf yönlerinden arındırmak için GSYH’de düzeltmeler yapan ölçümler bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁷² Bu tür göstergeler, parasal birimlerle ifade edilmektedir. Birtakım faydaların ve maliyetlerin dikkate alınması, sözü edilen göstergelerin GSYH ile daha kolay kıyaslanabilmesini olanaklı hale getirmektedir.¹⁷³

- **Ekonomik Refah Ölçümü (Measure of Economic Welfare):**

1970’li yılların başından itibaren GSYH’nin refah düzeyini ölçmede yeterli olmadığı eleştirileri ve GSYH’nin özellikle yaşam standardı ölçüsü olarak kullanımında birtakım revizyonların gerekli olduğu çağrıları artış göstermiştir. Nordhaus ve Tobin (1972) tarafından geliştirilen Ekonomik Refah Ölçümü, GSYH’de bu anlamda birtakım düzeltmeler yapan yaklaşımlardan biridir. Sözü edilen yaklaşımda ulusal hesaplamalarda bazı harcamaların GSYH’yi azaltmaları ya da artırmaları bakımından yeniden kategorize edilerek değerlendirildiği, boş zaman

¹⁷¹ Bknz: Costanza vd., Beyond GDP; Jan Delhey ve Christian Kroll, “A “Happiness Test” for the New Measures of National Well-Being: How Much Better than GDP are They?”, **Human Happiness and the Pursuit of Maximization**, (Ed. Hilke Brockmann ve Jan Delhey, Springer, Dordrecht), 2013; Robert Costanza, Ida Kubiszewski, Enrico Giovannini, L. Hunter Lovins, “Time to Leave GDP Behind”, Comment in Nature, Cilt: 505, 2014, (GDP Behind).

¹⁷² Costanza vd., Beyond GDP, s. 11.

¹⁷³ Costanza vd., GDP Behind, s. 284.

ve piyasaya konu olmayan üretici faaliyet gibi değerlerin dikkate alındığı, çevresel ve toplumsal birtakım zararların ve dışsallıkların hesaba katıldığı ifade edilebilir.¹⁷⁴

- **Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi (Index of Sustainable Economic Welfare):**

Sürdürülebilir Ekonomik Refah Endeksi (SERE), 1989 yılında Daly ve Cobb tarafından geliştirilmiştir ve GSYH'ye birtakım düzeltmeler önermektedir.¹⁷⁵ Temelde Nordhaus ve Tobin tarafından yapılmış olan ölçümlerin geliştirilmesine dayanan SERE, ABD için Daly ve Cobb tarafından hesaplanmasının ardından ilerleyen dönemlerde farklı araştırmacılar tarafından farklı ve çoğu gelişmiş olan ülkeler için de hesaplanmıştır. GSYH'ye yöneltilen bazı eleştirilerden dolayı mevcut refahın artırılması ve bunun sürdürülebilirliği endişesi ile geliştirilen SERE, refah ve sürdürülebilirlik açısından daha güvenilir bir parasal gösterge sağlamaktadır. GSYH bu kapsamda hanehalkı emeğinin değerini, gelir eşitsizliğinin refah etkilerini, çevresel bozulmadan kaynaklanan refah kayıplarını dikkate almadığı; ancak hatalı biçimde savunma harcamalarını refah katkısı olarak değerlendirdiği gerekçesi ile eleştirilmektedir.¹⁷⁶

- **Gerçek İlerleme Göstergesi (Genuine Progress Indicator):**

Daly ve Cobb tarafından ABD için geliştirilen ilk endeks; Cobb, Halstead ve Rowe (1995) tarafından düzeltilmiş, geliştirilmiş ve Avustralya endeksi için Gerçek İlerleme Göstergesi olarak yeniden adlandırılmıştır. Temelde bir ülkenin gerçek iyi oluş düzeyinin kavranmasında yalnızca ekonomik boyuta dayanan bir yaklaşımın yetersiz olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu bakımdan hesaplamalar, sosyal ve çevresel faktörlerin dikkate alınması gereği ile birtakım unsurların katkı (+) olarak;

¹⁷⁴ William D. Nordhaus ve James Tobin. "Is Growth Obsolete?" NBER-National Bureau of Economic Research Chapters, **Economic Research: Retrospect and Prospect, Volume 5, Economic Growth**, 1972.

¹⁷⁵ Francesco Maria Chelli, Mariateresa Ciommi ve Chiara Gigliarano, "The Index of Sustainable Economic Welfare: A Comparison of Two Italian Regions", **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, Sayı: 81, 2013, s. 443.

¹⁷⁶ Eric Neumayer, "The ISEW--Not an Index of Sustainable Economic Welfare", **Social Indicators Research**, Cilt: 48, Sayı: 1, 1999, s. 77.

birtakım unsurların maliyet ya da zarar (-) olarak değerlendirilmesi suretiyle yapılmaktadır.¹⁷⁷

- **Yeşil GSYH (Green GDP):**

GSYH'nin "çevreye duyarlı hale getirilmesi" (greening) kavramına akademi ve kamu politikası alanlarında duyulan ilgi, 1990'ların başından itibaren ivme kazanmıştır. Kavramın uygulanmasındaki en somut girişimlerden biri, 2006 yılında Çin Halk Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁸

Kavrama ilişkin çok kesin bir tanımlama olmamakla birlikte; Yeşil GSYH göstergesinin, GSYH hesaplarında çevreye duyarlı bir düzeltme yapılmasına karşılık geldiği ifade edilebilir. Söz konusu düzeltme; hava, su ve toprak kirliliği nedeniyle oluşan çevresel zararların ve ekonomik faaliyetlerin yaydığı kirlilik ile neden olduğu ekosistem kayıplarının yanı sıra yenilenemeyen kaynakların tükenmesi maliyetlerini dikkate almaktadır.¹⁷⁹

- **Gerçek Tasarruflar (Genuine Savings):**

Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğinin, gerçek tasarruf düzeyinin temel alınarak ölçülmesi olarak ifade edilen ve Uyarlanmış Net Tasarruflar şeklinde de anılan Gerçek Tasarruflar,¹⁸⁰ ulusal düzeyde karar alıcılara yatırım politikalarının sürdürülebilirliğini nasıl sağlayacakları konusunda açık ve görece basit bir gösterge sağlamaktadır.¹⁸¹

Geleneksel ulusal tasarruf düzeyi hesaplamalarının aksine sürdürülebilir kalkınma için net tasarruf düzeyinin belirlenmesinde çevresel unsurları da dikkate

¹⁷⁷ Clive Hamilton, "The Genuine Progress Indicator Methodological Developments and Results from Australia", **Ecological Economics**, Cilt: 30, Sayı: 1, 1999, ss. 13, 14.

¹⁷⁸ Jianguo Wu ve Tong Wu, "Green GDP", **Berkshire Encyclopedia of Sustainability, Cilt II – The Business of Sustainability**, (Ed. K. Christensen, D. Fogel, G. Wagner, P. Whitehouse) Berkshire Yayıncılık, Great Barrington, 2010, s. 249.

¹⁷⁹ Knut H. Alfsen, Julie L. Hass, Hu Tao ve Wu You, **International Experiences with "Green GDP"**, Statistics Norway, Reports: 2006/32, 2006, s. 9.

¹⁸⁰ Nick Hanley, Louis Dupuy ve Eoin McLaughlin, **Genuine Savings and Sustainability**, University of St. Andrews Discussion Papers in Environmental Economics, Paper 2014-09, 2014, s. 1.

¹⁸¹ Katharine Bolt, Mampite Matete ve Michael Clemens, **Manual for Calculating Adjusted Net Savings**, Environment Department – The World Bank, 2002, s. 4

alan “çevreye daha duyarlı” bir hesaplama yönteminin, ülkeler arası bir karşılaştırma şeklinde ele alındığı ilk çalışma 20 ülke için Pearce ve Atkinson (1993) tarafından yapılmıştır.¹⁸² Söz konusu çalışmanın, bir bakıma “Gerçek Tasarruflar” göstergesine öncülük ettiği ifade edilebilir.¹⁸³ Bir ekonomide beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, doğal kaynakların tüketilmesi ve kirliliğin neden olduğu maliyetler gibi unsurları dikkate alarak kalkınmanın sürdürülebilirliğine hizmet eden gerçek tasarruf fikrini, formel ve detaylı biçimde olmasa da Hamilton (1994) ve Pearce vd. (1996) tarafından yapılan çalışmalarda bulmak mümkündür.¹⁸⁴

Gerçek Tasarruflar, temel bir gösterge olarak ise Dünya Bankası araştırmacıları tarafından geliştirilmiştir. Dünya Bankası, Gerçek Tasarruflar göstergesinin, standart ulusal hesaplama yöntemlerinden ayrıldığı yönleri şu şekilde sıralamaktadır:¹⁸⁵

- ✓ Doğal kaynakların tükenme değerini hesaplamadan düşmektedir.
- ✓ İnsan sağlığında meydana gelen refah kayıpları da dâhil olmak üzere kirlilik zararlarını hesaplamadan düşmektedir.
- ✓ Ülkelerin beşeri sermaye düzeyini artırması nedeniyle eğitime yapılan harcamalar, tüketim yerine tasarruf olarak değerlendirilmektedir.
- ✓ Net dış borçları hesaplamadan düşerken net resmi transferleri¹⁸⁶ eklemektedir.
- ✓ Kaynakların tükenme değerini hesaplamadan düşmektedir.

1.2.4.2.3.2. GSYH’yi Tamamlayan Göstergeler

Daha iyi yaşam standartlarının sağlanmasında daha iyi maddi koşulların varlığı tek başına yeterli olmasa da diğer unsurların varlığı ile birlikte büyük önem arz etmektedir. GSYH’yi ya da GSYH değişkenlerini birtakım sosyal ve çevresel iyi oluş göstergeleri ile birleştirerek tek bir gösterge haline getiren İnsani Gelişme Endeksi, Yaşayan Gezegen Endeksi, Mutlu Gezegen Endeksi, Daha İyi Yaşam

¹⁸² Kirk Hamilton, **Genuine Saving as a Sustainability Indicator**, Environmental Economics Series, Environment Department Papers – The World Bank, Sayı: 77, 2000, s. 2.

¹⁸³ The World Bank, **Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development**, Washington, 1997, (Wealth), s. 7.

¹⁸⁴ K. Hamilton. s. 2.

¹⁸⁵ Glyn Everett ve Alex Wilks, **The World Bank’s Genuine Saving Indicators: A Useful Measure of Sustainability?**, Breetton Woods Project, London, 1999, s. 3.

¹⁸⁶ İlgili ülke ile dünyanın geri kalan ülkeleri arasındaki net transfer ödemelerini kapsamaktadır.

Endeksi, Kapsayıcı Kalkınma Endeksi gibi endeksler bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁸⁷

- **İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index)**

Kişi başına düşen gelirin, tek başına bir gelişmişlik göstergesi olarak ele alınması, sıklıkla eleştirilere konu olmaktadır. Tarihsel olarak bir toplumun gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde kullanılmak üzere daha iyi göstergeler üretmek için başta BM kapsamında olmak üzere 1960'ların sonlarından itibaren başlayan çalışmalar, 1970'li ve 1980'li yıllar boyunca devam etmiştir. Nihayet 1990 yılına gelindiğinde UNDP'nin ilk İnsani Gelişme Raporu ile insanların iyi oluşunu geliştiren yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. UNDP için İktisatçı Mahbub Ul Haq tarafından geliştirilen İGE ile insana, insanın fırsatlarına ve tercihlerine odaklanan ve Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı'na yaslanan yeni bir kalkınma anlayışı gündeme gelmiştir. İnsani gelişmenin sağlık, eğitim ve yaşam standardı olmak üzere 3 boyutuna odaklanan İGE, 1990 yılından bu yana sosyoekonomik ilerleme ve kalkınma düzeyinin tespitinde başvurulan bir kaynak olmaya devam etmektedir.¹⁸⁸

İlk İnsani Gelişme Raporu'nda insani gelişme, "bireylerin seçimlerini genişletme süreci" olarak ifade edilmiştir. İnsanların seçimleri, sonsuz ve zaman içinde değişme eğilimi içinde olabilmekle birlikte; uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgi edinmek ve iyi bir yaşam standardına ulaşmak için gereken kaynaklara erişim sahibi olmak bu noktada ortaya çıkan temel unsurlardır. Ancak insani gelişme bu unsurlarla sona ermemektedir. İnsani gelişme; politik, ekonomik ve sosyal özgürlüklerden yaratıcı ve üretken olma fırsatlarına, kişisel özsaygıya sahip olma ve insan hakları güvencesine varıncaya kadar birçok unsuru içermektedir.¹⁸⁹

Ekonomik büyümenin nihai bir hedef olmak yerine kalkınmanın bir aracı olarak görüldüğü bu anlayışta insanların yaşam koşullarının geliştirilmesi, büyüme konusundan önemli görülmektedir. Bu anlamda yaşamlarına değer katmalarını sağlamak için insanlara daha fazla özgürlük verilmesi; yeteneklerini geliştirmeleri ve onları kullanabilmeleri için fırsatlar yaratılması fikri hâkimdir. İnsani gelişmenin bir

¹⁸⁷ Costanza vd., s. 18.

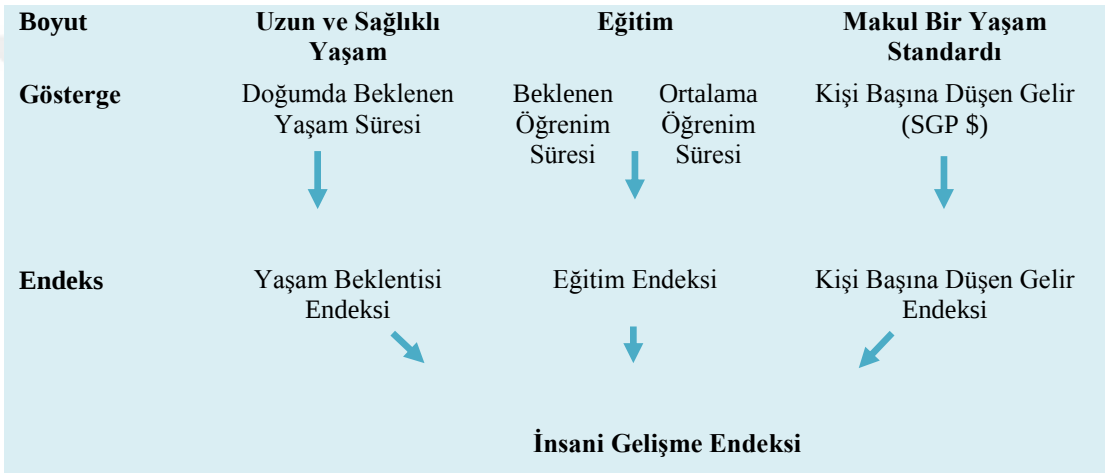
¹⁸⁸ Aslanpay Özdemir ve Altay, Kalkınma, s. 306.

¹⁸⁹ UNDP, R1990, s. 10.

boyutunda ilerleme kaydedildiğinde bu yaşamın diğer alanlarındaki ilerlemeler için de fırsatlar yaratacaktır. İnsani gelişme temelde insanlara daha fazla tercih yapma koşullarını yaratmakla ilgilidir.¹⁹⁰

Sosyoekonomik gelişme ve kalkınma düzeyinin tespitinde önemli bir gösterge olarak yaygın biçimde kullanılmaya devam eden; *yaşam beklentisi*, *eğitim* ve *kişi başına düşen gelir* alt endekslerinin bir araya getirilmesi ile bileşik bir endeks haline gelen İGE'nin kapsamı Şekil 4'te gösterilmektedir.

Şekil 4: İnsani Gelişme Endeksinin Kapsamı



Kaynak: UNDP, **Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update/Tecnical Notes**, http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf, (10.01.2019), (Notes), s.1.

İnsani gelişmeyi artırmaya yönelik politika üretmek söz konusu olduğunda yalnızca eğitim ve sağlık gibi alanlardaki politikaların yeterli olmadığı; olanakları artıran diğer politikaların da son derece önem arz ettiği ve bu bağlamda İGE kapsamının görece dar olduğu ifade edilebilir. İnsani gelişmenin artırılması bakımından kadınlar için iş fırsatlarının artırılması ve anneler için gündüz bakım hizmetlerinin sağlanması, kadınların okula daha uzun süre devam etmelerini teşvik etmektedir. Aile planlaması programları, en çok kadınların eğitimi ve iş fırsatları bakımından gelişmelerin görüldüğü ülkelerde başarılı olmaktadır. Temiz su ve gelişmiş atık boşaltma imkânları, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kontrol etmede

¹⁹⁰ UNDP, **About Human Development**, <http://hdr.undp.org/en/humandev>, (10.01.2019), (Human).

son derece önemlidir. Hava kirliliğinin ve toksik kimyasalların yok edilmesine yönelik çevresel önlemlerin sağlık için uzun vadeli yararları bulunmaktadır. Son olarak ekonomik büyüme, insani gelişme açısından son derece önemli olduğundan büyümeyi artıracak politikalar hayata geçirilmelidir.¹⁹¹

İnsani gelişme, insan yaşamını baskılayan ve engelleyen, gelişmesini önleyen çeşitli engellerin ortadan kaldırılmasına odaklanmaktadır. Söz konusu ilgi alanlarından bazıları, insani gelişme yaklaşımının öncüsü olarak hizmet eden İGE’de yer alıyor olsa da Amartya Sen, insani gelişme yaklaşımının bir bütün olarak İGE’de özetlenebilecek olandan çok daha geniş kapsamlı olduğunu savunmaktadır.¹⁹²

İGE, günümüzde gelişmeyi tüm boyutları ile ortaya koymada yetersiz kaldığı gerekçesi ile zaman zaman eleştirilere maruz kalsa da gerek geliştirildiği dönem bağlamında gerek güncel olarak değerlendirildiğinde kalkınma iktisadı alanında son derece önemli bir katkıdır. İGE, kalkınma alanında uluslararası karşılaştırmalarda 30 yıldır başvurulan bir kaynak olmasının yanı sıra¹⁹³ insani gelişme perspektifinden çeşitli endekslerin geliştirilmesine de olanak sağlamıştır. İnsani gelişme perspektifi taşıyan endekslerin yıllar itibarıyla gelişimi Şekil 5’te gösterilmektedir. Söz konusu endekslerin toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkili kısmına daha önceki bölümlerde yer verilmiş olup Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi ve Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişim Endeksi bu kısımda değerlendirilecektir.

Şekil 5: İnsani Gelişim Bileşik Endekslerinin Evrimi



Kaynak: UNDP, Update, s. 1.

¹⁹¹ The World Bank, WDR91, s. 69.

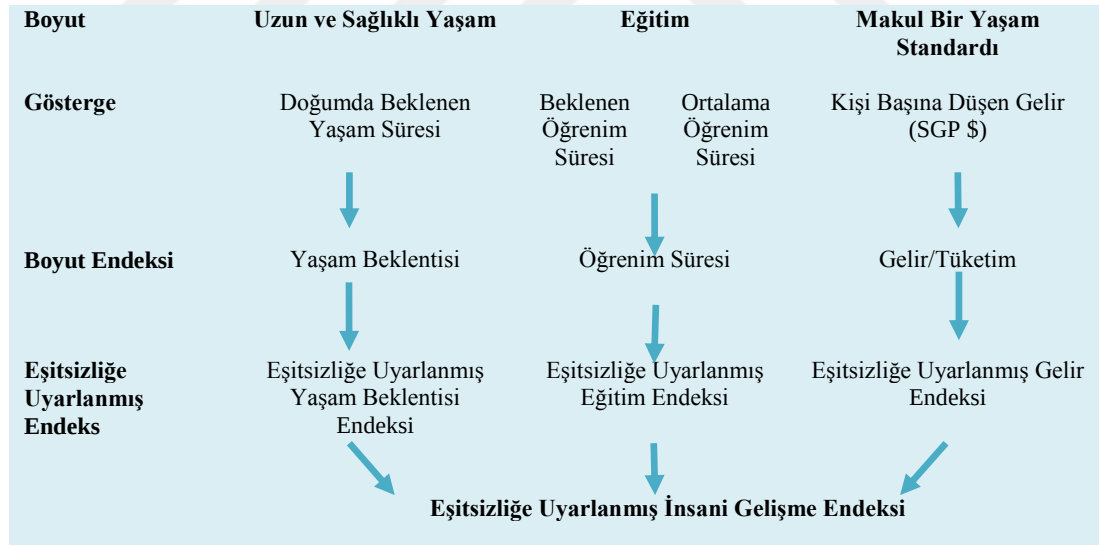
¹⁹² Amartya Sen, **Peace and Democratic Society**, Open Book Yayınları, 2011, (Peace), s. 8.

¹⁹³ Aslanpay Özdemir ve Altay, Kalkınma, s. 306.

Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE), yoksulluğun uluslararası ölçümünü kolaylaştırmak adına Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme Girişimi tarafından 2010 yılında geliştirilmiştir.¹⁹⁴ İnsani Gelişme Rapor Ofisi için geliştirilen ÇBYE'ye göre yoksulluk, yine insani gelişme perspektifinden ve aynı boyutlardan; ancak daha fazla gösterge kullanılarak ölçülmektedir. Endeksin üç temel boyutu ve bu boyutlara ilişkin yoksunlukları ölçmek üzere toplamda on temel göstergesi bulunmaktadır.¹⁹⁵ ÇBYE; sağlık boyutu ile beslenme ve çocuk ölümleri, eğitim boyutu ile öğrenim süresi ve okula kaydedilen çocukların sayısı; yaşam standartları boyutu ile yemek pişirmek için kullanılan yakıt türü, sağlıklı tesisat, temiz içme suyu, elektrik, barınma ve mal varlığı koşullarını yansıtmaktadır.¹⁹⁶

Bu kapsamda açıklanacak bir diğer gösterge Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE)'dir. EUİGE'nin içeriği, Şekil 6'da detaylı biçimde gösterilmektedir.

Şekil 6: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi



Kaynak: UNDP, Notes, s.1.

¹⁹⁴ Sabine Alkire ve Maria Emma Santos, **Multidimensional Poverty Index**, Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI) University of Oxford, Temmuz 2010.

¹⁹⁵ UNDP, Update, s.1.

¹⁹⁶ UNDP, **The 2018 Global Multidimensional Poverty Index**, <http://hdr.undp.org/en/2018-MPI>, (15.01.2019), (MPI2018).

Bilindiği gibi İGE, bir ülkede insani gelişmenin ortalamasını yansıtmaktadır. Dolayısıyla sağlık, eğitim ve gelir boyutlarında ülke içinde nüfusa dağılımdaki eşitsizlikleri ortaya koymamaktadır. Bu bakımdan EUİGE, İGE'nin ülke içindeki eşitsizlikleri dikkate alan biçimi olarak değerlendirilebilir. EUİGE bir ülkenin her bir boyuttaki eşitsizlikleri her bir boyuttaki ortalama ilerlemeden “düşerek” ilerlemenin toplumu oluşturan kesimlere nasıl dağıldığını ortaya koymaktadır.¹⁹⁷

- **Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index)**

OECD, 2011 yılında büyük ölçüde Stiglitz-Sen-Fitoussi Komisyonu'nun önerilerine dayanan bir iyi oluş ve sosyal ilerleme göstergesi ortaya koymuştur. “Better Policies for Better Lives” temasıyla OECD'nin 50. yılı için bir araya gelen Organizasyon, “the OECD Better Life Initiative” ile bu girişiminin bir parçası olan “How's Life” çalışmasını tanıtmıştır. İyi oluşa ilişkin 11 boyuta odaklanan Daha İyi Yaşam Endeksi (DİYE) bu kapsamda geliştirilmiş olan bileşik bir endekstir.¹⁹⁸ OECD yaklaşımı ile iyi oluş göstergelerine ve bunların sürdürülebilirliğine odaklanan DİYE'nin kapsamı Şekil 7'de gösterilmektedir.

Şekil 7: İyi Oluş Düzeyinin Ölçülmesi, OECD Yaklaşımı



Kaynak: OECD, Wellbeing11, s.19; OECD, Wellbeing15, s.23; OECD, **How's Life? 2017, Measuring Well-Being**, Paris, 2017, (Wellbeing17), s.22.

¹⁹⁷ UNDP, Notes, s.4.

¹⁹⁸ OECD, **How's Life? Measuring Well-Being**, Paris, 2011, (Wellbeing11).

OECD tarafından GSYH'nin ötesine geçme hedefi ile tasarlanan ve temel olarak Stiglitz-Sen-Fitoussi Raporu'na dayanan DİYE, mevcut ve gelecek iyi oluşu ayrı ayrı ele almaktadır. Bu kapsamda mevcut iyi oluş, maddi yaşam koşulları ve yaşam kalitesi olmak üzere iki boyuta dayalı olarak değerlendirilmektedir. *Maddi koşullar*; gelir ve servet, işler ve kazançlar, barınma koşullarını içerirken *yaşam kalitesi*; sağlık, iş-yaşam dengesi, eğitim ve beceriler, sosyal ilişkiler, sivil katılım ve yönetim, bireysel güvenlik ve sübjektif iyi oluş unsurlarını içermektedir. Gelecek iyi oluş ya da iyi oluşun sürdürülebilirliği ise zaman içinde iyi oluşu sağlayan farklı türdeki “sermaye” kaynaklarına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu sermaye kaynakları; doğal sermaye, ekonomik sermaye, beşeri sermaye ve sosyal sermaye kaynaklarından oluşmaktadır.¹⁹⁹

- **Kapsayıcı Kalkınma Endeksi**

Küresel finans krizi, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını gölgede bırakır biçimde gelişmiş ülkelerde dahi oldukça sarsıcı etkiler meydana getirmiş; bu durum, küresel düzeyde daha kapsayıcı modeller geliştirilmesi yönündeki çağrılar ve isteklerin artış göstermesine neden olmuştur. G20 liderlerinin daha sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma modelin gerektiği yönündeki söylemleri; 2015 yılında Türkiye Dönem Başkanlığı'nda gerçekleşen G20 Zirvesi'nin öncelikli gündem başlıklarından birinin büyümede kapsayıcılık olarak saptanması; UNDP'nin 2015 sonrası kalkınma gündemini, sürdürülebilirlik ve kapsayıcılık minvalinde belirlemesi; OECD, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi uluslararası kuruluşların bu yöndeki çağrıları büyümede ve kalkınmada yeni yaklaşımların benimsenmesi ihtiyacına dikkat çekmektedir.²⁰⁰

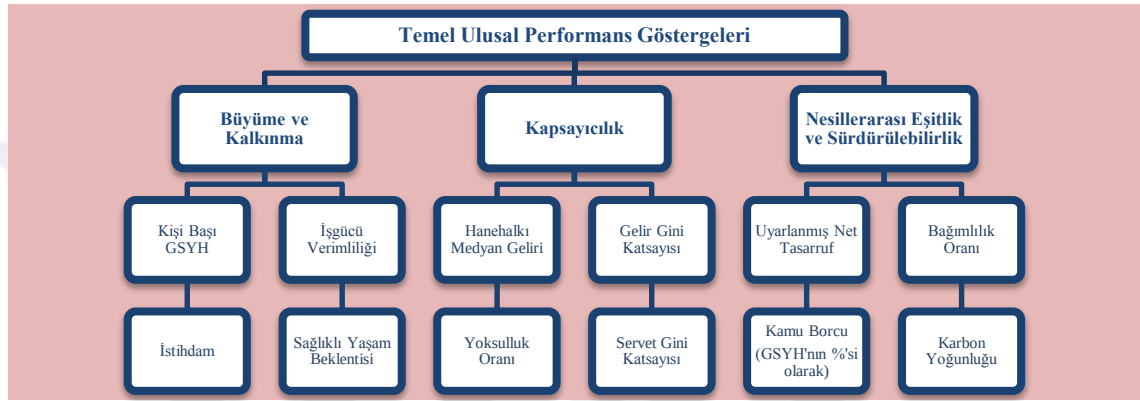
Kalkınma iktisadı alanında son 10 yıldır dillendirilen kapsayıcılık terimi, ekonomik büyüme ve kalkınmanın “herkes için”, “kapsayan”, “dâhil eden” nitelikte olması gerektiği inancına dayanarak 2017 yılında Dünya Ekonomik Forumu'nda

¹⁹⁹ OECD, **How's Life? 2015 Measuring Well-Being**, Paris, 2015, (Wellbeing15).

²⁰⁰ Richard Samans, Jennifer Blanke, Gemma Corrigan ve Margareta Drzeniek, **The Inclusive Growth and Development Report 2015**, World Economic Forum, Cilt: 13, Genova, 2015, (KKE15), s. 1.

tanıtılan Kapsayıcı Kalkınma Endeksi'nin (KKE) geliştirilmesine ilham olmuştur.²⁰¹ 2017 Kapsayıcı Büyüme ve Kalkınma Raporu ile bir yandan ulusal performans göstergelerine bağlı KKE çerçevesi; diğer yandan ulusal performansı artırmak bakımından ihtiyaç duyulan ekonomi politikası ve kurumsal yapı sunulmuştur. KKE'nin kapsamına ilişkin çerçeve Şekil 8'de gösterilmektedir.

Şekil 8: Kapsayıcı Kalkınma Endeksinin Çerçevesi



Kaynak: Richard Samans, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek ve Gemma Corrigan, **The Inclusive Growth and Development Report 2017**, World Economic Forum, Genova, 2017, (KKE17).

Şekil 8'de de görüldüğü gibi KKE; (i) Büyüme ve Kalkınma, (ii) Kapsayıcılık, (iii) Nesillerarası Eşitlik ve Sürdürülebilirlik olmak üzere üç temel boyuttan oluşan bileşik bir endekstir. Her bir boyut, dört alt unsur içermekte ve böylece KKE, toplamda 12 temel ulusal performans göstergesinden oluşmaktadır. Endeks ile kişi başına GSYH'nın önemli; ancak yetersiz bir performans göstergesi olduğu fikrinden hareketle büyüme ve kalkınmanın hangi düzeyde kapsayıcı ve sürdürülebilir olduğu önem kazanmakta ve ilerleme, 12 sosyoekonomik gösterge ile ele alınmaktadır.²⁰²

²⁰¹ Aslanpay Özdemir ve Altay, Kalkınma, s. 306.

²⁰² Samans vd., KKE17.

1.2.4.2.3.3. GSYH'yi Kullanmayan Göstergeler

Ekolojik Ayak İzi, Sübjektif İyi Oluş, Gayrisafi Milli Mutluluk ve Sosyal Gelişme Endeksi gibi ölçütler; toplumsal gelişmenin değerlendirilmesinde yaşamı değerli kılan sosyal ve çevresel unsurlar ile iyi oluş göstergelerine; çevresel, sosyal ve beşeri sermaye değişimlerine odaklanan ve dolayısıyla yaşamın GSYH'de yansıtıldığı gibi ekonomik yönünü dikkate almayan göstergelerdir.²⁰³

- **Ekolojik Ayak İzi (Ecological Footprint):**

Ekolojik Ayak İzi, 1990'lı yıllarda William Rees ve Mathis Wackernagel tarafından ayrı ayrı ve daha sonra ortak yapılan çalışmalar sonucu geliştirilmiştir. William Rees tarafından 1992 yılında yayınlanan *Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity: What Urban Economics Leaves Out* başlıklı çalışma, akademik olarak bu alanda yapılan ilk çalışmadır.²⁰⁴ “Ecological Footprint and Appropriated Carrying Capacity: A Tool for Planning Toward Sustainability” başlıklı çalışma ise Mathis Wackernagel'in bu alandaki hesaplama yöntemlerini geliştirdiği doktora tezidir.²⁰⁵

Wackernagel ve Rees 1996 yılında yayınladıkları “Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth” başlıklı çalışmada çevrenin sürdürülebilirliği ile ilişkili sorunların, çevresel ve teknik kökenli olmaktan öte insan davranışları ile ilgili toplumsal bir sorun olarak ele alınması gerektiğini, bunun yolunun da insanların Ekolojik Ayak İzini azaltmaktan geçtiğini ileri sürmüş ve gerek kavramı gerekse hesaplama yöntemlerini detaylandırmışlardır.²⁰⁶

Ekolojik Ayak İzi, mevcut teknoloji ve kaynak yönetimi uygulamalarını kullanarak bir bireyin, toplumun ya da faaliyetin tükettiği tüm kaynakları üretmek ve yarattığı atığı absorbe etmek için biyolojik olarak verimli ne kadar toprak ve su

²⁰³ Costanza vd., *Beyond GDP*, s. 15.

²⁰⁴ William E. Rees, “Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity: What Urban Economics Leaves out”, *Environment and Urbanization*, Cilt: 4, Sayı: 2, 1992.

²⁰⁵ Mathis Wackernagel, *Ecological Footprint and Appropriated Carrying Capacity: a Tool for Planning Toward Sustainability*. PhD Thesis, University of British Columbia, 1994.

²⁰⁶ Mathis Wackernagel ve William Rees, *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*, The New Catalyst Bioregional Series – Cilt: 9, New Society Yayınları, Kanada, 1996.

alanına ihtiyaç duyulduğunun bir ölçüsüdür. Ticaretin küresel düzeyde gerçekleşiyor olmasından dolayı Ekolojik Ayak İzi “küresel hektar” (kha) ile ifade edilmektedir.²⁰⁷

- **Sübjektif İyi Oluş (Subjective Wellbeing):**

Sübjektif İyi Oluş (SİO), kişinin kendi yaşamı ile ilgili bilişsel ve duygusal değerlendirmeleri olarak tanımlanabilir.²⁰⁸ İnsanların ruh halleri ve hisleri başlarına gelen olaylarla bağlantılı tepkileri yansıtmaktadır. Her bireyin gerek genel olarak tüm yaşamı ile ilgili ve gerekse yaşamının çeşitli boyutları hakkında birtakım değerlendirmeleri bulunmaktadır. Dolayısıyla SİO’nun genel yaşam doyumu, yaşamın önemli bazı boyutları ile ilişkili memnuniyet düzeyi, güzel duyguları mümkün olduğunca fazla deneyimlerken negatif ruh halini düşük düzeylerde yaşamak gibi çok sayıda birbirinden ayrılabilir bileşeni bulunmaktadır.²⁰⁹

SİO ölçümünün, sıklıkla “mutluluk” ölçümü ile sınırlı olduğu varsayılsa da esas olarak SİO, mutluluğun ötesinde çok daha geniş kapsamlı kavramlar setini içermektedir. Öznel bir kavrayışı temsil etmesinin de yansıttığı gibi insanların kendi hayatları ve yaşadıkları deneyimler ile ilgili olarak kendilerinin yaptığı olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri kapsamaktadır.²¹⁰

- **Gayrisafi Milli Mutluluk (Gross National Happiness):**

Gayrisafi Milli Mutluluk kavramının ortaya çıkışı 1970’li yıllara dayanmaktadır. 1972 yılında Bhutan 4. Kralı Jigme Singye Wangchuck’ın yaptığı “Gayrisafi Milli Mutluluk (GSMM), GSMH’den daha önemli bir göstergedir” açıklaması, ülke ulusal politikasının ve kalkınma planlarının, GSMM doğrultusunda yönlendirilmesine neden olmuştur. 2008 yılında GSMM sağlayacak koşulların desteklenmesi, Bhutan Anayasası ile de güvence altına alınmıştır. GSMM Endeksi

²⁰⁷ Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/resources/glossary/>, (18.12.2018).

²⁰⁸ Edward Diener, Richard E. Lucas ve Shigehiro Oishi, “Subjective Well-being: The Science of Happiness and Life Satisfaction”, **Handbook of Positive Psychology 2**, (Ed. C. R. Snyder ve Shane J. Lopez), Oxford University Baskısı, 2002, s. 63.

²⁰⁹ Ed Diener, “Subjective Well-Being: The Science of Happiness and a Proposal for a National Index”, **American Psychologist**, Cilt: 55, Sayı: 1, 2000, s. 34.

²¹⁰ OECD, **OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being**, OECD Better Life Initiative, 2013, (Guidelines), s. 9.

geliştirilmesine yönelik ilk adımlar 2000’li yılların ortalarından itibaren atılmaya başlanmıştır. 2007 yılında somutlaşan girişimler sonucu geliştirilen GSMM Endeksi, çok boyutlu kavramların ölçülmesinde kullanılan ve Alkire-Foster Metodu olarak anılan Metodolojiye dayandırılmıştır.²¹¹ Toplumsal düzeyde mutluluğun birçok boyutunu ele alan GSMM Endeksinin kapsamı Şekil 9’da gösterilmektedir.

Şekil 9: Gayrisafi Milli Mutluluk Endeksinin Kapsamı



Kaynak: Centre for Bhutan Studies & GNH Research, **A Compass Towards a Just and Harmonious Society – 2015 GNH Survey Report**, 2016, s. 40.

Toplumun mutlu olma durumunu ön plana çıkararak yaşamı değerli kılan unsurların GSMH ile açıklanamayacağı yaklaşımına dayanan GSMM, toplamda 9 ana boyuttan oluşmaktadır. Sözü edilen boyutlar; psikolojik iyi oluş, sağlık, zaman kullanımı, eğitim, kültürel çeşitlilik ve esneklik, iyi yönetim, toplumun canlılığı, ekolojik çeşitlilik ve esneklik, yaşam standartları unsurlarını kapsamaktadır.

- **Sosyal Gelişme Endeksi**

Parasal göstergelerin yetersizliği eleştirilerinin neticesinde GSYH’nin ötesine geçme amacı güden çabalardan biri olan Sosyal Gelişme Endeksi’nin (SGE) ilki, Social Progress Imperative tarafından 2013 yılında yayınlanmıştır. Oluşturulmasında

²¹¹ Karma Ura, Sabina Alkire, Tshoki Zangmo ve Karma Wangdi, **A Short Guide to Gross National Happiness Index**, The Centre for Bhutan Studies, 2012, ss. 1-8.

Harvard Business School Profesörlerinden M. E. Porter ve MIT'den Scott Stern ile çok sayıda akademisyenin ve iş dünyasının önemli temsilcilerinin katkısı olan SGE; temel insan ihtiyaçları, refahın temelleri ve fırsatlar olmak üzere insan yaşamının 3 boyutu üzerine inşa edilmiş olan bileşik bir endekstir. 2013 yılında söz konusu boyutlar üzerinden 50 ülkenin sosyal gelişme düzeyinin ortaya konulduğu çalışma,²¹² 2018 yılı itibariyle 146 ülkenin sıralandığı bir kapsama ulaşmıştır.²¹³

Sosyal Gelişme modeli çerçevesinde yapılan tanımlamaya göre Sosyal Gelişme; “bir toplumun vatandaşlarının temel insan ihtiyaçlarını karşılama, vatandaşların ve toplulukların yaşam kalitelerini geliştirmeye ve bunu sürdürmeye imkân tanıyan temel yapıları oluşturma ve tüm bireylere tam potansiyellerine ulaşmaları için gereken koşulları yaratma kapasitesi” olarak tanımlanmaktadır.²¹⁴

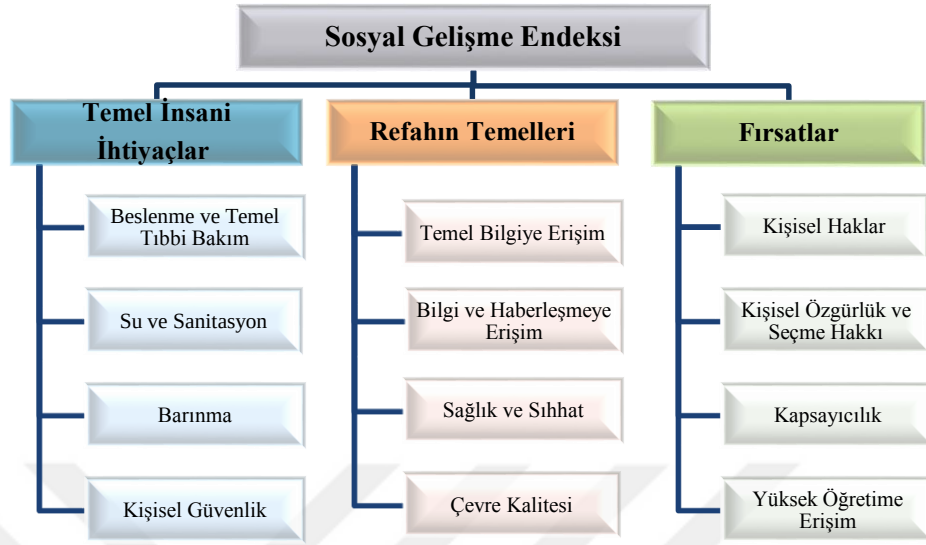
SGE'nin en önemli özelliği, sosyal gelişmenin ortaya konulmasında yaşamı değerli kılan birçok unsuru kapsamına alırken GSYH'yi hesaplamaların tamamen dışında tutuyor olmasıdır. Ülkelerin temel ihtiyaçları karşılama, sosyal ve çevresel refah düzeyi, sahip olunan fırsatlar ve özgürlükler bağlamında sıralandığı SGE'de 3 temel boyutun her biri 4 ana bileşen ile temsil edilmektedir. Söz konusu bileşenler, toplamda 51 alt gösterge ile ölçülerek SGE kapsamında sosyal gelişme düzeyini ortaya koymaktadır. SGE'nin temel çerçevesini ortaya koyan boyutlar, Şekil 10'da gösterilmektedir.

²¹² Michael E. Porter, Scott Stern ve Roberto Artavia Loria, **Social Progress Index 2013**, The Social Progress Imperative, Washington, 2013.

²¹³ Scott Stern, Amy Wares ve Tamar Epner, **2018 Social Progress Index Methodology Summary**, The Social Progress Imperative, Washington, 2018, s. 3

²¹⁴ Porter vd., s. 7.

Şekil 10: Sosyal Gelişme Endeksinin Kapsamı



Kaynak: Stern vd., s.7.

Temel İnsani İhtiyaçlar boyutu ile insanlar yeterli gıdayı ve temel sağlık bakımını alıyorlar mı, temiz içme suyuna erişimleri var mı ve kendilerini hastalıklardan koruyabiliyorlar mı, temel tesisatın mevcut olduğu barınma imkânlarına sahipler mi ve kendilerini güvende hissediyorlar mı sorularına cevap aranmaktadır. *Refahın Temelleri* boyutu ile insanların bir eğitim kurumuna erişimleri olup olmadığı, insanların dünyanın herhangi bir yerindeki bilgiye özgürce erişebilme imkânlarının bulunup bulunmadığı, uzun ve sağlıklı bir hayat sürebilmenin mümkün olup olmadığı, doğal kaynakların gelecek kuşakları da gözetecek biçimde kullanılıp kullanılmadığı sorgulanmaktadır. *Fırsatlar* boyutu ile ise insanların bireysel hakları korunuyor mu, insanlar kendi hayatları hakkında özgürce seçimde bulunabiliyorlar mı, üyesi olduğu topluma katkıda bulunmak konusunda ayrımcılığa uğrayan herhangi biri var mı, insanlar dünyanın en ileri bilgisine erişim fırsatına sahip mi soruları sorulmaktadır.²¹⁵

²¹⁵ Stern vd., s. 4.

1.2.5. Kalkınma Düzeyinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bakımından

Önemi

Bir toplumda herhangi bir kesimin gizli ya da açık herhangi bir sebeple ayrımcılığa maruz kalmasının bir geri kalmışlık sorunu olduğu ileri sürülebilir. Kalkınmışlık seviyesi yüksek gelişmiş toplumlarda toplumu oluşturan kesimlerin dil, din, ırk, etnik köken, cinsiyet, siyasi görüş, sosyal sınıf gibi aidiyetleri dolayısıyla eşitsiz muameleye uğrama ihtimallerinin genellikle daha düşük olması beklenmektedir. Kendisi de başlı başına bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilebilen toplumsal cinsiyet eşitliğinin, gelişmişliğin diğer unsurlarında yaşanan iyileşmelerle desteklenebileceği belirtilmelidir.

Verili bir toplumda kalkınma göstergelerinde iyileşmeler yaşanması, sosyoekonomik gelişme düzeyinin yükselmesi ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, daha fazla kadının ekonomik, sosyal ve politik faaliyette yer almasını olanaklı hale getirebilecektir.²¹⁶

Nitekim Birleşmiş Milletler Binyıl Projesi'nin 2005 yılında uzmanlar tarafından hazırlanan Binyıl Kalkınma Hedefleri'nden üçüncüsü olan "toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılmaması ve kadınların güçlendirilmesi" odaklı raporunda diğer kalkınma göstergelerinde yaşanan ilerlemelerin ya da gerilemelerin, toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılmaması bakımından önemi şu şekilde ortaya konulmaktadır:²¹⁷

- Yoksullukla mücadele politikaları, kadınlar ve erkekler için eşit biçimde tasarlanmalıdır. Bu hususta başarı sağlanamazsa birçok ülkede kadın yoksulluğu, önemli ölçüde devam edecektir.
- Evrensel ilköğretimin sağlanmasında başarısız olunması; kız çocukların okula kaydolması, daha yüksek eğitim düzeylerini tamamlaması ve dolayısıyla oğlan çocuklarla aynı ölçüde kaynaklara ve fırsatlara erişim kabiliyetleri üzerinde önemli sonuçlar doğurmaktadır.
- Dünyanın bazı bölgelerinde doğurganlığın yüksek düzeyde devam etmesinin bir nedeni de çocuk ölümleridir. Yüksek doğurganlık, kadınlar için daha fazla ücretsiz emek yükü ile ilişkili iken çoklu gebelikler, yüksek sakatlık ya da ölüm riski ile ilişkilidir. Bazı ülkelerde çocuk ölümleri, kız çocuklara yönelik beslenme

²¹⁶ Ndimande, s. 133.

²¹⁷ Grown vd., s. 32.

ve tıbbi bakım ayrımcılığını yansıtmaktadır. Söz konusu ülkelerde çocuk ölümlerini azaltmak, bu tür ayrımcılığa son vermek anlamına gelecektir.

- Kadınlar, gebelik ve doğuma bağlı olarak kötü sağlık durumu, engellilik ve ölüm riski gibi koşullara maruz kalmaya devam ettikçe erkeklerle eşit haklar, fırsatlar ve söz hakkı sahibi olamamaktadırlar. Eğer kadınlar kendi yaşamlarının kontrolünü ellerine alacaklarsa ve ailelerine, topluluklarına ve toplumlarına verimli biçimde katkıda bulunacaklarsa arzu ettiklerinde arzu ettikleri kadar çocuk dünyaya getirme hakkına sahip olmaları ayrıca önemlidir.
- Gerek enfekte olma riski bakımından gerekse bakım yükü açısından HIV/AIDS hızla feminize olduğundan bu salgının kontrol altına alınmasında başarısız olunması, kız çocukları ve kadınları giderek daha savunmasız bırakabilecektir.
- Gelişmekte olan ülkelerde kadınlar başlıca gıda üreticileri oldukları için çevresel sürdürülebilirliğin sağlanamamasının, kendilerini ve ailelerini geçindirmelerine zarar vermesi muhtemeldir. Yemek pişirme ateşinden kaynaklanan iç mekân dumanı gibi belli kirlilik türlerinin sınırlandırılmaması da özellikle kadın ve çocuk sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğuracaktır.

Bununla birlikte Dünya Bankası'nın 2012 yılı Dünya Kalkınma Raporu; kalkınmanın, yüzyılın son çeyreğinde yarattığı toplumsal cinsiyet eşitliği yönlü bazı gelişmeleri şu şekilde sıralamıştır:²¹⁸

- Eğitim: Hemen hemen tüm ülkelerde ilköğretim kademelerinde cinsiyet farkı kapanmıştır. Ortaöğretimde ve yükseköğretimde de benzer biçimde cinsiyete dayalı farklılıklar hızla kapanmakta; hatta bazı ülkelerde oğlan çocuklar ve genç erkekler aleyhine dönüşmektedir.
- Yaşam Beklentisi: 1980 yılından bu yana dünyanın her yerinde kadınlar, erkeklerden daha uzun yaşamaktadırlar. Düşük gelirli ülkelerde ise kadınlar, ortalama olarak 1960'larda olduğundan 20 yıl daha uzun yaşamaktadırlar.
- İşgücüne Katılım: Son 30 yılda büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere dünyada yarım milyarı aşkın kadın işgücüne katılmıştır.

Söz konusu alanlarda kaydedilen ilerlemelere rağmen cinsiyete dayalı bazı uçurumlar devam etmektedir. Buna göre; yüksek gelirli ülkelerdeki kadınlara göre düşük ve orta gelirli ülkelerdeki kadınların ölüm ihtimalleri, kendi ülkelerindeki

²¹⁸ The World Bank, R2012, s. xxi.

erkeklerden daha yüksektir. Eğitim alanında yaşanan genel iyileşmeye rağmen pek çok Sahra altı Afrika ülkesinde ve Güney Asya'nın bazı bölgelerinde düşük gelirli nüfustaki kız çocuklar, ilk ve orta öğretime oğlan çocuklardan daha düşük düzeyde katılmaktadırlar. Her ne kadar kadınların işgücüne katılım düzeyinde önemli gelişmeler yaşansa da kadınların kayıtdışı ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışma olasılıkları daha yüksektir. Kadın çiftçiler daha küçük boyutlu arsa işleme ve daha düşük karlı ürün yetiştirme; kadın girişimciler daha küçük şirketler yönetme ve daha az karlı sektörler seçme eğiliminde olmaktadır. Neticede her sektörde kadınların daha az gelir elde ettiği bir durum yaşanmaktadır. Pek çok ülkede özellikle yoksul olanlar olmak üzere kadınlar, hane içinde karar almada ve kaynakların kontrolünde daha az söz sahibi olmaktadır. Benzer durum, toplumsal yaşamda karar almada da kendini göstermektedir. Buna göre kadınlar, siyasete daha az katılmakta ve daha düşük düzeyde temsil edilmektedirler.²¹⁹

²¹⁹ The World Bank, R2012, s. xxii.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA

TARİHSEL BAĞLAM VE TEORİK ÇERÇEVE

II. Dünya Savaşı sonunda ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan kalkınma iktisadının ve bu kapsamdaki kuramların genellikle azgelişmişlik sorununun nedenlerine ve çözüm yollarına odaklandıkları ifade edilebilir. Kadın sorunlarının ayrı bir kategori olarak ele alınmadığı söz konusu kuramlar, kendi yaklaşımları çerçevesinde azgelişmişlik sorunlarının çözülmesi ile kadınların konumuna ilişkin sorunların da kendiliğinden ortadan kalkacağını varsaymışlardır.

Azgelişmişliği, azgelişmiş ülkelerin yapısına içkin özelliklerin bir sonucu olarak gören anaakım kuramlar çerçevesinde ekonomik yapı ve dolayısıyla toplumsal, kurumsal, kültürel tüm yapılar modernize oldukça sosyoekonomik ilerlemenin sağlanacağı ve kadınları ikincil konuma yerleştiren geleneksel yapıların çözüleceği öne sürülmüştür. Bu kapsamda erken dönem kalkınma yaklaşımlarında; plan, program ve politikalarında kadınların kalkınmadaki rolüne ilişkin dikkate değer bir sorgulama olmadığı ifade edilmelidir.

1950'li ve 1960'lı yıllarda kalkınmada kadınların rolü konusu, kadınları kalkınmanın pasif katılımcıları ya da yararlanıcıları olarak gören bir anlayış çerçevesinde ve insan hakları bağlamında ele alınarak kadınlar, korunması gereken bir kesim olarak değerlendirilmiştir. Kadınların ayrı bir birim olarak ele alınmadığı; toplumsal cinsiyete dayalı etkilerin değerlendirilmediği kalkınma analizleri, kalkınmadan elde edilen faydaların, damlama etkisi ile toplumu oluşturan tüm kesimlere ve dolayısıyla kadınlara yayılacağını ve toplumsal refah düzeyinin bu yolla artacağını varsaymıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde mevcut yaklaşımların kadınların konumunu iyileştirmede yetersiz olduğu yönünde yoğun eleştiriler meydana çıkmış; bu bağlamda yeni arayışlar gündeme gelmiştir.

2.1. TOPLUMSAL CİNSİYETLE İLİŞKİLİ KONULARA YÖNELİK İLGİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Birçok gelişmekte olan ülkenin sömürgecilik ve kalkınma çağı öncesi kendine özgü tarihsel zenginliğini ve toplumsal yapısını anlamak, günümüzde geline noktaı anlamak bakımından önem arz etmektedir. Dünyanın büyük çoğunluğunu oluşturan Üçüncü Dünya ülkelerine ilişkin tarihin önemli kısmı; Batı Avrupa ile karşılaştıktan sonraki döneme odaklanan, erkek eylemini ve erkek kurumunu vurgulayan erkek egemen bir yapıyı yansıtmaktadır. Bununla birlikte tarih, ilk kez Batı dillerinde ve az sayıda istisna dışında Avrupa Merkezci Batılı erkek bilim insanı tarafından yazılmıştır. Bu durum, tarihsel kayıtların önemli kısmının ırkçı, cinsiyetçi ve emperyalist bir anlayışı yansıtmamasına neden olmuştur.²²⁰ Sanayileşmenin etkisiyle toplumsal dönüşümün yaşanmaya başladığı 19. yüzyılda kadınlar, sosyoekonomik ve politik yaşama katılım, eğitime erişim ve meslek edinme gibi alanlarda çeşitli mücadeleler vermişlerdir. Teoriden pratiğe birçok alanda sürdürülen mücadelelerin, erkeklerin gösterdiği dirence karşı olduğu kadar kadın hemcinslerini ikna konusunda da gerçekleştirilmesi gerekmiştir.²²¹

Kadın tarihini, diğer tarih yazınından ayıran en önemli özelliği, onun bir hareket tarihi olduğu gerçeğidir. Bütün tarih yazını, bir politik çerçeveden doğmuştur; ancak görece pek azı, kadın tarihinin yaptığı gibi bir değişim ve eylem gündemine sahip olmuştur. Ayrıca kadın tarihçilerin çalışmaları, kişisel olarak feminizm hareketinin bir parçası olup olmadıklarından ve kendilerini feminist olarak tanımlayıp tanımlamadıklarından bağımsız biçimde 1970'lerin ve 1980'lerin feminist toplumsal hareketi tarafından şekillendirilmiştir.²²² Dolayısıyla kadınların tarihi, temel olarak 1970'lerden sonra, geçtiğimiz yirmi yılda tanımlanabilir bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde dünyanın birçok yerinde kadın tarihi, yerleşmiş bir pratik haline gelmiştir.²²³

Kadınların aktif rol aldıkları kadın merkezleri, tartışma etkinlikleri, şenlikler, eylemler ve gösteriler düzenlenmesi; bilgilendirici basılı ve görsel içerikler

²²⁰ Reddock, s. 39.

²²¹ Gisela Notz, **Feminizm**, Çev. Sinem Derya Çetinkaya, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s. 25.

²²² Louise A. Tilly, "Gender, Women's History and Social History", **Social Science History**, Cilt: 13, Sayı: 4, Kış 1989, ss. 439-462, s. 440.

²²³ Scott, s. 105.

hazırlanması; kitapçılar, yayınevleri, sağlık birimleri, tiyatro ve film atölyeleri, kadın kahveleri, kadın müzik grupları gibi sosyal ve kültürel yapıların oluşturulması benzeri kadın projeleri, 1970’li yılların kadın hareketine damga vurmuştur. Tamamen ortak sorumluluk, demokrasi ve hemfikirlik anlayışı üzerine inşa edilen bu yapılarda erkek egemen yapılara özgü olarak değerlendirilen hiyerarşi reddedilmiştir.²²⁴

Toplumsal cinsiyet teriminin kullanımı da ilk kez biyolojik determinizmi reddeden ve cinsiyetler arasındaki ayrımın toplumsal olarak belirlendiği konusunda ısrarcı olan Amerikalı feministler arasında ortaya çıkmıştır. Kadın araştırmalarının, sınırlı ve ayrı biçimde yalnızca kadınlara odaklanması ve bu bakımdan kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkisel yaklaşımın ortaya konulmaması endişesi ile kadınların ve erkeklerin birbirine göre tanımlandığı ve herhangi bir kategorinin bir diğeri olmadan gerçek anlamda kavranamayacağı yaklaşımı ile toplumsal cinsiyet terimi, sistematik biçimde kullanılmaya başlanmıştır.²²⁵ Ann Oakley’in klasikleşen eseri “Sex, Gender and Society”, kavramın kullanımının yaygınlaşmasına zemin hazırlamış; ekonomiden psikolojiye varıncaya kadar farklı disiplinler, kavramı çeşitli şekillerde ele alarak “kadın”ın farklı biçimlerde inşa edilmesini sağlamıştır.²²⁶

Toplumsal cinsiyet, yapısal eşitsizliğin önemli bir bileşeni haline geldiğinde daha az değer atfedilen toplumsal cinsiyet, daha değerli kabul edilene göre daha az güce, daha az itibara ve dolayısıyla daha az ekonomik kazanıma sahip olacaktır. Kadınların piyasada tam zamanlı bir işte çalışırken dahi hane içi emeğin ve çocuk bakım işinin önemli bir kısmını yüklenmesi; piyasada işlerin cinsiyete “uygunluk” bakımından ayrışması; kadınlara erkeklerden daha düşük ücret ödenmesi; hükümet kurumlarında, orduda ve hukuk alanında yönetici ve lider pozisyonlarında erkeklerin ağırlıklı olması; kültürel ürünlerin, dinlerin ve spor türlerinin erkeklerin ilgisini yansıtması bu kapsamda düşünülebilir.²²⁷

²²⁴ Notz, s. 26.

²²⁵ Scott, s. 62.

²²⁶ Aksu Bora, **Kadınların Sınıfı – Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2014, s. 40.

²²⁷ Judith Lorber, “Night to His Day: The Social Construction of Gender”, **Race, Class, and Gender in the United States**, 1994, (Day), s. 61.

2.1.1. Feminizm ve Modern Feminizmin Kısa Tarihçesi

Genel olarak Fransız Devrimi zamanında ortaya çıktığı tahmin edilen Feminizm kavramı, 1880’li yıllarda kadınlar ve cinsiyet araştırmacıları tarafından çalışmalarında kullanılmaya başlanmıştır. Kadınların seçme seçilme hakkını savunan bir aktivist olan Hubertine Auclet, fikir arkadaşları ile 1881-1891 yılları arasında çıkardıkları “La Citoyenne” isimli yayında feminizm terimini ilk kez kullanmışlardır. Böylelikle maskülenizme karşı kadın hak ve taleplerinin ortaya konulacağı yol gösterici politik bir hat belirlenmesini olanaklı hale getirmişlerdir.²²⁸

Feminizmin politik bir hareket olarak amacı, kadınları ve erkekleri yasal, toplumsal ve kültürel olarak daha eşit hale getirmektir.²²⁹ Bu bağlamda kapitalist-ataerkil güdümlü; ekonomiyi, kültürü ve toplumu ve dolayısıyla kadınların yaşamını etkileyen toplumsal ilişkileri eleştirinin merkezine alarak söz konusu ilişkilerle mücadele gündemi oluşturmaya çalışmaktadır.²³⁰

Çoğu kesimlerce feminizm, her zaman ve sadece kadınları, erkeklerle eşit kılma arayışı olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu çevrelerin önemli bir çoğunluğu, feminizmin “erkek karşıtlığı” olduğu yanlışına da düşmektedir. Bu hatalı değerlendirmeler, büyük ölçüde feminizme ilişkin bilgilerin önemli bir kısmının, ataerkil kitle iletişim araçları vasıtasıyla öğrenilmesinden ileri gelmektedir.²³¹

1980’li yıllara kadar Batılı feministler kendi politik projelerinin evrensel olduğunu ve kadınların küresel olarak aynı evrensel baskı biçimleriyle karşılaştıklarını savunarak varsayımlarını bu fikir üstüne inşa etmişlerdir.²³² Oysa feminizm kavramı, durumsal birçok kavramı içinde barındıran gerek tarihsel gerekse güncel birçok farklı konum ve akım için bir üst kavram görevi görmektedir. Feminizmin ortaya çıkışı konusunda çok sayıda farklı varsayım ve anlatım bulunduğundan tarihsel olarak feminizm hakkında tek bir çıkış noktasından hareket etmek mümkün olmamaktadır. Kadınların dünyanın her yerinde aynı ayrımcılıklara

²²⁸ Notz, s. 11.

²²⁹ Lorber, s. 4.

²³⁰ Notz, s. 13.

²³¹ Bell Hooks, **Feminism for Everybody: Passionate Politics**, South End Baskısı, 2000, s. 1.

²³² Cheryl McEwan, “Postcolonialism, Feminism and Development: Intersections and Dilemmas”, **Progress in Development Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2001, s. 96.

maruz kaldığını ve homojen bir kitleymiş gibi yaşadıkları deneyimlerin evrensel olduğunu varsaymak mümkün değildir.²³³ Nitekim 1980'lerden itibaren gerek aynı ülke içinde gerekse farklı ülkelerde görülen milliyet, ırk, sınıf, din, bölge, dil ve cinsel yönelime dayalı bölünmeler; Batılı teorisyenlerinin varsayımlarının aksine kadınlar arasında oldukça keskin ayrımlar olduğunu ortaya koymuştur.²³⁴

Bir hareket olmasının yanı sıra sahip olduğu teorik altyapı ile özellikle 1970'li ve 1980'li yıllara damgasını vuran feminizm kavramı, 19. yüzyıldan itibaren tarihsel süreç içerisinde pek çok gelişim ve dönüşüm göstermiştir.²³⁵ Sözü edilen dönüşümün, tarihsel olarak Birinci Dalga Feminizm, İkinci Dalga Feminizm ve Üçüncü Dalga Feminizm olarak sınıflandırılması mümkündür.

Birinci Dalga Feminizm, özellikle liberalizm ve Sanayi Devrimi olmak üzere büyük ölçüde 19. yüzyılın entelektüel ve ekonomik gelişmeleri ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Birçok çalışma, feminizmin fikri temellerinin, liberalizme dayandığı ve Sanayi Devrimi'nin de fikri, eyleme geçirme fırsatı yarattığını ileri sürmüştür.²³⁶ Birinci Dalga Feminizmin, sanayi toplumu ve liberal düşünce temelinde yükseldiği düşünülse de feminizm, temel olarak hem liberal kadın hakları hareketi hem de erken dönem sosyalist feminizm ile ilişkilidir. Birinci Dalganın, eşit haklar talebiyle 20. yüzyıl boyunca gerek Batı gerekse Doğu toplumları feminizmini etkilediği ifade edilebilir.²³⁷ Birinci Dalga Feminizmin, tarihsel olarak 19. yüzyıl öncesi kadın hakları mücadelelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi mümkündür. Özellikle kadın haklarına ilişkin taleplerin yükseldiği ilk arena olarak değerlendirilen 1789 Fransız Devrimi'nin ve Mary Wollstonecraft tarafından 1792 yılında Britanya'da yayınlanan; ilk temel ve sistematik feminist bilimsel eser olarak genel kabul gören *A Vindication of the Rights of Woman* adlı eserin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla Birinci Dalga Feminizmin, İngiltere ve ABD'de 1880 dolayları ile 1920'ler arasında kendini gösterdiği kabul edilmektedir.²³⁸

²³³ Notz, s. 9.

²³⁴ McEwan, s. 96.

²³⁵ Notz, s. 13.

²³⁶ Marlene Le Gates, **In Their Time – A History of Feminism in Western Society**, Routledge Taylor & Francis Group, 2011, s. 9.

²³⁷ Charlotte Krollok ve Anne Scott Sorensen, **Gender Communication Theories and Analyses: From Silence to Performance**, No: 50, Sage Yayınları, 2006 s. 1.

²³⁸ Jane Pilcher ve Imelda Whelehan, **50 Key Concepts in Gender Studies**, Sage Yayınları, Londra, 2004, s. 52.

Birinci Dalga Feminizminin temsilcileri; oy kullanma, mülk ve sermaye sahibi olma, borçlanma, miras edinme, kazanılan geliri kontrol etme, boşanma davası açma, çocukların velayetini alma, üniversiteye girme, doktor olma, mahkemede dava açma, jüri üyesi olma gibi bugün kanıksanmış ve çok da önemli haklar olarak değerlendirilmeyen haklar için mücadele etmişlerdir. İnanmak güç olsa da sözü edilen hakların bir zamanlar sosyal sınıf, ırk ve etnik köken, tabi olunan din gibi kategorileri gözetmeksizin tüm kadınlar için inkâr edildiği ifade edilmelidir. Birinci Dalga Feminizmin temel amacı, özellikle oy kullanma hakkı başta yer almak üzere kadınları eşit yasal haklara kavuşturmak olmuştur.²³⁹ Günümüzde kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliğe ilişkin feminist bakış açısı, Birinci Dalga Feminizme oranla çok daha parçalanmış gibi görünse de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çözümüne ilişkin sayısız feminist öneri söz konusudur. 19. yüzyılın feminist görüşüne oranla farklı cephelerden yükselen itirazlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği kaynaklarının daha iyi kavranmış olmasının bir sonucudur.²⁴⁰

İkinci Dalga Feminizm, 1960’larda ve 1970’lerde Batılı refah toplumlarında daha radikal özgürlük talepleriyle ortaya çıkmıştır.²⁴¹ Modern feminist hareketin ikinci dalgası, esas olarak 1949 yılında Simone de Beauvoir’ın *The Second Sex* adlı eserini yayınlaması ile başlamıştır. Söz konusu eser geniş kitlelere ulaşmasına rağmen İkinci Dalga Feminizm, 1960’lı yılların sonlarına kadar örgütlü bir politik hareket halini alamamıştır. O dönemden bu yana feminist hareket; gerek kadınların toplumsal olarak erkeklerden daha dezavantajlı olan konumuna odaklanarak gerek kadınların yaşadıkları cinsel baskıları analiz ederek ve gerekse toplumsal, siyasi ve yasal çözümler üreterek toplumsal değişime birçok katkı yapmıştır.²⁴² Yeni feminist hareket ile feminizm kavramının genelleşmeye başladığı 1970’li yılların başında farklı feminist yaklaşımların varlığını korumaya devam ettiği ifade edilebilir. 1967-1968 yıllarındaki öğrenci hareketinin sonucu olarak Federal Almanya’da ortaya çıkan yeni feminizm, kadınların sözde özel alan sorumlulukları gerekçe gösterilerek sömürü ilişkilerinin sürdürülmesine karşı çıkmıştır. Yeni feminist hareketin sloganı haline gelen “özel olan politiktir” anlayışı ile geleneksel ve eril olan politika anlayışı

²³⁹ Judith Lorber, **Gender Inequality – Feminist Theories and Politics**, Dördüncü Baskı, Oxford University Baskısı, New York, 2010, (Politics), ss. 1, 2.

²⁴⁰ Lorber, Politics, s. 3.

²⁴¹ Krolokkeve ve Sorensen, s. 1.

²⁴² Lorber, Politics, s. 3.

genişletilerek görünüşteki özel ilişki biçimlerinin öne çıkarılması ve analiz edilmesi amaçlanmıştır.²⁴³ Toplumsal cinsiyete dayalı toplum düzeninin yapısını, pratiklerini ve eşitsizliklerini görünür hale getirmesi bakımından İkinci Dalga Feminizmin katkısı dikkate değerdir. Toplumsal cinsiyeti, bireysel özelliklerin ve kimliklerin ötesine taşıyarak tıpkı sınıf ve ırk kategorileri gibi toplumsal cinsiyetin de dayatılan bir kategori olduğunu ortaya koyması, İkinci Dalga Feminizmin temel teorik başarısı olarak ifade edilebilir.²⁴⁴ Her ne kadar İkinci Dalga Feminizmin başlangıcı için 1968 yılı dolayları ifade edilebilse de bu dalganın, bir başka feminizm dalgası ile sonlandırılıp sonlandırılmadığını ya da yerini bir başka dalganın alıp almadığını söylemek oldukça güçtür. Özellikle Üçüncü Dalga olarak anılacak gelişmelere rağmen modern feminizmin 1980'lerin sonlarından itibaren dinamizmini kaybettiği ve feminist enerjinin önemli kısmının aktivizm yerine akademideki kadın çalışmaları programlarına kanalize edildiği konusunda fikir birliği oluşmuştur.²⁴⁵

1970'lerde ve 1980'lerde birçok feminist; kadınların yasal hakları ve politik temsili ile erkeklerin baskın olduğu mesleklere ve iş kollarına girişlerinin arttırılması hususlarına yoğunlaşırken dönemin diğer bazı feministleri; cinsel şiddet, fuhuş ve pornografi, medya ve kültürel yapımlarda cinsiyetçi tasvirler, kadın çalışanlara ve öğrencilere yönelik cinsel taciz gibi sorunları ortadan kaldırmak için çalışmışlardır.²⁴⁶

Üçüncü Dalga Feminizm de 1990'larda ortaya çıkan ve feminizmle büyüyen genç feministlerin hareketi olarak ifade edilebilir.²⁴⁷ Üçüncü Dalga Feminizm ile ilgili sayısız tanımlama olmakla birlikte; sözü edilen yeni nesil feministler tanımlaması, belki de en uygun tanımlama olarak değerlendirilmektedir. Yüksek olasılıkla feminist annelerle ve ilişkilerin etkisinde yetişen genç ve çoğu akademik geçmişe sahip kadının, post yapısalcı ve postmodernist teorilerin de etkisi ile temel feminizm kavramları olan kimlik ve kız kardeşlik hususlarına şüphecî ve meydan okuyan bir tarzda yaklaştıkları bir anlayışı yansıtmaktadır.²⁴⁸ 1990'larda ortaya çıkan farklı feminizmler; cinsiyet, cinsellik ve toplumsal cinsiyet hakkında genel kabul

²⁴³ Notz, ss. 17, 18.

²⁴⁴ Lorber, Politics, s. 9.

²⁴⁵ Pilcher ve Whelehan, s. 146.

²⁴⁶ Lorber, Politics, ss. 3, 4.

²⁴⁷ Lorber, Politics, s. 4.

²⁴⁸ Pilcher ve Whelehan, s. 169.

gören fikirlere meydan okumaktadır. Kadın ve erkek, homoseksüel ve heteroseksüel ikili yapı ile karşıtlığa karşı çıkarak pek çok cinsiyet, cinsellik, toplumsal cinsiyet ile erkeksiliği ve kadınsılığı ifade etmenin birçok yolu olduğunu savunmaktadırlar. Toplumsal cinsiyetin, toplumu oluşturan bireyler tarafından yapılan, yaratılan bir kategori olduğunda da ısrar etmektedirler.²⁴⁹

2.1.2. Feminist Tartışmaların Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Gündemine Dönüşmesi

Kadın çalışmalarının, akademik bir çalışma alanı olarak İkinci Dalga Feminizm ile paralel şekilde geliştiği ifade edilebilir.²⁵⁰ Esas olarak feminist araştırma zaman içinde kadın araştırmalarına ve oradan da cinsiyet ve toplumsal cinsiyet araştırmalarına dönüşmüştür. Bu durum, kimi çevrelerce bir paradigma değişimi olarak değerlendirilirken bu değerlendirmeye şüphe ile yaklaşan çevreler de bulunmaktadır.²⁵¹ Akademik alanda toplumsal cinsiyet çalışmaları terimi, daha kapsayıcı ve erkek öğrenciler ile erkek akademisyenler açısından daha çekici görülüyor olsa da birçok feminist açısından durum oldukça farklıdır. Onlar için kadın çalışmaları teriminin kullanılması, kadınların bilime olan katkılarının akademik kurumlarda yıllarca büyük ölçüde göz ardı edildiğini ve geleneksel disiplinler akademik bölünmelerin -feminist bir bakış açısı ile- “erkek çalışmaları” olarak değerlendirilebileceğini hatırlamanın bir yoludur.²⁵²

Toplumsal cinsiyet teriminin, kadınlar ifadesinin yerini alması, esas olarak kadınlarla ilişkili konuların, o ya da bu şekilde erkeklerle ilişkili olduğu; kadın konularının incelenmesinin, erkek konularının incelenmesini de içerdiği; kadınların dünyasının, erkeklerin dünyasının bir parçası olduğu ve hatta o dünya içinde var olup o dünya tarafından yaratıldığı imasını ve ısrarını içermektedir.²⁵³ Bu bakımdan yakın dönem feminist teorilerin, temelde toplumsal cinsiyete dayalı toplum düzeninin neden olduğu eşitsizliklerin, bireysel bir konu olmadığı; aksine toplumların yapısına

²⁴⁹ Lorber, Politics, s. 4.

²⁵⁰ Pilcher ve Whelehan, s. 176.

²⁵¹ Notz, s. 31.

²⁵² Pilcher ve Whelehan, s. 178.

²⁵³ Scott, s. 67.

derinden kök salan bir sorun olduğu ısrarı,²⁵⁴ politik gündem pratiklerinin belirlenmesi noktasında önem arz etmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitsizliği, belirli bir toplumun ekonomik yapısına ve sosyal örgütlenmesine ve söz konusu toplumdaki belirli bir grubun kültürel yapısına bağlı olarak birçok farklı biçim almaktadır.²⁵⁵

“Toplumsal Cinsiyet” kavramının, 20. yüzyılın sonlarına doğru akademik düzeyde kullanılmaya başlandığı ifade edilebilir. Toplumsal cinsiyete olan ilginin artmasında feminist teorisyenlerin, kadınların neden ikincil bir konuma sahip olduğu ile söz konusu konunun yapısını ve karmaşıklığını anlama arayışının payı oldukça büyüktür. Feminist bilim insanları, Batılı akademik geleneğin öğrenim, kavramlar, teoriler ve araştırma yöntemleri alanındaki kadın deneyimlerini sistematik bir şekilde ihmal ettiğini savunmuşlardır. Sözü edilen akademik gelenek, kadınların ve erkeklerin yapabilirliklerine, erken insanlık tarihindeki cinsiyetçi iş bölümüne ve sonuç olarak günümüz toplumunda kadınların konumuna ilişkin varsayımları somut hale getirmiştir. Bu yolla Batı’dan Batılı olmayan toplumlara da yayılan varsayımlar ve değerler, cinsiyetler ve her cinsiyetin içindeki gruplar arasında en eşitlikçiden en ataerkil ve katmanlısına varıncaya kadar ilişkileri etkilemiştir.²⁵⁶

Toplumsal cinsiyet; kadınlara ve erkeklere ilişkin rollerin toplumsal olarak yaratıldığına; yani inşa edildiğine işaret etmenin, bu bağlamda kadınları izole ederek kadın sorunlarını, ayrı bir kategori biçiminde ele almanın sakıncalarını vurgulamanın bir yoludur. Bunun yanı sıra mevcut kuramların kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri açıklamakta yetersiz görülmesinin bir yansıması olarak da düşünülebilir.²⁵⁷ İnsanlar, neredeyse tüm durumlarda kendi statülerine göre uygun ve doğru olduğu öğretilen şekillerde hareket etmek, bu normlara direnç göstermek ya da karşı çıkmak yoluyla toplumsal cinsiyeti üretmektedirler.²⁵⁸ Evlilik ve aile, iş ve ekonomi, siyaset, din, sanat ve diğer kültürel üretim kurumları ile konuştuğumuz dili değerlendirdiğimizde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin türlü biçimleri görünür hale

²⁵⁴ Lorber, Politics, s. 6.

²⁵⁵ Lorber, Politics, s. 4.

²⁵⁶ Reddock, s. 36.

²⁵⁷ Scott, ss. 67, 83.

²⁵⁸ Lorber, Day, s. 60.

gelmektedir. Dolayısıyla kadınları ve erkekleri eşit hale getirme konusu, bireysel değil; toplumsal çözüm önerileri gerektirmektedir.²⁵⁹

Toplumsal cinsiyet temelinde örgütlenmiş toplum düzeni, bireysel mücadeleye karşı oldukça dirençlidir. Söz konusu yapı, öylesine güçlüdür ki insanlar herhangi bir reaksiyon göstermeden ya da bir sorgulamaya girmeden toplumsal cinsiyet yapısı içindeki konumlarına bağlı olarak toplumsal cinsiyetlerinin gerektirdiği biçimlerde hareket ederler. İçinde bulunulan sosyal yapıdaki toplumsal cinsiyet pratikleri, toplumsal cinsiyete dayalı sosyal yaşamı inşa eder ve devamlılığını sağlar. Sosyal düzen değiştikçe ve insanlar, farklı sosyal kurum ve organizasyonlara katıldıkça insanların toplumsal cinsiyete dayalı davranışları da değişim göstermektedir. Judith Lorber'e göre mevcut toplumsal cinsiyete dayalı düzen bakımından farklı feminizm türleri politik olarak üç farklı şekilde konum almıştır. Lorber, söz konusu feminist teorileri toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıları bakımından *reform*, *direnç* ve *karşıtlık* üzerinden üç farklı kategoriye ayırmıştır.²⁶⁰

- Toplumsal Cinsiyet Reformu Öneren Feminist Teoriler, 1970'lerde hâkim olan teorilerdir. Toplumsal cinsiyete dayalı sosyal düzenin yapısını, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kaynağı olarak görmektedirler. Politik olarak kadınların ve erkeklerin toplumda sayıca eşit şekilde konumlanmaları, eşit düzeyde güç, itibar ve ekonomik kaynak sahibi olmaları yoluyla bir "toplumsal cinsiyet dengesi" sağlanmasını amaçlamaktadırlar. Toplumsal Cinsiyet Reformu feministleri, gerek formel ve gerekse enformel olarak iş yaşamında, ekonomik kaynakların tahsisinde ve aile yaşamında olmak üzere toplumun her kesimine yayılmış ayrımcı pratikleri görünür hale getirmiştir. Bununla birlikte toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik kaynaklarının yapısal olduğunu; kişisel davranışlardan, bireysel tercihlerden ya da kişilerarası eşitsiz ilişkilerden kaynaklanmadığını savunmaktadırlar. Sözü edilen yapısal kaynaklar; kadınların düşük ücretli işlere "sürgün" edilmesi, kadınların yaptığı işin bir anlamda devalüasyonu, çocuk bakımı ve ev işleri için aşırı sorumluluk yüklenmesi; eğitime, sağlık hizmetlerine ve politik güce eşitsiz erişim olarak sıralanmakta; ulusal ve uluslararası sosyal yapılar içinde inşa edilen bahse konu eşitsizliklerin yapısal olarak düzeltilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

²⁵⁹ Lorber, Politics, s. 6.

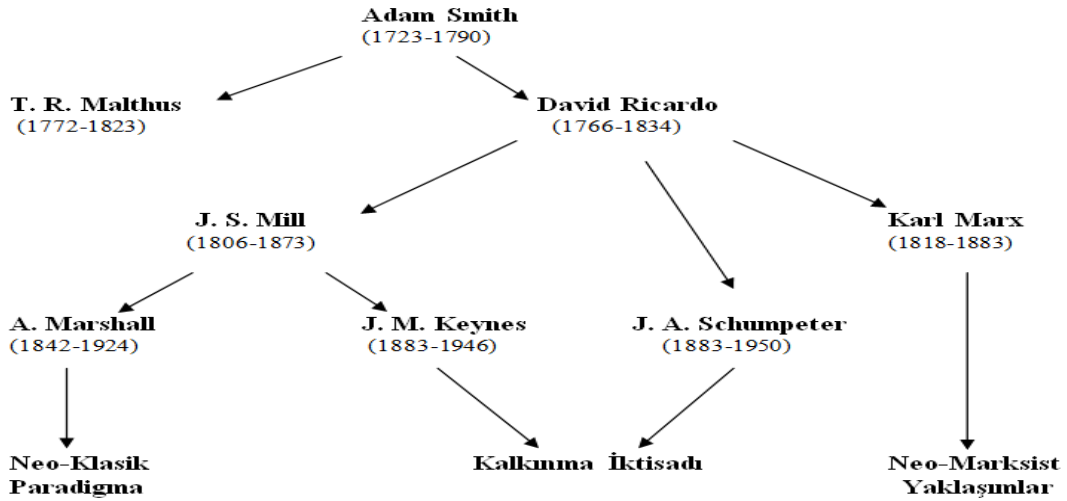
²⁶⁰ Lorber, Politics, ss. 9-12.

- Toplumsal Cinsiyete Direnç Gösteren Feminist Teoriler, 1980’lerde ortaya çıkan teorilerdir. Erkek hâkimiyeti baskın geleceği için toplumsal cinsiyet düzeninin, toplumsal cinsiyet dengesi yoluyla eşit kılınamayacağı varsayılmaktadır. Toplumsal cinsiyet düzenini, kadınların perspektifinden açıklayarak erkeklerin kadınların yaşamlarını kontrol etmelerini olanaklı hale getiren örgütsel, kurumsal ve günlük yaşam pratiklerine dair gizli ilişkileri görünür hale getirmektedirler. Erkeklerin ailedeki egemenliğini ifade eden ve Marksist Feminist terminolojinin getirdiği bir kavram olan patriarki kavramının kullanımı, Radikal Feminizm tarafından bir bütün olarak toplumsal cinsiyet düzenini kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Toplumsal Cinsiyete Direnç Gösteren Feminist Teoriler için erkekleri egemen, kadınları bağımlı yapan unsur, patriarkanın kendisidir. Bu bağlamda söz konusu teoriler, toplumsal cinsiyet dengesinin sağlanmasının ya da toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırmanın yeterli olmadığını; kadınların deneyimlerini temel alan bir perspektifin gerekli olduğunu savunmaktadır. Bu perspektif, erkek egemen değerlere ve onların bir erkek egemen toplumsal cinsiyet düzeninde var olan meşruiyetine direnç göstermektedir.
- Toplumsal Cinsiyete Karşı Çıkan Feminist Teoriler; 1990’ların, sonrasının ve günümüzde 21. yüzyılın parçası olan teorilerdir. Söz konusu feminist teoriler; bireysel eylemler ve toplumsal etkileşimler aracılığıyla da yeniden üretilen özellikle ırk, etnisite ve sosyal sınıf kategorileri gibi eşitsizliğin çoklu kaynaklarına odaklanmaya devam etse de asıl hedef, ikili toplumsal cinsiyet düzenidir. Toplumsal cinsiyet kategorilerine, normlarına ve beklentilerine ilişkin kısıtlar; kadınların değerini azaltarak kendi sosyal gruplarındaki erkeklerle patriarkal ayrıcalıklar vermeye devam etmektedir. Söz konusu feminist teorilerin amacı, mevcut cinsiyet kategorilerini parçalamaktır. Böylelikle toplumsal cinsiyete dayalı toplumsal düzen bozulacak ve nihayetinde toplumsal cinsiyete dayalı olmayan bir toplum düzeni yaratılacaktır.

2.2. KALKINMA İKTİSADI

Kalkınma araştırmaları, *sosyolojik ve siyasal kalkınma* ile *kalkınma iktisadı* olmak üzere iki temel damardan beslenmiş; tarihsel ve teorik olarak bu şekilde evrilmiştir. Sosyolojik ve siyasal kalkınma teorilerinin kökenleri, toplumsal değişimin tarihini inceleyen Auguste Comte'ye (1789-1857) kadar dayandırılabilir. K. Marx, E. Durkheim, M. Weber gibi ünlü sosyal bilimciler ve onları takip eden niceleri, bilhassa sosyopolitik yönü, gelişme ve ilerleme anlamı ile kalkınma alanına önemli katkılar yapmışlardır. Her ne kadar kalkınma çalışmalarında kalkınma iktisadının başlangıcı için 20. yüzyıl ortaları işaret ediliyor olsa da kalkınma iktisadının teorik temellerinin büyük ölçüde ünlü klasik iktisatçı Adam Smith'in çalışmaları ile atılmış olduğu ifade edilebilir.²⁶¹ Temelleri Adam Smith'in katkılarına dayanan kalkınma iktisadının, tarihsel dönem içindeki teorik gelişimi Şekil 11'de gösterilmektedir.

Şekil 11: Kalkınma İktisadının Teorik Temelleri



Kaynak: Kaynak, s. 41.

Şekil 11'de de görüldüğü üzere kalkınma iktisadı günümüzde kazandığı anlama ulaşınca kadar pek çok kaynaktan beslenmiş ve farklı ekolleri temsil eden çok sayıda iktisatçının katkıları ile oluşturulmuştur.

²⁶¹ Kaynak, ss. 36, 37, 41.

2.2.1. Kalkınma İktisadının Doğuşu ve Evrimi

Kalkınma düşüncesi, entelektüel temellerinin atıldığı 1800'lü yıllardan itibaren sürekli bir devinim içinde olmuştur. 19. yüzyılın köklerinden beslenerek bugün anlam bulduğu biçimiyle bir disiplin olarak ortaya çıktığı 20. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar dahi birçok dönüşüm geçirmiştir. II. Dünya Savaşı'nı takiben 1950'li ve 1970'li yıllar arasında ise en ihtişamlı çağını yaşamıştır. Kalkınmanın anlamı, tanımlanması ve ölçülmesi tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de evrilmeye devam etmektedir.

Kalkınma, 1800'lü yıllarda klasik politik iktisat kapsamında ilerleme yolu ve yakalama olarak değerlendirilirken 1850'lerde sömürge iktisadı kapsamında kaynak yönetimi ve vesayet; 1870'lerde geç kalanlar perspektifinden sanayileşme ve yakalama anlamlarını içermiştir. 1940'larda kalkınma iktisadının ortaya çıkışıyla ekonomik büyüme ve sanayileşme anlamına gelen kalkınma; 1950'lerde modernizasyon teorisi kapsamında büyüme, politik ve toplumsal modernizasyon; 1960'lı yıllarda bağımlılık teorisi kapsamında ulusal sermaye birikimi; 1970'lerin alternatif kalkınma perspektifinden insani ilerleme anlamlarında ele alınmıştır. 1980'lerin insani gelişme perspektifi kapsamında yapabilirliklerin ve insanların seçimlerinin genişletilmesi anlamına gelen kalkınma, yine aynı dönemin neoliberalizm perspektifi kapsamında ekonomik büyüme, yapısal reform, deregülasyon, liberalizasyon ve özelleştirme anlamlarını almıştır. 1990'ların devleti otoriteriyenlik ile suçlayan kalkınma karşıtı post kalkınma perspektifinden ise kalkınma, ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından toplumun büyük çoğunluğu için bir felaket olarak değerlendirilmiş ve 2000'li yıllarla birlikte Binyıl Kalkınma Hedefleri (BKH) perspektifinden yapısal reformları içermiştir.²⁶² 2015 ve sonrasında ise Sürdürülebilir Kalkınma perspektifinden kapsayıcılık, eşitlik ve sürdürülebilirlik hususlarına dayandırılmıştır. Kalkınma fikrinin dönüşümü; şüphesiz ulaşılması planlanan hedefleri, bunların dayandığı teorik temelleri, kalkınmanın kaynaklarını, kalkınmada rol alacak aktörleri ve aktörlerin rollerinin düzeyini, hayata geçirilecek politikaları ve reformları farklı olarak şekillendirmiştir. Kalkınma iktisadının ortaya

²⁶² Jan Nederveen Pieterse, **Development Theory**, Sage Yayınları, İkinci Baskı, 2010, s. 7.

çıkışından itibaren söz konusu dönüşümü ve yansımalarını Şekil 12’den izlemek mümkündür.

Şekil 12: Kalkınma Düşüncesinin Evrimi

Kalkınma Hedefleri	• GSYH → KBDG → Parasal Olmayan Göstergeler → Yoksulluk Azaltma → Haklar ve Yapabilirlikler → Özgürlükler → Sürdürülebilir Kalkınma
Makro-Ekonomik Büyüme Teorisi	• Harrod-Domar Analizi → Solow Tipi Büyüme Kaynakları → Yeni Büyüme Teorisi
Sermaye Birikimi	• Fiziki Sermaye → Beşeri Sermaye → Bilgi Sermayesi → Sosyal Sermaye
Devletin ve Piyasanın Yeri	• Piyasa Başarısızlıkları → Devlet Başarısızlığı → Yeni Piyasa Başarısızlıkları → Kurumsal Başarısızlıklar
Devlet Müdahalesinin Türü	• Programlama ve Planlama → Minimalist Devlet → Devlet ve Piyasa Karması
Politika Reformu	• "Yoksul Olduğu için Yoksul" → Kötü Politikalar Nedeniyle Yoksul - "Doğru Piyasa Fiyatlandırması" → "Doğru Ekonomi Politikaları Yaratılması" → "Doğru Kurumların Yaratılması"

Kaynak: Gerald M. Meier, “Introduction: Ideas for Development”, **Frontiers of Development Economics the Future in Perspective**, (Ed. Gerald M. Meier ve Joseph E. Stiglitz), The World Bank ve Oxford University Baskısı, 2001, (Intro), s. 3.

Şekil 12’de gösterildiği üzere başlangıçta GSYH artışına ve zaman içinde KBDG artışına odaklanan kalkınma stratejisi, daha sonra parasal olmayan göstergelerin iyileştirilmesi, yoksulluğun azaltılması, hakların ve yapabilirliklerin geliştirilmesi, özgürlüklerin genişletilmesi ve nihayetinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ön plana çıkarmıştır. Bu süreçte özellikle ekonomik büyüme modelleri ile büyümeye kaynaklık eden sermaye unsurunun mahiyeti de önemli ölçüde değişmiş; zaman içinde beşeri, bilgi ve sosyal sermaye unsurları gelişerek önem kazanmıştır. Piyasaların adil ve etkin çözümler üretmekte her zaman başarılı olmadığı yönündeki müdahaleci devlet yaklaşımı, tarihsel süreçte yerini devletin başarısızlığına bırakmış; daha sonra piyasanın başarısız olduğu birtakım alanlar ve kurumsal düzeyde çeşitli başarısızlıklar ortaya çıkmıştır. Devletin ekonomiye müdahale bakımından programlama ve planlamada başat rolü üstlendiği dönemlerden minimal boyuta

ulaştığı dönemler ile devlete ve piyasaya dengeli bir rol biçen yaklaşımlara varıncaya kadar modern iktisat tarihi boyunca gerek devletin gerekse piyasanın rol ve fonksiyonları birçok dönüşüm geçirmiştir. İnsanların ve toplumların yoksul oldukları için yoksul oldukları, temel argümanı, zaman içinde yoksulluğun kötü politikalardan kaynaklandığı fikrine dönüşmüştür. Bu kapsamda politika alanında doğru piyasa fiyatlandırması, doğru ekonomi politikaları yaratılması ve nihayetinde doğru kurumların yaratılmasına ihtiyaç olduğu fikri ön plana çıkmıştır.

2.2.1.1. Sanayi Devrimi – II. Dünya Savaşı Arası Dönem

8. yüzyılda T. Newcomen tarafından bulunan buhar makinesinin, 1765 yılında J. Watt tarafından yeniden tasarlanması ile makine, enerji elde etmenin etkin bir aracı haline gelmiştir. J. Watt, makinenin madenden suyu boşaltma işlevi üzerine eğilmişse de buhar makinesini fırına hava üflemede kullanmak isteyen İngiliz demir ustaları, makinenin, tekstil başta olmak üzere tüm sektörlerin üretim sürecine dâhil edilebileceği fikrinin gelişmesine ön ayak olmuşlardır.²⁶³ İlk uygulamalar, dokuma tezgâhlarında ortaya çıkmış; buhar enerjisinin mekanik enerjiye dönüştürülmesi, aynı anda çok sayıda dokuma tezgâhının üretim yapabilmesini olanaklı hale getirmiştir. Söz konusu gelişme, bir yandan kitlesel üretimi ve bunların pazara sürümünü ortaya çıkarırken öte yandan taşımacılık alanında çok sayıda gelişmeyi mümkün kılmış; demiryolu ulaşımı ve buharlı vapurların kullanılmasıyla olanaklar daha da gelişmiştir.²⁶⁴

Makineleşme, üretim yöntemlerinin değişmesi dolayısıyla ekonomik dokuyu tamamen değiştirmiştir. Makineleşme; fabrikalarda kitlesel üretim yapılması, iş bölümünün güçlenmesi ve sürekli üretim artışı meydana getirmiş; üretim yöntemlerinin değişmesi ile ekonomik doku, tamamen değişmiştir. Sözü edilen dönüşüm, toplumsal yapı üzerinde de önemli etkiler doğurmuştur. Feodal ilişkiler ve lonca teşkilatları dağılmış; sınıflı toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Maddeciliğin ve paranın, maneviyatın önüne geçmesi, iş yapısını ve iş ahlakını değiştirmiş; söz

²⁶³ Peter F. Drucker, **Kapitalist Ötesi Toplum**, Çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 37.

²⁶⁴ Tefik Çavdar, **Bilanço: Yüzyılın Sonunda Dünya ve Türkiye**, 1. Baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2001, (Bilanço), s. 7.

konusu dönüşüm, teknolojik üretimin sürekli değişmesine ve üretim anlayışındaki dönüşümlerden etkilenecek kendisini dolaylı olarak yenilediği bir sürece neden olmuştur.²⁶⁵

Dönemin tüm gelişmeleri; seri ve çok sayıda üretime yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Üretimde ortaya çıkan muazzam artış, yeni hammadde ve pazar arayışlarını; dolayısıyla sömürgecilik faaliyetlerini gündeme getirmiştir. Yeni buluşlar, ticaretin gelişmesi ve sömürgecilik faaliyetleri ile sermaye birikiminin artırılması her geçen gün güçlenen bir sanayi oluşmasını mümkün kılmıştır. Batı ülkeleri ile diğer ülkeler arasındaki uçurum, sanayileşme ile daha da derinleştirmiştir. Eski sömürge ülkeleri daha fazla sömürüye maruz kalırken sanayileşmek için ilk sermaye birikimine sahip olmayan ülkeler, yarı sömürge olma durumuna gelmiştir.²⁶⁶

James Watt'ın 1765 yılındaki buhar makinesi icadı ve bunun üretim alanında kullanılması, teknolojik; Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı "Milletlerin Zenginliği" eseri, ekonomik; 1789 Fransız İhtilali, politik açıdan dönemin belirleyici dönüm noktaları olarak ifade edilebilir.²⁶⁷

Sanayi Devrimi, 19. yüzyıl'ın ilk çeyreğinden itibaren muazzam değişimlere neden olmuş; 1850 sonrası dönemde Batı Avrupa ekonomisinin büyüme ve tekelleşme evresi başlamıştır. Özellikle 1870-1914 yılları arasında bireysel girişimcilik önem kazanarak milli ekonominin önemli bir parçasını oluşturmaya başlamıştır. Farklı büyüklükteki işletmelerden oluşan milli ekonomiler, zamanla dünya ekonomik görünümünü belirlemeye başlamıştır. Patent başvurularında patlama yaşanmış; değerli madenlerin üretimindeki artışın yanı sıra tüketim mallarının üretimi de hız kazanmıştır. Üretim fazlası yaratma anlayışına dayanan ekonomik yaklaşım, dönemin en belirgin özelliği haline gelmiştir. Ulaşım olanaklarının gelişmesi, işgücü göçünü olanaklı hale getirmiş; ülkelerin sermaye ihracına yönelmesi ile birlikte büyük bir yabancı sermaye hareketi meydana gelmiştir. Bu süreçte ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları, ilk sermaye birikimini tamamlamış olan ülkeler lehine katlanarak devam etmiştir. 1914 yılında I. Dünya

²⁶⁵ Ahmet Okur, **İktisadi Sistemler**, Güleç Matbaacılık, İzmir, 2000, s. 83.

²⁶⁶ Tefvik Çavdar, **İktisat Klavuzu**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, NK Yayınları, İstanbul, 2003, (İK), s. 57.

²⁶⁷ Berber, s. 162.

Savaşı, sömürüye açık alanların yeniden paylaşımı ile iktisadi çekişmelerin bir uzantısı şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁶⁸

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ülkelerin birbirlerinden bağımsız ve istikrarlı olmayan biçimde altın standardını terk etmesi, her ülkenin parasının değerinin belirli bir miktar altına göre tanımlandığı altın standardı sisteminin çökmesine neden olmuştur. I. Dünya Savaşı sonunda altın standardı sistemini yeniden kurma çabaları ortaya çıktıysa da savaş sonrası dönemin çalkantılı ortamında altın standardının restore edilmesi, basit bir konu olmamıştır. Çünkü savaştan hemen sonraki yıllarda yüksek enflasyon, neredeyse tüm ülkelerde önemli bir sorun haline gelmiştir.²⁶⁹

1920'li yılları sarsan finansal istikrarsızlık ve altın standardında yaşanan sıkıntılar, 1930'ların Büyük Buhran'ına giden yolda süreci daha da çetrefilli hale getirmiştir. Latin Amerika ve diğer ülkelerdeki birincil sektör üreticilerinin ihracata dayalı büyümesi, 1920'li yılların düşük ve stabil olmayan emtia fiyatları nedeniyle önemli ölçüde sarsılmıştır. Sözü edilen ülkeler, akabinde ticaret hadlerinin mutlak çöküşü ile Avrupa ve ABD'de yoğun korumacılığa sebep olan ve sermaye hareketlerini sona erdiren Büyük Buhran'ın etkisiyle büyük yıkıma uğramışlardır.²⁷⁰ I. Dünya Savaşı sonrası büyük zorluklarla onarılan altın standardı sistemi, Büyük Buhran etkisiyle daha hızlanan bir çöküş yaşamıştır. Bu süreçte dengesiz, istikrarsız ve giderek küçülen bir dünya sistemi ortaya çıkmıştır.²⁷¹

1929 yılında ABD'de Borsa'nın çöküşüyle ortaya çıkan ve 1930'lu yıllara damgasını vuran Büyük Buhran, serbest piyasa ekonomisinin her durumda kendiliğinden dengeye geleceği Klasik Yaklaşım varsayımının başarısızlığı olarak tanımlanmıştır.²⁷² Kapitalizmin karşılaştığı en şiddetli kriz olan Büyük Buhran, başta ABD olmak üzere tüm dünyayı önemli ölçüde etkilemiş ve işsizlik oranlarında eşî benzeri görülmemiş bir artışa neden olmuştur.²⁷³ Ulusal ekonomileri ayağa kaldırmak için başlayan yeni arayışlar içinde 1936 yılında yayınladığı "The General

²⁶⁸ Çavdar, İK, s. 58.

²⁶⁹ Isaac O. C. Igwe, "History of the International Economy: The Bretton Woods System and its Impact on the Economic Development of Developing Countries", **Athens Journal of Law**, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 109.

²⁷⁰ Jeffrey Sachs ve Xiaokai Yang, **Development Economics – Inframarginal Versus Marginal Analyses**, Blackwell, 2001, ss. 6, 7.

²⁷¹ Ergun Türkcan, "IMF'nin Kökenleri", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 1, Sayı: 3, 1980, s. 42.

²⁷² Willis, s. 35.

²⁷³ Joseph E. Stiglitz, **Globalization and Its Discontents**, Allen Lane The Penguin Baskı, 2002, s. 11.

Theory of Employment, Interest and Money” adlı eserle İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes ön plana çıkmıştır. Klasik Yaklaşım’ın aksine ekonominin kendiliğinden dengeye geleceği argümanına karşı çıkan Keynes, yoğun devlet müdahalesini savunmuştur.²⁷⁴ Hükümet politikalarının toplam talebi uyarabileceğini; ancak para politikalarının dönemin koşulları altında etkinsiz olduğunu; bu kapsamda kamu harcamalarının artırılması ya da vergilerin azaltılması temelli mali politikalara ihtiyaç duyulduğunu savunarak dünya ekonomik sistemine yeni bir vizyon sunmuştur.²⁷⁵

2.2.1.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, Batılı devletlere 1930’larda yaşanan Büyük Buhran benzeri bir krizin tekrar yaşanmamasını sağlamak için en uygun uluslararası örgütlenme ve müdahale biçimlerini değerlendirme fırsatı vermiştir. Batılı ülkeler, ayrıca sorunların savaşlar yerine diplomatik ve müzakereye dayalı yöntemlerle çözüldüğü daha barışçıl bir dünya isteğinde olmuşlardır.²⁷⁶ Bu kapsamda II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’nın yeniden yapılanmasını finanse etme ve dünyayı gelecekte ortaya çıkacak ekonomik krizlere koruma amacı ile 1944 yılında Bretton Woods’ta BM Para ve Finans Konferansı gerçekleştirilmiştir.²⁷⁷ Konferans kararları, Komünist rejim dışında kalan tüm ülkeleri etkileme amacı taşıyorsa da Konferansa çoğunluğu sanayileşmiş ülkelerden olan 44 ülke temsilcisi katılmıştır. Konferans sonunda kapitalist sistem için istikrarlı ekonomik büyüme amacına yönelik olarak ABD öncülüğünde IMF ile Dünya Bankası kurulmuş ve 1947 yılında imzalanacak olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması’na (GATT) -1995 yılında 124 üyeli Dünya Ticaret Örgütü, üye ülkeler arasında serbest ticareti destekleme amacı taşıyan 23 üyeli GATT’ın yerini almıştır- zemin hazırlanmıştır.²⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ABD ve İngiltere başta olmak üzere sanayileşmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkan ve 1970’li yılların başlarına kadar da

²⁷⁴ Willis, s. 35

²⁷⁵ Stiglitz, s. 11.

²⁷⁶ Willis, s. 35

²⁷⁷ Stiglitz, s. 11.

²⁷⁸ Willis, s. 36.

dinamizmini koruyan kalkınma iktisadı,²⁷⁹ II. Dünya Savaşı'nın sona ermesini takiben Batı Avrupa'da kendini gösteren yeniden yapılanma ihtiyacı ile popüler hale gelmiştir. Savaşın yıkıma uğrattığı altyapı ve fiziki sermayenin yeniden inşasını finanse etme amacı taşıyan Marshall Planı, çok hızlı bir ekonomik iyileşme yaratmıştır. Bunun yanı sıra şimdilerde bağımsız ülkeler olarak varlık gösteren dönemin sömürge ülkelerine yapılacak benzer bir finansal desteğin de hızlı ekonomik kalkınmaya yol açacağı varsayılmıştır.²⁸⁰ Başta Hindistan ve Pakistan olmak üzere birçok az gelişmiş ülkenin bağımsızlığını ilan ettiği; Sovyetler Birliği'nin yanı sıra yeni sosyalist ülkelerin ortaya çıktığı; iki kutup arasındaki soğuk savaşın şiddetini sürdürdüğü bir siyasi, ekonomik ve toplumsal iklimde varlık göstermeye başlayan kalkınma iktisadının, gerçek dünya sorunlarına çözüm arayan bir uygulama alanı olarak ilk çalışma konuları da sözü edilen koşullara paralel gelişmiştir.²⁸¹

Kalkınma iktisadı, esas olarak az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma problemlerine atıfta bulunan bir çalışma alanıdır. A. Smith'ten Marx'a ve Keynes'e varıncaya kadar birçok ekonomist, ekonomik kalkınma alanına ilgi göstermesine rağmen söz konusu ekonomistler, büyük ölçüde toplumsal ve kültürel kurumlara ilişkin Batı Avrupalı bir çerçeve ile alakalı problemlerle ilgilenmişlerdir. Azgelişmiş ülkelerin problemlerinin analiz edilmesi, kalkınma ve büyüme teorileri ile modellerin bu kapsamda tasarlanması konusuna ilgi, 1940'lı yıllardan itibaren gündeme gelmeye başlamıştır.²⁸²

Kalkınmanın, Üçüncü Dünya tabir edilen azgelişmiş ülkelerle ilişkilendirilmesi 1950'li yılların ortalarından itibaren artış göstermiştir.²⁸³ II. Dünya Savaşı sonrası politik ve entelektüel iklimde doğan Üçüncü Dünya, dünyanın Kapitalizm ve Sovyet sosyalizmi arasında kutuplaştığı bir dönemde gelişmiş kapitalist (Birinci Dünya) ya da komünist (İkinci Dünya) olmayan tüm gelişmekte olan ülkeleri -kendilerini komünist olarak tanımlayanlar da dâhil olmak üzere-

²⁷⁹ Fikret Şenses, "Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?", **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, (Ed. Fikret Şenses), İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010, s. 93.

²⁸⁰ Irma Adelman, "Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy", **Frontiers of Development Economics The Future in Perspective**, (Ed. Gerald M. Meier ve Joseph E. Stiglitz), The World Bank ve Oxford University Baskısı, 2001, s. 106.

²⁸¹ Şenses, s. 104.

²⁸² M. L. Jhingan, **The Economics of Development and Planning**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 40. Baskı, Vrinda Yayıncılık LTD., Delhi, 2011, s. 1.

²⁸³ Kaynak, s. 42.

betimlemekte kullanılan bir kavram haline gelmiştir.²⁸⁴ II. Dünya Savaşı'nı takiben sömürge boyunduruğundan kurtulan Asya ve Afrika uluslarının siyasi güçlenme dalgası; bu ülkelerdeki yeni liderlerin hızlı ekonomik kalkınmayı teşvik etme arzusu ve gelişmiş ulusların 'herhangi bir yerdeki yoksulluğun, her yerdeki refah için bir tehdit olduğu'nun farkına varmaları konuya daha fazla ilgi uyandırmıştır.²⁸⁵

Ekonomik kalkınmanın entelektüel temelleri, A. Smith'ten başlayarak Marshall öncesi klasik iktisatçıların çalışmalarına ve II. Dünya Savaşı'nın hemen arkasında onların görüşlerini izleyen Rosenstein-Rodan (1943), Prebisch (1950), Nurkse (1953), Lewis (1954), Leibenstein (1957) ve Hirschman (1958) gibi ünlü kalkınma teorisyenlerinin çalışmalarına dayanmaktadır. Söz konusu teorisyenler, ekonomik kalkınmayı üretim faktörlerinin sistematik biçimde yeniden tahsis edilmesini gerektiren bir büyüme süreci olarak ele almışlardır. Sözü edilen yeniden tahsis; üretim faktörlerinin düşük verimlilikle çalışan, azalan getiriye tabi ve çoğunlukla geleneksel teknolojiyi kullanan birincil üretim sektöründen yüksek verimlilikle çalışan, modern ve artan getiriye tabi sanayi sektörüne yönlendirilmesi şeklinde formüle edilmiştir.²⁸⁶

1950'li yılların başında birinci nesil olarak ifade edilebilecek olan kalkınma ekonomistlerinin kişi başına düşen reel geliri artırmanın yollarını arayan bir vizyona sahip oldukları ifade edilebilir. Nüfus artış halinde olduğundan GSYH'nin de artırılması bir gereklilik olarak görülmüştür. Birinci nesil modellerde zorunlu bir koşul olarak sermaye birikimine merkezi bir önem verilmiştir. Bu bakımdan modeller ve hipotezler, güçlü devlet müdahalesini içeren politika gündemlerine sahip olmuştur. Erken dönem kalkınma iktisatçılarının çoğuna göre az gelişmiş bir ekonomiyi karakterize eden temel unsur, yaygın piyasa başarısızlıkları olduğundan bunları gidermek ya da bunlardan kaçınmak için kaynak tahsisinde merkezi planlama fikrini savunmuşlardır.²⁸⁷

Başlangıçta fiziki sermaye birikimi üzerine olan yoğunlaşma, 1960'lı yıllarda yerini beşeri sermaye yatırımı kavramına ve beşeri sermayenin kalkınmaya olan

²⁸⁴ John Rapley, **Understanding Development – Theory and Practice in the Third World**, Lynne Rienner Yayınları, İkinci Baskı, Colorado, 2002, s. 10.

²⁸⁵ Jhingan, s. 1.

²⁸⁶ Adelman, s. 106.

²⁸⁷ Gerald M. Meier, "The Old Generation of Development Economists and the New", **Frontiers of Development Economics The Future in Perspective**, (Ed. Gerald M. Meier ve Joseph E. Stiglitz), The World Bank ve Oxford University Baskısı, 2001, (New), s. 14.

etkilerine bırakmıştır. Kalkınmanın, kazandıkları bilgiler sayesinde üretken beşeri unsurlara bağlı olduğu; daha sağlıklı, daha iyi beslenen ve becerileri gelişmiş olan beşeri faktörlerin, toplam faktör verimliliğini artırabileceği fikri her geçen gün daha fazla kabul görmeye başlamıştır.²⁸⁸

1950-1970 yılları arasında kalkınma iktisadının itici gücü olarak görülen sermaye birikimi artıkça sanayileşmenin hız kazanacağı ve böylelikle işsizlik sorununun çözüleceği düşüncesi hâkim olmuş; bu kapsamda geliştirilen modeller, kalkınmayı, ekonomik büyüme olarak tanımlayarak ve kişi başına düşen gelirle ölçmüştür.²⁸⁹ 1970'lerin sonlarına gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerin, kalkınma kazanımlarından yeterince yararlanamadıkları ve bu bağlamda gelişmiş ülkelerle aralarındaki makasın giderek açıldığı yönündeki inanışları güç kazanmıştır. Bununla birlikte 1970'lerin sonunda ortaya çıkan stagflasyon olgusu, mevcut politikaların yetersiz kaldığı bir süreç yaratmış ve bir paradigma değişimi yönündeki çağrılar artış göstermeye başlamıştır.

1980'lerin ortalarından itibaren kalkınma iktisadı alanında önemli bir yaklaşım değişikliği ortaya çıkmıştır. Hükümetlerin çözüm üretmek yerine sorunların kaynağını oluşturdukları algısı, her geçen gün daha fazla kalkınma iktisatçısının serbest piyasa ve sınırlı devlet müdahalesi fikrini savunduğu bir sürece dönüşmüştür. Bu gelişme 1990'lar boyunca iktisadi kalkınma teorisini ve uygulamalarına hâkim olan Washington Uzlaşmasını ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda sıkı para ve maliye politikaları, serbestleştirme, dış ticaret ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonu, devlet sübvansiyonlarının kaldırılması, düşük vergi, faiz oranlarının liberalizasyonu, düşük enflasyon gibi uygulamalar gündeme gelmiştir.²⁹⁰

2.2.2. Kalkınma Sürecinde Yapısal Değişim ve Kalkınma Teorileri

Kalkınma düşüncesinin kökenlerini, toplumların ilerlemesi ve gelişmesi bağlamında kavramsal olarak 1800'lü yıllara kadar götürmek mümkün olsa da kalkınma iktisadının, ekonomi disiplini içinde ayrı bir çalışma alanı ortaya çıkması;

²⁸⁸ Meier, New, s. 16.

²⁸⁹ Kaynak, 43.

²⁹⁰ Abdulkadir Şenkal ve Yaşar Bülbül “‘Kalkınma İktisadı ve Sosyal Yapılar’ Piyasa ve Sosyal Yapıların Çözünürlüğü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 15, 2007, s.95.

azgelişmişlikle ilişkilendirilmesi ve süreç içinde planlama ve programlama yoluyla uygulama alanında vücut bulması II. Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte ortaya çıkmıştır.

1945 sonrası düzen, ABD-Avrupa Merkezli rasyonalist akıl tarafından yeniden organize edilmiştir. Söz konusu düzen, 3 yeni temaya odaklanan yeni bir gündem ve terminoloji sunmuştur:²⁹¹

- Soğuk Savaş'ın Yarattığı Çift Kutupluluk
- Eski Sömürgelerin Modernizasyonu ya da Batılılaşması
- Ekonomik Kalkınmanın Doğrusal ve Homojen Bir Süreç Olarak Modellenmesi

Bu anlayış çerçevesinde gelişmiş Batılı ülkeler, Soğuk Savaş'ın devam ettiği Çift Kutuplu dünyada ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel özellikleri nedeniyle kendi başarılarına gelişmelerinin mümkün olmadığı savıyla bağımsızlığını yeni kazanan azgelişmiş ülkeleri “modernize etmeyi” görev edinmişlerdir.

Sanayileşmiş Batılı ülkeler, bu kapsamda kendi deneyimlerinden yola çıkarak oluşturdukları yaklaşımları söz konusu ülkelere gelişme reçetesi olarak sunma gayreti içine girmişlerdir. Dönemin kalkınma teorisyenlerinin fikirleri de büyük ölçüde bu anlayış çerçevesinde gelişmiştir. 1960'lı yılların sonlarından itibaren bu rüzgârın tersine dönmeye ve kapitalizmin bizatihi kendisini azgelişmişliğin nedeni olarak ele alan yaklaşımların da ortaya çıkmaya başladığı ifade edilebilir.

Tek bir kalkınma ekonomisi modelinden söz etmek mümkün olmasa da kalkınma iktisatçıları arasındaki tartışma; genel olarak Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın sömürge sonrası toplumlarının daha fazla istihdam yaratmak üzere benimseyecekleri farklı sanayileşme stratejisi fikirleri ve uygulamaları etrafında şekillenmiştir.²⁹²

Geleneksel kalkınma iktisatçıları, yabancı sermaye girişlerini geliştirmekte olan ülkelerin düşük tasarruf kapasitesine bir çözüm olarak görmüşlerdir. Bu kapsamda yurtiçi tasarruf ve yatırım düzeyi arasındaki farkın finanse edilmesinde negatif ticaret dengesini desteklemişlerdir. Çoğu geleneksel kalkınma iktisatçısı, söz konusu

²⁹¹ Ozay Mehmet, **Westernizing the Third World – The Eurocentricity of Economic Development Theories**, Routledge Taylor & Francis e-Library, 2. Baskı, 2002, s. 58.

²⁹² Dwintha Maya Kartika, **The Big Push: Early Development Economics (1945-1975)**, Munich Personal RePEc Archive (MPRA), MPRA Paper Sayı: 72115, 2014, s. 3.

lkelerde gerekli finansmanı harekete geçirmek için dk düzeyli bir enflasyonist ereve benimsenmesinden yana olmuştur. Yatırımların sübvansiyonu, büyük altyapı yatırımlarının ve temel sanayi projelerinin doğrudan tlenilmesinde devletin ana rolü oynaması gerektiği; böylelikle dışsal ekonomiler yaratmanın ve özel kesim kaynaklarının tarımdan sanayiye aktarılmasının mümkün hale geleceği savunulmuştur.²⁹³

A. Sen’e göre kalkınma iktisatçılarının savları ve vurguladıkları noktalar hakkında dikkate değer farklılıklar olsa da kalkınma fikrinin ortaya çıkışından bu yana 4 önemli stratejik unsur üzerinde ortaklaşma söz konusudur:²⁹⁴

- Sanayileşme
- Hızlı Sermaye Birikimi
- İşgücü (eksik istihdam edilen) Hareketliliği
- Planlama ve Ekonomik Olarak Aktif Devlet

Ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ilerlemeleri, Klasik iktisatçılardan bu yana çeşitli düzeylerde ilgi konusu olup ele alınmışsa da çalışmanın kapsamı gereği bu bölümde kalkınma iktisadının ayrı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkışından itibaren geliştirilen; azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını ele alan temel kuramların ne ıkanlarına yer verilecektir. Bu kapsamda dengeli kalkınma modelleri, dengesiz kalkınma modelleri, düalizm modeli, tarihsel kalkınma aşamaları teorisi, uluslararası bağımlılık kuramları ve yeni klasik yaklaşımlar değerlendirilecektir.

2.2.2.1. Dengeli Kalkınma Modelleri

Rosenstein-Rodan (1943), Nurkse (1953), Scitovsky (1954), Fleming (1955) gibi iktisatçılar, bazı ülkeler gelişirken diğerlerinin gelişememesinin nedenini, söz konusu gelişmemiş ülkelerde mevcut bulunan bir kısır döngüye bağlamışlardır. Firmaların, malları için uygun piyasa olmadığı için sanayileşemediğini; piyasaların bulunmamasının düşük gelirlerden kaynaklandığını; gelirlerin de firmalar

²⁹³ Adelman, s. 107.

²⁹⁴ Amartya Sen, “Development: Which Way Now?”, **Development Studies: Critique and Renewal**, (Ed. Raymond J. Apthorpe ve András Kráhl), Leiden E. J. Brill, Hollanda, 1986, (Way), s. 37.

sanayileşemediği için düşük olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böyle bir düşük denge düzeyinin ise ancak ekonominin büyük kısmının eş anlı biçimde sanayileşmesi yoluyla aşılabileceğini savunmuşlardır. Sanayileşme başarısızlığı, esas itibarıyla bir koordinasyon sorunu olarak görülmüş ve bu yaklaşım dengeli büyüme/kalkınma doktrini olarak anılmaya başlanmıştır.²⁹⁵

Daha sonra pek çok iktisatçının az gelişmiş ekonomilerin sorunlarını farklı biçimlerde ve farklı yönleriyle ele almaları sonucu kapsamı genişleyen Dengeli Kalkınma kavramı için tek bir tanım yapmak zor olsa ortak bir anlayış ifade etmek mümkündür. Kaynakların dağılımı hususuna merkezi önem veren Dengeli Kalkınma anlayışı çerçevesinde az gelişmiş bir ekonomi, kıt kaynakların dağılımını, farklı kesimler arasında uygunluk ve tamamlama anlayışına göre gerçekleştirmelidir.²⁹⁶ Rosenstein-Rodan ve Nurkse gibi dengeli kalkınma teorisyenleri, emek ya da sermaye esnekliği varsayımı altında yatay ve dikey bağımlılıklar nedeniyle yatırımın, bağlantılı sektörlerde aynı sektörlerin ayrı ayrı değerlendirilmesinden çok daha karlı olacağına dikkat çekmişlerdir. Gelecekte ortaya çıkacak maliyet ve talep koşullarını yansıtmayan mevcut fiyatların, piyasa güçlerinin kesin olarak optimal yatırım kararlarına yol açamayacağını ileri sürmüşlerdir. Bir sektördeki yatırımın, talep artışı ya da maliyet azalması anlamında diğer sektördeki yatırım karlılığını artırma etkisi, Scitovsky tarafından dinamik dışsal ekonomi olarak adlandırılmıştır.²⁹⁷

Dengeli büyüme teorisi, arz güçlüklerinden kaçınabilmek için gelişmekte olan bir ekonominin farklı kısımlarının aynı ayarda kalması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda örneğin sanayinin, tarımın çok ötesine geçmediği; sosyal sabit sermaye olarak anılan ulaşım, elektrik, su tedariki gibi temel olanakların sanayinin büyümesini teşvik edecek ve uyaracak miktarda temin edilmesinin gereklilik olarak ifade edildiği bir denge reçetesi ortaya koymaktadır.²⁹⁸

Dengeli kalkınma modellerini, üç grupta toplamak mümkündür.²⁹⁹

²⁹⁵ Kala Krishna ve César A. Pérez, “Unbalanced Growth”, *The Canadian Journal of Economics*, Cilt: 38, Sayı: 3, 2005, s. 832.

²⁹⁶ Erol Manisalı, **Gelişme Ekonomisi**, Ar Yayın Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul, 1982, s. 63.

²⁹⁷ Hollis B. Chenery, “Comparative Advantage and Development Policy”, *The American Economic Review*, Cilt: 51, Sayı: 1, 1961, (Advantage), s. 21.

²⁹⁸ Albert O. Hirschman, **The Strategy of Economic Development**, Yale University Baskısı, New Haven, 1958, s. 51.

²⁹⁹ Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 1988, s. 80.

- Ekonominin bütün kesimlerine yapılacak yatırımların, bu kesimlerin aynı oranda büyüme hızına ulaşabileceği şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği anlayışına dayanan modeller
- Bütün kesimler aynı oranda büyümese de hepsinde eş zamanlı bir ilerleme olması gerektiği anlayışına dayanan modeller
- Yatırımların, kesimler arasında toplam arzın artan gelir tarafından massedilebilmesini sağlayacak biçimde dağılması gerektiği anlayışına dayanan modeller

Dengeli kalkınma kavramının gelişmesine katkısı olan pek çok iktisatçı olmakla birlikte; bu bölümde Rosenstein-Rodan, Nurkse, Chenery ve Lewis'in kalkınma ile ilgili teorilerine yer verilecektir.

2.2.2.1.1. Büyük İtiş Kuramı – Rosenstein-Rodan

Paul N. Rosenstein-Rodan, 1943 yılında yayınladığı “Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe” çalışma ile az gelişmiş bölgelerin içinde bulundukları sorunları, Doğu ve Güneydoğu Avrupa ekonomileri üzerinden ele almıştır.

Paul Rosenstein-Rodan, kalkınmanın erken bir aşamasında bir sektörde sanayileşen firmalara yapılacak yatırımların, ekonominin diğer tüm sektörlerinin karlılığını artırabileceğini savunmuştur.³⁰⁰ Bu kapsamda söz konusu bölgenin kalkınabilmesi için büyük ölçekli dış finansmana dayalı yatırım çağrısında bulunmuştur.³⁰¹ Rosenstein-Rodan, dışsal ekonomilerin ve ölçek ekonomilerinin avantajlarından yararlanmak ve geliştirmekte olan ülkeleri, kişi başına gelir artışının olmadığı düşük seviyeli bir denge tuzağından kendini sürdürebilen büyüme ile karakterize olan yüksek seviyeli bir denge yoluna kavuşturmak için devletin organize edeceği birbiriyle bağlantılı yatırımların gerekliliğine vurgu yapmıştır.³⁰² Rosenstein-

³⁰⁰ Karla Hoff, “Beyond Rosenstein-Rodan: The Modern Theory of Underdevelopment Traps”, **Annual Bank Conference on Development Economics**, The World Bank, Washington D.C, 2000.

³⁰¹ William Easterly, “Reliving the 1950s: The Big Push, Poverty Traps, and Takeoffs in Economic Development”, **Journal of Economic Growth**, Cilt: 11, Sayı: 4, s. 293.

³⁰² Adelman, s. 108.

Rodan'ın görüşleri, Üçüncü Dünya Ülkelerinin sorunları ile mücadelede yaygın biçimde benimsenmiş ve “Büyük İtiş” olarak kabul görmüştür.³⁰³

Paul N. Rosenstein-Rodan, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını ve çözüm yollarını ortaya koyduğu ünlü çalışmasında fikirlerini şu şekilde açıklamıştır:³⁰⁴

- Dünyanın farklı bölgeleri arasında daha eşit bir gelir dağılımı sağlamanın yolu, bunalımlı bölgelerin gelirlerinin, zenginlik içindeki bölgelerin gelirlerinden daha yüksek oranda artmasından geçmektedir. Dönemin koşullarında yoksul tarım ülkeleri ile ilişkili olarak ele alınan ve tarımsal nüfusun, toplam nüfus içindeki payının yüksek olmasından kaynaklanan önemli bir işgücü israfı sorunu söz konusudur. Uluslararası işbölümü ilkeleri dikkate alındığında ya emeğin sermayeye doğru hareket etmesi (göç) ya da sermayenin emeğin bol olduğu bölgelere doğru hareket etmesi (sanayileşme) gerekmektedir. Her iki yöntemin de -ihmal edilebilir- bir taşıma maliyeti doğuracağı açıktır; ancak göçün, uygulanabilirliği güçleştirecek pek çok farklı konuyu da gündeme getirecek olması, sorunun büyük ölçüde sanayileşme ile çözülmesini gerektirmektedir.
- Sanayi işletmelerinin “optimum büyüklüğe” ulaşması için sanayileşme alanının yeterince büyük olması gerekmektedir. Bu gerçek, marjinal yatırım riskini azaltma ihtimali yaratmasının yanı sıra; Almanya, Rusya ve İtalya arasındaki tüm alanı kapsayan ekonomik bir birimin hedeflenmesini zorunlu kılmaktadır.
- Sözü edilen bölgede temel olarak sanayileşmenin 2 farklı yolu bulunmaktadır:
 1. Bölge, kendi kendine yeterlilik anlayışı çerçevesinde uluslararası yatırım olmadan kendi kaynakları ile kalkınmalıdır. Bu çerçevede sanayinin tüm dallarını kapsayan dikey bir endüstrileşme yaklaşımının benimsenmesi gerekmektedir.
 - ➔ Sermaye, hali hazırda düşük olan yaşam standartları ve tüketim pahasına sağlanacağı için gelişme çok yavaş olacaktır. Bu Rosenstein-Rodan'a göre ağır ve gerekli olmayan bir fedakârlıktır.

³⁰³ Easterly, s. 293.

³⁰⁴ Paul N. Rosenstein-Rodan, “Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe”, **The Economic Journal**, Cilt: 53, Sayı: 201/211, 1943, ss. 202-203.

- Bölgede gerekli doğal kaynaklar bulunduğu halde mevcut imkânlar dâhilinde israf edileceğinden dünya genelinde üretim olabileceğinden daha az gerçekleşecektir.
 - Sözü edilen bölgeye büyük fedakârlıklar sonucu ağır sanayiler kurmak, yalnızca dünyada hali hazırda aşırı düzeyde olan ağır sanayi kapasitesini artıracak ve bu durum, dünya genelinde büyük ölçüde kaynak israfına neden olacaktır.
2. Bölge için alternatif sanayileşme yolu ise tamamen uluslararası yatırıma ya da sermaye kredisine dayandırılmaktadır. Böylelikle uluslararası işbölümünün avantajları korunarak sonunda herkes için refah ve zenginlik yaratılmış olacaktır. Bu sayede ortaya çıkan fırsatlar şu şekilde sıralanabilir:
- Bölgede daha az tüketim fedakârlığı ile daha hızlı ilerleme kaydedilebilir. (Rosenstein-Rodan'a göre bölgedeki tarımsal nüfus fazlasının daha büyük bir kısmı, o zamana kadar karlı alanlarda istihdam edilmiş olsaydı dünya genelinde siyasi istikrar açısından oldukça önemli bir fark yaratılmış olurdu.)
 - Uluslararası işbölümü prensipleri, nüfusun yoğun olduğu bölgelerde emek yoğun; yani hafif sanayiler kurulmasını gerektirmektedir. Bu durum nüfusun yoğun olduğu söz konusu bölge açısından avantaj anlamına gelmektedir.
 - Ağır sanayilerin hali hazırda mevcut bulunduğu ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Fransa ve İsviçre gibi gelişmiş ülkeler ise böylelikle geri kalmış bölgelerin ağır sanayiye dayalı ihtiyaçlarını karşılayabilecektir.

Büyük İtiş Teorisi, firmaların endüstrileşme kararlarının diğer firmaların ne yapacağına ilişkin beklentilerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu modele göre; azar azar yapılan yatırım ile hiçbir ekonominin, ekonomik kalkınma yolundan geçemeyeceği; bu bakımdan ekonomik kalkınma için belirli bir yatırım miktarının tahsis edilmesi gerekeceği fikri hâkimdir. Ülkelerin azgelişmişlikten gelişmişliğe sıçraması bağlamında altyapıya ve eğitime yapılan büyük çaplı yatırımlar önemsenmiştir. Teori'nin temel özelliği, yalnızca büyük ve geniş kapsamlı bir yatırım paketinin ekonomik kalkınmayı teşvik edeceği; dolayısıyla kalkınma programları için belirli miktarda bir kaynak tahsisi yapmak gerektiğidir. Bu kapsamda Büyük İtiş Teorisi, kısmi nitelikli bir yatırım programının kalkınma için

gerekli olan büyüme sürecini etkilemeyeceği anlayışıyla kalkış koşuluna vurgu yapmaktadır.³⁰⁵

2.2.2.1.2. Yoksulluk Kısır Döngüsü Teorisi – R. Nurkse

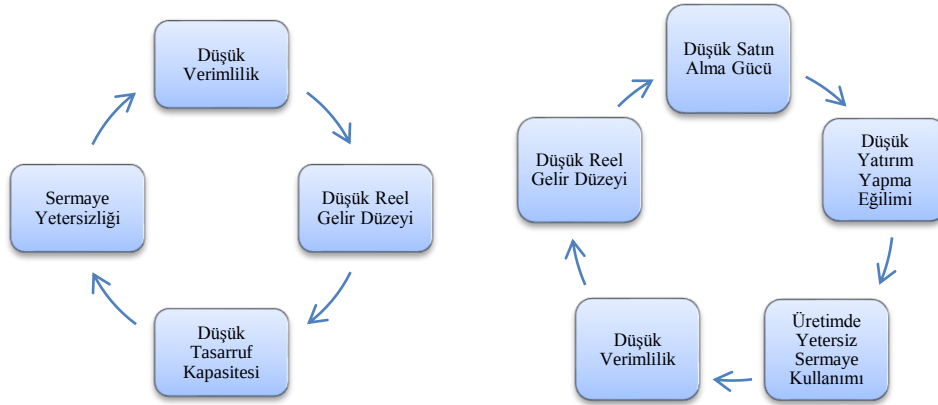
Dünyada yoksulluğun yaygın olduğu az gelişmiş ülkelerin yapılarına içkin özellikleri; söz konusu ülkelerin sermaye birikimi sağlamaları, yoksulluk sorununu aşmaları ve kalkınmaları önünde engel oluşturmaktadır. Dünyanın bazı bölgelerinin neden gelişemediklerini ve yoksulluk altında yaşadıklarını Ragnar Nurkse, Yoksulluk Kısır Döngüsü Teorisi ile açıklamıştır.

Yoksulluk Kısır Döngüsü, temelde yoksul bir ülkenin sahip olduğu özelliklerin birbirleriyle olan neden-sonuç ilişkisinin, söz konusu ülkeyi yoksulluk içinde tutacak biçimde döngüsel bir süreç ortaya çıkarmasıdır. R. Nurkse'ye göre; dünyanın yaygın yoksulluk altında yaşayan bölgelerinde sermaye oluşum sorununun, gerek arz gerekse talep cephesinde döngüsel bir ilişki bulunmaktadır. Arz cephesinde verimlilik düşüktür ve bunun nedeni sermaye yetersizliğidir. Sermaye yetersizliğine neden olan ise düşük tasarruf kapasitesidir. Düşük tasarruf kapasitesi, düşük reel gelir düzeyinden kaynaklanmaktadır. Düşük reel gelir ise düşük verimliliğin bir sonucudur. Sermaye birikim sürecinin talep cephesinde ise bireylerin satın alma gücü düşüktür. Satın alma gücünün yetersiz olması, düşük gelir düzeyinin bir sonucudur. Düşük gelir düzeyi, düşük verimlilikten kaynaklanmaktadır. Düşük verimliliğin nedeni ise üretimde kullanılan sermaye miktarının yetersiz olmasından ileri gelmektedir. Tamamen olmasa da düşük düzeyde sermaye kullanımına düşük yatırım yapma eğiliminin neden olduğu ifade edilebilir. Nurkse'nin "Ülkelerin yoksul olduğu için yoksul olduğu"³⁰⁶ argümanı ile ifade ettiği kısır döngüyü arz ve talep cepheleri bağlamında Şekil 13'teki gibi özetlemek mümkündür.

³⁰⁵ David Umoru, "National Policy and Big-Push Theory of Development in Nigeria: Moving Away From Low-Level Economic Equilibrium", **Scientific Papers of Silesian University of Technology – Series: Organization and Management**, Cilt: 116, Sayı: 1995, 2018, ss. 177, 178.

³⁰⁶ Ragnar Nurkse, "The Theory of Development and the Idea of Balanced Growth", **Developing the Underdeveloped Countries**, (Ed. Alan B. Mountjoy), Geographical Readings, Palgrave Macmillan, London, 1971, (Idea), s. 115.

Şekil 13: Yoksulluk Kısır Döngüsü: Arz – Talep Cephesi



Nurkse'ye göre; az gelişmiş ülkelerde tek yeni bir endüstriye yapılacak yatırımın, verimlilik açısından ekonominin geri kalanında ve dolayısıyla satın alma gücünde bir artış olmaksızın yapıldığı durumda sözü edilen endüstrinin başarısız olması kaçınılmazdır. Çünkü düşük gelir düzeylerinde talep, kaçınılmaz biçimde inelastiktir. Satın alma gücünün bu şekilde yetersiz olması, herhangi bir sektöre yatırım yapma motivasyonuna engel olmaktadır. Bu bakımından farklı endüstrilere yatırım yaparak piyasayı bütünüyle genişletmek ve bu şekilde açmazdan kurtulmak mümkün hale gelmektedir. Birbirini tamamlayan projelerde daha fazla birlikte ve daha iyi aletlerle çalışan insanlar, birbirlerinin müşterisi haline gelmektedirler. Kitle tüketimine yönelik birçok endüstri, birbirlerine piyasa; yani destek sağlamak bakımından tamamlayıcı bir yapı arz etmektedir.³⁰⁷

2.2.2.1.3. Yapısal Değişim ve Kalkınma – H. B. Chenery

Bir diğer Dengeli Kalkınma teorisyeni olan Hollis B. Chenery'e göre sanayileşme, gelir seviyelerini yükseltmeye çalışan yoksul ülkelerin birçoğunun ortak ümidini oluşturmaktadır. Bu konu, aynı zamanda ekonomik kalkınma probleminin en tartışmalı boyutunu ifade etmektedir. Birçok durumda uluslararası uzmanlaşma ve birinci sektör üretimine yatırım yapılması gerektiğini savunanlarla

³⁰⁷ Ragnar Nurkse, "Some International Aspects of the Problem of Economic Development", **The Economics of Underdevelopment**, (Ed. A. N. Agarwala ve S. P. Singh), Oxford University Baskısı, 1969, (Some), s. 257.

dengeli büyüme ve sanayileşme fikrini savunanlar arasındaki geniş çaplı bir görüş ayrılığı söz konusudur. Ancak gelişmekte olan bir ülkenin temel amacının, uzun vadede mevcut kaynaklarından yararlanarak toplam ya da kişi başına gelirlerini mümkün olan en yüksek düzeyde artırmak olması gerektiği konusunda bu tartışmada yer alanların büyük çoğunluğunun hemfikir olacağı söylenebilir. Burada temel problem, alternatif üretim biçimleri için gerekli olan kıt kaynak miktarının değerlendirilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Yüksek gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin birçoğunda bu değerlendirmenin kolaylıkla yapılmasını sağlayan fiyat mekanizması, azgelişmiş bir ekonomide yatırımların değerlendirilmesinde güvenilir bir yol gösterici olamamaktadır. Fiyat kusurları düzeltilse dahi 2 faktör varlığını korumaktadır.³⁰⁸

- Üretim faktörlerinin kullanımında yapısal dengesizliğin varlığı
- Üretken sektörler arasındaki karşılıklı bağımlılığın varlığı (Bir sektöre yapılan yatırımın diğerlerini daha karlı hale getirmesinin -dışsal ekonomilerin- sonucu olarak)

Chenery çalışmasında söz konusu yapısal dengesizlik ve dışsal ekonomilerin, bir kalkınma programındaki endüstri yatırımının optimum miktarı ve bileşimi üzerindeki etkisini sorgulamıştır. Sektörler arası ilişkiler, sorunun esas noktasını oluşturduğundan yatırım kararlarının ve ekonomik kalkınmada sanayileşmenin rolünün, tekil sektör ya da proje özelliklerine bağlı olarak değerlendirilemeyeceğini; tüm sektörlerin yatırım gereksinimleri ve kaynak mevcudiyeti bakımından değerlendirilmesi gerektiğini ve dolayısıyla bu analizin ancak genel denge modeli ile yapılabileceğini ileri sürmüş, sanayileşme sürecinde kalkınma planlamasının önemine dikkat çekmiştir.³⁰⁹

2.2.2.1.4. Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma – A. Lewis

W. Arthur Lewis, 1954 yılında yayınladığı “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour” adlı çalışmasında azgelişmiş ülke sorunlarına Klasik

³⁰⁸ Hollis B. Chenery, “The Role of Industrialization in Development Programmes”, **The Economics of Underdevelopment**, (Ed. A. N. Agarwala ve S. P. Singh), Oxford University Baskısı, 1969, (Role), s. 450.

³⁰⁹ Chenery, Role, ss. 451, 467, 470.

İktisat yaklaşımından yola çıkarak cevap aramıştır. Lewis'e göre; Neoklasik ve Keynesyen İktisat yaklaşımları, sınırlı emek arzının bulunduğu ve gelecek 50 yılda gelişmenin otomatik olarak gerçekleşeceği izlenimi veren Avrupa için faydalı çözümler üretebilmektedir. Öte yandan Lewis, sözü edilen yaklaşımların, büyük kısmında emek arzının sınırsız olduğu ve iktisadi gelişmeyi kendi haline bırakmanın mümkün olmadığı Asya'nın sorunlarını çözmekte başvurulacak birer rehber olmadıklarını ileri sürmüş ve analizinde klasik varsayımlardan yararlanmıştır. A. Smith'ten K. Marx'a tüm klasik dönem iktisatçıları geçimlik ücret düzeyinde sınırsız bir emek arzı olduğunu; üretimin zaman içinde gösterdiği artışın, sermaye birikiminden kaynaklandığını varsaymışlardır. Lewis bu kapsamda gelir dağılımı, sermaye birikimi ve büyüme sorunlarının çözülmesinde klasik çerçeveden nasıl yararlanılabileceğini önce kapalı ve daha sonra açık ekonomi analizi ile ele almıştır.³¹⁰

Lewis'in modelinde başlangıçta büyük çaplı bir "geçimlik" kesim ve küçük çaplı bir "kapitalist" kesim olmak üzere ikili bir yapı bulunmaktadır. Ekonomik kalkınmanın özü, ilk aşama adı verilen dönemde geçimlik sektördeki emeğin, kapitalist sektöre transfer olmasıdır. Geçimlik sektörde emeğin marjinal ürününün, ihmal edilebilir; sıfır ya da negatif; bununla birlikte geçimlik çıktı düzeyinin sabit olduğu varsayılmıştır.³¹¹ Geçimlik kesim olarak ifade edilen tarım sektöründe gizli işsizlik söz konusudur ve bu sektörde emeğe ödenen ücret, kapitalist kesim olarak ifade edilen sanayi sektöründe ödenen ücretten daha düşüktür. Dolayısıyla eğer sanayi sektöründen emek talebi gelirse emeğin sanayi sektörüne transfer olmaya hazır olduğu varsayılmıştır.³¹² Bu kapsamda kapitalist kesime doğru sınırsız bir emek arzı olmaktadır. Bunun anlamı; tüm pratik amaçlar için emek arzının geçimlik sektördeki emek verimliliğini temel alan bir ücret düzeyinde sonsuz esnek olduğudur.³¹³

³¹⁰ W. Arthur Lewis, "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour", **The Manchester School**, Cilt: 22, Sayı: 2, 1954, ss. 139, 140.

³¹¹ Stephen Enke, "Economic development with unlimited and limited supplies of labour", **Oxford Economic Papers, New Series**, Cilt: 14, Sayı: 2, 1962, s. 158.

³¹² Charles P. Kindleberger, "W. Arthur Lewis Lecture: The Lewis Model of Economic Growth with Unlimited Supplies of Labor", **The Review of Black Political Economy**, Cilt: 16, Sayı: 3, 1988, s. 16.

³¹³ Enke, s. 158.

W. A. Lewis, az gelişmiş ülkelerin sınırsız emek arzı ile kalkınma modelinin özünü şu şekilde özetlemektedir.³¹⁴

1. Birçok ülkede geçimlik ücret düzeyinde sınırsız emek arzı bulmak mümkündür.
2. Ekonomik kalkınma ilerledikçe genişleyen sanayilerin emek ihtiyacını karşılamamanın birçok yolu bulunmaktadır. Geçimlik tarım yapan çiftçiler, gündelikçiler, küçük ticaretle uğraşanlar, ev hizmetlerinde çalışanlar, pek çok sosyoekonomik ve kültürel sebebe bağlı olarak ev dışında çalışmaktan mahrum bırakılan kadınlar ve kız çocuklar ile artan nüfus genişleyen sanayilerin emek ihtiyacını karşılayacak temel kaynaklarıdır. Eğer ülke nüfusu kaynaklarına oranla aşırı nüfuslu ise bu kesimlerin tamamında olmasa da bir çoğunda emeğin marjinal verimliliği ihmal edilebilir düzeyde düşük, sıfır ve hatta eksi olmaktadır.
3. Emeğin istihdam için hazır olduğu geçimlik ücret düzeyi, geçim için gerekli olan asgari bir düzey olarak ya da geçimlik tarımda kişi başı ortalama verime bir marj eklenerek belirlenebilmektedir.
4. Böyle bir ekonomik yapıda sermaye oluşumu meydana geldikçe kapitalist sektördeki istihdam artmaktadır.
5. Sermaye oluşumu ve teknolojik ilerleme, yalnızca ücretlerin değil; karın da milli gelir içindeki payının artmasını sağlamaktadır.
6. Azgelişmiş bir ülkede tasarrufların, milli gelire oranla düşük olmasının nedeni, insanların yoksul olmasından ziyade; kapitalistlerin karlarının milli gelire oranla düşük olmasıdır. Kapitalist sektör büyüdükçe karlar artmakta ve gittikçe milli gelirin daha büyük bir oranı, yeniden yatırıma yönlendirilmektedir.
7. Yalnızca kar değil; krediler de sermaye oluşumunun kaynağıdır. Bu modelde enflasyonla yaratılan sermayenin, reel maliyeti sıfır kabul edilmiştir. Bu şekilde yaratılan sermaye de en az kar vb. yollarla yaratılan sermaye kadar yararlı kabul edilmektedir.
8. Üretken sermaye yaratılması amacı taşıyan enflasyon, kendini yok edici bir karakter taşımaktadır. Sermaye yaratıldıkça fiyatlar artmaktadır; ancak bu durum geçicidir ve çıktı piyasaya ulaştıkça fiyatlar düşmektedir.

³¹⁴ Lewis, ss. 190, 191.

9. Kapitalist sektör bu şekilde sonsuza kadar genişleyemez; çünkü sermaye birikimi, nüfus artışından daha hızlı gelişebilir. Emek fazlası tüketildiğinde ücretler geçimlik düzeyin üzerine çıkmaya başlamaktadır.
10. Bununla birlikte; ülkenin etrafında hala emek fazlasına sahip diğer ülkeler bulunmaktadır. Buna göre; ücretler artmaya başlar başlamaz toplu göç ve sermaye ihracı koşulları ile emek yetersizliğinin ve ücret artışının kontrol edilmesi gündeme gelmektedir.
11. Vasıfsız emeğin kitlesel göçü, kişi başına çıktı miktarını artırsa da asıl etkisi, tüm ülkelerde ücretleri, en yoksul ülkelerin geçimlik düzeyinde tutmak olacaktır.
12. Sermaye ihracı, ülke içindeki sermaye birikimini azaltır ve ücretlerin düşük düzeyde tutulmasını sağlar. Sermaye ihracı, çalışanların ithal ettikleri malları ucuzlatıyor veya rakip ülkelerdeki ücret maliyetlerini artırıyor. Sermaye birikimindeki azalma dengelenecektir. Fakat sermaye ihracı, ithalatın maliyetini yükseltiyor veya rakip ülkelerin maliyetlerini azaltıyorsa sermaye birikimindeki azalma şiddetlenecektir.
13. Sermaye, kendi tüketimleri için ürettikleri mallarda verimlilik artışı sağlamadıkça yabancı sermaye ithalatı, emek fazlası olan ülkelerde reel ücretleri artırmamaktadır.
14. Tropik ticari ürünün sağladığı yaşam standardı bakımından son derece ucuz olmasının sebebi, kişi başına tropik gıda üretiminin etkinsiz olmasıdır. İhracat sektöründe verimliliğin artmasından neredeyse tüm faydayı yabancı tüketici sağlarken geçimlik gıda üretiminde verimliliğin artması ise otomatik olarak ticari ürünü pahalılaştırmaktadır.
15. Karşılaştırmalı Maliyetler Kuramı, diğer ülkelerde olduğu gibi emek fazlası olan ülkelerde de geçerlidir. Bu geçerlilik; emek fazlası olan ülkelerde “koruma” temelinde anlam bulan bir argüman iken diğer ülkelerde “serbest ticaret” temelinde anlam bulan bir argümandır.

2.2.2.2. Dengesiz Kalkınma Modelleri

Hirschman'ın öncülüğündeki Dengesiz Kalkınma yaklaşımı, Dengeli Kalkınma modellerinde olduğu gibi bir kısır döngünün varlığını kabul etmekle

birlikte; belirli “öncü” sektörlerin sanayileşmesinin, ekonominin geri kalanını etkileyeceğini ileri sürmüştür.³¹⁵

Dengeli büyüme teorisini eleştiren Hirschman ve Streeten gibi teorisyenler, dengesiz büyümenin, sistemin düşük düzeyli dairesel akımında bir şok etkisi yaratacağını savunmuşlardır. Dengesiz büyüme teorisine göre kalkınma süreci; farklı sektörlerin eşitsiz gelişmesi, orantısızlıklar ve dengesizlikler, enflasyon ve ödemeler bilançosu dengesizlikleri ile karakterize olmaktadır. Bu tip koşullar altında politika, kendi kendini yürütebilme şansı en yüksek görülen yatırım stratejisinin seçimine yönlendirilmelidir. Daha önceki aşamalarda yaratılan dengesizlikleri düzeltmek üzere daha fazla yatırımı uyaracak yatırım stratejisi bu kapsamda düşünülebilir.³¹⁶

Bir sektörde ölçek ekonomilerinden yararlanmak amacıyla mevcut yatırım fonlarının büyük kısmını söz konusu sektöre ayırmak ve diğer sektörlerin artan ihtiyaçlarını ithalat ile karşılamak gerekebilmektedir. Bu halde en uygun yatırım şekli, ancak uzun vadede yaklaşılabilecek olan dengeyle önce bir sektöre, sonra diğer sektöre odaklanılmasıdır. Hirschman, dengesizliği girişimcilik kabiliyetinden tasarruf etmek bakımından savunurken Streeten, üretimdeki artışın birkaç sektörde yoğunlaşmasının, teknolojik ilerlemeyi daha hızlı hale getirebileceği fikrini öne sürerek Dengesiz Kalkınma yaklaşımı için daha dinamik argümanlar geliştirmiştir.³¹⁷

2.2.2.2.1. A. C. Hirschman ve Dengesiz Kalkınma

Hirschman, dengesiz büyüme yaklaşımını, dengesiz büyüme yaklaşımının kapsamlı bir eleştirisini de gerçekleştirdiği 1958 yılında yayınlanan “The Strategy of Economic Development” adlı eserinde ortaya koymuştur. Hirschman’a göre az gelişmiş ülkelerde mevcut ya da potansiyel tasarrufların, mevcut üretken yatırım fırsatlarına yönlendirilmesi eksikliği; bir başka deyişle karar verme ve gerçekleştirme yetersizliği sorunu bulunmaktadır.³¹⁸

Dengeli büyüme fikrinin, en önemli muhalifi olan Hirschman’a göre; bir ülke tüm sektörlerle eş anlı olarak büyük çaplı yatırım yapmak için yeterli kaynağa sahip

³¹⁵ Krishna ve Pérez, s. 833.

³¹⁶ Lance Taylor ve Persio Arida, “Long-run Income Distribution and Growth”, **Handbook of Development Economics-Volume 1**, (Ed. Hollis Chenery ve T. N. Srinivasan), 1988, s. 166.

³¹⁷ Chenery, Advantage, s. 21.

³¹⁸ Hirschman, s. 36.

olmasa bile bir ya da birkaç öncü sektöre yapılacak yatırım, birbirine bağlı diğer sektörleri büyütme etkisi yaratabilecektir. Hirschman, sektörler arasındaki karşılıklı bağımlılıklara ve tamamlayıcılıklara da vurgu yapmaktadır.³¹⁹

Hirschman, dengesiz gelişme analizi, “geri” ve “ileri” bağlantılar üzerinden açıklamaktadır. Bu kapsamda ileri doğru bağlantılar yoluyla bir firmanın yaptığı yatırım, söz konusu firmanın çıktısını, girdi olarak kullanan bir başka firma tarafından yapılacak yatırımı harekete geçirebilmektedir. Benzer şekilde geriye doğru bağlantı yoluyla bir firmanın yatırımı, söz konusu firmaya girdi sağlayan bir başka firmayı yatırım yapmak üzere harekete geçirebilmektedir. Bu kapsamda azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını çözmede ihtiyaç duyulan yolun, çok sayıda sektörü sanayileştirmek yerine “öncü” sektörlerin sanayileştirilmesi olduğunu savunmuştur. Sözü edilen öncü sektörlerin, geri ve ileri bağlantılar yoluyla ekonominin geri kalanının sanayileşmesini sağlayacağını öne sürmüştür. Gelişme, ekonominin genelinde meydana gelmediği, yalnızca belirli sektörlerde gerçekleştiği için dengesiz büyümeden söz edilir; ancak büyüyen ve sanayileşen belirli sektörler, diğerlerinin de sanayileşmesini sağlayacaktır.³²⁰

2.2.2.2.2. Paul Streeten ve Dengesiz Kalkınma

Paul Streeten, 1959 yılında yayınlanan ünlü eseri “Unbalanced Growth” adlı çalışmada tıpkı Hirschman gibi dengeli büyüme kavramını ve dengeli büyüme yaklaşımını değerlendirerek dengesiz büyüme yaklaşımının açıklamasını ortaya koymuştur. Streeten, belli koşullar altında dengesizlik durumunun zarar vermek yerine ilerlemeyi uyarabileceğini; hızlı büyümeye engel oluşturmak yerine onun bir koşulu olabileceğini ve denge durumuna çok fazla önem vermenin durgunluğu önlemek yerine durgunluğun nedeni olabileceğini ileri sürmüştür. Bazı koşullar altında ekonomik darboğazlar, üretimi engellemeyebileceği gibi geride kalan tamamlayıcı faaliyetin büyümesini güçlü biçimde uyarabilecektir.³²¹

³¹⁹ John M. Litwack ve Yingyi Qian, “Balanced or Unbalanced Development: Special Economic Zones as Catalyst for Transition”, **Journal of Comparative Economics**, Sayı: 26, 1998, s. 117.

³²⁰ Krishna ve Pérez, s. 833.

³²¹ Paul Streeten, “Unbalanced Growth”, **Oxford Economic Papers, New Series**, Cilt: 11, Sayı: 2, 1959, s. 171.

Streeten'e göre dengesizlik durumu, büyümeyi uyarmanın bir koşulu ve büyüme uyarıcısı ya da büyümenin önündeki engelleri kaldırmanın bir sonucu olabilmektedir. Bu iki argümanın kombinasyonu; dengesizlik durumunun, yeni dengesizliklere ve daha fazla uyarana yol açan büyüme sürecini teşvik edeceği anlamını içermektedir. Streeten, dengeli büyüme karşısındaki görüşlerini iki hususta özetlemiştir:³²²

- ✓ Bazı koşullar altında denge durumunun olmaması, büyümeyi teşvik etmektedir.
- ✓ Büyümeyi sağlamak için denge durumunun feda edilmesi gerekebilmektedir.

2.2.2.3. Düalizm Modeli

Düazlime ilişkin çok sayıda tanım bulunmaktadır. Bunlardan biri Batı tipi ve Batılı olmayan ekonomik kuruluşlar arasındaki kültürel farklılıkları vurgulayan ve genellikle Boeke'nin adıyla anılan sosyolojik düazlizmdir. Bu tür düalizmler, ekonomik amaçların ön planda olduğu Batı ekonomileri ile sosyal amaçların ya da maddi olmayan amaçların yönlendirdiği Doğu ekonomileri arasındaki toplumsal farklılıkları ön plana çıkarmaktadır. Bir diğer düalizm tanımı, Higgins ve Eckaus adlarıyla anılan ve biri geleneksel diğeri modern iki sektör arasındaki teknolojik farklılıklara odaklanan teknolojik düazlizmdir. Bununla birlikte örneğin; Singer, bu kavramı, uluslararası alandaki düalizmin, Üçüncü Dünya kalkınması üzerindeki etkisini incelemek üzere genişletmiştir. Ekonomik düalizm kavramı ise hem üretim hem de organizasyonel özellikleri bakımından temelde asimetrik özellik gösteren iki sektörün bir arada bulunmasına; diğer bir ifade ile düalistik bir yapıya odaklanmaktadır.³²³

Ekonomik düalizm, gelişmenin ekonomideki sektörler içinde ve bunlar arasında eşit olmayan biçimde meydana geldiği yorumuna dayanmaktadır. Düal ekonomi kavramının pek çok farklı formülasyonu olmasına rağmen en etkili olanı

³²² Streeten, s. 190.

³²³ Gustav Ranis, "Analytics of Development: Dualism", **Handbook of Development Economics- Volume 1**, (Ed. Hollis Chenery ve T. N. Srinivasan), 1988, s. 74.

Lewis'in yaklaşımıdır.³²⁴ A. Lewis, savaş sonrası dönemin en etkili düalistik ekonomik kalkınma teorisi olan neoklasik iki sektör modelini ünlü eseri “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour” adlı çalışmada formüle etmiştir.³²⁵ Lewis bu çerçevede gelişmekte olan ülkelere ilişkin 3 temel varsayımda bulunmuştur:³²⁶

- Teknoloji, sermaye kullanan kapitalistler ve kullanmayan geçimlik kesim arasında bölüşdürülebilir.
- Emek arzı, geleneksel bir ücret düzeyinde esnektir.
- Tasarruflar büyük ölçüde -ücret dışı gelir elde eden- kapitalistler tarafından yapılmaktadır.

2.2.2.4. Tarihsel Kalkınma Aşamaları Teorisi – W. W. Rostow

1960'lı yıllar boyunca kalkınma dinamiklerinin doğrusal bir süreç olarak değerlendirildiği teori kabul görmüştür. Bu bağlamda az gelişmiş ülkeler geliştiklerse ilerlemenin öncüsü olan ülkelerin izledikleri yolun aynısından geçmeleri gerektiği fikri hâkim olmuştur. Kalkınmanın söz konusu doğrusal karakterine W. W. Rostow'un Tarihsel Aşamalar Teorisi'nde bütünüyle yer verilmiştir.³²⁷ W. W. Rostow, tüm toplumların gelişmesine ilişkin başlıca 5 tarihsel aşama olduğunu ve her toplumun birbirini izleyen 5 aşamadan geçerek gelişeceğini ileri sürmüştür.³²⁸

• **Geleneksel Toplum Aşaması:** Geleneksel toplum, gelişmemiş bilimsel ve teknolojik yöntemleri temel alan, sınırlı üretim fonksiyonuna sahip toplumu ifade etmektedir. Verimlilik sınırlı olduğu için bu gibi toplumlar, kaynaklarının büyük çoğunluğunu tarıma yönlendirmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca tarımsal sistem nedeniyle hiyerarşik bir toplumsal yapının bulunduğu, aile ve aşiret/kabile ilişkilerinin sosyal organizasyonda büyük rol oynadığı ifade edilebilir. Geleneksel

³²⁴ Hollis B. Chenery, “The Structuralist Approach to Development Policy”, **The American Economic Review**, Cilt: 65, Sayı: 2, 1975, (Policy), s. 311.

³²⁵ Mehmet, s. 75.

³²⁶ Chenery, Policy, s. 311.

³²⁷ Iraida Alechina, “The Contribution of the United Nations System to Formulating Development Concepts”, **Different Theories and Practices of Development**, UNESCO, Paris, 1982, s. 18.

³²⁸ Walt Whitman Rostow, **The Stages of Economic Growth – A Non-Communist Manifesto**, Cambridge University Baskısı, 1960, ss. 4-10.

toplum ile ilgili temel karakteristik, kişi başına çıktı düzeyinin belli bir üst sınırının olmasıdır. Bu durum, modern bilim ve teknolojinin mevcut olmamasından ya da düzenli ve sistematik biçimde uygulanamıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

• **Kalkışa Hazırlık Aşaması:** İkinci aşama, geçiş dönemindeki toplumları; yani kalkış için ön koşulların geliştirildiği dönemi kapsamaktadır. Geleneksel toplum ve kalkış aşaması arasında kalan söz konusu dönemde ekonominin kendisinde ve sosyal değerler dengesinde büyük çaplı değişimlerin yaşanması gerekmektedir. Ancak bununla birlikte aşamanın belirleyici özelliği, genellikle politik değişim olmaktadır. Rostow, bu bağlamda kalkış aşamasına geçmek için etkin merkezi bir ulusal devlet yapısı inşa etmenin neredeyse evrensel bir önkoşul olduğunu ileri sürmektedir.

• **Kalkış Aşaması:** Kalkış aşaması, istikrarlı büyüme karşısında eski engellerin ve dirençlerin nihai olarak üstesinden gelinecek dönemi ifade etmektedir. Kalkış aşamasında ekonomik ilerleme yaratan güçler, genişleyerek topluma egemen olmaya başlamış; büyüme, Kalkış aşamasının normal bir koşulu haline gelmiştir. Kalkış aşamasının yalnızca sosyal sabit sermaye yatırımlarını artırması, tarımda ve sanayide bir teknolojik gelişme dalgası yaratması beklenmemekte; Kalkış aşamasında ekonomik modernizasyonu ciddi ve üst düzey politik bir iş olarak görmeye hazır bir politik güç grubunun da ortaya çıkması gerekmektedir. Kalkış aşaması süresince verimli yatırım ve tasarrufların milli gelir içindeki payının %5 oranından %10 ya da daha yüksek bir orana çıkması beklenmektedir. Ayrıca yüksek hızla genişleyen yeni endüstriler, büyük kısmı yeni işletmelere yatırılan karlar yaratmalı ve modern sektör faaliyetlerinin gelişmesini teşvik etmelidir. Yeni girişimci sınıf genişleyerek artan yatırım akışını özel sektöre yönlendirecektir. Bu süreçte ekonomi, daha önce kullanılmamış olan doğal kaynaklardan ve üretim yöntemlerinden istifade edecektir. Kalkış aşamasında sanayi alanının yanı sıra tarımda da yeni yöntemler ve köklü değişimler meydana gelerek tarımsal üretimin modernizasyonu sağlanacaktır.

• **Olgunluk Aşaması:** Olgunluk aşamasında milli gelirin %10-20 oranında kısmı, istikrarlı biçimde yatırımlara aktarılmakta ve çıktı artışı, nüfus artışının önünde seyretmektedir. Teknoloji ilerlediği için ekonomik değişimler durmaksızın meydana gelmeye devam etmekte; yeni endüstriler hızlanmaktadır. Ulusal ekonomi,

uluslararası ekonomide yerini bularak daha önce ithal ettiği malları, yurtiçinde üretmeye başlamış; yeni ithalat gereksinimleri ve onları karşılayacak yeni ihraç malları gelişmiştir. Her ülkenin durumuna göre farklılık arz etmekle birlikte; Kalkış aşamasının başlamasından 60 yıl ve sona ermesinden aşağı yukarı 40 yıl sonra Olgunluk aşamasına geçilebilmektedir.

• **Yüksek Kitle Tüketim Çağı:** Yüksek Kitle Tüketim Çağı, lider sektörlerin, dayanıklı mallara ve hizmetlere doğru yöneldiği aşamayı ifade etmektedir. 20. yüzyılda toplumlar, Olgunluk aşamasını tamamladığında iki gelişme yaşanmıştır. İlki, kişi başına gelirin çok yükselmesiyle çok sayıda insanın temel gıda, barınma ve giyinme ihtiyaçlarını aşan düzeyde tüketim üzerinde kontrol kazanmış olmasıdır. İkincisi ise işgücünün yapısının, şehir nüfusu ve ofis çalışanları ile fabrikalarda nitelikli işlerde çalışanların oranının artması yoluyla değişmiş olmasıdır. Refah devletinin ve sosyal güvenliğin önem kazandığı bu çağda dikiş makinesi, bisiklet, elektrikli küçük ev aletleri yaygınlaşmış; bununla birlikte dönemin belirleyici unsuru; sosyal ve ekonomik yaşam ve toplumun beklentileri üzerinde devrim niteliğinde etkileri bulunan seri ucuz otomobil üretimi olmuştur.

2.2.2.5. Uluslararası Bağımlılık Kuramları

1960’larda Latin Amerika’da devam eden azgelişmişlik, Lenin’in emperyalizm açıklamasından yararlanan bazı sosyal bilimcilerin, Kuzey-Güney arasındaki eşitsiz ilişkinin, Güney’in insanları ve ekonomileri üzerindeki etkisini araştırmasında ilham kaynağı olmuştur. Sözü edilen bilim insanları, azgelişmişliğin, büyük ölçüde Kuzey’in hâkim güçleri (Merkez) ile onların Güney’deki bağımlı devletleri (Çevre) arasındaki eşitsiz ve sömürüye dayanan ekonomik ilişkilerin bir sonucu olduğunu savunmuşlardır.³²⁹ “Merkez” ve “Çevre” ekonomileri arasındaki ayırım, gelişmiş-azgelişmiş ekonomiler arasındaki ayırımdan daha büyük bir toplumsal anlam taşımaktadır. Söz konusu kavramlar, gerek boyutlarıyla ve gerekse teorik anlamlarıyla farklılaşmaktadırlar. Azgelişmişlik fikri, üretim ve tüketim kararların kontrol biçimlerine vurgu yapmaksızın üretim sisteminin çeşitlilik derecesini ifade etmektedir. “Merkez” ve “Çevre” fikri ise -bağımlılık durumundaki

³²⁹ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 111.

sosyopolitik faktörleri görmezden gelerek- azgelişmiş ekonomilerin dünya piyasasında gerçekleştirdiği işlevleri vurgulamaktadır.³³⁰

Santos’a göre bağımlılık, belirli ülke ekonomilerinin, tabi kılındıkları bir başka ekonominin kalkınması ve genişlemesi ile koşullandırıldığı bir durumu ifade etmektedir. İki ya da daha fazla ekonomi arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi ile bu ekonomiler ve dünya ticareti arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi; egemen ve bağımlı ülkelere ilişkin bir bağımlılık biçimi öngörmektedir. Buna göre; egemen ülke genişleyip kendi kendini sürdürebilmekte; bu durum, bağımlı ülkenin kalkınması üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerle kendini göstermektedir. Santos, tarihsel olarak bağımlılık biçimlerinin 3 ayrı dönem olarak ortaya çıktığını ileri sürmüştür.³³¹

- Koloniyal Bağımlılık: Koloni ülkelerdeki insan gücü ve doğal kaynakların sömürülmesine dayalı bir ticari tekelleşme ile yaratılan bağımlılıktır.
- Finansal ve Endüstriyel Bağımlılık: Finansal-endüstriyel bağımlılık, 19. yüzyılın sonunda kendini önemli ölçüde güçlendirmiştir. Bu dönemde hegemonyacı merkez ülkelerde büyük sermaye egemenliği söz konusu olmuş ve süreç hegemonyacı merkezlerin yurtdışında yayılmalarıyla karakterize olmuştur.
- Yeni Bağımlılık: Temel olarak teknolojik-endüstriyel olarak anılabilecek olan yeni bağımlılık, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkmıştır. Bu bağımlılık, çok uluslu şirketlerin azgelişmiş ülke endüstrilerine yatırım yapmaya başlamaları ile ortaya çıkmıştır.

Uluslararası Bağımlılık teorisyenleri, kapitalist dünya sistemi içinde gerçek bir serbest ticaretin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını varsaymaktadırlar. Her ne kadar “serbest” olarak adlandırılrsa da kapitalist dünya sistemini yöneten yasaların buna izin vermeyeceğini; kapitalist ilişkiler hâkim olduğu sürece bu etiketlenmenin eşitsiz değiş tokuş için bir kamufraj görevi göreceğini savunmaktadırlar. Kapitalist

³³⁰ Fernando Henrique Cardoso ve Enzo Faletto, **Dependency and Development in Latin America**, Çev. Marjory Mattingly Urquidí, University of California Baskısı, 1978, s. 18.

³³¹ Theotonio Dos Santos, “The Structure of Dependence”, **The American Economic Review**, Cilt: 60, Sayı: 2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association, 1970, ss. 231, 232.

dünya sisteminin temel aracı kabul edilen eşitsiz ticaret ilişkilerinin, çevre ülkelerde az gelişmişliği; merkez ülkelerde ise gelişmeyi beslediğini düşünmektedirler.³³²

Bağımlılığın en temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:³³³

- Yabancı sermayenin baskın biçimde yaygın olması,
- Görece küçük çaplı bir sanayi sektöründe gelişmiş, yabancı, sermaye yoğun teknolojilerin kullanılması,
- Ana hammaddeler ya da emek yoğun malların ihracında uzmanlaşılması,
- Gelişmiş ülkelerin belirlediği elit tüketim kalıpları,
- Birçok açıdan eşitsiz mübadele,
- Gelir dağılımı eşitsizliklerinin ve özellikle kentsel alanlarda olmak üzere işsizliğin artması

Uluslararası Bağımlılık Yaklaşımları çerçevesinde bağımlılık fikrinin ve çözüm yollarının pek çok farklı dayanağını olduğu ifade edilmelidir. Farklı teorisyenlerin ayrıştıkları ve ortaklaştıkları temel birtakım unsurlar bulunmaktadır. Young Namkoong; söz konusu unsurlara bağlı olarak Cardoso, O'Brien, Bath ve James, Palma, Lall, Chilcote, Bacha gibi çok sayıda bilim insanının, bağımlılık yaklaşımlarını sınıflandırmaya çalıştığını ifade ederek çalışmasında bunlara yer vermiştir. Namkoong'un kendi yaklaşımı ise bağımlılık teorilerini üç kategoriye ayırmıştır.³³⁴

- BM Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA) Okulu Yaklaşımı: Latin Amerika, kalkınma arayışında sömürge zamanlarından 1930'lara kadar hammadde ve tarımsal ürün ihracına bağımlı olmuştur. Söz konusu dışa açık kalkınma, 1930'ların Büyük bunalımı boyunca ihracat gelirlerinde yaşanan düşüşle sekteye uğramış ve içe dönük bir kalkınmaya odaklanan yeni bir strateji çağrısı artış göstermiştir. Prebisch, Sunkel ve Furtado gibi ECLA ekonomistleri bu fikri savunmuştur.
- İlimli Yaklaşım: Bazı noktalarda ortaklaşmakla birlikte; ECLA yaklaşımlarını toplumsal ilerlemenin analizini yapmak ve ülkeler arasındaki emperyalist

³³² Wil Hout, **Development, Dependence and the World System**, Edward Elgar Yayıncılık, 1993, s. 42.

³³³ Sanjaya Lall, "Is 'Dependence' a Useful Concept in Analysing Underdevelopment?", **World Development**, Cilt: 3, Sayı: 11 & 12, 1975, s. 803.

³³⁴ Young Namkoong, "Dependency Theory: Concepts, Classifications, and Criticisms", **International Area Review**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1999, ss. 127, 129, 133, 136.

ilişkiler ile sınıflararası asimetrik ilişkilere dikkat çekmek konusunda başarısız bulan Cardoso ve Faletto, iç ve dış güçlerle ilgili yapısal bir bağımlılığı vurgulayan “bağımlılığın somut durumları” hususunu gündeme getirmişlerdir.

- **Radikal Yaklaşım:** Radikal Bağımlılık Yaklaşımı’na göre bağımlılık ilişkileri, yalnızca iç ekonomik ve politik kararlar ile toplumsal yapıyı “şekillendirme” işlevi görmemekte; aksine söz konusu unsurları, bağımlılıktan fayda sağlayan dış güçlerin ya da ülke içi bir kontrol grubunun tahakkümüyle büyük ölçüde “belirleme” fonksiyonu üstlenmektedir. Bu bakımdan Santos, Frank, Amin ve Wallerstein gibi Radikaller, sosyal devrimi, bağımlılık durumundan kurtulmanın bir aracı olarak görmektedirler.

2.2.2.6. Yeni Klasik Yaklaşımlar

1980’li yıllarda ABD, Kanada, İngiltere ve Batı Almanya’daki muhafazakâr hükümetlerin politik üstünlükleri, ekonomi teorisine ve politikasına yeni bir yaklaşım getirmiştir. Bu yaklaşım, gelişmiş ülkelerde arz yanlı makroekonomik politikalar uygulanmasını, rasyonel beklentiler teorilerini ve kamu kurumlarının özelleştirilmesini gündeme getirmiştir. Gelişmekte olan ülkelere ise piyasa liberalizasyonu ile kamusal mülkiyetin, devlet planlamasının ve devletin ekonomik faaliyetlere ilişkin regülasyonlarının sona erdirilmesi çağrısında bulunmuştur. Dünyanın en güçlü iki finans kurumu olan Dünya Bankası’nın ve IMF’nin yönetim kurullarında bu yaklaşımı benimseyenlerin belirleyici bir pozisyona ulaşması ve eş zamanlı olarak gelişmekte olan ülke delegelerinin bakış açılarını tam anlamıyla yansıtan ILO, UNDP ve Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) gibi kuruluşların etkisinin aşınmasıyla Yeni Klasik Yaklaşım taraftarlarının, Bağımlılık teorisyenlerinin müdahale yönlü argümanlarına meydan okumaları ivme kazanmıştır.³³⁵

Yeni Klasik Yaklaşımlar, azgelişmiş ülkelerde büyüme oranlarının düşük hatta bazen negatif olmasını, yanlış fiyat politikaları ile aşırı devlet müdahalesinin kaynak tahsisinde etkinsizlik yaratmasının sonucu olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan

³³⁵ Todaro ve Smith, ss. 126, 127.

çözüm yolu olarak da serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme, ticaretin, uluslararası ticaretin ve döviz kurlarının serbestleşmesi, yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, kamu harcamalarının ve parasal genişlemenin azaltılması gibi yöntemlerin daha fazla etkinlik ve ekonomik büyüme yaratacağını öne sürmüşlerdir.³³⁶

2.3. KADINLARIN İKİNCİL KONUMUNA İLİŞKİN KURAMSAL ÇERÇEVE

1950’li ve 1960’lı yıllar boyunca az gelişmiş ekonomilerin, gelişmiş Batı ülkelerinin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel anlamda ilerleme yolunu izleyerek gelişeceklerini ve gelişmelerinin yegâne yolunun bu olduğunu savunan Modernizasyon Teorisi, 1960’ların sonlarına doğru önemli ölçüde sorgulanır hale gelmiştir. Modernizasyon Teorisi’nin özellikle kalkınma kazanımlarının damlama etkisi ile tüm topluma yayılacağı ve marjinalize olmuş kesimlerin de kendiliğinden refah artışından yararlanacağı; makroekonomik politikaların, toplumsal cinsiyet etkisinden bağımsız her kesime fayda sağlayacağı varsayımları büyük ölçüde başarısız olmuştur.

1960’lı yılların sonlarından itibaren Modernizasyon fikrine bağlı teorilerin, gerek Liberal ve gerekse Marksist kökenli teoriler kapsamında sert eleştirilere maruz kalması, yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çalışmanın bu kısmında kadınların konumuna doğrudan ya da dolaylı olarak verilen önem ve bunun kalkınma süreci ile ilişkisi Modernizasyon Teorisi’nden başlanarak temel kuramlar çerçevesinde ele alınacaktır.

2.3.1. Modernizasyon Teorisi

Modernizasyon teorisi, esas olarak savaş ve sömürgecilik sonrası dönemlerde ivme kazanmıştır. Batılı ekonomistler ve sosyologlar 1950’lerde bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin kalkınmasının nasıl destekleneceği üzerine teori geliştirmeye başlamışlar ve kalkınma planlayıcıları, dünya çapında “azgelişmiş” ülkeleri

³³⁶ E. Wayne Nafziger, **Economic Development**, Cambridge University Baskısı, Dördüncü Baskı, New York, 2006, s. 149.

modernize etmeye yönelik projeler tasarlamışlardır.³³⁷ II. Dünya Savaşı'nı takiben Üçüncü Dünya Ülkelerinde sanayileşme, modernizasyon ya da kalkınma olarak ifade edilen bir toplum mühendisliği projesi ortaya çıkmıştır. Sözü edilen süreç, Batı'nın ekonomik ve politik kurumları ile Batı değerlerinin, Batılı olmayanlara "sözde" üstünlüğü temelinde meşrulaştırılmıştır.³³⁸

Modernizasyon Teorisinin dayandığı bazı varsayımlar şu şekildedir:^{339 340}

- Ekonomik büyüme, "damlama" etkileri ve diğer "yaygın" etkileri (dolaylı, çarpan) ile toplumun tüm üyelerine fayda sağlayacaktır.
- Nakdi kaynaklara ve piyasalara erişim, insanların koşullarını iyileştirecektir.
- Makroekonomik politikalar, toplumsal cinsiyete duyarsızdır ve tüm topluma fayda sağlamaktadır.
- Modern teknoloji, geleneksel teknolojilerden daha üstündür (piyasa dışı süreçler, ekonomik analizde ihmal edilmiştir).
- Gelişmekte olan ülkelerdeki yetersiz koşullar, eğitimin ve uygun kurumların yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır.
- Modernite ve geleneğin özel kategoriler olduğu kabul edilmektedir. Düal yapıları toplumlarda ikisinin bir arada bulunması mümkündür; ancak bu durum kısa sürelidir.
- Kalkınma, Batılı sanayileşmenin ve modernitenin temsil ettiği doğrusal ilerleme aşamalarında meydana gelmektedir. Üçüncü Dünya Ülkeleri ya Batı'nın kalkınma tarihini tekrar ederler ya da kalkınamazlar.

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden 20 yıl boyunca Amerikalı sosyal bilimciler, hükümetin ve özel kurumların cömert destekleriyle bütün ilgilerini artan biçimde Üçüncü Dünya Ülkelerindeki ekonomik kalkınma, siyasi istikrar, toplumsal ve kültürel değişim sorunlarına yöneltmişlerdir.³⁴¹ Bu kapsamda özellikle 1950'lerin

³³⁷ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 106.

³³⁸ Tariq Banuri, **Modernization and Its Discontents A Perspectives from the Sociology of Knowledge**, World Institute for Development Economics Research of the United Nations University (WIDER) Working Papers, Sayı: 33, 1987, s. 5.

³³⁹ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 107.

³⁴⁰ Margor Wilson-Moore, **Feminist Perspectives on Development: Why Leprosy is a Feminist Issue**, CAPI Research Fellow 1995-1996, Occasional Paper 9, 1996, s.3.

³⁴¹ Dean C. Tipps, "Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective, **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 15, Sayı: 2, 1973, s. 200.

sonundan başlayarak 1960'lı yıllar boyunca sözü edilen toplumların ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimi Amerikan (sosyal) bilimsel düşüncesine hâkim olmuştur.³⁴²

Modernizasyon, sözü edilen ülkeleri, Batı dünyasının sanayileşmiş ve yüksek kitle tüketimli demokratik toplumlarının tasvirlerine dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda sosyal ve ekonomik altyapılarının yanı sıra geleneksel kültürel pratikler ve değerler, büyümenin önündeki engeller olarak tanımlanmıştır. Batı'nın sağladığı modele olan gözlemlenebilir kültürel, ekonomik ve politik uzaklık; bir ülkeyi, söz konusu ülkenin kurumlarını ve uygulamalarını “pre modern” olarak tanımlamak ve acil değişim ihtiyacında olarak kabul etmek için yeterli görülmüştür.³⁴³ Kaynağını “geleneksel” ve “modern” toplumlar arasındaki zıtlıktan alan Modernizasyon Teorisi, teknolojiye, orduda, bürokratik kurumlarda, siyasi ve toplumsal yapıda ilerleme olarak tanımlanan ortak ve temel bir “kalkınma” modeli ortaya koymuştur.³⁴⁴

Modernizasyon Teorisi, kadınları büyük ölçüde ihmal etmiş; kalkınmadan elde edilen kazanımların damlama yoluyla kadınlara kendiliğinden fayda sağlayacağını,³⁴⁵ toplumun modernize olması ile kadınları sınırlayan geleneksel engellerin ve cinsiyete dayalı ayrımların ortadan kalkacağını; böylelikle kadınların özgürleşeceğini varsaymıştır.³⁴⁶ 1950'lerin ve 1960'ların Modernizasyon literatürü nadiren kadınları ayrı bir analiz birimi olarak değerlendirmiş; erkeklerin deneyimlerine ilişkin kuralların, kadınlar açısından da genelleştirilebilir olduğu, toplumların modernizasyonu ile her iki kesimin de bundan eşit fayda sağlayacağı fikrini benimsemiştir.³⁴⁷ 1940'lar ve 1950'ler boyunca kolonileri modernize etmeyi amaçlayan çoğu projenin başarısız olması dahi kalkınma uzmanlarının Modernizasyon Teorisine olan inancını yok edememiştir. Gerek Üçüncü Dünya ülkeleri liderleri gerekse Batılı kalkınma uzmanları, Batılı kalkınma politikalarının kırılgan Üçüncü Dünyayı ayağa kaldıracağını varsaymışlardır. Çok azı refahın tüm sınıflara, ırklara ve toplumsal cinsiyet gruplarına eşit biçimde dağılıp dağılmayacağını sorgulamıştır. Şüphesiz bunlardan en önemlisi, Ester Boserup tarafından yapılan çalışmadır. Boserup, Modernizasyon Teorisine dayanan kalkınma

³⁴² Nils Gilman, **Mandarins of the Future-Modernization Theory in Cold War America**, The Johns Hopkins University Baskısı, Baltimore, 2003, s. 3.

³⁴³ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 106.

³⁴⁴ Gilman, s. 3.

³⁴⁵ Wilson-Moore, s. 2.

³⁴⁶ Feride Doğaner Gönel, **Kalkınma Ekonomisi**, Efil Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 134.

³⁴⁷ Rathgeber, s. 491.

projelerinin Üçüncü Dünya kadınları üzerindeki etkisini incelemiş; sözü edilen projelerin çoğunun kadınları göz ardı ettiğini -yeni teknolojilere ilişkin eğitimler genellikle erkeklere sunulduğundan- teknolojik olarak çok kapsamlı birçok proje ile erkeklerin fırsatları ve teknolojik bilgi birikimleri artarken söz konusu projelerin, kadınların ekonomik fırsatları ve özerklikleri açısından tehdit oluşturduğunu keşfetmiştir.³⁴⁸

2.3.2. Bağımlılık Teorisi

Büyük oranda Latin Amerika ve Karayipler’de bulunan; ancak diğer bölgelerdeki bilim insanlarını da etkileyen Bağımlılık teorisyenleri, görüşlerini kapitalizmin Marksist eleştirisine dayandırmışlardır. Başta Andre Gunder Frank ve Samir Amin olmak üzere Bağımlılık teorisyenleri, Modernizasyon perspektifinin, Üçüncü Dünya Ülkelerinin sorunlarına çare olmak bir yana; bizatihi söz konusu ülkelerdeki sorunların kaynağı olduğunu ve kapitalist sistemin, kapitalist dünya ile Üçüncü Dünya arasındaki bağımlı ilişkiyi sürdürmek üzere tasarlandığını savunmuşlardır.³⁴⁹

Bağımlılık Teorisinin de kadın konularını kendi başına önemli bir sorun alanı olarak değerlendirmedeği ifade edilebilir. Kadınların kalkınma sürecindeki konumlarının, deneyimlerinin ve yaşadıkları problemlerin erkeklerinki ile aynı olduğu ve dolayısıyla kalkınma bağlamında toplumsal cinsiyete dayalı planlamaya ya da analize ihtiyaç olmadığı varsayılmıştır.³⁵⁰ Bağımlılık Teorisine göre kadınların konumu ile ilgili temel hareket noktası, kadının yaşadığı toplumun dünya kapitalist sistemi içindeki bağımlılık düzeyidir. Dünya kapitalist sistemi içinde kadınların katılımcılığının desteklenmesi, kadınların toplumsal konumunu iyileştirmemekte; kadınlar düşük ücretler karşılığında çalışmaya devam etmektedir. Bu kapsamda ücretleri belirli bir taban düzeyde tutmak için kadınların, uluslararası sermaye güçleri tarafından sömürüldüğü savunulmaktadır.³⁵¹

³⁴⁸ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 56.

³⁴⁹ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 59.

³⁵⁰ Maria Nzomo, “Women and Democratization Struggles in Afrika: What Relevance to Post-Modernist Discourse?”, **Feminism Postmodernism Development**, (Ed. Marianne H. Marchand ve Jane L. Parpart), Taylor & Francis e-Library, 2003, s. 139.

³⁵¹ Doğaner Gönel, s. 135.

Bağımlılık Teorisine göre asıl problem, Güney'in az gelişmişliğinin ve Kuzey egemenliğinin devamlılığını sağlamak üzere yapılandırılmış olan piyasa ve teknoloji transferleridir. Bağımlılık teorisyenleri, bu durumun üstesinden gelmek için Güney'de Kuzey egemenliğine destek veren işbirlikçi sınıfı aradan çıkarıp Kuzey ile olan bağlantıyı sonlandırarak özerk bir kalkınmaya odaklanma çağrısında bulunmuşlardır.³⁵²

2.3.3. Liberal Feminizm

Liberal Feminizm, teorik olarak toplumsal cinsiyet farklılıklarının biyolojik unsurlara yaslanmadığını; dolayısıyla kadınların ve erkeklerin tamamen farklı olmadığını savunmaktadır. Kadınlar ve erkekler farklı olmadıklarına göre yasalar önünde farklı muamele görmemeleri ve kadınların da erkeklerin sahip olduğu eğitim ve istihdam olanaklarını sahip olmaları gerektiğini vurgulayan³⁵³ Liberal Feminizmin kökeni, eşitlik ve özgürlük ideallerine odaklanan 16. ve 17. yy liberal felsefe geleneğine dayanmaktadır.³⁵⁴ Liberal feminist düşüncede gerek eşit sivil haklar talebini yükselten klasik liberalizm gerekse sivil haklara ek olarak eşitsizliklere müdahale edilmesi çağrısını yükselten refah liberalizmi yer almakla birlikte; çağdaş liberal feministler çoğunlukla refah liberalizmine yakın olmuştur.³⁵⁵

İlk Batılı Feminist düşünür olan Mary Wollstonecraft, kadınların muhakeme kapasitesinin erkeklerinkine eşit olduğunu ve biyolojik cinsiyet farklılıklarının, siyasi hakların verilmesi ile ilgisiz olduğunu savunmuştur.³⁵⁶ Liberal feministler, Mary Wollstonecraft'ın izinden giderek erkeklerin ve kadınların eşit biçimde eğitim olanağına sahip oldukları durumda toplumsal yaşama da eşit erişim şansı elde edeceklerini varsaymaktadırlar.³⁵⁷ Kadınların entelektüel açıdan daha aşağıda görünmelerinin, daha kalitesiz bir eğitim almalarından kaynaklandığına; yani kadınların sözü edilen konumlarının, eşitsizliğe bir gerekçe oluşturmaktan ziyade

³⁵² Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 112.

³⁵³ Judith Lorber, **The Variety of Feminisms and their Contributions to Gender Equality**, Bis, 1997, (FAGE), s. 9.

³⁵⁴ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 115.

³⁵⁵ Rosemarie Tong, **Feminist Thought – A More Comprehensive Introduction**, Westview Yayınları, Üçüncü Baskı, Colorado, 2009, s. 12.

³⁵⁶ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 116.

³⁵⁷ Pilcher ve Whelehan, s. 49.

onun bir sonucu olduğuna dikkat çekmektedirler.³⁵⁸ Liberal feministler, kadın sorunları bağlamında radikallerin ve sosyalistlerin tercih ettiği “devrim” ya da “kurtuluş” gibi keskin ifadeleri kullanmaktan imtina etmekte; demokratik şartların, doğal olarak her iki cinsiyet için de eşitliği sağlayabileceğine inanmaktadırlar.³⁵⁹ Eşit eğitim fırsatı, eşit yurttaşlık hakları, ekonomik fırsatlarda ve politik haklarda eşitlik ve özgürlük gibi demokratik unsurların sağlanması üzerinde durulan temel konular olmuştur.³⁶⁰

Liberal feministler, kadınların bağımlı konumlarının biyolojik cinsiyetten ziyade toplumsal cinsiyete dayalı normlardan kaynaklandığını göz önünde bulundurarak sözü edilen normları değiştirmeyi amaçlamışlardır.³⁶¹ Bu kapsamda iş yaşamındaki toplumsal cinsiyet dengesizliklerinin giderilmesi bakımından erkeklerin hemşirelik, öğretmenlik ve sekreterlik; kadınların da mühendislik, inşaat işleri ve polislik gibi mesleklere yönelik eğitim almak konusunda teşvik edilmesi gibi öneriler üzerinde durmuşlardır. Ayrıca işverenlerin, işe alacakları kişileri farklı nitelikteki başvuru sahiplerinden oluşan bir işgücü havuzundan seçerek iş yerinde sayıca makul bir denge oluşturmalarının, eşit işe eşit ücret ödemelerinin ve eşit kariyer olanakları sunmalarının yasal bir zorunluluk olarak tanımlanması yoluyla iş ve meslek yaşamındaki ayrımcı kalıplara müdahale edilebileceğini öne sürmüşlerdir.³⁶²

Dolayısıyla Aydınlanma Dönemi’nden bu yana Batı toplumlarında hâkim olan liberal düşünce çeşitliliğinden yararlanan Liberal Feminizm, kadınların ikincil konumunun, demokratik çerçevede mevcut siyasi süreçlerle ele alınabileceği fikrine dayanmaktadır. Tıpkı diğer liberaller gibi çağdaş liberal feministler de kamusal ve özel yaşam alanları arasında bir ayrım yapmaktadırlar. Kadınların kürtaj, pornografi ve hayat kadınlığı gibi konularla ilgili seçim hakkı olması gerektiğini savunmaktadırlar. Kamusal ve özel alanların varlığına dair bu ifade, Liberal Feminist Teoriyi diğer feminist teorilerden ayırmaktadır. Ancak liberal feminist teorisyenlerin kamusal ve özel alan arasındaki çizgiyi, diğer liberal teorisyenlerden farklı olarak çizdikleri belirtilmelidir. Çünkü liberal feminist teorisyenler, ev kadınlarının yaşadığı aile içi şiddet ve ekonomik kırılganlık gibi konulara odaklanarak kadınların

³⁵⁸ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 116.

³⁵⁹ Pilcher ve Whelehan, s. 49.

³⁶⁰ Tong, ss. 13-27.

³⁶¹ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 116.

³⁶² Lorber, FAGE, s. 10.

güvenliğini ve iyi olma hallerini korumak için ev yaşamına ilişkin birtakım düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu savunmaktadırlar.³⁶³

2.3.4. Marksist Feminizm

Marx'ın kapitalizm analizinde üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranlar kapitalist sınıfa; sisteme emeği ile dâhil olanlar proleter sınıfa mensuptur. 19. yüzyılın sonuna kadar kapitalist ülkelerdeki evli kadınların, kendi adlarına mülk sahibi olmalarına izin verilmediğinden herhangi bir işten elde ettikleri kar ve kazandıkları ücret eşlerine ait sayılmıştır. Marx, işçilerin ve kapitalistlerin evde çocukların bakımını üstlenen eşleri olduğunu kabul etmesine rağmen kapitalizm analizinde ev kadınlarına yer vermemiştir. Kapitalizm yapısına ev kadınlarını dâhil eden Marksist feministlerdir. Kadınların evde üstlendikleri ücretsiz yeniden üretici emekle kapitalizm için hayati öneme sahip olduklarını; gerektiğinde evde ve ev dışında ücret karşılığı yaptıkları çeşitli işlerle -ister ücretsiz olsun ister ücretli- aileleri için emeklerini seferber ettiklerini savunmaktadırlar.³⁶⁴ Çağdaş Marksist feministler de kapitalizmin, kadınların erkeklere olan ekonomik bağımlılığını güçlendirdiği ve bu yolla kadınların ikincil konumunu devam ettirdiği fikrini yinelemiştir. Kadınları bağımlı kılmanın, kapitalist sistem için birçok açıdan işlevsel olduğu; kadınların bir yandan yeniden üretici işlerini yapmaya devam ederken diğer yandan yedek bir işgücü ordusu oluşturdukları kabul edilmektedir. Ev kadınları ve anneler olarak gerek hanehalkı için mal ve hizmetlere yönelik tüketimleri gerekse işgücünün yeniden üretimi ile devamlılığını sağlayan gerçek maliyetleri gizleyen ve sübvans eden ücretsiz bakım işleri ile kar sağlama sürecini desteklemektedirler.³⁶⁵

Marksist feministler, toplumsal cinsiyet ilişkilerini, üretim ve yeniden üretim bağlamında tarihsel materyalizmde kavrandığı gibi tanımlamaya çalışmaktadırlar. Bu kapsamda kadınların, mücadelede kadınlar olarak değil; işçiler olarak önemli olduğu fikri hâkimdir.³⁶⁶

³⁶³ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 116.

³⁶⁴ Lorber, FAGE, ss. 10, 11.

³⁶⁵ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 121.

³⁶⁶ Gillian Howie, **Between Feminism and Materialism – A Question of Method**, Breaking Feminist Waves, Palgrave Macmillan, , New York, 2010, s. 28.

2.3.5. Radikal Feminizm

Radikal Feminizm, insan hakları ve savaş karşıtı hareketler alanında çalışan kadınların yaşadığı cinsel ayrımcılığa yanıt olarak 1960'lı yıllarda ABD'de ortaya çıkmıştır.³⁶⁷ Radikal Feminizmin başlangıcı; ev işleri, erkeklerin duygusal ve cinsel ihtiyaçlarını karşılama, menstrüasyon, hamilelik, çocuk doğurma ve menopoz gibi kadınların günlük yaşamlarına ilişkin yoğun tartışmaların gerçekleştiği küçük, lidersiz, yalnızca kadınların yer aldığı ve bilinç yükseltmeyi amaçlayan oluşumlara dayanmaktadır.³⁶⁸ Söz konusu topluluklarda kadınlar, kendi kişisel deneyimlerini birbirlerine anlatarak bireysel olarak deneyimledikleri süreçlerde yalnız olmadıklarını; aksine birçok sorunun kadınlar tarafından yaygın biçimde paylaşıldığını keşfetmişlerdir.³⁶⁹

Ayrımcılığın birincil biçiminin sınıfsal eşitsizlik olduğunu ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin bunu takiben ortaya çıktığını savunan Klasik Marksistlerin aksine Radikal feministler, kadınların ikincil konumlarının, iktidarın - sınıf gibi- diğer biçimlerine bağlı olmadığı konusunda ısrarcıdır. Ataerkillik hususunun ya da kadınların erkekler tarafından baskı altında tutulmasının birincil olduğunu savunmaktadırlar. Çünkü sözü edilen hususlar, sınıfsız toplumlar da dâhil olmak üzere bilinen tüm toplumlar da fiilen var olmuştur. Onlara göre kadınların ikincil konumu, bireysel akılda (ruhta, psikolojide) ve toplumsal pratiklerde derinlemesine gömülü olduğundan değiştirilmesi, sınıfsal eşitsizlik biçimlerinden çok daha zordur.³⁷⁰

Radikal feministler, toplumsal cinsiyet farklılıklarının yaratılmasını ve sürdürülmesini ataerkinin kadınları kontrol etmekte başvurduğu bir araç olarak görmüşlerdir.³⁷¹ Ataerkinin -erkeklerin her yanı kuşatan baskısının ve kadınların sömürülmesinin- gerek özel ve gerekse kamusal alanda kadınlarla erkeklerin temas ettiği her yerde bulunabildiğini savunmaktadırlar.³⁷² Radikal feministler, özel konular olarak görülen üreme ve cinselliğin, temelde erkek gücü tarafından organize

³⁶⁷ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 123.

³⁶⁸ Lorber, FAGE, s. 16.

³⁶⁹ Tong, s. 48.

³⁷⁰ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 123.

³⁷¹ Ann Snitow, "A Gender Diary", **Feminism & History**, (Ed. Joan Wallach Scott), Oxford University Baskısı, New York, 1996, s. 515.

³⁷² Lorber, FAGE, s. 16.

edilmeleri sebebiyle aslında politik konular olduğunu savunmaktadırlar. Radikal Feminizme göre; bu pratikleri, özel alana itmek, kadınların onları değiştirme mücadelesinin meşruiyetini ortadan kaldırmaktadır. Radikal Feministler, bu durumu, “özel olan politiktir” ifadesi ile güçlü bir biçimde ortaya koymuşlardır.³⁷³

2.3.6. Sosyalist Feminizm

Sosyalist Feminizm, üretim ve yeniden üretimin sosyal inşasının, kadınların ezilmesinin temeli olarak tanımlamış ve farklı toplumlarda hem kadınlara hem de erkeklere atfedilen rollerin geçerliliğini sorgulayarak toplumsal cinsiyet ilişkilerine dikkat çekmişlerdir.³⁷⁴ 1970’lerin ikinci yarısında ortaya çıkan Sosyalist Feminizm, kadınların bağımlı konumunu, sınıfsal sömürü karşısında ikincil gören geleneksel Marksizm ile ataerkillik ve kadınların ikincil konumlarını, bağımlılıkların temeli olarak kabul ederek sınıf olgusunu göz ardı eden yeni Radikal Feminizmin eleştirisine dayanmaktadır. Sosyalist feministler, sınıfsal eşitsizlik ve kadınların bağımlılığı konularının eşit öneme sahip olduğunu ve bunlara eş zamanlı olarak meydan okunması gerektiğini savunmuşlardır. Marksist tarihsel materyalist yöntemden yararlanarak hem erkek egemenliğine hem de kapitalizme meydan okuyacak yeni bir siyasi eylem stratejisi sağlama ihtiyacı ile Radikal feminist anlayışı da dâhil ettikleri çerçevede Marksist yaklaşımı revize etmeye çalışmışlardır.³⁷⁵ Zillah Eisenstein, kapitalist sınıf yapısı ile erkek hiyerarşisi arasında karşılıklı olarak birbirini pekiştiren ilişkiyi vurgulayarak “kapitalist ataerki” kavramını kullanmıştır. Eisenstein, Sosyalist Feminizmin politik analizi kapsamında kapitalizm ile ataerkinin karşılıklı bağımlılığını anlamının temel teşkil ettiğini savunmuştur.³⁷⁶

Sosyalist feministler; farklı tarihsel dönemlerde ve farklı ırksal, kültürel, politik, ekonomik ve dini bağlamlarda farklı biçimlere büründüğünü savunarak Radikal Feminizmin ataerkillik kavramına tarihsel bir boyut kazandırmışlardır. Ayrıca yeniden üretim ile üretimin eşit öneme sahip olduğu yaklaşımı ile ekonomik

³⁷³ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 124.

³⁷⁴ Rathgeber, s. 494.

³⁷⁵ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 125.

³⁷⁶ Zillah Eisenstein, “Constructing a Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism”, **Insurgent Sociologist**, Cilt: 7, Sayı: 3, 1977, s. 3.

faaliyetin Marksist tanımlamasının üretici ve yeniden üretici emeği kapsayacak biçimde genişletilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yeniden üretim ve üretim arasındaki ilişkiyle ve bunların her ikisinin de kapitalist erkek egemen yapısı ile ilgilenmişlerdir.³⁷⁷ Sosyalist feministler, kadın işgücünün fabrikalarda ve serbest üretim bölgelerinde sömürülme biçimlerinin incelenmesine katkıda bulunmuş; kadınların benzer işler karşılığında nasıl daha düşük ücretler aldığına ve kadınların işgücü piyasalarına girmeleriyle belli mesleklerin düşük ücret ve düşük statülü biçimde nasıl feminize olduğuna dikkat çekmişlerdir.³⁷⁸

Nellie Wong, Sosyalist Feminizmi, kadınların özgürlüğüne uzanan bir köprü olarak tanımlamıştır. Hiçbir kadının ırkı, sınıfı, cinselliği, yaşı ya da maluliyeti nedeniyle dışlanmadığı; kadınların eşit hakları için mücadele veren; tüm kadınları özgürlüklerine kavuşturma amacı güden politik analiz ve uygulama alanı yönleriyle feminizmin sosyalizmden ayrılamayacağını; ancak üretimi ve refahın dağılımını yeniden örgütleyen; sömürenlerin mallarına el konulması ve işçilerin üstünlük kazanması için devlet gücünü yeniden tanımlayan bir ekonomik sistem olarak sosyalizmle özdeş de kabul edemeyeceğini ifade etmiştir.³⁷⁹

1980'lerin ortalarına gelindiğinde sosyalist feministler, kadınların ikincil konumunun ortadan kaldırılması bakımından toplumsal cinsiyet özelliklerinin tanımlanmasını ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin inşa edilme süreçlerinin incelenmesini bir zorunluluk olarak görerek analizlerine dâhil etmişlerdir. Ayrıca Irk, etnisite, din, cinsel tercih, kolonizasyon ve emperyalizm gibi konuları da içerecek şekilde analizlerini genişletmişlerdir.³⁸⁰

³⁷⁷ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 127.

³⁷⁸ Eudine Barriteau, "Feminist Theory and Development: Implications for Policy, Research, and Action", **Theoretical Perspectives on Gender and Development**, (Ed. Jane L. Parpart, Patricia Connelly ve Eudine Barriteau), IDRC, 2000, s. 168.

³⁷⁹ Nellie Wong, "Socialist Feminism: Our Bridge to Freedom", **Third World Women and the Politics of Feminism**, (Ed. Chandra Talpade Mohanty, Ann Russo, Lourdes Torres), Indiana University Baskısı, 1991, s. 290.

³⁸⁰ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 127.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ - KALKINMA İLİŞKİSİ

BAĞLAMINDA DEVLETİN ROLÜ VE KAMU POLİTİKALARINA

YANSIMASI

Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin; toplumsal normlar, yasal kurumlar, hanehalkı tercihleri ve davranışları, ekonomik işleyişi etkilen regülasyon ve teşvikler tarafından beslendiği ve bu nedenle kalıcılığını koruduğu³⁸¹ ülkelerde kadınların güçlenmelerine ve kalkınma süreçlerinde yer almalarına yönelik politikalar oluşturmak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

1950’li yıllardan itibaren kalkınma alanında uygulanan refah yönlü politikalar, kadınları ve katkılarını büyük ölçüde ihmal etmiştir. 1970’li yıllara gelindiğinde toplumda yaratılan refahın damlama yoluyla toplumsal kesimlere dağılacağı varsayımını içeren söz konusu refah yönlü politikaların başarısız olduğu görülmüştür. 1970’li yıllardan itibaren gerek akademik alanda gerek politika bağlamında ve gerekse uluslararası kurum ve kuruluşlar ile Sivil Toplum Kuruluşları (STK) düzeyinde eş zamanlı olarak ortaya çıkan gelişmeler, kadınların kalkınma planlama sürecine dâhil edilmesinde yeni arayışları gündeme getirmiştir. Devletin bu süreçteki rolü, ekonomik yaşamda paradigma değişimlerine bağlı olarak dönüşüm göstermiştir. 1970’li yıllardan itibaren başlayan arayışlar, zaman içinde artış göstermiş, kadın konularının toplumsal cinsiyet eşitliği gündemine dönüştüğü tarihsel bir çerçevede önemli değişimler geçirmiştir.

3.1. KADINLARIN KALKINMA PLANLAMA SÜRECİNE DÂHİL EDİLMESİ

Kalkınma sürecinde kadınların rolü, toplumsal cinsiyet rolleri ve ilişkileri gibi konulara yönelik ilginin artması ile sözü edilen konulara ilişkin sorunların çözüm yolları da yıllar içinde çeşitlenmiştir. Kadın-erkek eşitliği ilkesi, 1945 yılında Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve 1948 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Bildirgesi ile güvence altına alınmış olsa da kalkınma planması alanında kadınların

³⁸¹ The World Bank, 2001WDI, ss. 35, 36.

kalkınma sürecinde üstlendikleri rol, çoğunlukla dikkate alınmamıştır. Kalkınma sürecinde kadınların konumunu tanımlama çabaları, yıllar içinde değişim ve dönüşüm göstermiştir. 1950’li ve 1960’lı yıllarda kalkınma ve kadın konuları, insan hakları bağlamında ele alınmış ve kadınlar korunması gereken nesneler olarak değerlendirilmiştir.³⁸² Erken dönem kalkınma planları, programları ve konu ile ilişkili literatür, spesifik olarak kadınların kalkınma sürecindeki rollerini ve katkılarını çoğunlukla dikkate almamıştır.³⁸³ Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra daha iyi yaşam koşulları, sağlık ve eğitim hizmetleri, istihdam piyasalarının geliştirilmesi yoluyla yüksek ücret politikaları gibi araçlarla kalkınma düzeyini yükseltme ve dolayısıyla refah artışı yaratma amacı güdülmüştür. Kalkınma alanında bu dönemde ortaya çıkan damlama teorisi, büyüme sonucunda başlangıçta bir eşitsizlik ortaya çıksa dahi zaman içinde zenginliğin tüm kesimlere yayılmasıyla bu eşitsizliğin ortadan kalkacağını; refahın zengin insanlardan yoksullara ve erkeklerden kadınlara doğru damlama yoluyla dağılacakını varsaymıştır.³⁸⁴

1950’li ve 1960’lı yıllardaki iyimser yaklaşım, 1970’lerde ortaya çıkan gerçeklikle örtüşmemiştir. 1970’lerde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde temel ihtiyaçları dahi karşılanamayan, yoksulluk ve yoksunluk koşulları içinde yaşayan çok sayıda kadın ve çocuğun varlığı görünür hale gelmiş; bu kapsamda ulusal ve uluslararası düzeylerde çeşitli projeler ve programlar tasarlanmaya başlanmıştır. Ancak kadınları ve çocukları hedef alan söz konusu programların ve projelerin, kadınların toplumsal refahında ve statüsünde çok büyük iyileşmeler yaratmadığı görülmüştür.³⁸⁵ Bu durum, sözü edilen dönemlerde uygulanan refah ve kalkınma yönlü politikalarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu politikalar, temelde aktif ve pasif aktörlerin belirlenmesine ve buna paralel politikalar uygulanmasına dayanmaktadır. Üretilen program ve projelerde kadınların özellikle sosyoekonomik bakımdan pasif aktörler olarak kabul edildiği; bu anlamda kadınların sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, aile planlaması gibi alanlarda desteklendiği söylenebilir. Aktif aktörler olarak kabul edilen erkeklerin sahip olduğu etkin ve üretken rollerin,

³⁸² Singhal, s. 166.

³⁸³ Andrea M. Brown, “WID and GAD in Dares Salaam, Tanzania: Reappraising Gender Planning Approaches in Theory and Practice”, **Journal of Women, Politics & Policy**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2007, s. 61.

³⁸⁴ Ertürk Yakın, “Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eşitlik”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 3, 1996, s. 347.

³⁸⁵ Moser, Needs, s. 1813.

kadınlar açısından öncelikli kabul edilmediği görülmektedir. Kadınlara özellikle uluslararası projelerle sağlanan çoğunlukla düşük gelirli, kısa süreli ve ekonomik olarak sürdürülemez alanların, kadınların güçlenmesi yerine geleneksel rollerinin devam etmesine neden olduğu ileri sürülebilir.³⁸⁶

1970’li yıllardan itibaren kalkınma sürecinde kadınların rolleri ile ilgili tartışmaların önemli ölçüde artmasıyla ulusal, bölgesel ve küresel düzeylerde teoriden pratiğe, akademiden yasal ve kurumsal yapılara varıncaya kadar bir dizi gelişme yaşanmıştır. 1990’lardan itibaren dikkate değer düzeyde artış gösteren gelişmeler, günümüzde de önemli bir farkındalık ve politika alanı içinde artarak devam etmektedir.

3.1.1. Kadınların Kalkınma Planlama Sürecine Dâhil Edilmesine İlişkin Politika Yaklaşımları

Kalkınma ve kalkınma sürecinde kadınların rolleri ve konumları, geçmiş deneyimlerin eleştiri ve değerlendirmesini de içeren biçimde 30 yıldır artan oranda olmak üzere yaklaşık 50 yıldır araştırma konusu olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan 1970’lere kadar geçen dönemde kadınları kalkınmanın pasif aktörleri olarak gören Refah Yaklaşımının etkileri devam etmiştir. 1970’li yıllara gelindiğinde kadınları daha iyi konuma getirmek konusunda refah odaklı politikaların, başarısız olduğunun ortaya çıkmasıyla Refah Yaklaşımına yönelik tepki ve eleştiriler artış göstermiştir. Bu süreçten itibaren yıllar içinde Kadınların kalkınma sürecine dâhil edilmesine ilişkin “Kalkınmada Kadınlar”, “Kalkınma ve Kadınlar”, “Toplumsal Cinsiyet ve Kadınlar” olmak üzere 3 temel yaklaşımın öne çıktığı görülmekte ve bunlara ek olarak bazı ortak temellere dayanan çeşitli yaklaşımlar da bulunmaktadır.³⁸⁷

Moser, özellikle Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı ile Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı arasındaki mesafenin oldukça belirsiz olduğunu ileri sürmektedir. Bu bakımdan çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmalarına rağmen orijinal anlamları bakımından düşük gelirli Üçüncü Dünya ülkesi kadınlarının deneyimledikleri sorunlara bağlı olarak farklı teorik pozisyonları temsil

³⁸⁶ Aslanpay Özdemir ve Altay, Plan, s. 122.

³⁸⁷ Aslanpay Özdemir ve Altay, Plan, s. 124.

etmektedirler. Sonuç olarak politika ve planlama süreci uygulamalarında odaklandıkları hususlar bakımından temelden farklılaşmaktadırlar.³⁸⁸

Konu bütünlüğü açısından kadınların kalkınma sürecine dahil edilmesine yönelik politika yaklaşımları, -kadınların aktif rollerini göz ardı eden- Refah Yaklaşımı ile başlanarak değerlendirilecektir. Akabinde Kalkınmada Kadınlar - Hakkaniyet, Yoksulluk Karşıtı, Etkinlik, Güçlendirme- Kalkınma ve Kadınlar, Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımlarına yer verilecektir.

3.1.1.1. Refah Yaklaşımı

Refah Yaklaşımı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınma bağlamında en eski politika yaklaşımı olarak ifade edilebilir. 1950’lerde ve 1960’larda hakim olan Refah Yaklaşımı, kadınları kalkınmanın pasif yararlanıcıları olarak değerlendirmiştir.³⁸⁹ Refah Yaklaşımı perspektifinden kalkınma politikaları, 1970’li yıllara kadar kadınları sadece eş ve anne rolleri ile değerlendirmiş; bu kapsamda doğurganlık ve anne-çocuk sağlığı hususlarına önem vermiştir. Büyüme artışıyla eşleri zenginleşen kadınların da refahının artacağı varsayılmıştır.³⁹⁰

Refah Yaklaşımı çerçevesinde kadınların yeniden üretici rolleri tanınmış ve uygulanan politikalar ile pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır. Pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının karşılanması amacını gerçekleştirmede yiyecek yardımı, yetersiz ve sağlıklı beslenmeye yönelik önlemler ve aile planlaması gibi destek hizmetlerine ağırlık verilmiştir.³⁹¹

Refah Yaklaşımına özgü modernizasyon ve büyüme odaklı geniş ekonomik stratejilerin yoksullara doğru “damlama” yoluyla yayılacağı ve genel ekonomik gelişmelerden yoksul kadınların fayda sağlayacağı varsayımı; yani ekonomideki genel iyileşmelerle ya da eşlerinin konumlarının gelişmesiyle kadınların konumlarının da gelişeceğine ilişkin varsayımlar beklenen sonuçları vermemiştir. Söz konusu varsayımlar, kadınların geleneksel ve geri kalmış olanla daha fazla ilişkilendirildiği; erkeklerin ise artan oranda modern olanla ve ilerleme ile

³⁸⁸ Moser, Planning, s. 3.

³⁸⁹ Moser, Planning, s. 58.

³⁹⁰ Momsen, s. 12.

³⁹¹ Moser, Planning, s. 58.

tanımlandığı bir sonuç doğurmuştur. Söz konusu süreçte erkekler, kendilerini daha iyi duruma getiren ekonomik kalkınma projeleri ile desteklenirken kadınlar, sürecin dışında tutulmuştur.³⁹²

BM'nin Kadın On Yılı ilan ettiği 1976-1985 arası yıllarda Refah Yaklaşımına farklı cephelerden gelen eleştiriler, kadınlara yönelik çok sayıda alternatif yaklaşımın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu yaklaşımlar; Hakkaniyet, Yoksulluk Karşıtı, Etkinlik ve Güçlendirme Yaklaşımları olarak ifade edilmektedir. Oldukça ortak kökenleri paylaşan bu yaklaşımlar, aynı on yıl içinde geliştirilmiş ve hiçbirisi gerçek anlamda özel olmamıştır. Bunun anlamı; söz konusu yaklaşımların birbirleri ile karıştırılması eğiliminin varlığının yanı sıra; hepsinin bir arada Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı olarak kategorize edilmiş olmasıdır. Oysa söz konusu yaklaşımlar arasında açıklığa kavuşturulması gereken önemli farklılıklar bulunmaktadır.³⁹³

3.1.1.2. Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı

1950'li ve 1960'lı yılların “damlama” teorileri ve buna bağlı planlama süreçleri, kimi kesimler için yeni fırsatlar doğururken kimi kesimlerin yaşam standartlarını yükseltmekte başarısız olmuştur.³⁹⁴ 1970'li yıllara gelindiğinde Refah Yaklaşımının varsaydığı gibi kalkınmadan elde edilen kazanımların kadınlara damlama yoluyla yayılmadığı fikri yaygınlaşmaya başlamış; buna bağlı olarak Kalkınmada Kadınlar (KK) Yaklaşımının temelleri atılmıştır.³⁹⁵

Kalkınmada Kadınlar ifadesinin kullanılmaya başlanmasında 1970 yılında Ester Boserup tarafından yapılan “Woman's Role in Economic Development” adlı çalışmanın rolü büyüktür. Boserup, tarım ekonomilerinde var olan cinsiyetçi iş bölümünü, küresel düzeyde tasvir eden ilk kişidir. Boserup, toplumların modernizasyonu ile birlikte geleneksel tarımsal yöntemlerde meydana gelen

³⁹² Lucy Muyoyeta, **Women, Gender and Development**, Women for Change, Zambiaand 80: 20 Educating and Acting for a Better World, 2007, s. 9.

³⁹³ Moser, Planning, s. 62.

³⁹⁴ Noeleen Heyzer, “Gender, Economic Growth, and Poverty”, **Women and Economic Policy**, (Ed. Barbara Evers), OXFAM Focus on Gender, Cilt: 1, Sayı: 3, 1993, s. 22.

³⁹⁵ Ruth Pearson ve Cecile Jackson, “Introduction: Interrogating Development: Feminism, Gender and Policy”, **Feminist Visions of Development Gender Analysis and Policy**, (Ed. Ceceile Jackson ve Ruth Pearson), Routledge-Taylor & Francis e-Library, 2005, s. 2.

değişimleri ve bu değişimlerin kadınlar ve erkekler tarafından yapılan işler üzerindeki farklı etkilerini analiz etmiştir. Boserup'un çalışması özellikle toplumsal cinsiyeti bir değişken olarak sistematik biçimde ilk kez kullanması; akademik ilgiyi, kalkınma ve modernizasyon stratejilerinin toplumsal cinsiyete bağlı farklı etkilerine ve cinsiyetçi iş bölümüne yönlendirmesi bakımından çığır açıcı olmuştur.³⁹⁶ Sözü edilen döneme kadar kalkınma literatüründe kadınların spesifik rolünün tanınmamasının yanı sıra; kalkınmanın kadınların ikincil konumunu nasıl etkilediğinin göz ardı edildiğini -önceki dönem çalışmalarından farklı olarak- bir ekonomist gözüyle karşılaştırmalı olarak geliştirmekte olan ülkeler özelinde ortaya koyması kalkınma alanında son derece önemli bir gelişme yaratmıştır.³⁹⁷

ABD'de kalkınma konularına katılan kadınlar, Boserup'un çalışmasını referans göstererek ABD'li politika yapımcıların dikkatini çekmek için lobicilik faaliyetleri yürütmüş ve modernizasyonun, otomatik olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini artıracığı varsayımına meydan okumuşlardır. Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın politikalarını etkileme çabalarında "Kalkınmada Kadınlar" terimini kullanmaya başlamışlardır. Çabaları, 1973 yılında kadınların kendi ülkelerinde ulusal ekonomilere entegre edilmelerine yardımcı olma amacıyla olan tüm kalkınma projeleri için toplumsal cinsiyete duyarlı sosyal etki çalışmalarını gerektiren Percy Değişikliği (Percy Amendment) ile sonuçlanmıştır.³⁹⁸

Liberal feminist bir çerçeveye dayanan KK Yaklaşımı, 1970'lerin başında özellikle Kuzey Amerika'da etkili olmuştur. Refah Yaklaşımının kadınları kalkınmanın pasif aktörleri olarak görmesine bir tepki olarak ortaya çıktığından etkili bir kalkınma için kadınların aktif katılımcılar olarak kalkınma sürecine "entegre edilmesi" gereği üzerinde durmuştur.³⁹⁹

Bu çerçevede kadınların rolüne ilişkin odak noktası yeniden üretici rolden üretici role kaymıştır. Kadınların kalkınma alanından dışlanmış oldukları varsayımı temelinde kadın sorunlarına ilişkin ağır iş yükü, düşük verimlilik ve düşük etkinlik düzeyi gibi konular artış göstermiştir. Bu süreçte kadınların eğitim ve öğretim,

³⁹⁶ Eva M. Rathgeber, "WID, WAD, GAD: Trends in Research and Practice", **The Journal of Developing Areas**, Cilt: 24, Sayı: 4, 1990, s. 490.

³⁹⁷ Lourdes Benería ve Gita Sen, "Accumulation, Reproduction, and "Women's Role in Economic Development": Boserup Revisited", **Signs: Journal of Women in Culture and Society**, Cilt: 7, Sayı: 2, 1981, s. 279.

³⁹⁸ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s.57.

³⁹⁹ Reeves ve Baden, s. 33.

sağlık, teknoloji gibi hizmetlere erişimi hususları önem kazanmış; kadınların etkinliğini ve verimliliğini artırma yönlü politikalar tasarlanmıştır. Okuryazarlık- eğitim-öğretim, teknoloji, kalkınma ve yaygınlaştırma, sağlık gibi alanlarda kadınlara özgü programlar başlatılmıştır.⁴⁰⁰ Kadınların piyasanın dışına itilmeleri, kaynaklara erişimde ve kaynakların kontrolünde kısıtlamalara maruz kalmaları nedeniyle ikincil konuma sahip oldukları varsayılmıştır. KK Yaklaşımı çerçevesinde hazırlanan programlar; istihdam ve gelir getirici fırsatlar yaratma, kredi ve eğitim imkânlarına erişim sağlama gibi kadınların pratik ihtiyaçlarına yönelerek kadınların sorununu kalkınma sürecinden dışlanma olarak teşhis ettiğinden⁴⁰¹ kadınların kalkınma plan ve programlarına entegre edilmesini de çözüm olarak ortaya koymuştur.⁴⁰² Gerekli yasal ve idari değişikliklerin yapılması ile kadınların ekonomik sisteme katılımının sağlanacağı varsayıldığından üretici sektörlerde kadınlara yönelik dezavantajları asgari düzeye indirecek stratejiler geliştirilmesi gereği üzerinde durulmuştur.⁴⁰³ Ayrıca tasarlanan politikaların ve hayata geçirilecek uygulamaların kadınların daha fazla ön plana çıkmasını sağlayacak nitelikte olması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁰⁴ Bu anlayış çerçevesinde kadınlara ayrı bir kategori olarak odaklanmanın, kalkınma sürecine daha kolay entegre olacaklarını sağlayacağı varsayıldığından krediye erişim olanaklarının ve istihdam fırsatlarının artırılması gibi yöntemlere ağırlık verilmiştir.⁴⁰⁵

KK Yaklaşımı, kalkınma sürecinde kadın konularının görünür hale gelmesine oldukça önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak geleneksel rollerinden arındırılmadan ve sosyoekonomik, politik ve kültürel çeşitli yapı ve kurumlarda değişiklik meydana getirmeksizin ekonomik alana yönlendirilmelerinden dolayı kadınların yeniden üretici, üretici ve topluluk yönetimi alanlarında üçlü bir yük altına girmesine neden olmuştur. Bununla birlikte kadınlar homojen bir grup olarak değerlendirilerek kadınların ikincil konumlarını derinleştiren spesifik özellikler⁴⁰⁶, farklı toplumsal

⁴⁰⁰ Chandra Bhadra, "Gender and Development: Global Debate on Nepal's Development Agenda", **Contributions to Nepalese Studies (CNAS) Journal**, Cilt: 28, Sayı: 1, 2001, s. 96.

⁴⁰¹ Reeves ve Baden, s. 33.

⁴⁰² Muyoyeta, s. 5.

⁴⁰³ Ndimande, s. 134.

⁴⁰⁴ Reeves ve Baden, s. 33.

⁴⁰⁵ Moser, Planning, s. 3.

⁴⁰⁶ Brown, s. 62.

gerçeklikler; yani toplumsal cinsiyete dayalı kadın ve erkek dünyası⁴⁰⁷, küresel eşitsizliklerin özellikle Üçüncü Dünya kadınları üzerindeki etkisi ve kadınların yaşamındaki ırk ve sınıf gibi konuların önemi göz ardı edilmiştir.⁴⁰⁸ KK Yaklaşımına yönelik eleştirilerden bir diğeri de “entegre edilme” hususuna ilişkindir. Buna göre; kadınların hali hazırda kalkınma sürecine önemli katkı sunduklarının kabul edilmesi ve entegre etme yaklaşımı yerine bu katkıların görünür hale getirilmesi ve maruz kaldıkları eşitsizliklerin sorgulanması gereğine dikkat çekilmiştir.⁴⁰⁹ Bununla birlikte “entegre etme” söylemi, kendi içinde kadınların hali hazırda toplumun ve ekonominin bir parçası olmadığı gibi yanlış bir izlenim verdiği gerekçesiyle de eleştirilmiştir.⁴¹⁰

KK Yaklaşımı, belli açılardan eleştirilere konu olmakla birlikte; başta BM olmak üzere uluslararası düzeyde birçok kalkınma ajansında kadın sorunlarını görünür kılmıştır.⁴¹¹ Boserup’un çalışması feminist taleplerin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Buna paralel BM’nin ve Dünya Bankası’nın kadın konularına olan ilgisi, Batı’da hızla artan kadın hareketleri; akademi, kurumsallaşma ve aktivizm düzeylerinde bir bütün olarak ortaya çıkan dalga, planlama ajanslarında KK ofislerinin kurulmasını sağlamıştır.⁴¹²

3.1.1.2.1. Hakkaniyet Yaklaşımı

Hakkaniyet Yaklaşımı, BM’nin Kadın On Yılı içerisinde ortaya çıkan orijinal KK Yaklaşımı olarak ifade edilebilir. Adından anlaşılacağı üzere Hakkaniyet Yaklaşımı, kalkınma sürecinin kadınlar için adil hale getirilmesi amacı taşımaktadır. Yaklaşım çerçevesinde kalkınmanın aktif katılımcıları olarak görülen kadınların üçlü rolü kabul edilmiş ve stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarının karşılanması hususu ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda kadınlara politik ve ekonomik bakımdan

⁴⁰⁷ Nagendra, s. 215.

⁴⁰⁸ Connelly, Li, MacDonald ve Parpart, s. 58.

⁴⁰⁹ Gine Zwart, From Women in Development to Gender and Development, More than a Change in Terminology?”, **Agenda**, Cilt: 8, Sayı: 14, 1992, s. 16.

⁴¹⁰ Bhadra, s. 96.

⁴¹¹ Muyoyeta, ss. 5, 6.

⁴¹² Brown, s. 61.

özerklik sağlayarak erkeklerle aralarında var olan uçurumun azaltılmasına yönelik doğrudan devlet müdahalesinin önemine dikkat çekilmiştir.⁴¹³

Hakkaniyet Yaklaşımının ortaya çıkmasında toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapan Feminist çağrının büyük katkısı olmuştur.⁴¹⁴ Uygulanan ekonomi politikalarının çoğu durumda kadınlar üzerinde olumsuz etkiler yarattığı varsayımına dayanan Hakkaniyet Yaklaşımı, kadınların istihdama ve piyasalara erişimini sağlayarak kalkınma sürecine dâhil edilmelerini bir gereklilik olarak görmüş; bu bağlamda kadınların geçimlerini sağlama pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarını da kabul etmiştir.⁴¹⁵

Hakkaniyet Yaklaşımı, kadınların katkısının yeniden değerlendirilmesi ve kalkınmadan sağlanacak faydaların paylaşımı vurgusu ile ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını, devletin sorumluluğu olarak ele almıştır.⁴¹⁶

3.1.1.2.2. Yoksulluk Karşıtı Yaklaşım

Yoksulluk Karşıtı Yaklaşım, 1970’lerden sonra ortaya çıkan ve Hakkaniyet Yaklaşımının bir bakıma “yumuşatılmış” halini yansıtan ikinci KK Yaklaşımı olarak ifade edilebilir. Yaklaşım çerçevesinde yoksul kadınların kendi üretkenliklerini artırmalarını sağlama amacı güdülmüştür. Yoksulluk Karşıtı Yaklaşım, Kadınların yoksulluk içinde olmalarını, ikincil konuma ilişkin bir sorun olarak görmek yerine bir azgelişmişlik sorunu olarak değerlendirmiştir. Kadınların üretici rolünü kabul ederek özellikle küçük ölçekli gelir getirici projelere ağırlık verilmesi üzerinde durulmuştur. Kadınların “boş zaman” sahibi olduğu varsayımından hareket eden gelir getirici projelerin, ancak kadınların çalışma sürelerini uzatarak ve üçlü rollerini artırarak başarılı olduğu söylenebilir. Yalnızca istihdam olanağı yaratması ve kadınların daha fazla özerkliğe kavuşmalarına hizmet etmemesi Yoksulluk Karşıtı Yaklaşımın, pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarına odaklandığını göstermektedir. Yoksulluk Karşıtı Yaklaşımı, Hakkaniyet Yaklaşımından ayıran en önemli farkın bu olduğu ifade edilebilir.⁴¹⁷

⁴¹³ Moser, Planning, s. 62.

⁴¹⁴ Muyoteta, s. 10.

⁴¹⁵ Moser, Planning, s. 62.

⁴¹⁶ Muyoyeta, s. 10.

⁴¹⁷ Moser, Planning, ss. 66, 69.

3.1.1.2.3. Etkinlik Yaklaşımı

Etkinlik Yaklaşımı, 1980 borç krizinden sonra hakim olan üçüncü KK Yaklaşımıdır. Kadınların katkıları ile kalkınma sürecinin daha etkin ve etkili hale getirilmesi temel hedefini taşımıştır.⁴¹⁸ Etkinlik Yaklaşımı, kadınları işçi olarak hedef almış ve Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası'nın Yapısal Uyum Programı olarak bilinen 1980'lerin ekonomik reformlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Amacı, beşerî kaynakların tam kapasite kullanımı ile üretim düzeyini ve ekonomik büyümeyi artırmak olmuştur. Etkinlik Yaklaşımı, hâkim kalkınma akımlarında kadınlara ve toplumsal cinsiyete ilişkin hususların yer alması konusunda başarılı olmuştur. Ancak bu başarı, kalkınmanın kadınlara sağlayabileceği faydalar yerine kadınların kalkınmaya sağlayabileceği katkılar üzerine yoğunlaşan bir yaklaşımdan ortaya çıkmıştır.⁴¹⁹

Etkinlik Yaklaşımı çerçevesinde dünyadaki beşeri kaynakların %50'den fazlasının kadınlardan oluştuğu; dolayısıyla kalkınma çalışmalarının, kadınların katkılarını kabul ederek onları, kalkınma sürecine entegre etmesinin, daha etkin bir büyümeye yol açacağı; genel büyümenin sağlayacağı kazanımların da eşitlik sorunlarını çözeceği varsayılmıştır.⁴²⁰

3.1.1.2.4. Güçlendirme Yaklaşımı

Sıklıkla yapılan Hakkaniyet/Güçlendirme Yaklaşımı kombinasyonundan referansla Güçlendirme Yaklaşımı, yüzeysel olarak Hakkaniyet Yaklaşımı ile eş anlamlı gibi görülebilmektedir. Ancak, Güçlendirme Yaklaşımı, Hakkaniyet Yaklaşımından oldukça farklıdır.⁴²¹ Güçlendirme Yaklaşımı, Üçüncü Dünya ülkesi feministleri tarafından ortaya atılmıştır. Amacı, kadınların kendine olan güvenini artırmak; politikalardaki, yasal, toplumsal, ekonomik ve diğer düzeylerdeki değişimleri kendi lehlerine etkilemek olmuştur. Ana odak noktası, kadınların “üçlü

⁴¹⁸ Moser, Planning, s. 69.

⁴¹⁹ Muyoyeta, s. 10.

⁴²⁰ Geeta Chowdhry, “Engendering Development? Women in Development (WID) in International Development Regimes” **Feminism Postmodernism Development**, (Ed. Marianne H. Marchand ve Jane L. Parpart), Taylor & Francis e-Library, 2003, s. 33.

⁴²¹ Moser, Planning, s. 74.

rolü” olan Güçlendirme Yaklaşımı, kadınların karar alma sürecine katılımına vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda belirlenen ana stratejinin, farkındalığı artırmak ve kadınların toplumsal dönüşümün sağlanmasında aktif katılımcılar olarak yer almalarını sağlamak olduğu ifade edilebilir. Ayrıca organizasyonel beceriler kazandırmak ve öz saygı oluşturmak, yaklaşımın önemli bir unsuru olmuştur.⁴²² Moser tarafından KK Yaklaşımı içinde değerlendirilen Güçlendirme Yaklaşımının esas olarak KK Yaklaşımı olarak ifade edilen diğer perspektiflerden önemli farklılıklar taşıdığı ve daha sonra Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı olarak adlandırıldığı ifade edilebilir.⁴²³

Kapsamlı bir biçimde açıklandığı üzere kadınların kalkımadaki rolünü tamamen ihmal eden Refah Yaklaşımı ve bu yaklaşımın eleştirisinden doğan KK Yaklaşımına bağlı farklı yaklaşımlar; dayandıkları temeller, uygulamada popülerite kazandıkları dönemler, amaçları, tanınan roller ve karşılanması hedeflenen ihtiyaçlar, sorunların tespiti ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi ile müdahale alanlarının belirlenmesinde farklı perspektifler ortaya koymaktadır. Önceki kısımda detaylı biçimde açıklanmış olan sözü edilen yaklaşımların özeti Tablo 1’de gösterilmektedir.

⁴²² Muyoyeta, s. 11.

⁴²³ Gülay Toksöz, **Kalkınmada Kadın Emeği**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2012, s. 62.

Tablo 1: Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımının Gelişimi

	Yaklaşım	Kökenleri	Popüler Olduğu Dönem	Amacı	Karşılanan İhtiyaçlar/Tanımlanmış Roller	Açıklama	Soruna İlişkin Kavramlar	Çözüme İlişkin Kavramlar	Kalkınmaya Yönelik Müdahale Örnekleri
K A L K I N M A D A K A D I N L A R P E R S P E K T İ F İ	Refah	En Eski Yaklaşım'dır: -Artık Sosyal Refah Modeli -Modernizasyon Temelli Kalkınma Modeli	1950-1970'ler en popüler olduğu dönemdir; ancak hala kullanılabilmektedir.	Kalkınma sürecine kadınların daha iyi anneler olarak dâhil edilmesi amacıyla taşınmaktadır. Bu amaç, kadınların kalkınmadaki en önemli rolü olarak görülmektedir.	Yeniden üretici role ilişkin Pratik İhtiyaçların (PI) karşılanması	Yeniden üretici role odaklanarak kadınları kalkınmanın pasif yararlanıcısı olarak görmektedir.	Kadın Yoksulluğu Kadınların Özel İhtiyaçları Korunmasız Grup olarak Kadınlar Kadınların düşük Sosyoekonomik Konumu	Sağlık, Beslenme, Çocuk Bakımı gibi Destek Hizmetlerinin Sağlanması	Doğum ve Sağlık Klinikleri Kurmak, Aşılama yapmak, Sağlık ve Beslenme Eğitimi vermek
	Hakkaniyet	Orijinal KK Yaklaşım'dır: -Modernizasyon Temelli Kalkınma Politikasının Başarısızlığı -Boserup'un Etkisi -BM Kadın On Yılı'nın İlanı	1975-1985: Kadın On Yılı'ndan itibaren ve süresince benimsenmeye çalışılmıştır.	Kalkınma sürecinde kadınlara hakkaniyet sağlama amacı taşınmaktadır. Kadınlar kalkınmanın aktif katılımcıları olarak görülmektedir.	Kadınlara erkekler arasındaki eşitsizliği azaltarak Devletin doğrudan yukarıdan aşağıya müdahalesi ile politik ve ekonomik bağımsızlık vermek suretiyle üçlü role ilişkin Stratejik İhtiyaçların (SI) karşılanması	Kadınların bağımlı/ikincil konumunun erkeklerle olan ilişkileri üzerinden tanımlanması, Üçüncü Dünya Hükümetleri tarafından Batı Feminizmi olarak eleştirilerek tehdit olarak algılanmış ve ilgi görmemiştir.	Eşitsizliğin Yapısı Okullama, İstihdam, Kredi ve Mal-Mülk sahipliği gibi Alanlarda Kadınlara Karşı Ayrımcılık	Kadınlar için Eğitime ve Üretim Faktörlerine Erişimde Fırsat Eşitliği	Fırsat Eşitliğini Desteklemeye Yönelik Pozitif Ayrımcılık, Kadın Eşitliği ve Katılımcılığı Bağlamında Kalkınma Planlamasının Revize Edilmesi
	Yoksulluk Karşısı	İkinci KK Yaklaşım'dır: -Eleştiriler Nedeniyle Hakkaniyet Yaklaşımı'nın Yumuşatılması -Büyüme ve Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı ¹ çerçevesinde Yeniden Dağıtım ile ilişkilidir.	1970'lerden itibaren ve hala sınırlı uygulama alanı bulabilmektedir.	Kadınların üretkenliğini artırmalarını sağlama amacı taşınmaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki ekonomik eşitsizlik, ikincil konuma değil, yoksulluğa ilişkin bir sorun olarak görülür. Kadınlara erkekler arasındaki eşitsizliğin, gelir eşitsizliğinin azaltılması ile ortadan kalkacağını savunmuştur.	Özellikle küçük ölçekli gelir getirici projelerde olmak üzere bir gelir elde etme gibi Üretici role ilişkin PI'nın karşılanması	Düşük gelirli hanelerde yoksulluğun önlenmesi ve dengeli ekonomik büyümenin desteklenmesi için kadınların üretkenliğinin artırılması gereğinden hareketle temelde kadınların üretici rollerine odaklanmaktadır.	Kadınlar; Yeterli Derecede İstihdam Edilmeyen Üretken Olmayan Bağımlı Üretici Beceriler Konusunda Yetersiz	Özgüvenin ve Karşılıklı Bağımlılığın Desteklenmesi Üretici Beceriler Sağlamak; Kadınların Üretici Girişimlerini Desteklemek	Kadınlar için Gelir Yaratıcı Projeler Sabun Yapımı, Mum ve Tütsü Çubuğu Yapımı, Terziklik gibi Faaliyetler
	Etkinlik	Üçüncü ve Hâkim KK Yaklaşım'dır.	1980'ler sonrası, en popüler KK Yaklaşım'dır.	Kalkınmanın daha etkin ve etkili olmasını sağlama amacı taşınmaktadır.	Kadınların üçlü rolüne ve zaman esnekliklerine güvenerek sosyal hizmetlerin azaltılması bağlamında PI'nın karşılanması	Kadınlar tamamen iş kapasiteleri ve çalışma zamanlarını artırma yetileri üzerinden değerlendirilir. Hükümetler için de çok taraflı örgütler için de en popüler yaklaşımdır.	Kalkınma Planlamada Önceden Göz Ardı Edilen Kaynak Olarak Kadınlar Az Gelişmiş Beşeri Sermaye Olarak Kadınlar	Kadınların Gerçek Üretici Rollerini Tespit Etmek; Kadınları Eğitimler ve Gelişmiş Teknoloji Aracılığıyla ile Desteklemek Önceden Göz Ardı Edilen Kaynaklara Yatırım Yapmak	Kadınların Kalkınma Planları ile Bütünleşmesi Kadınların Kalkınması Analayışının Anaakımlaştrılması Kadınlara Yönelik Danışma Hizmetlerinin Genişletilmesi Kadınların Üretim Faktörleri Erişiminin Artırılması için Teknoloji Sağlamak
	Güçlendirme	En Yeni Yaklaşım'dır: -Hakkaniyet Yaklaşımı'nın Başarısızlığı -Üçüncü Dünya Ülkelerindeki Kadınların Örgüt Deneyimleri ve Feminist Yazın	1975'lerden itibaren ortaya çıkması ve 1980'lerde hız kazanmıştır. Hala sınırlı uygulama alanı bulabilmektedir.	Daha fazla kendine güven sağlayarak kadınların güçlendirilmesi amacı taşınmaktadır. Kadınların ikincil konumları, yalnızca erkeklerle değil, sömürgeci ve yeni sömürgeci kalkınma modeli ile de ilgili bir sorundur.	Kadınların üçlü rolü aracılığıyla SI'nın karşılanması; Aşağıdan yukarıya bir yaklaşımla PI üzerinden SI'ye ulaşılması	Ana referans noktası, kadınların "üçlü rolü"dür ve kadınların karar alma sürecine katılımına vurgu yapmaktadır. Ana stratejisi, farkındalığı artırmak ve değişimin sağlanmasında aktif katılımcılar olarak kadınların konumunu sağlamlaştırmaktır.	Tophumsal Cinsiyete Dayalı Eşitsiz Güç İlişkileri Ataeril Direnç	Vicdanlılık Seferberlik Dayanışma Toplu Eylem	Temel Projeler, Kadınlara Yönelik Toplu Eylem Projelerinin Desteklenmesi Demokratikleşme ve Siyasal Eylem ile İlişki Kurmak

Kaynak: Moser, ss. 1807-1816; Singhal, ss. 172, 173.

3.1.1.3. Kalkınma ve Kadınlar Yaklaşımı

KK Yaklaşımına yönelik eleştiriler sonucunda⁴²⁴ 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan Kalkınma ve Kadınlar (KvK) Yaklaşımı⁴²⁵ temel olarak kadınların her zaman kalkınma süreçlerinin önemli aktörleri olduğunu savunmaktadır.⁴²⁶

KvK Yaklaşımı çerçevesinde politikalar, hakkaniyet anlayışını temel alarak tasarlanmıştır. Kadınların kredilere ve istihdama erişimine odaklanan programlar geliştirilmiş; kadınların kalkınmaya eşit katılımına vurgu yapılmıştır. Göreli konumlarına ve sahip oldukları potansiyele yönelik farkındalık yaratmak üzere kadınlar için ek programlar başlatılmıştır. Dolayısıyla KvK Yaklaşımı ile yalnızca kadınların koşullarının kötü durumdan daha iyi duruma doğru değişmesi değil; konumlarının da ikincil olandan erkeklerle eşit olana dönüşmesi gereğine vurgu yapılmıştır.⁴²⁷ Kadınların konumuna ilişkin KK Yaklaşımının sunduğundan çok daha eleştirel bakış açısı sunan KvK Yaklaşımı, esas olarak ataerkillik, farklı üretim biçimleri ile kadınların ikincil konumları ve kadınlara yönelik baskılar arasındaki ilişkiyi detaylıca inceleme konusunda yeterli olamamıştır. Ataerkillik ideolojisinin baskın etkisine ayrıntılı şekilde önem vermediğinden kadınların durumunu, öncelikli olarak uluslararası ve sınıf temelli eşitsizlikler çerçevesinde ele almıştır. Ancak teoride ele alınan sınıf etkisi, pratikte tıpkı toplumsal cinsiyet konusu gibi dikkate alınmayan bir unsur olmuştur.⁴²⁸

KK Yaklaşımı ve KvK Yaklaşımı, kalkınma ve kadın konularına ilişkin soruna kaynaklık eden sınıf, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi konulara temas etmediğinden söz konusu yaklaşımlardan türetilen stratejilerin her zaman başarılı olmadığı ifade edilebilir.⁴²⁹

⁴²⁴ Muyoyeta, s. 6.

⁴²⁵ Rathgeber, s. 490.

⁴²⁶ Muyoyeta, s. 6.

⁴²⁷ Bhadra, s. 97.

⁴²⁸ Rathgeber, s. 493.

⁴²⁹ Zwart, s. 17.

3.1.1.4. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı

KK Yaklaşımına yönelik sosyalist feminist eleştirilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (TCvK) Yaklaşımı, KK Yaklaşımının, kadınları homojen bir grup olarak değerlendirdiği analizini, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilere doğru kaydırarak toplumsal cinsiyet ilişkilerini ön plana çıkarmıştır.⁴³⁰ Üretim ve yeniden üretimin sosyal inşasının, kadınların konumunun temeli olarak tanımlayan sosyalist feministler, farklı toplumlarda hem kadınlara hem de erkeklere atfedilen rollerin geçerliliğini sorgulayarak toplumsal cinsiyet ilişkilerine dikkat çekmişlerdir.⁴³¹

TCvK Yaklaşımı, KK ve KvK Yaklaşımlarının çeşitli yönlerini birleştirmekte; ancak analizine kadınlara ve erkeklere uygun seçenekleri biçimlendiren ekonomik sistemin incelenmesiyle başlamaktadır. TCvK perspektifi üzerine çalışan araştırmacılar, ulusal ekonomilerin ve küresel ekonomik sistemin kapitalist doğasını kabul etmekte; ancak önemli sistemik değişimler gerçekleştirildiğinde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin üstesinden gelineceğini savunmaktadırlar. Yasal, geleneksel ve işgücü piyasalarında var olan sınırlamaların kaldırılması talebini belirtirken sözü edilen sınırlamaların, uzun zamandır var olan toplumsal cinsiyet ideolojilerine ve asimetrik toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayandığı yönündeki farkındalıklarını ortaya koymaktadırlar.⁴³²

TCvK Yaklaşımı; ekonomik, politik, sosyal ve kültürel sistemlerin kadınlar ve erkekler üzerindeki farklı etkilerinin nasıl gerçekleştiğini anlamak üzere kadınlar yerine toplumsal cinsiyeti bir analitik kategori olarak kullanmaktadır. Çünkü toplumsal cinsiyetin, kadınların ve erkeklerin gerçekliklerini şekillendiren ideolojik ve kültürel bir yapı olduğu kabul edilmektedir.⁴³³

TCvK Yaklaşımı, kalkınma politikası ve uygulaması bağlamında erkekler ve kadınlar arasında toplumsal olarak inşa edilmiş temel farklılıklara odaklanarak çözüm noktasında mevcut toplumsal cinsiyet rollerine ve ilişkilerine karşı çıkma gereği üzerinde durmaktadır. KK politikasının kadınların yaşamını değiştirmede ve

⁴³⁰ Brown, s. 62.

⁴³¹ Rathgeber, s. 494.

⁴³² Valentine M. Moghadam, "Feminism and Development", **Gender & History**, Cilt: 10, Sayı: 3, s. 590.

⁴³³ Nagendra, s. 215.

kalkınma gündeminin genişlemesini etkilemede yetersiz kalmasının yarattığı etki, TCvK Yaklaşımını ortaya çıkarmıştır.⁴³⁴ TCvK Yaklaşımı, kadınlara ayrı bir kategori olarak odaklanmada ısrarın, asıl problemi görmezden gelerek kadınların, erkeklere göre ikincil olan konumunu sürdüreceği anlayışına dayanmakta ve kalkınma sürecinde kadınların ikincil konumu ile mücadele edecek önlemler tasarlanırken toplumsal cinsiyet ilişkilerine vurgu yapılmasının önemini ortaya koymaktadır.⁴³⁵

TCvK Yaklaşımına göre; toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kalkınma süreci arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve ideolojileri toplumsal yapının bir parçasıdır. Kamu politikaları ise mevcut toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürebilecek önemli bir araçtır. Bu bağlamda işgücüne katılım düzeyinden başka; kadın sağlığı ve üreme konusundaki hakları, kadın idaresindeki haneler, haneîçi eşitsizlikler, kadına yönelik şiddet, karar alma süreci, ve kolektif eylem gibi hususlar da araştırma konusu yapılmaktadır. TCvK Yaklaşımı, neoliberal kalkınma ve büyüme politikalarının, kadınlara ve yoksullara karşı önyargılı olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda kadınların yaptığı işler, üretici ve yeniden üretici alanları benzersiz biçimde kapsadığı halde kamu politikalarının, bu durumu dikkate almadığı ve neoliberal ekonomi politikalarının kadınların yükünü artırdığı fikri hâkimdir.⁴³⁶

3.1.2. Uluslararası Toplum Düzeyinde Yaşanan Gelişmeler

Kadınların sosyoekonomik yaşamın eşit katılımcı aktörleri olarak varlık göstermesi anlayışı, gerek bir insan hakkı gerekse ekonomik bir gereklilik olarak uluslararası toplumun 1970'lerden itibaren dikkat verdiği bir konu olmuştur. Başta BM ve bağlı kuruluşları olmak üzere; ILO, Dünya Bankası, Avrupa Birliği (AB) gibi çok sayıda küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde varlık gösteren kuruluş kadın sorunlarına, eşitlik ve kalkınmaya katkısı bakımından eşitlik gündemlerine, toplumsal cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma hususlarına yönelik yürüttükleri önemli çalışmalarla çeşitli katkılar sunmaktadırlar.

⁴³⁴ Reeves ve Baden, s. 33.

⁴³⁵ Moser, Planning, s. 3.

⁴³⁶ Moghadam, s. 591.

Çalışmanın bu bölümünde Birleşmiş Milletler, Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği toplumsal cinsiyet eşitliği gündeminin uluslararası düzeyde gelişmesine katkıları bakımından değerlendirilecektir.

3.1.2.1. Birleşmiş Milletler

Kadın sorunları ve toplumsal cinsiyet eşitliği gündemi konusunda öncü rolü üstlenen BM, 1975 yılını Kadın Yılı olarak belirlemiştir. BM tarafından yine 1975 yılında gerçekleştirilen Birinci Dünya Kadın Konferansı'nda 1976-1985 yılları arasındaki 10 yıllık dönem, Kadın On Yılı olarak ilan edilmiş; bu hususta temel unsurlar, eğitim-sağlık-istihdam olarak saptanmıştır. Eşitlik, kalkınma ve barış temalarının söz konusu unsurlara bağlı olarak kullanılması ve bir eylem planı oluşturulması, kadınlara yönelik kalkınma planı geliştirilmesine temel teşkil etmiştir. BM bünyesinde ortaya çıkan söz konusu gelişmeler, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin (CEDAW), BM Genel Kurulu tarafından Aralık 1979'da kabul edilmesine ve 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe girmesine zemin hazırlamıştır.⁴³⁷

Küresel anlamda kadın haklarının gelişmesine önemli katkılar yapan Dünya Kadın Konferanslarının ilki 1975 yılında; ikincisi 1980 yılında; üçüncüsü 1985 yılında ve dördüncüsü 1995 yılında düzenlenmiştir. 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilen 4. Dünya Kadın Konferansı ile Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu isimli iki önemli belge kabul edilmiş; bu kapsamda gözlemler ve hedefler ortaya konulmuştur.⁴³⁸ Küresel ölçekte gerçekleştirilen Konferanslara paralel olarak BM kapsamında ve BM'deki gelişmelerin etkisi ile çok sayıda yasal düzenlemeye imza atılmış; birçok platform kurulmuş; sayısız toplantı ve kampanya gerçekleştirilmiş; sivil toplum hareketlerine ve politika yapıcılara yol gösterecek akademik çalışmalara zemin hazırlanmıştır.

Kuruluşundan itibaren BM'nin temel amacı; dezavantajlı, güçsüz ve kırılgan kimseleri desteklemek ve korumak olmuştur. Sözü edilen olumsuz koşullar; ekonomik yoksunluktan sosyal dışlanmaya, tercihlerin ve hatta özgürlüklerin yetersizliğine varıncaya kadar oldukça çeşitli biçimlerde ortaya çıkmaktadır;

⁴³⁷ Aslanpay Özdemir ve Altay, Plan, s. 123.

⁴³⁸ Aslanpay Özdemir ve Altay, Plan, s. 123.

kıtalardan ülkelere, ülke içindeki bölgelere, topluluklara ve bireylere varıncaya kadar her düzeyde görülmektedir. Dünya Konferansları genel olarak söz konusu eşitsizliklerin önlenmesi konusunda hemfikirliği yansıtmıştır. Her biri özel bir ilgi alanına odaklanan Konferanslarda dünyadaki en yoksul, en güçsüz, en kırılgan kesimlerin statülerinin geliştirilmesi ile çeşitli eşitsizliklerin ortadan kaldırılması küresel bir sorumluluk olarak tanımlanmıştır.⁴³⁹

BM kuruluşundan buyana hayata geçirdiği önlemler, uygulamalar ve politikalar ile ulusal, uluslararası, kurumsal, akademik ve aktivizm düzeylerinde pek çok farklı aktörü etkileyerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ve kadınların kalkınma süreçlerindeki rollerinin tanınması bağlamında önemli gelişmeler yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Benzer biçimde BM, pek çok gelişmeyi ve çağrıyı dikkate alarak kendi bünyesinde yeni kurumları, politikaları, araçları ve aktörleri şekillendirerek harekete geçirmiştir. BM'nin kuruluşundan bu yana etkilediği ve etkilendiği gelişmelerle toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisine dikkate değer biçimde katkı yaptığı ifade edilebilir. Söz konusu gelişmeleri, Tablo 2'den izlemek mümkündür.

⁴³⁹ UN, **The United Nations Development Agenda: Development forAll – Goals, Commitments and Strategies Agreed at the United Nations World Conferences and Summits Since 1990**, Department of Economic ve Social Affairs, New York, 2007, (All), s. 2.

Tablo 2: BM Bünyesinde ve Çevresinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Tarihsel Gelişimi⁴⁴⁰

Tarih	Gelişme
26 Haziran 1945	BM Antlaşması ile Kadın – Erkek Eşitliğinin Kabul Edilmesi
1946	Kadınların İlerlemesi Birimi’nin (DAW) Kurulması
10-24 Ocak 1946	I. BM Genel Kurulu’nun Gerçekleştirilmesi
21 Haziran 1946	BM Kadının Statüsü Komisyonu’nun Kurulması
1970	Ester Boserup tarafından “Woman’s Role in Economic Development” başlıklı Çalışmanın Yapılması
1972	“Wages for Housework” adlı bir Kampanya Başlatılması
19 Haziran- 2 Temmuz 1975	I. Dünya Kadın Konferansı’nın Gerçekleştirilmesi
19 Haziran 1975	19 Haziran 1975 Uluslararası Kadın Platformu’nun Gerçekleştirilmesi
16 Aralık 1976	BM Kadınlar İçin Kalkınma Fonu’nun (UNIFEM) Kurulması
1980	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi’nin (CEDAW) BM Genel Kurulu Tarafından Onaylanması
1980	BM Kadının İlerlemesi için Araştırma ve Eğitim Enstitüsü’nün (UN-INSTRAW) Faaliyete Geçmesi
14-30 Temmuz 1980	Kopenhag Kadın Konferansı’nın Gerçekleştirilmesi
14-30 Temmuz 1980	Kopenhag STK Forumu’nun Gerçekleştirilmesi
3 Eylül 1981	CEDAW’ın Yürürlüğe Girmesi
25 Kasım 1981	Birinci Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması için Uluslararası Mücadele Günü’nün Kabul Edilmesi
1984	Kalkınmada Kadının Rolü İlk Dünya Araştırması’nın Yapılması
10-19 Temmuz 1985	Nairobi STK Forumu’nun Gerçekleştirilmesi
15-26 Temmuz 1985	Nairobi Dünya Kadın Konferansı’nın Gerçekleştirilmesi
1986	Dünya Bankası’nın Kalkınmada Kadınlar Birimini Kurması
1987	Yeni Bir Çağ için Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri (DAWN) Ağı Raporunun Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımlarına İlham Olması
1988	Chandra Monhanty tarafından “Batı’nın Gözü Önünde” Çalışmasının Yapılması
1990	Kalkınma Süreçlerinde Toplumsal Cinsiyet Analizi Çerçevelerinin Kullanılmaya Başlanması
1990	Judith Butler tarafından “Gender Trouble” adlı Çalışmanın Yapılması
1993	Kimberlé Crenshaw tarafından “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics” başlıklı Çalışmanın Yapılması
20 Aralık 1993	Kadınlara Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi’nin Yayımlanması
1995	Raewyn Connell tarafından “Masculinities” adlı Çalışmanın Yapılması
30 Ağustos 1995	Kadın STK’ları Forumu’nun Gerçekleştirilmesi
4-15 Eylül 1995	Pekin Kadın Konferansı’nın Gerçekleştirilmesi
15 Eylül 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu
30 Eylül 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadın ve Yoksulluk” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
5 Ekim 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadınların Eğitim ve Öğretimi” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi

⁴⁴⁰ BM Bünyesinde ve Çevresinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Tarihsel Gelişimine ilişkin detaylı açıklamalara EK kısmında yer verilmiştir.

10 Ekim 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadın ve Sağlık” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
20 Ekim 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadına Yönelik Şiddet” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
30 Ekim 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadın ve Silahlı Çatışma” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
5 Kasım 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadın ve Ekonomi” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
10 Kasım 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “İktidarda ve Karar Almada Kadınlar” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
20 Kasım 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadınların İlerlemesine Yönelik Kurumsal Mekanizmalar” gündeminin Benimsenmesi
30 Kasım 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadınların İnsan Hakları” gündeminin Benimsenmesi
10 Aralık 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadın ve Medya” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
20 Aralık 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kadın ve Çevre” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
30 Aralık 1995	Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu Kapsamında “Kız Çocuklar” başlığının Müdahale Alanı Olarak Belirlenmesi
1996	Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçelemenin BM’nin Önemli Bir Aracı Olarak Kabul Edilmesi
1997	Toplumsal Cinsiyet Konuları ve Kadınların Güçlendirilmesi Özel Danışmanlık Ofisi’nin (OSAGI) Kurulması
1997	The UN Women Watch İnternet Sayfası’nın Faaliyete Geçmesi
1999	ILO’nun Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bürosu’nu Kurması
6 Kasım 1999	CEDAW İhtiyari Protokolü’nün BM Genel Kurulu Tarafından Kabul Edilmesi
3-8 Haziran 2000	Pekin +5’ STK’ların Katılması
5-9 Haziran 2000	Pekin +5 Konferansı’nın Gerçekleştirilmesi
8 Eylül 2000	Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin Kabul Edilmesi
17 Ekim 2000	Dünya Kadın Yürüyüşü’nün Gerçekleştirilmesi
31 Ekim 2000	“Kadınlar, Barış ve Güvenlik” konulu ilk BM Kararının Alınması
28 Şubat-11 Mart 2005	Pekin +10 Konferansı’nın Gerçekleştirilmesi ve Pekin +10’a STK’ların Katılması
20 Haziran 2005	ECOSOC Tarafından Toplumsal Cinsiyet Perspektifini Anaakımlaştırma Çağrısı Yapılması
1 Eylül 2006	Dünya Bankası’nın Toplumsal Cinsiyet Eylem Planı’nı Harekete Geçirmesi
1-12 Mart 2010	Pekin + 15 Konferansı’nın Gerçekleştirilmesi ve Pekin +15’e STK’ların Katılması
2 Temmuz 2010	Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlenmesi Birimi’nin (BM Kadın Birimi Kurulması
1 Şubat 2011	BM Kadın Birimi Eğitim Merkezi’nin Kurulması
1 Nisan 2012	BM Sisteminde Toplumsal Cinsiyeti Anaakımlaştırmak için BM Sistem Geneli Eylem Planı’nın Hayata Geçirilmesi
17 Mayıs 2012	BM Kadın Birimi Sivil Toplum Danışma Grupları Ağı’nın Hayata Geçirilmesi
29 Mayıs 2013	Toplumsal Cinsiyet Uzmanları Ağı’nın Kurulması
9 Mart 2015	Pekin +20 Konferansı’nın Gerçekleştirilmesi
25 Eylül 2015	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve 2030 Gündemi’nin Hayata Geçirilmesi

Kaynak: UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/>, (09.11.2018), (Tool).

3.1.2.2. Uluslararası Çalışma Örgütü

Kurulduğu ilk günden bu yana özellikle çalışma yaşamında ve toplumsal yaşamda ayrımcı uygulamalarla mücadele içinde olan ILO da toplumsal cinsiyet eşitliğine gösterdiği doğrudan ve dolaylı ilgi ve hayata geçirdiği düzenlemeler ile taahhütte bulunan ülkelere çeşitli sorumluluklar yükleyerek ve tavsiyelerde bulunarak kadınların cinsiyetleri sebebiyle çalışma yaşamında ayrımcılığa maruz kalmalarının önüne geçmeye çalışmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nı takiben 1919 yılında kurulan ILO, evrensel ve kalıcı barışın ancak sosyal adalet temelinde gelişebileceği temel fikri üzerinde var olmuştur. Kadın çalışanların hakları da ILO'nun sosyal adalet ve insana yakışır iş⁴⁴¹ koşullarının desteklenmesi anlayışını oluşturan değerlerin, ilkelerin ve amaçların ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Temel ilkelerinden taviz vermeden kadınların ve erkeklerin değişen toplumsal rollerine bağlı olarak yaklaşımını zaman içinde dönüştüren ILO, daha eşit bir çalışma yaşamının inşa edilmesinde evrensel düzeyde öncü bir rol üstlenmektedir. Bu kapsamda ILO'nun üstlendiği misyon şu şekilde ifade edilebilir:⁴⁴²

- Uluslararası çalışma standartları aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek,
- Hükümetler, işçi ve işveren örgütleri bileşenleriyle; kendi yapıları içinde ve kendi süreçlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik ölçülebilir ilerlemenin savunuculuğunu yapmak,
- Dünya çapında teknik işbirliği aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek,
- Konu ile ilgili bilgilerin yönetilmesi, yayılması ve paylaşılması yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek

Uluslararası düzeyde çalışma yaşamında ayrımcılık yapmama anlayışına dayanan ve bu kapsamda da her fırsatta eşitlik vurgusunu ön plana çıkaran ILO,

⁴⁴¹ İnsana Yakışır İş (Decent Work): Üretken ve adil bir ücret getiren, işyerinde güvenli ve ailelere sosyal konuma sağlayan, kişisel gelişim ve toplumla bütünleşme açısından daha iyi fırsatlar sunan, insanların kaygılarını serbestçe dile getirme özgürlüğüne sahip oldukları, örgütlenerek yaşamlarını etkileyen kararların alınmasına katılabilirdikleri, tüm kadınlar ve erkeklerin eşit fırsatlardan yararlanıp eşit muamele gördükleri işlerdir.

⁴⁴² ILO, ABC, s. 3.

kurulduğu ilk günden bu yana kadın çalışanlar ile ilgili düzenlemelere dolaylı ya da doğrudan, yüzeysel ya da derinlemesine yer vermiş; söz konusu düzenlemeler, tarihsel olarak çok sayıda Sözleşme, Tavsiye Kararı ve Deklarasyon ile somut hal almıştır. Çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edilmesine yönelik düzenlemeler, ILO kapsamında tarihsel olarak Tablo 3'teki gibi gelişim göstermiştir.

Tablo 3: ILO Bünyesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Tarihsel Gelişimi

Yıl	Düzenleme
1919	• ILO Anayasası • Anneliğin Korunması Sözleşmesi (No. 3)
1944	• Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Hedefleri ve Amaçları Deklarasyonu (Philadelphia Deklarasyonu)
1948	• Gece Çalışma (Kadın) Sözleşmesi (Değiştirilmiş) (No. 89)
1951	• Eşit Ücret Sözleşmesi (No. 100)
1952	• Anneliğin Korunması Sözleşmesi (Değiştirilmiş) (No. 103) ve Tavsiye Kararı (No. 95)
1958	• Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi (No. 111) ve Tavsiye Kararı (No. 111)
1964	• İstihdam Politikası Sözleşmesi (No. 122) ve Tavsiye Kararı (No. 122)
1974	• Ücretli Eğitim İzni (No. 140)
1975	• Kadın Çalışanlar için Fırsat ve Muamele Eşitliği Deklarasyonu • İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi (No. 142) ve Tavsiye Kararı (No. 150)
1976	• Kadın İşçi Sorunları Özel Danışmanlık Bürosu'nun Kurulması
1977	• Çok Uluslu Şirketler ve Sosyal Politika ile İlgili Üçlü İlkeler Deklarasyonu
1981	• Aile Sorumlulukları Olan İşçiler Sözleşmesi (No. 156) ve Tavsiye Kararı (No. 165)
1982	• -6 küresel temadan biri olarak kadın işçilere yer veren- ILO Orta Dönem Planı (1982-87)
1984	• İstihdam Politikası (Ek Önlemler) Tavsiye Kararı (No. 169)
1985	• Kadınlara ve Erkeklerle İstihdamda Fırsat ve Muamele Eşitliği ile İlgili Uluslararası Çalışma Konferansı 71. Oturum Kararı
1986	• Yönetim Kurulu'nun Kadınlara Özgü Teknik İşbirliği Programlarını Değerlendirmesi ve Kalkınmada Kadınlar Yaklaşımı'nı Önermesi
1987	• Yönetim Kurulu'nun Kadınlara ve Erkeklerle İstihdamda Fırsat ve Muamele Eşitliği Eylem Planı'nı Onaylaması
1988	• Kadın Çıkarlarının Teknik İşbirliği Tasarımına Entegre Edilmesine Yönelik İlkeler
1990	• Gece Çalışma Sözleşmesi (No. 171) ve Tavsiye Kararları (No. 178) • Departmanlar arası İstihdamda Kadınlara Eşitlik Projesi'nin Başlatılması
1991	• ILO'nun Kadın Çalışanlara Yönelik Faaliyetine İlişkin Uluslararası Çalışma Konferansı 78. Oturum Kararı
1994	• Kısmi Zamanlı Çalışma Sözleşmesi (No. 175) ve Tavsiye Kararı (No. 182)
1995	• Toplumsal Cinsiyet Eşitliği için Toplumsal Cinsiyeti Anaakımlaştırma ILO Eylem Planı • Cinsel Taciz Politikalarına ve Prosedürlerine İlişkin Genelge (No. 543)
1996	• Evde Çalışma Sözleşmesi (No. 177) ve Tavsiye Kararı (No. 184)

1997	• “Kadınlar için Daha İyi ve Daha Çok İşler” Teknik İşbirliği Projesi’nin Tanıtılması
1998	• Çalışma Yaşamında Temel İlkeler ve Haklar ILO Bildirgesi • Küçük ve Orta Büyüklü İşletmelerde İstihdam Yaratılmasına İlişkin Tavsiye Kararı (No. 189)
1999	• En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliği Sözleşmesi (No. 182) ve Tavsiye Kararı (No. 190): • Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bürosu’nun Kurulması • Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve ILO Bünyesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Anaakımlaştırılması Genelgesi (No. 564)
2000	• Anneliğin Korunması Sözleşmesi (No. 183) ve Tavsiye Kararı (No. 191)
2001	• ILO’da İlk Katılımcı Toplumsal Cinsiyet Denetimi
2002	• Yönetim Kurulu’nun İlk Katılımcı Toplumsal Cinsiyet Denetimi Raporunu İncelemesi
2004	• Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin, Ücret Eşitliğinin ve Anneliğin Korunmasının Desteklenmesine İlişkin Uluslararası Çalışma Konferansı 92. Oturum Kararı
2005	• Toplumsal Cinsiyetin Teknik İşbirliği Kapsamına Alınmasına Yönelik Yönetim Kurulu Yönergesi
2006	• İstihdam İlişkileri Tavsiye Kararı (No. 198)
2008	• Adil bir Küreselleşme için Sosyal Adalet ILO Deklarasyonu
2009	• Uluslararası Çalışma Konferansı’nda Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İnsana Yakışır İşin Merkezindeki Konu Olarak Kararlaştırılması
2010	• HIV ve AIDS Tavsiye Kararı (No. 200)
2011	• Ev İşçileri Sözleşmesi (No. 189) ve Tavsiye Kararı (No. 201)

Kaynak: ILO, “Women’s Empowerment: 90 Years of ILO Action!”, **Gender Equality at the Heart of Decent Work Campaign (2008-2009) Broşürü**, 16 Nisan 2009, (Action), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@gender/documents/publication/wcms_105088.pdf, (12.11.2018); ILO, **Gender Equality and Decent Work – Selected ILO Conventions and Recommendations that Promote Gender Equality as of 2012**, Bureau for Gender Equality & International Labour Standards Department, Üçüncü Baskı, 2012, s. vi.

ILO’nun toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda görevi, Anayasası’nda ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine 4 önemli Toplantısında güvence altına alınmıştır. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bürosu, toplumsal cinsiyet sorunları hakkında yoğun bir bilgi tabanını yönetmekte; ILO Katılımcı Toplumsal Cinsiyet Denetimi sürecinin idaresini üstlenmekte; bir Toplumsal Cinsiyet Danışma Masası (Gender Helpdesk) çalıştırmakta ve küresel ILO Toplumsal Cinsiyet Ağı’nı (ILO Gender Network) koordine etmektedir. Torino’daki Uluslararası Eğitim Merkezi (ILO Training Centre), toplumsal cinsiyet perspektifinin anaakımlaştırılması konusunda düzenli eğitimler ve kurslar düzenlemektedir.⁴⁴³

ILO’nun çalışma standartları, toplumsal cinsiyet eşitliğini farklı yollarla ele almaktadır. Bazıları *-100 Sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi (1951)*, *183 Sayılı Anneliğin*

⁴⁴³ UN Women Training Centre, Tool.

Korunması Sözleşmesi (2000), 158 Sayılı Hizmet İlişkisine Son Verilmesi Sözleşmesi (1982), 122 Sayılı İstihdam Politikası Sözleşmesi (1964)- spesifik biçimde toplumsal cinsiyet eşitliği, ayrımcılık yapmama, kadınlar, erkekler ifadelerine başvururken; diğerleri -*156 Sayılı Aile Sorumlulukları Olan İşçiler Sözleşmesi (1981), 182 Sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi (1999), 175 Sayılı Kısmi-Zamanlı Çalışanlar Sözleşmesi (1994) ve 177 Sayılı Evde Çalışanlar Sözleşmesi (1996)*- hükümleri çalışma koşulları ile ilgili bir dizi düzenleme içeren; kadınların ve erkeklerin ihtiyaçlarını dikkate alan; ancak açıkça erkeklere ve kadınlara değinmeyen toplumsal cinsiyete duyarlı standartları ifade etmektedir. Ayrımcılığı ve dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini dikkate alan; fakat açık biçimde de toplumsal cinsiyete bağlı ayrımcılığa değinmeyen 111 Sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi (1958) her iki grupta da değerlendirilebilmektedir. Üçüncü grupta yer alan Sözleşmeler, metinleri oldukça nötr olan; fakat istatistiklerin toplanması ve kullanımı gibi yollarla uygulamalarında toplumsal cinsiyet özellikleri taşıyabilecek olan teknik standartları içermektedir. Bunlar; ücretlerin ödenmesi, iş ve meslek kazaları ve yaralanmaları, çalışma saatleri ve sosyal güvenlik gibi alanlardan oluşmaktadır. Bu bakımdan Dünya genelinde çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında ana araçlar olarak tasarlanan ILO Sözleşmesi şunlardır:⁴⁴⁴

- 100 Sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi (Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği Hakkında Sözleşme), 1951: 34. Uluslararası Çalışma Konferansı'nda kabul edilen Sözleşme, kadınların ve erkeklerin yaptıkları eşit değerde işe farklı ücret uygulanamayacağı ve eşit değerde işe eşit ücret ödenmesi temel ilkesinin Sözleşme'ye taraf devletlerce taahhüt edilmesi anlayışına dayanmaktadır.⁴⁴⁵
- 111 Sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi, 1958: ILO, 111 Sayılı Sözleşme kapsamında 'Ayrımcılık'; yani "İrk, renk, cinsiyet, din, siyasal inanç, ulusal veya sosyal menşeye bakılmadan yapılan iş veya meslek edinmede veya edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği yok edici veya bozucu etkisi olan her türlü ayrılık gözetme, ayrı tutma veya üstün tutmayı"

⁴⁴⁴ ILO, ABC, s. 6.

⁴⁴⁵ ILO Ankara, **100 No'lu Eşit Ücret Sözleşmesi**, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377269/lang--tr/index.htm, (12.10.2018), (No100).

ifade etmektedir. İş ve mesleğin gereği olarak yapılan ayrı ya da üstün tutmalar, Sözleşme kapsamında ayrımcılık olarak değerlendirilmemektedir.⁴⁴⁶

- 156 Sayılı Aile Sorumlulukları Olan İşçiler Sözleşmesi (Aile Sorumlulukları Olan Erkek ve Kadın Çalışanlara Fırsat ve Muamele Eşitliği Sözleşmesi), 1981: 156 Sayılı Sözleşme, tüm kadın ve erkek çalışanlara etkin bir fırsat ve muamele eşitliği tesis edilmesinde aile sorumlulukları olan çalışanlar lehine ulusal düzeyde yapılması gereken düzenlemelere yer vermektedir. Sözleşme, bağımlı çocuk bakımı ve açık bir biçimde bakıma ya da desteğe muhtaç diğer aile üyelerine ilişkin sorumlulukların var olduğu durumlarda erkek ya da kadın hiç kimsenin ekonomik aktivitede yer almak konusunda ayrımcılığa maruz bırakılmaması anlayışına dayanmaktadır. Bu türden bir ayrımcılığın oluşmaması ve bireylerin ekonomik faaliyetin içinde yer alma tercihlerinin ve özgürlüklerinin kısıtlanmaması için iş-özel yaşam dengesine yönelik ulusal düzeyde önlemler alınması Sözleşme kapsamındadır.⁴⁴⁷
- 183 Sayılı Anneliğin Korunması Sözleşmesi, 2000: ILO kapsamında Anneliğin korunması hususu, 183 Sayılı Sözleşme öncesi 1919 yılında 3 Sayılı Sözleşme ile ve 1952 yılında 103 Sayılı Sözleşme ile düzenlenmiş; 2000 yılında birtakım revizyonlar ile birlikte 183 Sayılı Anneliğin Korunması Sözleşmesi onaylanmıştır. Bunlarla birlikte 1952 yılında 95 Sayılı ve 2000 yılında 191 Sayılı Tavsiye Kararları kabul edilmiştir. 183 Sayılı Sözleşme kadınların anne olma tercihlerinin çalışma yaşamında bir ayrımcılık nedeni olmamasına yönelik düzenlemeler önermekte ve 191 Sayılı Tavsiye Kararı ile de bu bakımdan izlenecek yol gösterilmektedir.⁴⁴⁸ 183 Sayılı Sözleşme, ilgili ülke yasaları çerçevesinde bir başka düzenleme yoksa doğumdan önce 14 haftadan az olmamak üzere doğum izni ve doğumdan sonra 6 haftalık zorunlu izin ile hastalık ve komplikasyon riski durumlarında ek izin düzenlemesi; nakit ve medikal yardımları, hamileliği ya da doğum izni

⁴⁴⁶ ILO Ankara, **111 No'lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi**, https://www.ilo.org/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377273/lang--tr/index.htm, (12.10.2018), (No111).

⁴⁴⁷ ILO, **C156 - Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156)**, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C156, (12.10.2018), (C156).

⁴⁴⁸ ILO, "Protect the future: Maternity, paternity and work", **Gender Equality at the Heart of Decent Work Campaign (2008-2009) Broşürü**, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_106262.pdf, (12.11.2018), (Future).

sırasında işten çıkarılmaya karşı koruma ile izin sonrası aynı ya da muadili pozisyona aynı ücret karşılığında geri dönmenin güvence altına alınması; iş ile ilgili düzenlemeler ya da ulusal yasalar gerektirmedikçe iş başvurusu sırasında gebelik testi uygulamasının yasaklanması; emzirme izinlerinin düzenlenmesi ve söz konusu izinlerin mesai ücreti kapsamında değerlendirilmesi hususlarını içermektedir.⁴⁴⁹

3.1.2.3. Dünya Bankası

1970'lerin sonlarına doğru Dünya Bankası'nın kalkınmada kadınların rolüne ilişkin farkındalığı artış göstermiştir. Öncelikle yoksulluğun kadınlar arasında orantısız biçimde yaygın olduğu ve kalkınmanın adeta kadınların yanından geçip gittiği gerçeğinin göz ardı edilemeyeceği fikri oluşmuştur. İkinci olarak birçok ülkede çocukların hayata hazırlanması ve geleceğin işgücünün nitelik düzeyi kadınların sorumluluğu olarak kabul edildiğinden annelerin eğitim ve sağlık düzeyinin önemi kavranmıştır. Bu bakımdan kadınların kalkınma yolunun dışında ve kendi potansiyellerinin farkına varma fırsatlarından mahrum kalmaları halinde kaynak kullanımındaki ciddi verimsizliğin devam edeceği fikri kabul görmüştür. Üçüncü olarak hızlı nüfus artışı, doğum oranları ile kadınların eğitimi ve ev dışında istihdamları gibi faktörler arasındaki ilişkilere olan ilginin artmasına neden olmuştur. Son olarak çocukların hayatta kalmaları, kadınların beslenme durumu ile yakından ilişkili kabul edilmiştir. Bu bağlamda 1977 yılına gelindiğinde uluslararası toplumda kadın konularına olan ilginin de etkisiyle Dünya Bankası, projelerinin kadınların konumu üzerinde geçmişte ortaya çıkardığı ve gelecekte ortaya çıkarması muhtemel etkilerini izlemek ve bu konuda tavsiye vermek üzere Kalkınmada Kadınlar (Women in Development) Danışmanlığını kurmuştur.⁴⁵⁰

Dünya Bankası'ndan önce BM bünyesinde sosyal gelişme ve planlama alanında önemli bir rol üstlenmiş olan Gloria Scott, kalkınmada kadınların rolü konusunda ilk Danışman olarak göreve getirilmiş ve 1977-1985 yılları arasında

⁴⁴⁹ ILO, **C183 - Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183)**, [https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C183,\(12.10.2018\),\(C183\).](https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C183,(12.10.2018),(C183).)

⁴⁵⁰ The World Bank, **Recognizing the “Invisible” Woman in Development: The World Bank’s Experience**, Sayı: 9957, Washington, D.C., 1979, (Invisible), ss. iii, 1.

Dünya Bankası Grubu'ndaki Danışma görevini yürütmüştür. Scott'ın bir danışman olarak fonksiyonu; kadınların Banka'nın finanse ettiği faaliyetlerden nasıl etkilendiği ya da Banka'nın finanse ettiği faaliyetlerin kadınları nasıl etkilediği hususunda Banka çalışanlarının ve kredi alan ülkelerin kavrayışını güçlendirmek olmuştur. BM bünyesinde çalışırken olduğu gibi Dünya Bankası bünyesinde de kalkınmada kadınların konumuna ilişkin 2 boyuta odaklanmıştır. Bu kapsamda kadınların katılımcıları ve yararlanıcıları olarak kalkınmaya nasıl katkı sağladıkları ve kalkınmadan nasıl etkilendikleri hususlarına önem vermiştir.⁴⁵¹

1986 yılında Dünya Bankası Kalkınmada Kadınlar (KK) Birimi kurulmuştur. Dünyanın en büyük kalkınma kurumu olarak Dünya Bankası'nın Kalkınmada Kadınlar Birimi'ni yapılandırması, kalkınma alanında toplumsal cinsiyet politikası açısından önemli bir gelişme olmuştur. Birim; yoksulluk azaltma programları tasarlanırken kadın konularının da dikkate alınması tavsiyesi gibi yollarla Banka'nın birçok politikasını etkilemiştir.⁴⁵² 1980'lerden itibaren ülke gündemlerine ve kredi programlarına toplumsal cinsiyet konularını dâhil etmede önemli mesafe kaydeden Dünya Bankası, 1990'ların sonuna gelindiğinde başta eğitim ve sağlık olmak üzere beslenme ve nüfus projeleri gibi alanlara ayırdığı kaynakla küresel düzeyde liderliği üstlenmiştir. Bu süreçte Dünya Bankası 'Ülke Yardım Stratejileri'nde de toplumsal cinsiyet konuları artış göstermiştir.⁴⁵³

Dünya Bankası, 1997 yılında Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Yönetim Ağı'nın parçası olarak TCvK Birimi oluşturulmuştur. TCvK Birimi, ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliği hakkında veri ve araştırma üretmektedir. Birim, dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin çerçevesinin oluşturulmasında çok etkili olmuştur.⁴⁵⁴

2001 yılına gelindiğinde Banka tarafından bir Toplumsal Cinsiyet Stratejisi ortaya konulmuştur. Strateji, Dünya Bankası'nın kalkınma yardımlarına toplumsal cinsiyete duyarlı eylemleri entegre etmenin daha etkin yollarını ortaya çıkarma

⁴⁵¹ Gloria Scott, "Breaking New Ground at the UN and the World Bank", **Developing Power: How Women Transformed International Development**, (Ed. Arvonne S. Fraser ve Irene Tinker), The Feminist Baskısı, 1. Baskı, , New York, 2004, ss. 14, 16, 21.

⁴⁵² UN Women Training Centre, Tool.

⁴⁵³ The World Bank, **Integrating Gender into the World Bank's Work: A Strategy for Action**, 2002, (ASFA), <http://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/strategypaper.pdf>, (18.01.2019), s. xii.

⁴⁵⁴ UN Women Training Centre, Tool.

arzusu ile geliştirilmiştir.⁴⁵⁵ 2001 Stratejisi, Dünya Bankası'nın, kalkınmanın önünde engel teşkil eden toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin üzerine giderek yoksulluğu azaltma, insanların refahını ve kalkınmanın etkinliğini artırma yoluyla ülkelere yardım etme amacını tekrar ortaya koymuştur. 1977-2001 yılları arasında Dünya Bankası, kadınları katılımcılar ve yararlanıcılar olarak tüm projelere değilse de kalkınmanın yararlanıcıları olarak çoğu eyleme dâhil etme çabası ile kadınların kalkınmaya katılımlarının artırılması yaklaşımını benimsemiştir. 1994 yılında yoksulluğu azaltma desteği sağladığı her ülkede sağladığı desteğin bir parçası olarak toplumsal cinsiyet konularının dikkate alınmasını gerektiren bir ülke-düzeyi yaklaşım benimsemiştir. Ülke-düzeyi yaklaşımın açık ve güçlü bir hale gelmesi ise 2001 yılını bulmuş; Banka, toplumsal cinsiyet eşitliğini yoksulluğu azaltmanın bir aracı olarak ortaya koyarak önemli bir değişim yaratmıştır.⁴⁵⁶

2006 yılında Dünya Bankası; "Gender Equality as Smart Economics: A World Bank Group Gender Action Plan" adıyla arazi, işgücü, tarım ve finans piyasası olmak üzere 4 temel piyasaya ve bunlara erişimi kolaylaştırması bakımından da altyapıya odaklanan bir Toplumsal Cinsiyet Eylem Planı başlatmıştır. Söz konusu piyasaların tercih edilmesinin nedeni; bunların, kadınların verimliliğinde ve gelirlerinde hızlı ve sürdürülebilir artışlar yaratabilme potansiyelleridir. Eylem Planı, söz konusu piyasalarda kadınların çalışabilmesini sağlayarak ve bu piyasalarda rekabet edebilirliklerini artırarak Banka'nın kredi sağladığı ilgili ülkelerdeki kadınların ekonomik olarak güçlenmelerini artırmayı hedeflemiştir. 2007-2010 yıllarını kapsayan 4 yıllık bir yol haritası niteliğinde olan Eylem Planı, 2001 Stratejisi'nin yerini almak üzere değil; aksine toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma stratejisinin ekonomik sektörler bazında uygulanmasını geliştirmek için tasarlanmıştır.⁴⁵⁷

Banka'nın 2012 yılı Dünya Kalkınma Raporu, spesifik olarak "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma" konusuna odaklanarak kadınlar ve erkekler arasında

⁴⁵⁵ The World Bank, ASFA, s. ix.

⁴⁵⁶ The World Bank, **An Evaluation of World Bank Support, 2002-08 Gender and Development**, IEG Study Series, Washington, D.C., 2010, (Support), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2551/533190PUB0REPL10Box345607B01PUBLIC1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (22.01.2019), s. 3.

⁴⁵⁷ The World Bank, **Gender Equality as Smart Economics: A World Bank Group Gender Action Plan (Fiscal Years 2007-10)**, 2006, (GAP0710), <https://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/GAPNov2.pdf>, (23.01.2019), ss. 3, 4.

refahın temel boyutlarına ilişkin farklılıkların nedenlerini ekonomi teorisinden yararlanarak kavramaya çalışmıştır. Bu kapsamda kadınlar ve erkekler arasında eğitim, sağlık, ekonomik fırsatlara ve üretken kaynaklara erişim, etkin tercihler yapma ve eyleme geçme becerileri arasındaki farklılıkların kaynağını sorgulamıştır. Söz konusu toplumsal cinsiyet farklarının azaltılmasında ve genel olarak kalkınma kazanımlarının artırılmasında hangi politika müdahaleleri ve geniş toplumsal eylemlerin hayata geçirilmesi gerektiğini incelerken de benzer ekonomik merceği kullanmıştır. Rapor'un ekonomik çıktılarla sınırlı olmadığı; insan refahının 3 önemli boyutu olan insani gelişmeye, ekonomik fırsatlara ve temsiliyete hemen hemen eşit önem verdiği belirtilmelidir. Ancak sorunların kapsamına ilişkin geliştirdiği çerçeve ve toplumsal cinsiyet eşitliği meselesine sunduğu bulgular büyük ölçüde toplumsal cinsiyet hususundaki ekonomi literatürüne dayanmaktadır.⁴⁵⁸

2015 yılı, BM'nin SKH'yi de benimsemesi ile birlikte uluslararası toplumun toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi için dönüm noktası niteliğinde bir yıl olmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliği hedefi, uluslararası düzeyde birçok amaca hizmet etmesi yanında Dünya Bankası Grubu'nun aşırı yoksulluğun sona erdirilmesi ve paylaşılan refahın sürdürülebilir biçimde artırılması amaçlarının da merkezinde yer almaktadır. Bu kapsamda 2015 yılında -Dünya Bankası'nın "Dünya Kalkınma Raporu 2012: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma" başlıklı Raporu'nun kavramsal çerçevesini temel alan- "Toplumsal Cinsiyet Stratejisi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Yoksulluğun Azaltılması ve Kapsayıcı Büyüme (2016-2023)" başlıklı strateji hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede Dünya Bankası Grubu'nun Toplumsal Cinsiyet Stratejisi 4 amaca odaklanmaktadır.⁴⁵⁹

1. Sağlık, Eğitim ve Sosyal Koruma Yoluyla Kadınların İnsani Gelişimini Destekleme
2. Daha Çok ve Daha İyi İşler için Kadınların Karşılaştıkları Kısıtlamaları Ortadan Kaldırma

⁴⁵⁸ The World Bank, R2012, s. 6.

⁴⁵⁹ The World Bank, **World Bank Group Gender Strategy (FY16-23): Gender Equality, Poverty Reduction, and Inclusive Growth**, Washington, D.C., World Bank Group, 2015, (FY1623), <http://documents.worldbank.org/curated/en/820851467992505410/World-Bank-Group-gender-strategy-FY16-23-gender-equality-poverty-reduction-and-inclusive-growth>, (15.01.2019), ss. 7-9.

3. Kadınların Üretken Varlıkların Mülkiyetine ve Kontrolüne Sahip Olmaları Önündeki Engelleri Ortadan Kaldırma
4. Kadınların Söz Hakkını ve Temsilîyetini Artırarak Erkekleri Sürece Angaje Etme

3.1.2.4. Avrupa Birliği

AB’de kadın-erkek eşitliğinin kökeni, 1957 tarihli Roma Antlaşması’na dayanmaktadır. Söz konusu eşitlik anlayışı, henüz Avrupa Topluluğu’nun AB’ye dönüşmediği dönemde çalışma yaşamında ve ücret eşitliği ile sınırlı olsa da önemli bir başlangıç noktasıdır. Topluluk düzeyinde kadınlar ve erkekler arasında gerçek anlamda eşitliğin tesis edilmesi konusunda mesafe kat edilmeye ise 1970’li yıllarda başlandığı söylenebilir. Eşit muamele talebi, bireyin eşitlik hakkının ön plana çıktığı söz konusu döneme damgasını vurmuştur.⁴⁶⁰ 1992 yılında Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği adını almıştır. 1990’lı yıllardan itibaren Birlik düzeyinde kadın-erkek eşitliği gündeminin önemi artmıştır. Politikaların tasarlanması, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi aşamalarının tümünde toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması yaklaşımı, AB tarafından 1996 yılında benimsemiştir. 1997 yılında Amsterdam Antlaşması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesinin önemini kabul etmiş ve toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma taahhüdünü resmileştirmiştir.⁴⁶¹

23-24 Mart 2000 tarihinde Lizbon’da özel bir oturumda bir araya gelen AB Zirvesi, AB’nin gelecek 10 yılı için yeni bir stratejik amaç benimsemiştir. Lizbon Stratejisi olarak bilinen eylem planında 2010 yılına kadar “daha çok, daha iyi işler ve daha büyük bir toplumsal uzlaşma ile sürdürülebilir ekonomik büyüme yaratabilen; dünyanın en rekabetçi ve dinamik bilgi temelli ekonomisi haline gelmek” genel amacı kabul edilerek bu kapsamda o dönemde ortalama %51 olan kadın istihdam oranının, 2010 yılına kadar %60’ı geçmesi amaçlanmıştır.⁴⁶²

⁴⁶⁰ The European Commission, **Equal Guide on Gender Mainstreaming**, Employment & Social Affairs, 2005, (Guide), s. 12.

⁴⁶¹ The European Commission, Guide, s. 12.

⁴⁶² The European Council, **Lisbon European Council – Presidency Conclusions**, 23-24 Mart 2000, (Lisbon), https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm, (15.11.2018).

2000 yılında AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği gündemini kapsam bakımından genişleten önemli bir adım atılarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Çerçeve Stratejisi 2001-2005 (Community Framework Strategy for Gender Equality 2001-2005) kabul edilmiştir. Eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek amacı ile birliğin tüm faaliyetlerinde toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma anlayışının hâkim kılınması kapsamında her biri farklı operasyonel amaç taşıyan birbiri ile ilişkili 5 eylem alanına ilişkin çerçeve strateji benimsenmiştir. Bahse konu alanlar şu şekilde sıralanmaktadır:⁴⁶³

- Ekonomik yaşamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi,
- Karar almada ve temsilde eşit katılımın teşvik edilmesi,
- Sosyal haklara erişimde ve sosyal haklardan tam yararlanmada eşitliğin teşvik edilmesi,
- Sivil yaşamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi,
- Toplumsal cinsiyet rolleri ile kalıpyargılarının dönüşümünün teşvik edilmesi

2002 yılında Avrupa Birliği Zirvesi, Barselona toplantısını gerçekleştirmiştir. Lüksemburg süreci ile başlayan AB istihdam stratejisinin güçlendirilmesi anlayışı ile Barselona Zirvesi'nde benimsenen hedeflerden biri olarak üye devletler, kadınların işgücüne katılımı önündeki engelleri ortadan kaldırmalı; ülkede çocuk bakım hizmetlerine olan talep ve ulusal hükümlerle uyumlu olarak 2010 yılına kadar 3 yaşından büyük çocukların en azından %90'ı ile 3 yaşın altındaki çocukların en azından %33'üne çocuk bakım hizmeti sağlamalıdır.⁴⁶⁴

2006 yılında Konsey, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Avrupa Paketi'nı benimsemiştir. Pakt ile kadınların işgücü piyasasında yararlanılmayan potansiyelini kullanmanın önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda kadınların ekonomik ve politik yaşamda güçlendirilmesinin desteklenmesi, toplumsal cinsiyet uçurumlarının kapatılması için adımlar atılması, toplumsal cinsiyet kalıpyargıları ile mücadele edilmesi ve gerek kadınlar gerekse erkekler için daha iyi iş-özel yaşam dengesinin

⁴⁶³ The European Commission, **Towards a Community Framework Strategy on Gender Equality (2001-2005)**, 2000, (Framework), COM(2000) 335, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:c10932&from=EN>, (15.11.2018).

⁴⁶⁴ The European Council, **Barcelona European Council – Presidency Conclusions**, 15-16 Mart 2002, (Barcelona), SN 100/1/02 REV 1, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/71025.pdf, (15.11.2018).

teşvik edilmesi gibi önlemlerin hayata geçirilmesi gündeme gelmiştir. Pakt'ın, Avrupa 2020 ve Kadınlar ve Erkekler Arasında Eşitlik Stratejisi 2010-2015 ile bağlantısını güçlendirmek için bir revizyona gidilmiş ve Mart 2011'de yeni bir Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Avrupa Paktı (2011-2020) benimsenmiştir. Bu kapsamda Birlik ve üye ülkeler düzeyinde temel amaçlar ortaya konularak alınması gereken önlemler belirlenmiştir. İşgücü piyasasında toplumsal cinsiyet uçurumlarının kapatılması ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıklarla mücadele edilmesi; gerek kadınlar ve gerekse erkekler için daha iyi iş-özel yaşam dengesinin desteklenmesi; kadınlara yönelen şiddetin her türü ile mücadele edilmesi temel önlem başlıkları altında bir dizi alt önlem sıralanmıştır.⁴⁶⁵

2006 yılında Avrupa Komisyonu tarafından toplumsal cinsiyet eşitliği gündemini destekleyen Kadın-Erkek Eşitliği için Yol Haritası (2006-2010) başlıklı eylem planı kabul edilmiştir. 2001-2005 Eşitlik Stratejisi'ne ve onun birikimine dayanan; aynı zamanda gerekli iyileştirmeleri vurgulayan Yol Haritası, 6 öncelik alanı ve her alan için uygulamayı kolaylaştıracak temel hedefleri ve eylemleri ortaya koymuştur. Söz konusu öncelik alanları, Yol Haritası'nda şu şekilde sıralanmaktadır:⁴⁶⁶

- Kadınlar ve erkekler için eşit ekonomik bağımsızlık,
- Özel ve profesyonel yaşam uyumu,
- Karar almada eşit temsil,
- Toplumsal cinsiyet temelli şiddetin tüm biçimlerinin yok edilmesi,
- Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının ortadan kaldırılması,
- Üçüncü dünya ülkelerinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi,

1990'ların sonlarından itibaren Birlik düzeyinde bir toplumsal cinsiyet eşitliği enstitüsü kurulması ihtiyacı dillendirilmeye başlanmış ve 2000'li yılların başında bu çağrılar artış göstermiştir. Bir toplumsal cinsiyet eşitliği enstitüsü kurulması, 2006

⁴⁶⁵ The Council of the European Union, **Council Conclusions of 7 March 2011 on European Pact for Gender Equality (2011-2020)**, Official Journal of the European Union, C155/10, 25.5.2011, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52011XG0525%2801%29#document1>, (15.11.2018).

⁴⁶⁶ The European Commission, **Roadmap for Equality between Women and Men (2006-2010)**, 2006, (Roadmap), COM(2006)92, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:c10404&from=EN>, (15.11.2018).

yılının sonunda yasal zemine kavuşturularak 2007 yılında Avrupa Toplumsal Cinsiyet Enstitüsü (European Institute for Gender Equality) adıyla kurulmuştur.⁴⁶⁷

Lizbon Stratejisi'nin sona erdiği 2010 yılında birçok hedefin beklenen düzeyde gerçekleşmediği görülmüş; dönemin istikrarlı olmayan ekonomik koşulları da dikkate alınarak Avrupa 2020 Stratejisi benimsenmiştir. Avrupa 2020 Stratejisi; (i) Akıllı Büyüme, (ii) Sürdürülebilir Büyüme, (iii) Kapsayıcı Büyüme olmak üzere 3 temel sacayağı üzerinde yükselmektedir. Özellikle Kapsayıcı Büyüme alanında işgücüne yeni ve çağa uygun beceriler kazandırmak bağlamında üye ülkelerde iş-özel yaşam dengesi ile toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik edici uygulamaların artırılması ve yoksullukla mücadele kapsamında dışlanmaya maruz kalma ihtimali yüksek olan bir kesim olarak kadınlara yönelik önlemlerin hayata geçirilmesi öngörülmüştür.⁴⁶⁸ Ayrıca söz konusu öncelik alanları kapsamında ortaya koyduğu hedeflerin önemli bir kısmının, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi suretiyle uyarılması mümkündür. 20-64 yaş arası nüfusun istihdam oranının artırılması, okulu erken bırakanların oranının düşürülmesi ve yükseköğrenim mezunlarının oranının artırılması ile yoksulluk sınırı altında yaşayanların sayısının azaltılması hedeflerine - istihdamda, eğitime erişimde ve sosyal dışlanma alanlarında kadınların ve kız çocukların göreceli durumları düşünüldüğünde- toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları ile ulaşılmasının mümkün olduğu söylenebilir.

2006-2010 Yol Haritası'nın değerlendirilmesine de dayanarak Avrupa Komisyonu, Kadınlar ve Erkekler Arasında Eşitlik Stratejisi 2010-2015 ile 5 kilit alan ile toplumsal cinsiyet rolleri, mevzuat, yönetim ve toplumsal cinsiyet eşitliği araçlarını içeren yatay konulara öncelik vermiştir.⁴⁶⁹

- Eşit ekonomik bağımsızlık
- Eşit değerde işe eşit ücret
- Karar almada eşitlik

⁴⁶⁷ The European Parliament and The Council, **Regulation (EC) No 1922/2006 of the European Parliament and of the Council of 20 December 2006 on establishing a European Institute for Gender Equality**, Official Journal of the European Union, L 403/9, 30.12.2006, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1922&from=EN>, (15.11.2018).

⁴⁶⁸ The European Commission, **Europe 2020 – A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth**, COM (2010) 2020, Brüksel, 2010, (EC2020), <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>, (15.11.2018).

⁴⁶⁹ The European Commission, **Strategy for Equality Between Women and Men 2010-2015**, the European Union Yayınları, Belçika, 2011, (Strategy).

- İtibar, doğruluk ve cinsiyete dayalı şiddetin sona erdirilmesi
- Dış Eylemlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

2015 yılında Komisyon tarafından 2010-2015 Eşitlik Stratejisi'nde ortaya konulan yaklaşım ile uyumlu olarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Stratejik Katılım Belgesi 2016-2019 yayınlanmış ve toplumsal cinsiyet eşitliği hedefleri yinelenmiştir:⁴⁷⁰

- Kadınların işgücüne katılımının artırılması ile kadınlar ve erkekler için eşit ekonomik bağımsızlık
- Ücret, gelir ve emeklilik bağlamında toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler azaltılarak kadın yoksulluğu ile mücadele edilmesi
- Karar almada kadın-erkek eşitliğinin desteklenmesi
- Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetle mücadele edilmesi ile şiddet mağdurlarının korunması ve desteklenmesi
- Tüm dünyada toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadın haklarının desteklenmesi

Avrupa Birliği, sosyoekonomik konularla ilgili temel yaklaşımını çıkardığı direktifler ile üye ülkelerin politikalarına yön vermede kullanmaktadır. AB içinde kadınlar ve erkekler arasında eşitliğin desteklenmesine yönelik yukarıda sözü edilen gelişmelere ek olarak bu amaca hizmet eden başlıca direktifler, Tablo 4'te sıralanmaktadır.

⁴⁷⁰ The European Commission, **Strategic Engagement for Gender Equality 2016-2019**, the European Union Yayınları, 2016, (EC1619), Lüksemburg, s. 9.

Tablo 4: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlama Amacına Yönelik AB Direktifleri⁴⁷¹

Yıl	Düzenleme
1975	• 75/117/EEC Sayılı Direktif – Eşit Değerde İşe Eşit Ücret
1976	• 76/207/EEC Sayılı Direktif – İşe Başvuruda, Mesleki Eğitim, Terfi ve Çalışma Koşullarında Kadınlara ve Erkeklerle Eşit Muamele 2002 yılında ikinci direktifin hukuki zemini güçlendirilmiş ve kapsamı cinsel tacize karşı yasal bir yaptırımını da içine alacak biçimde genişletilmiştir. (2002/73/EEC Sayılı Direktif)
1978	• 79/7/EEC Sayılı Direktif – Sosyal Güvenlik Alanında Kadınlara ve Erkeklerle Eşit Muamele İlkesinin Kademeli Olarak Yürürlüğe Konulması
1986	• 86/378/EEC Sayılı Direktif – Mesleki Sosyal Güvenlik Programlarında Kadınlara ve Erkeklerle Eşit Muamele 1996 yılında söz konusu direktif gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiştir. (96/97/EC Sayılı Direktif) • 86/613/EEC Sayılı Direktif – Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar ve Erkekler ile Onlarla Birlikte Çalışan Eşlerine Eşit Muamele
1992	• 92/85/EEC Sayılı Direktif – Hamile, Yeni Doğum Yapmış ve Emziren Kadın Çalışanların İşte Sağlık ve Güvenlik Koşullarının İyileştirilmesi
1996	• 96/34/EC Sayılı Direktif – Ebeveyn İzni 96/34/EC Sayılı Direktif ilga edilmiş ve yeni bir Direktif ile değiştirilmiştir. (2010/18/EU Sayılı Direktif)
1997	• 97/80/EC Sayılı Direktif – Cinsiyet Ayrımcılığı Temelli Davalarda İspat Yükümlülüğü
2000	• 2000/78/EC Sayılı Direktif – İstihdam ve İş Alanında Eşit Muamele için Genel Bir Çerçeve Oluşturulmasına İlişkin Direktif
2004	• 2004/113/EC Sayılı Direktif – Mal ve Hizmetlere Erişimde Kadınlara ve Erkeklerle Eşit Muamele Edilmesi Prensibinin Uygulanmasına İlişkin Direktif
2006	• 2006/54/EC Sayılı Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi Direktifi – İstihdam ve Meslek Konularında Kadın ve Erkekler için Eşit Fırsatlar ve Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin Direktif 75/117/EEC, 76/207/EEC, 86/378/EEC ve 97/80/EC sayılı Direktifleri birleştiren Direktif

⁴⁷¹ The European Commission, Guide, s. 12; The Council of the European Union, **Council Directive 2010/18/EU of 8 March 2010**, Official Journal of the European Union, 18.03.2010, (1018EU), <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:068:0013:0020:EN:PDF>, (18.12.2018); The Council of the European Union, **Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000**, Official Journal L 303, 02.12.2000, (78EC), <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>, (18.12.2018); The Council of the European Union, **Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004**, Official Journal of the European Union, 21.12.2004, (113EC), <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:373:0037:0043:en:PDF>, (18.12.2018); The European Parliament and the Council of the European Union, **Directive 2006/54/EC of the European Parliament and the Council of the European Union of 5 July 2006**, Official Journal of the European Union, 26.07.2006, (54EC), <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:204:0023:0036:en:PDF>, (18.12.2018) kaynaklarından derlenmiştir.

3.2. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA GÜNDEMİNDE DEVLETİN ROLÜ

Toplumda yaşayan kesimler arasında belirli bir denge düzeyinin sağlanmasında devletin önemli bir rolü bulunmaktadır. Çünkü piyasa; kaynakların, faydaların ve maliyetlerin dağıtılmasında her zaman adil bir çözüm üretememektedir. Bu gibi durumlarda devlet, çeşitli kamu politikası araçlarıyla piyasanın çözüm üretmek konusunda başarısız olduğu alanlara müdahale etmekte; böylelikle yaratılan refah kazanımlarının toplumsal kesimler arasında daha adil dağıtılmasını sağlayarak toplumda huzur ve uzlaşma ortamının tesis edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Kalkınma sürecinde toplumsal cinsiyete ilişkin eşitlikçi bir yaklaşım benimsenmesi, refahın toplumsallaşması hususu ile yakından ilişkilidir. Kalkınma ile sağlanan ekonomik ve ekonomi dışı yüksek refah getirilerinin, toplumsal kesimler arasında adil ve eşit dağılımını sağlamak hükümetlerin önemli görevlerindendir. Bu kapsamda özellikle başta ekonomik ve sosyal barış olmak üzere her türlü hak ve özgürlük tanımının toplumda hiçbir ayırım gözetilmeksizin sunulması gerekmektedir.⁴⁷²

Kalkınmanın altın çağı –1950-1970’ler– daha gelişmiş hayat standartları ve yaşam koşulları yaratabilecek olan kalkınma politikalarının ve stratejilerinin hayata geçirilmesinde devletin merkezi belirleyici bir rol oynaması gerektiği inancını teşvik etmiştir.⁴⁷³ Kalkınma sürecinde devletin öncü rol üstlendiği 1950-1970 yılları arası dönemde gerek kalkınma paradigmaları gerekse kamu politikaları kadınlara özel olarak vurgu yapmamış; kadınları pasif bir konumda değerlendirmiştir. 1970’li yıllara gelindiğinde özellikle azgelişmiş bölgelerde kadınların koşullarının iyileşmediği ve kadınlar arasında yoksulluğun yaygın bir sorun haline dönüştüğü gözle görülür hale gelmiş ve 1970’li yıllara kadar süren refah yönlü politikalar önemli ölçüde sorgulanmaya başlamıştır. 1970’li yıllardan itibaren kadınların sosyoekonomik konumu ve kalkınma sürecine dâhil edilmelerine ilişkin çok çeşitli çabalar ortaya çıkmıştır. Ancak ulusal ve uluslararası düzeyde gerek akademik ve gerekse toplumsal hareketler bağlamında ortaya çıkan çabalar, ulusal politika üretme sürecinde benzer etkiyi ortaya çıkaramamıştır. Bu durum, bir ölçüde refah yönlü

⁴⁷² Aslanpay Özdemir ve Altay, Plan, s.116.

⁴⁷³ Reddock, s. 29.

politikaların uygulandığı dönemin aksine 1980’li yıllardan itibaren devletin ekonomik bir aktör olarak pasif hale gelmesi ile ilişkilidir.

1980’lerden bu yana makro düzeydeki politikalar; devletin sınırlı rolü ile kısıtlı maliye, para ve kur politikası araçları ve mali disiplin, enflasyon hedeflemesi ve piyasaların serbestleştirilmesi gibi amaçlarla karakterize olmuştur.⁴⁷⁴ Ticari ve finansal serbestleşme, daha fazla doğrudan ve spekülâtif sermayeyi ülkeye çekme isteği doğurmuş; bu anlamda yabancı sermaye önündeki engellerin ortadan kaldırılması önemli bir hedef haline gelmiştir. Tıpkı yabancı sermaye gibi yerli sermayeyi teşvik etme amacı da önemli bir gündeme dönüşmüştür. Vergi gelirlerinin azalması, mevcut vergi yükünün kırılgan kesimler aleyhine artış göstermesi ve bütçe açığının asgari düzeye çekilmesi yönlü politikalar, harcamaların finansmanı sorununu doğurmuştur. Kamu harcamalarının ve özellikle de sosyal korumaya yönelik harcamaların azalması toplumda korunması gereken kesimlerin yükünü daha da artırmıştır. Özellikle kadınlar ve çocuklar gibi yoksulluk ve yoksunluk koşullarına açık kesimler, serbestleşmeye dayalı dışa açılma sürecinden olumsuz etkilenmiştir. Devlet müdahalesinin mümkün olduğunca asgari düzeye indirilmesi ve serbest piyasa temelli önlemlerin hayata geçirilmesini içeren makroekonomik çerçeve, toplumu oluşturan tüm kesimler açısından kapsayıcı olamamıştır. Bu süreçte ekonomik büyüme ve kalkınmaya hak temelli bir yaklaşımın dâhil edildiği, insanı merkeze alan kamu politikaları bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 1990’lı yılların ortalarında gelişen kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma çağrıları 2000’li yıllardan itibaren artarak devam etmiştir.

1980’li yıllardan bu yana yaşanan söz konusu gelişmeler, sürdürülebilirlik hedeflerine dikkat çeken, daha fazla eşitliği teşvik eden bir kalkınma stratejisinin olanaklı hale gelmesinde devletin kilit bir rol oynadığına dikkat çekmiştir.⁴⁷⁵ Dolayısıyla ekonomik faaliyetlerin örgütlenmesi sürecinin, günümüzde de serbest piyasaya dayalı olduğu; ancak daha adil, daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir kalkınma düzeyi için kamu politikasını yönlendiren devletin ihtiyaç duyulan alanlarda ekonomiye müdahale etmesinin gereklilik olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.

⁴⁷⁴ Stephanie Seguino, **Financing for Gender Equality in the Context of Sustainable Development Goals**, UN Women, 2016, (Goals), s. 4.

⁴⁷⁵ Seguino, Goals, s. 4.

3.2.1. Devlet Müdahalesinin Gerekçeleri

Gerek ekonomik gerekse insani unsurlar açısından önemli bir koşul olan toplumsal cinsiyet eşitliği, bir ekonomide beşeri sermaye potansiyelinin yeterince ortaya çıkarılması ve kullanılması noktasında önem arz etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edildiği ve kadınların da sosyoekonomik ve politik hayata katılımda tıpkı erkekler gibi eşit fırsatlara sahip olduğu bir ortamda refah düzeyinin yükseltilmesi mümkün hale gelebilecektir. Refahın yaratılmasında gerek kadınların ve gerekse erkeklerin aktif aktörler olması, refah kazanımlarının dağılımında görece daha adil sonuçlar doğurabilecektir. Ancak piyasanın, tüm kesimler açısından adil ve etkin sonuçlar ortaya çıkarması her zaman mümkün olmamaktadır. Piyasanın başarısız olduğu durumlarda devlet müdahalesi, bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Beşeri sermaye potansiyelinin ortaya çıkarılmasında ve beşeri sermayeye nitelik kazandırılmasında eğitim ve sağlık gibi yarı kamusal mal özelliği gösteren hizmetlerin önemi büyüktür. Esas olarak söz konusu hizmetler, fiyatlanabilir ve pazarlanabilir hizmetler olduğundan piyasa tarafından üretilmeleri mümkündür. Yarı kamusal özelliği gösteren hizmetlerin piyasa tarafından sunulması mümkün olduğu halde kamu kesimi tarafından da üretilmesinin gerekçesi ise üretimlerinde birtakım dış fayda ve kayıplar ortaya çıkmasıdır. Ekonomik faaliyetin, faaliyete doğrudan dâhil olmayan bir bireye ya da topluluğa birtakım etkiler yayması durumunda piyasa fiyatları, mal ya da hizmetin üretim ya da tüketimindeki tüm faydaları ve maliyetleri yansıtmamaktadır.⁴⁷⁶

Bir faaliyetin neden olduğu özel maliyetler ya da faydalar, sosyal maliyetler ya da faydalar ile aynı olmadığında dışsallık meydana gelmektedir. Piyasada oluşan fiyatlar ya da teşvikler bireyler açısından iyi işliyor olsa da bu durum, bireysel faaliyetlerin artı sosyal değeri ya da sosyal maliyeti için geçerli olmayabilir. Bu bakımdan piyasalar, pozitif dışsallık yaratan faaliyetleri eksik üretme eğiliminde olacaktır. Çünkü faaliyetin sosyal faydası, faaliyette bulunan bireyin, bireysel

⁴⁷⁶ Asuman Altay, **Kamu Maliyesi: Teorisi, Gelişimi, Kapsamı**, Seçkin Yayıncılık, Güncellenmiş Beşinci Baskı, Ankara, 2019, s. 46, 58-61.

faidasından fazladır. Tam tersi nedenden dolayı negatif dışsallık yaratan faaliyetler için piyasada aşırı üretim sorunu oluşacaktır.⁴⁷⁷

Özellikle eğitim, bireye sağladığı faydalara ek olarak toplum açısından büyük ölçüde pozitif dışsallıklar yaratan bir alandır. Eğitimin söz konusu toplumsal faydası, eğitim konusunda devlet müdahalesinin önemli bir gerekçesini oluşturmaktadır. Devlet, piyasadaki eksik üretimi sübvansiyonla ya da doğrudan kamusal üretimle telafi etmektedir.⁴⁷⁸ Benzer biçimde hane içi kaynakların dağılımında ikincil kabul edilen kadınlar, hastalık riskine karşı daha açıktırlar ve hane içinde hasta olan aile fertlerinin bakım işi de genel olarak kadınlar tarafından üstlenilmektedir. Bu bakımdan sağlığa erişim, önleyici ve tedavi edici sağlık hizmetleri, anne-çocuk ve gebe sağlığı gibi alanlara yönelik devlet müdahalesi gelecek nesiller açısından da olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Hane içinde yaşlılar, engelli bireyler ya da küçük çocuklar gibi bakıma muhtaç kişilerin bakım sorumluluğu büyük ölçüde kadınların işi olarak değerlendirilmektedir. Kamu kesimi, erdemli mal ve hizmet üreterek hane içindeki bireylerin sağlıklı ve iyi oluşuna katkı sağlayabilir ve böylelikle kadınların zaman ve bakım yükünü azaltarak üretkenliklerini artırabilir.

Özel kesim üretimi ile birlikte erdemli malların üretilmesinde kamu müdahalesinin gerekçesi, eksik tüketim sorunudur. Bireyler tarafından bilgi eksikliğinden ya da gelir yetersizliğinden gerektiği gibi tüketilemeyen erdemli mal ve hizmetler, devlet tarafından sunulmakta ya da talebi devlet tarafından finanse edilmektedir.⁴⁷⁹ Sağlıklı gıdalar, sağlıklı barınma, kültürel ürünler gibi mal ve hizmetler bireyler tarafından faydası anlaşılamayan; ancak toplumsal faydasının yüksek olacağı düşünülen erdemli mal ve hizmetler kapsamında sayılabilir. Bunlarla birlikte bakıma muhtaç kişilere yönelik çeşitli yardımlar, engelliler ile şiddet mağduru kadın ve çocuklara yönelik mal ve hizmetler bu kapsamda değerlendirilebilir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Elissa Braunstein, “Gender Equality and Economic Growth”, **Fe Dergi**, Cilt: 3, Sayı 2, 2011, ss. 58, 59.

⁴⁷⁸ Charles Wolf Jr., “Market and Non-Market Failures: Comparison and Assessment”, **Journal of Public Policy**, Cilt: 7, Sayı: 1, 1987, s. 47.

⁴⁷⁹ Hülya Kirmanoğlu, **Kamu Ekonomisi Analizi**, Beta Yayıncılık, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2013, s. 124.

⁴⁸⁰ Altay, s. 44.

HIV/AIDS gibi bulaşıcı hastalıklar bakımından kadınlar riske daha açık oldukları gibi hane içinde hastalığın neden olduğu bakım yükünü de çoğunlukla kadınlar üstlenmektedirler.⁴⁸¹ Bu bakımdan HIV/AIDS gibi sınırları aşan etkileri bakımından küresel kamu malı özelliği gösteren salgın hastalıkların⁴⁸² önlenmesinde gerek ulusal düzeyde kamu müdahalesine gerekse uluslararası çözümlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Beşeri sermayeyi geliştirmeye yönelik yatırımlar, genel ekonomik üretkenlik için pozitif yayılma etkisi olan kamu malı niteliği taşımaktadır. Sosyal karakterli harcamaların kamu malı niteliği, bireyin kendisi kadar toplumun geniş kesimlerine yayılan faydalar dolayısıyla karşılığında ortaya çıkardığı pozitif dışsallıklardan kaynaklanmaktadır. Eğer beşeri sermayenin üretkenliği, daha yüksek gelirlere dönüştürülebilirse bu tür yatırımlar, gelecek kuşaklara gelir akışı olmasını kolaylaştırmaktadır.⁴⁸³ Gelir ve eğitim düzeyi yüksek kadınlar, daha iyi ebeveynler olarak gelecek kuşakların daha nitelikli biçimde yetişmesine katkı sağlayabilecektir.⁴⁸⁴

3.2.2. Devletin Değişen Rolü ve Kamu Politikalarının Dönüşümü

İki Dünya Savaşı arasında meydana gelen 1929 Büyük Buhranı, Klasik İktisat öğretisinin asli fonksiyonlarıyla sınırlı devlet varsayımına olan inancı derinden sarsmıştır. Bu süreçte talep yönlü Keynesyen politikalar önem kazanmıştır. Devletin mali araçlarıyla sosyoekonomik sorunlara yoğun biçimde müdahale etmesini içeren Keynesyen İktisat politikaları 1970'li yıllara kadar yaygın biçimde uygulanmıştır. Sözü edilen politikalar çerçevesinde ulusal sermaye birikimi sağlanmasında ve bunların kalkınmanın finansmanına yönlendirilmesinde devlet aktif rol oynamıştır.

II. Dünya Savaşını takiben uygulanan refah devleti temelli politikalar, işsizlik ve yoksulluğun yaygın sorunlar haline geldiği 1980'li yıllarda yerini küresel düzeyde serbestleşmeyi içeren piyasa temelli politikalara bırakmıştır.

⁴⁸¹ Grown vd. s. 32.

⁴⁸² UN, UNMD, s. 5.

⁴⁸³ Seguino, Goals, s. 7.

⁴⁸⁴ Braunstein, ss. 54-67.

1980’li yıllara damgasını vuran sınırlı devlet yaklaşımının, dezavantajlı kesimlerin yaşam koşulları açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu hususu, 1990 yıllarda görünür hale gelmiştir. 1990’lı yıllarda özellikle kalkınma, yoksulluk, eşitsizlik gibi alanlarda ortaya çıkan devlet müdahalesi ihtiyacı, 2000’li yıllarda artış göstermiştir. Günümüzde devam eden sözü edilen alanlarda devlet müdahalesinin gerekli olduğu yönündeki çağrılar; devletin yasal, sosyal, ekonomik ve mali önlemler ile refah kazanımlarını kapsayıcı hale getirmesine odaklanmaktadır.

3.2.2.1. 1950-1970 Yılları Arası Dönem

1930’lu yılların sosyal, ekonomik ve siyasi koşulları, piyasanın ekonomiyi tek başına dengeye getirmekte başarısız olduğu; ekonomik büyüme ve kalkınma, ekonomik istikrar, etkin kaynak tahsisi ve adil gelir dağılımı hususlarında devlet müdahalesine ihtiyaç duyulduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. II. Dünya Savaşı’nın ardından ülkelerin sosyal, ekonomik ve mali yeniden yapılanmasında devlete önemli görevler düşmüştür. Devlet, Keynesyen İktisat politikaları kapsamında ekonomide kaynakları yöneten ve yönlendiren baş aktör haline gelmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemin makroekonomi politikaları; ekonomik büyüme, istihdam ve gelir dağılımı konularında devletin yoğun müdahalesini içeren Keynesyen yaklaşımı esas almıştır. Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmacı devlet, yatırımlar yoluyla büyüme artışı sağlanmasında öncü bir rol üstlenmiştir. Piyasaların başarısız olduğu ya da bulunmadığı alanlarda devletin aktif rol alması gerektiği, bu süreçte genel kabul görmüştür. Serbest piyasa ekonomilerinin krizlere meyilli olduğunu kabul eden Keynesyen yaklaşım çerçevesinde özellikle gelişmiş ülkelerde mali politika, konjonktür karşıtı olarak tasarlanmıştır.⁴⁸⁵

1950-1970 yılları arası dönemde ekonomik büyüme ve kalkınma konularında öncü rolü üstlenen devlet, uyguladığı genişletici politikalar ile sosyoekonomik sorunlara müdahale etmiştir. Bu dönemde yaratılan refahın, özel bir politikaya ihtiyaç duyulmaksızın yukarıdan aşağıya doğru toplumu oluşturan gruplara

⁴⁸⁵ Nilüfer Çağatay, “Gender Budgets and Beyond: Feminist Fiscal Policy in the Context of Globalisation”, **Women Reinventing Globalisation**, (Ed. Joanna Kerr ve Caroline Sweetman), OXFAM GB, 2003, s. 15.

dağılacığı varsayıldığından kadın yönlü politikalar tasarlamaya ihtiyaç duyulmamıştır.

1970’li yıllarda ortaya çıkan; yüksek enflasyon ve işsizliğin bir arada yaşandığı stagflasyon süreci, devletin ekonomik sorunların kaynağı olduğu yönünde eleştirilerin artmasına yol açmıştır. Devletin ekonomiye gereğinden fazla müdahale etmesinin, piyasa aktörlerinin kararlarını saptırdığı; devletin kaynakları etkin bir biçimde tahsis etmek yerine israfa yol açtığı söylemleri güç kazanmıştır.

3.2.2.2. 1980’ler ve Sonrası Dönem

1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol krizleri ve stagflasyon sorunu, 1980’lerde gelişecek olan makroekonomik çerçeveyi büyük ölçüde etkilemiştir. II. Dünya Savaşı’nı takip eden süreçte devletin ekonomiye yoğun müdahalesini içeren makroekonomik yapı, 1970’li yıllarda sorgulanır hale gelmiştir. Devletin ekonomik sorunları çözmek yerine ekonomideki sorunların ana kaynağı olduğu yönünde fikir birliği oluşmuş ve II. Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkan ve 1970’lere kadar varlığını koruyan kalkınmacı devlet, 1980’li yıllardan itibaren yerini piyasaya bırakmaya başlamıştır.

1970’lerin sonu ve 1980’lerde kısmen petrol fiyatlarındaki artışın ve takiben ortaya çıkan borç krizinin sonucu olarak bütçe açıkları sürdürülemez ve enflasyonist bir düzeye ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik istikrar politikaları ile birlikte yapısal uyum politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreçte devletin ekonomik olarak etkinsiz görülmesi yaygınlaşmış; söz konusu politikalarla devletin rolünün asgari düzeye indirilmesi amaçlanmıştır. 1980’li yıllarda piyasaları serbestleştirmeye yönelik politikalar, gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra gelişmiş ülkeler tarafından da uygulanmıştır.⁴⁸⁶

Bu süreçte özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini istikrara kavuşturma ve küresel ekonomiye uyumunu sağlama söylemi ile Dünya Bankası ve IMF’nin istikrar ve yapısal uyum programları gündeme gelmiştir. Dünya Bankası ve IMF güdümlü politikalar, devletin ekonomideki rolünü sınırlayan; genişletici politikalara son verilmesini, kamu harcamalarının ve bütçe açıklarının azaltılması ile

⁴⁸⁶ Çağatay, s. 15.

özelleştirme ve deregülasyon gibi unsurları içeren önlemler bütünüdür. Sözü edilen önlemler kapsamında özellikle sosyal harcamaların azaltılması, dolaylı vergilerin artırılması, güvencesizliği içeren esnek çalışma koşullarının yaygınlaşması sosyoekonomik açıdan riske açık kesimleri olumsuz yönde etkilemiştir. Üretken kaynaklara erişmek ve onlardan fayda sağlamak bakımından dezavantajlı konumda olan kadınlar, sözü edilen kemer sıkma politikalarından olumsuz etkilenen kesimlerin başında gelmiştir. 1980’li yılların makroekonomik politikalarını karakterize eden Yapısal Uyum Programları, özellikleri itibariyle gelişmekte olan ülkelerde yoksul ve yoksulluğa açık kesimlerin yaşam standartlarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Yapısal Uyum Programlarının gelişmekte olan ülkelerde birtakım sosyoekonomik sorunlar yaratmasının nedenleri şu şekilde özetlenebilir:⁴⁸⁷

- Münferit olarak ekonomilerin ihtiyaçlarına göre özelleştirilmezler.
- Beslenme düzeyi, eğitim standartları, istihdam oranları ve sosyal yardım mekanizmalarına erişim gibi yaşam standardı unsurlarında önemli düzeyde azalmalara neden olur.
- Hali hazırda ücretsiz emek yükü taşıyan kadınlara sağlık, eğitim, hasta ve yaşlı bakımı gibi konularda daha fazla sorumluluk yükler.
- Şiddet suçu, madde bağımlılığı ve kadına karşı şiddet gibi sosyal sorunları artırır.
- Gelişmemiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru yasal ya da yasadışı göç düzeyinde artışa neden olur.

1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin dağılmasını takiben geçiş ekonomilerinde de devletin ekonomik rolünü azaltmayı amaçlayan benzer makroekonomik istikrar politikaları benimsenmiştir. Mali politikalar, bu kapsamda enflasyonla ve cari açıkla mücadele amacına yönlendirilmiştir. Mali dengeyi sağlamak üzere özellikle sosyal harcamalar olmak üzere kamu harcamaları azaltılmıştır. Özel sektörde dışlama etkisi yaratan kamu istihdamı azaltılmış; özelleştirme, önemli bir politika aracı haline gelmiştir. Kamusal hizmet sunumunun etkinliğini ve kamu gelirlerini artırmak üzere harçlara başvurulmuş ve dolaylı vergilerin payı artırılmıştır. Bu durum, yoksul ve kırılgan kesimlerin vergi yükünü

⁴⁸⁷ Reddock, s. 32.

artırmıştır. Özellikle yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekme gayesi, sermaye sahiplerinin vergi yükünün azalmasına yol açmış; pek çok ülke, işletmeleri vergi dışı bırakan serbest üretim bölgeleri kurmuştur. Vergi yükü, sahip oldukları fonlarla giderek daha mobil hale gelen işletme sahiplerinden görece mobilitesi düşük olan ücretli çalışanlara doğru kaymıştır. Artan gelir eşitsizlikleri, kamusal hizmet talebini artırmış; ancak devam eden yüksek borç yükü nedeniyle sosyal korumaya yönelik kaynaklar yetersiz kalmıştır. Etkinsizliği ve yolsuzluğu azaltacağı varsayılan özelleştirme, yolsuzluk çabaları için yeni bir fırsat yaratmıştır. Pek çok ülke, yoksulluk sorunu ile karşı karşıya kaldığı halde askeri harcamaları artırmaya devam etmiştir. Dönemin mali politikalarının sürdürülebilir büyüme sağlayacağı, etkinliği artıracığı ve damlama etkisiyle tüm kesimlerin refahını artıracığı varsayılmıştır.⁴⁸⁸

1980’lerde temelde finansal sermayenin serbestçe dolaşımı ile karakterize olan küreselleşme fikri, 1990’lı yıllarda yoksulluğu ve eşitsizlikleri pekiştirdiği gerekçesiyle yoğun bir biçimde eleştirilmiştir. Bu süreçte akademik temelde, aktivizm düzeyinde çeşitli hükümetler ve uluslararası kuruluşlar kapsamında yaşanan gelişmeler eşitsizliklerle mücadeleyi önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Özellikle yıllar içinde BM bünyesinde ortaya çıkan İnsani Gelişim perspektifi, CEDAW’ın yürürlüğe girmesi, Dünya Kadın Konferansları, toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma stratejisi, toplumsal cinsiyet bütçesi önerileri, BKH ve SKH gibi gelişmeler devletin öncü rolüne yeniden vurgu yapmıştır.

3.3. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİNDE KAMU POLİTİKALARININ ROLÜ

Toplumu oluşturan tüm kesimlerin fırsat eşitliği çerçevesinde sosyoekonomik hayata katılması, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir kalkınma düzeyi için temel teşkil etmektedir. Serbest piyasa ekonomisi tek başına haklarda, faydalarda ve maliyetlerde her zaman adil sonuçlar üretememektedir. Bu bakımdan kalkınma konularına toplumsal cinsiyet perspektifinin dâhil edilmesinde devletin kamu politikası araçlarıyla sosyoekonomik yaşamın çeşitli alanlarına yönelik müdahaleleri önemli hale gelmektedir.

⁴⁸⁸ Çağatay, ss. 16, 17.

3.3.1. Kamu Politikaları Açısından Bakış

Kamu politikası uygulamaları, devletin temel görevlerinden biridir. Kamu politikaları, devletin idari, mali ve ekonomik organları ile yönetim biçimine göre oluşan hükümetlerin politikaları doğrultusunda uygulanır. Hemen hemen her ülkede kamu politikaları ile birçok alanda olduğu gibi ekonomik ve sosyal alanda düzenlemeler ve müdahaleler söz konusudur. Çalışmanın konusunu oluşturan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik kamu politikalarının uygulanması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü önceki bölümlerde de kapsamlı olarak üzerinde durulduğu gibi bir ülkede kalkınmanın sağlanması kavramsal ve teorik olarak çok boyutlu olarak incelenebilir. Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği açısından kalkınma konusunun ele alınması, son otuz yılın konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun yıllar ilgili literatür kadın ve kalkınma bağlamında gelişme göstermiştir. Zaman içinde kalkınma ve büyüme, “insan”ı temel alan yaklaşımlar ışığında “beşeri sermaye” öncelikli gelişmeye başlamıştır. Böylece kadın çalışmalarını da içine alan toplumsal cinsiyet eşitliğine değinen ve inceleme alanı yapan kalkınma çalışmaları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bununla birlikte cinsiyetler arası eşitlik konusu, dengelerin kadın aleyhine sıklıkla bozulması ile kadın ve kız çocuklarının eğitimden gelire, sağlıktan sosyal statüye kadar geniş bir yelpazede geri kalmalarına yol açmıştır. Doğal olarak bu durum, kalkınmanın sağlanamamasının önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Nitekim kadınlara ve kız çocuklara gerek hane içinde ve gerekse ekonomik hayatta yetersiz yatırım yapılmasının etkileri, büyüme ve kalkınma rakamlarına da yansımaktadır. Birçok ülkede piyasalar özellikle sosyal ve ekonomik faydalar üreterek toplumsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde etkin olamamaktadır. Piyasa başarısızlıklarının sonucu olarak kamu politikaları ile piyasalara müdahale konusu burada önemli olmaktadır.

Bu bakımdan piyasaların başarısız olduğu ya da bulunmadığı durumlarda devletin öncü rol üstlenmesi gerektiği ifade edilebilir. İyi tasarlanmış bir kamu politikasının, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılmasına doğrudan ve dolaylı

olarak katkı yapması beklenmektedir. Aşağıdaki kamu politikası örnekleri bu kapsamda değerlendirilebilir:⁴⁸⁹

- Yasal ve düzenleyici yapıların, fırsat eşitliği sağlamaya yönelik olarak değiştirilmesi,
- Makroekonomik istikrarın sağlanması ve mikroekonomik teşviklerin artırılması,
- Kamu harcamalarının, en yüksek sosyal getiriye sağlayacak yatırımlara yönlendirilmesi,
- Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine duyarlı hedefli politika müdahalelerinin benimsenmesi

Yasaların, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkları önlemek ve kadınlar ile erkekler arasında fırsat eşitliğini tesis etmek üzere düzenlenmesi önemli bir ilk adımdır. Ancak yasal reformun kendi başına eşit muameleyi sağlamadığı belirtilmelidir. Bu bağlamda ulusal ve yerel düzeylerde cinsiyete tarafsız yasaların uygulanması için daha fazla kamu müdahalesi gerekmektedir.⁴⁹⁰

Dünya Bankası 2012 yılında yayımlanan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma Raporu'nda gelişmekte olan ülkelerin politika belirleme ve tasarlama hususlarına ilişkin öncelik alanlarına yönelik üç ölçüt ortaya koyulmuş ve sözü edilen kriterlere bağlı olarak yüksek önceliğe sahip olan dört müdahale alanı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁹¹ Bu kapsamda öncelik alanlarının belirlenmesinde yapılacak sorgulamanın dayandığı söz konusu kriterleri ve politika üretilecek müdahale alanlarını Tablo 5'ten izlemek mümkündür.

⁴⁸⁹ The World Bank, **Toward Gender Equality - The Role of Public Policy**, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington D.C., 1995, (TRPP), s. 10.

⁴⁹⁰ The World Bank, TRPP, s. 10.

⁴⁹¹ The World Bank, R2012, s. 25.

Tablo 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kalkınma Bağlamında Gelişmekte Olan Ülkelerde Müdahale Alanları

Kriterler	Müdahale Alanı
1. Refahın artırılması ve kalkınmanın sürdürülebilmesi açısından hangi toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri daha önemlidir? Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermenin kalkınma için getirisinin en yüksek olacağı alanlar hangileridir?	1. Yüksek kadın ölüm oranlarının düşürülmesi ve eğitimde cinsiyet temelli dezavantajların ortadan kaldırılması yoluyla beşeri sermaye donanımlarındaki toplumsal cinsiyet açığının azaltılması
2. Ülkeler zenginleştiği halde hangi eşitsizlikler devam etmektedir? Yüksek gelirin tek başına eşitsizlikleri azaltmada başarılı olamadığı alanlar hangileridir?	2. Kadınlar ve erkekler arasındaki kazanç ve verimlilik açığının kapatılması
3. Sözü edilen öncelik alanlarının hangisine yetersiz veya lüzumsuz ilgi gösterilmiştir? Politikaların yönünün yeniden belirlenmesi hangi alanlarda en büyük faydayı sağlayacaktır?	3. Söz hakkına sahip olma konusundaki toplumsal cinsiyet farklarının azaltılması
	4. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin zaman içinde yeniden üretilmesinin sınırlandırılması

Kaynak: The World Bank, R2012, s. 23.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinde hangi alanlara müdahale edileceğinin belirlenmesinde birtakım kriterlerden hareket edilmesi, gerek politika üretilmesini gerekse politikaların uygulamaya konulmasını kolaylaştırabilecektir. Sorunun kaynağı tespit edildiğinde spesifik çözümler üretmek ve somut sonuçlar elde etmek daha mümkün hale gelebilecektir. Tablo 5’te görüldüğü üzere özellikle gelişmekte olan ülkeler için spesifik olarak hangi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınma önünde engel teşkil ettiği ve hangi eşitsizlikler giderildiğinde kalkınmaya daha fazla katkı yapılacağı; gelirin eşitsizlikleri gidermede neden yeterli olmadığı ve spesifik olarak hangi eşitsizlikleri gidermek bakımından yetersiz kaldığı; fayda sağlayacağı halde hangi alanlara yetersiz ve fayda sağlamadığı halde hangi alanlara gereğinden fazla ilgi gösterildiği tespit edildiğinde hangi alanlara yönelik politika üretmek gerektiği de ortaya çıkacaktır.

Dünya Bankası’nın toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma arasındaki etkileşimden çok kadınların kalkınmaya olası katkıları üzerinden bir bakış açısı geliştirdiği söylenebilir. Bu bakış açısı altında ekonomik anlamda rasyonel olanın,

kadınların kalkınma sürecinde daha çok yer alması olduğu ve kadınlara yönelik eşitlikçi politikaların temelde bu nedenle hayata geçirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

3.3.2. Makroekonomi Politikaları Açısından Bakış

Genel olarak makroekonomik politikaların toplumsal cinsiyet tarafsız olduğu kabul edilmektedir; ancak tüm politika alanlarında olduğu gibi gerçekte durum oldukça farklıdır. Makroekonomik politikalar, farklı sektörlerde cinsiyete göre farklılaşmış etkilere sahiptir ve işgücünün istihdam kalıplarını etkilemektedir. Büyümeden elde edilen kazanımların dağılımı, tüm ekonomilerin cinsiyete dayalı işbölümüne yoğun bağımlılığı ve bakım ekonomisi de makroekonomik politikaların toplumsal cinsiyet etkilerinin kavranmasının ve analiz edilmesinin önemini vurgulamaktadır. Piyasa öncelikli makroekonomik politikalar, enflasyon hedeflemesine odaklanmakta; enflasyonu düşük düzeyde tutmaya yönelik para politikası içermekte ve kasıtsız biçimde de olsa yüksek işsizlik sorununa neden olmaktadır. Söz konusu politikalar istihdam artışı sağlamamaktadır. GSYH'nin çok yüksek olduğu yerlerde dahi büyümenin, istihdam yaratmaması ihtimali söz konusudur.⁴⁹² Bu bakımdan toplumsal cinsiyet eşit(siz)liğinin, amaçlanmış olsun ya da olmasın bir dereceye kadar makroekonomik politikaların sonucu olduğu ifade edilebilir. Kadınların ve erkeklerin sahip olduğu rollerin ve kaynaklara erişimlerinin farklı olması nedeniyle refah kazanımlarının geniş kesimlerce paylaşılması hedefi, politika etkilerinin toplumsal cinsiyet ayrımına dayalı analizini gerektirmektedir. Eşitlik ve adaletin esas gerekçeleri önemli olmakla birlikte; toplumsal cinsiyete dayalı farklılıklar ekonomi geneli etkiler yaratmaktadır. Spesifik olarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin, büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu durumlarda erkeklere oranla kadınların refahını azaltan politikalar, bir ülkenin büyüme potansiyeline - kasıtsız dahi olsa- zarar veren etkilere neden olabilmektedir.⁴⁹³

⁴⁹² Sriani Ameratunga Kring, **Gender in Employment Policies and Programmes: What Works for Women?**, ILO-Employment Policy Department, Employment Working Paper, Sayı: 235, 2017, s. 13.

⁴⁹³ Stephanie Seguino ve Maureen Were, "Gender, Development and Economic Growth in Sub-Saharan Africa", **Journal of African Economies**, Cilt: 23, AERC Supplement 1, 2014, s. 33.

Genellikle toplumsal cinsiyete vurgu yapmaksızın ekonomik toplamlarla ilgili olan ve bu bakımdan çoğunlukla toplumsal cinsiyet açısından tarafsız olduğu düşünülen makroekonomik politikalar; içerdiği alt politika alanları ile kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Söz konusu politikalar; ücretli istihdam olanaklarını, eşitsizlikleri azaltmaya yönelik politika kaynaklarını ve kadınların ücretsiz emek talebini etkileyerek kadın haklarının kavranması için genel ekonomik ortamı şekillendirmektedir. Ancak mevcut makroekonomik politikaların, kadınların haklarının farkına varılmasında başarısız olduğu ifade edilebilir. Bu durum, makroekonomik politikaların bazı özelliklerinden kaynaklanmaktadır:⁴⁹⁴

- *Makroekonomik politikaların, dar bir amaçlar setine odaklanması:* Politikaların, hak ve eşitlik temelli unsurları dikkate almaması; ekonomik büyüme ve düşük enflasyon hedefini benimsemesi,
- *Makroekonomik politikaların, ücretsiz bakım emeği ve hane içi çalışmaya yeterli ilgiyi göstermemesi:* Kadınların hane içinde ürettiği fayda ve katlandığı maliyetlere makroekonomik göstergelerde yer verilmemesi,
- *Kamu kesimi ve özel kesim yatırımlarının sınıflandırılması sorunu:* Beşeri sermayeyi geliştirmeye yönelik harcamaların, tüketim harcaması olarak değerlendirilmesi,
- *Toplumsal cinsiyet eşitliğinin finansmanı politikalarına yeterli kaynak yönlendirmede başarısız olunması:* Çoğu ülkede benimsenen vergi indirimleri ve ticaretin liberalizasyonu politikalarının, ekonominin büyüklüğüne göre kamu gelirlerini azaltması, bütçe açıklarının kontrol altında tutulması için harcamaların kısılması ve kadınların bu kesintilerden orantısız biçimde negatif etkilenmesi,
- *Katılımın, şeffaflığın ve hesap verebilirliğin yetersiz düzeyde olması:* Makroekonomik karar alma organlarında kadın örgütleri gibi sosyal grupların doğrudan ve anlamlı katılımının olmaması ya da çok düşük düzeyde olması,

1980'lerden bu yana çeşitli politika alternatifleri benimsenmiş olmakla birlikte; çoğu durumda uygulanan makroekonomik politika yaklaşımları fazla değişim göstermemiştir. Ancak yine de serbest piyasa temelli Neoliberal yaklaşıma alternatif olarak Keynesyen ve Yapısalcı makroekonomik yaklaşımları da içeren

⁴⁹⁴ James Heintz ve Andrew Glyn, **Why Macroeconomic Policy Matters for Gender Equality**, UN Women, Policy Brief, Sayı: 4, 2015.

birtakım alternatif yaklaşımlar bulunmaktadır. Piyasanın her zaman iyi çalışmadığını vurgulayan söz konusu yaklaşımlar, devletin piyasaları düzenlemesi; istihdam yaratma ve sosyal politikalar aracılığıyla ekonomik sonuçları iyileştirmesi gerektiği çağrısında bulunmaktadır.⁴⁹⁵

Sağlam ekonomik politikalar ve iyi işleyen pazarlar, büyüme, istihdam yaratma ve kadınlar ile kız çocuklara yapılan yatırımın geri dönüşünün tam olarak gerçekleştirilebildiği bir ortamın yaratılması için temel teşkil etmektedir. Ekonomik sapmaların, özellikle kadınlar üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir. Örneğin yüksek enflasyon, yoksulları ve düşük ücretlileri daha şiddetli etkilemekte ve kadınların kıt zaman ve kaynak yönetimi üzerinde yük oluşturmaktadır. Aşırı değerli döviz kuru ile bağlantılı suni ucuz ithalat, kadınlar tarafından üretilen malları dışlayabilmektedir. Dolayısıyla güçlü makroekonomik yönetim önem arz etmektedir.⁴⁹⁶

Ekonomik ve sosyal hakların herkes için tam olarak gerçekleştirilebilmesi için makroekonominin insan hakları temelli bir yaklaşım ile ele alınması gerekmektedir. İnsan hakları yaklaşımının mali politika, para politikası, makroekonomik istikrarı sağlamaya yönelik politikalar, beşeri sermaye yatırımları ve makroekonomik politika yapma süreci üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Makroekonomik politikada insan hakları çerçevesinin bulunmasının etkileri şu şekilde sıralanabilir.⁴⁹⁷

- Ekonomi politikalarının temel amacı olarak GSYH artışına ve düşük enflasyona alternatifler sunar.
- Uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan ekonomi politikalarını tasarlamak ve değerlendirmek için bir dizi etik ilke sunar.
- Devletin görev ve yükümlülüklerine açıklık getirir ve bir dizi ulusal ve uluslararası prosedürü ilişkilendirerek devlete sorumluluk yükler.
- İnsan hakları perspektifinden makroekonomik politikanın çıktıları kadar politika yapma süreci de önemli olduğundan ekonomi yönetişimine demokratik ve katılımcı bir yaklaşım getirir.

⁴⁹⁵ UN Women, **Progress of the World's Women 2015-2016: Transforming Economies, Realizing Rights**, AGS Custom Graphics - an RR Donnelly Company, New York, 2015, s. 208.

⁴⁹⁶ The World Bank, TRPP, s. 11.

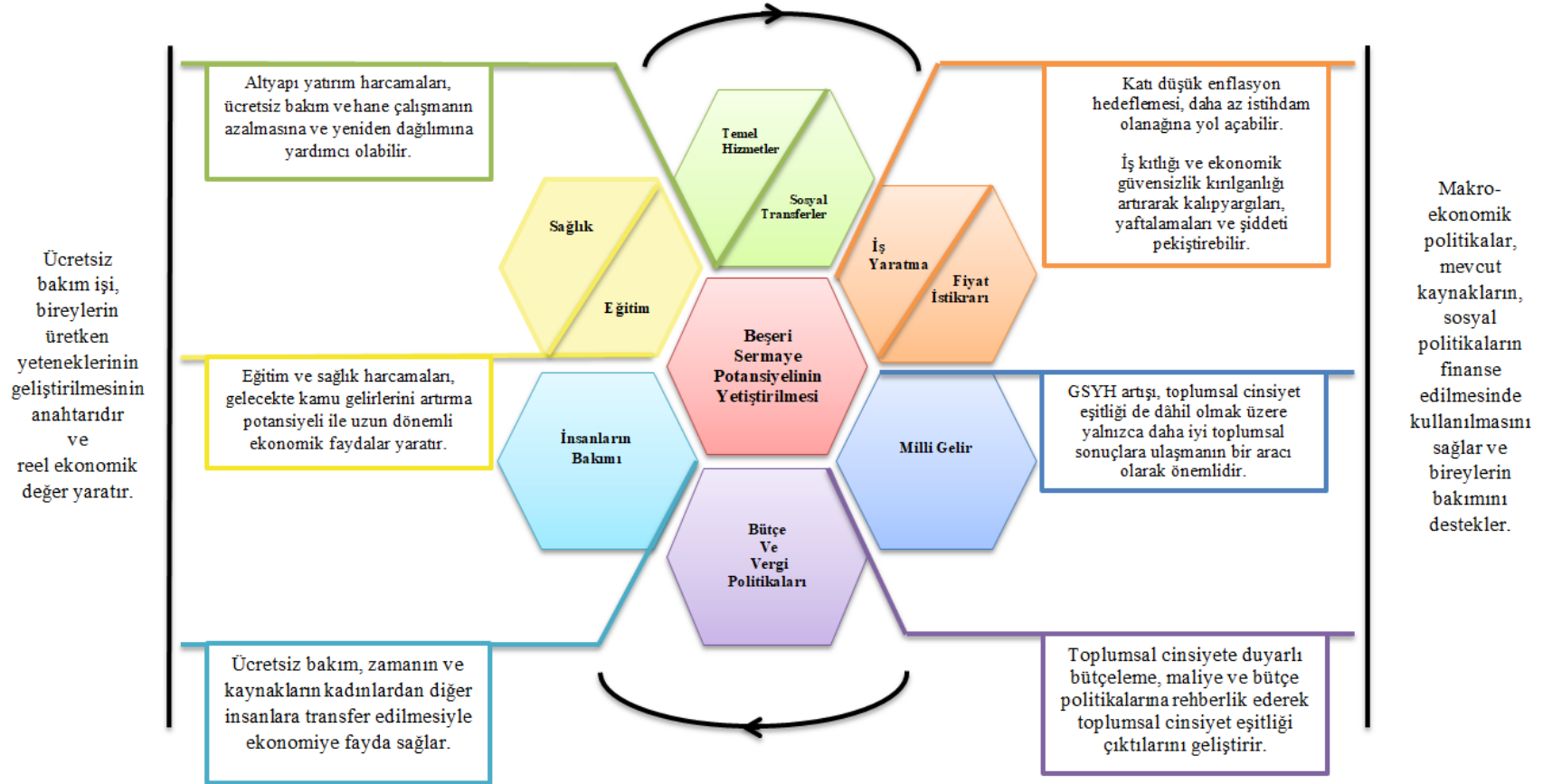
⁴⁹⁷ UN Women, s. 210.

Makroekonomik politikaya hak temelli yaklaşımın yerleştirilmesi, boyutları ve beşeri sermaye potansiyelinin geliştirilmesi üzerinden sağladığı faydalar bakımından Şekil 14’te gösterilmektedir. Buna göre makroekonomik politikaya hak temelli yaklaşım, öncelikle toplumu oluşturan bireylerin ekonomik katkılarının tanınması ve kabul edilmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Kadınlar hane içindeki işlerin büyük çoğunluğunu üstlendikleri ve bu işlerle hanehalkının devamlılığını sağladıkları halde yarattıkları değer karşılığında bir gelir elde etmezler. Oysa sözü edilen ücretsiz bakım işleri, bir ekonominin beşeri sermaye potansiyelinin önemli bir kaynağı olarak ekonomi geneli etkiler yaratmaktadır. Bu bakımdan kadınların reel ekonomik değer yaratan söz konusu emeğini dikkate alan bir makroekonomik çerçevenin oldukça önemli olduğu ifade edilebilir.

Toplumu oluşturan bireylerin beşeri sermaye potansiyelinin geliştirilmesinde sosyal ve fiziki altyapı harcamalarının artırılması; temel hizmetlere erişimin sağlanması ve gerek görülen alanlara sosyal transferlerin yönlendirilmesi; para politikası araçlarının sosyal amaçları gerçekleştirmek üzere kapsamının genişletilmesi; iş ve istihdam yaratan politikaların benimsenmesi; gelir artışının bir amaçtan çok sosyal amaçları gerçekleştirmenin bir aracı olarak değerlendirilmesi, bütçe ve vergi politikalarının toplumsal cinsiyete duyarlı olarak tasarlanması insan hakları temelli bir makroekonomik perspektifin kilit konularını oluşturmaktadır.

Şekil 14: Makroekonomik Politikaya Hak Temelli Yaklaşım



Kaynak: UN Women, s. 209.

Önceki kısımda da sözü edildiği üzere makroekonomik politikaları belirli hedeflere yönlendirmede lider rolü üstlenen devlet, gerek söz konusu hedefleri belirlemede ve gerekse sözü edilen hedeflere ulaşmada çeşitli politikalar belirlemekte ve bunların uzantısı olarak çeşitli araçlardan yararlanmaktadır. Makro iktisat politikasının alt politikaları şeklinde formüle edilen kamu mali politikası, para politikası, makroihtiyati politika, sosyal politika gibi araçlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Devletin belirlediği hedefler doğrultusunda uyguladığı politikalar ve kullandığı araçlar, çok çeşitli olmakla birlikte; burada yalnızca devletin toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma bağlamında finanse edici rolüne ve bu kapsamda mali politikalar ile bunların tamamlayıcı unsuru olarak para politikasına yer verilecektir.

3.3.2.1. Kamu Mali Politikaları

Kadın haklarını hayata geçirmek, yeterli kaynak aktarımını ve kaynakların ayrımcılık yapmama ve eşitlik ilkelerine bağlı olarak tahsis edilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda mali politikaların tasarlanması ve uygulanması sürecinde hükümetlere bazı görevler düşmektedir.⁴⁹⁸

- Vergilerin kompozisyonu ve oranları değişmese dahi ek kaynakları harekete geçirebilecek kurumsal kısıtlamaları ve kapasite kısıtlamalarını ele alarak vergi tahsilatının etkinliğini artırmak,
- Yeni vergiler ve vergi politikaları ile finans sektörü ve doğal kaynak ihracı gibi yetersiz vergilendirilen alanlardan kaynak sağlayarak vergi gelirlerini artırmak,
- Toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştiren ve hakların kavranmasını teşvik eden alanlara yönelik harcamaları önem sırasına göre yeniden sıralamak,
- Vergi sistemlerini gelirin yeniden dağılımını sağlayacak ve sosyoekonomik dezavantajları tazmin edecek şekilde tasarlayarak kadınların ve marjinalize olmuş kesimlerin orantısız yüklerle maruz kalmamalarını temin etmek,
- Kalıcı bir eşitlik sağlamak için kaynakları harekete geçirmenin uygun olduğu durumda -özellikle de kaynaklar, önemli uzun dönem sosyal getirileri olan

⁴⁹⁸ UN Women, ss. 214, 215.

beşeri sermaye yatırımları da dâhil olmak üzere yatırımların finansmanında kullanıldığında- borçlanmaya başvurmak,

- Sürdürülebilirliğinden ve artan borç servisi maliyetlerinin gelecekte hakların hayata geçirilmesini riske atmayacağından emin olmak için ilave borçlanmayı değerlendirmek,
- Gelirlerin yönlendirilmesi ve harcama kararlarının alınmasında toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemeyi kullanmak

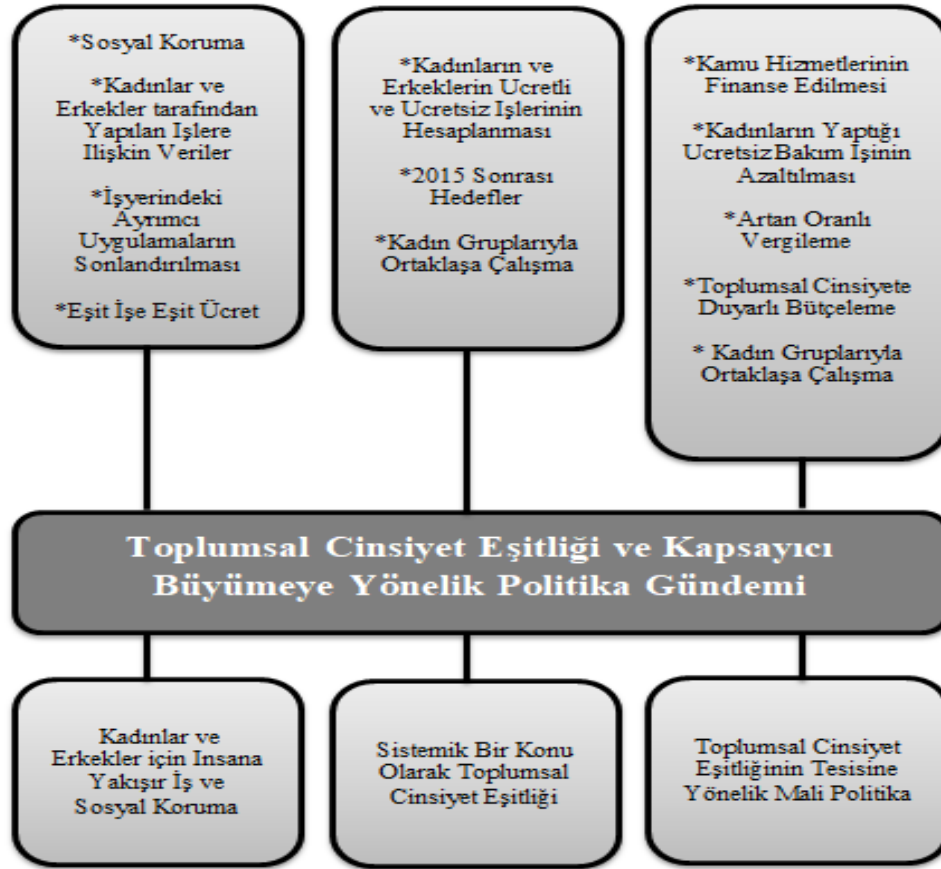
Bünyesinde çok sayıda bağımsız yardım kuruluşunu barındıran Oxford Committee for Famine Relief (OXFAM) örgütü, toplumsal eşitliğin teşvik edilmesi, kadınların büyüme ve kalkınma süreçlerindeki statülerinin yükseltilmesi bakımından adil bir mali politikanın teşvik edilmesi gereği üzerinde durmakta ve bu kapsamda G20 ülkelerini bazı başlıklarda harekete geçmeye çağırmaktadır.⁴⁹⁹

- Kadınların ücretsiz bakım emeğini azaltacak ve istihdam fırsatlarını artıracak kamu hizmetlerinin finansmanı desteklenmelidir.
- Vergi sistemlerinin ve politikalarının eşitsiz toplumsal cinsiyet rollerini kavraması ve bu durumu dönüştürmeye yönelik işlemesi sağlanmalıdır.
- Ulusal bütçeler ile vergi kanunlarındaki toplumsal cinsiyete dayalı önyargıların ortadan kaldırılması sağlanmalıdır.
- Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe denetimi ve toplumsal cinsiyet bütçeleri aracılığıyla bütçeleme sürecinde hesapverme sorumluluğunu teşvik etmek için kadın örgütleriyle birlikte çalışılmalıdır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kapsayıcı büyüme ve kalkınma süreçlerinde kadınların ve erkeklerin eşit aktörler olarak yer alması ancak hedefli politikalarla gerçekleştirilebileceğinden politika yapıcılarının bir politika gündemine sahip olmaları büyük önem arz etmektedir. Sözü edilen amaçları hayata geçirmeye yönelik politika gündemi Şekil 15'te gösterilmektedir.

⁴⁹⁹ OXFAM, **The G20 and Gender Equality**, OXFAM Briefing Paper, Sayı: 183, 2014, (G20), s. 3.

Şekil 15: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kapsayıcı Büyümeye Yönelik Politika Gündemi



Kaynak: OXFAM, G20, s. 24.

Toplumsal cinsiyete duyarlı bir kalkınma süreci, çok sayıda aktörü ve farklı politika boyutlarını içeren bir konudur. Kadınların ve erkeklerin zamanlarının ücretli ve ücretsiz işler arasında nasıl dağıldığının dikkate alınması ve ücretsiz işleri azaltmaya yönelik önlemlerin belirlenmesi bir gereklilik olarak ifade edilebilir. Çünkü kadınların kalkınma süreçlerinin dışında kalmalarının en önemli gerekçesi, ücretsiz işlere fazlaca zaman ayırmalarıdır. Kadınların işgücü piyasalarının çeşirli boyutlarında maruz kaldıkları ayrımcı uygulamalar da benzer biçimde kadınların ücretli işlere erişimlerinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. İşe alım, mesleki bölünmede cinsiyete dayalı ayrımlar, aynı nitelikte işlere ödenen ayrımcı ücret ödemeleri bu hususta müdahale edilmesi gereken alanlar olarak öne çıkmaktadır. Mali politika açısından harcama ve vergi araçlarının toplumsal cinsiyete duyarlı hale getirilmesi, özellikle kamu hizmetlerine erişimin artırılması ile ücretsiz bakım

yükünün azaltılması, sözü edilen hususlarda kadın gruplarıyla ortak çalışmalar yürütülmesi toplumsal cinsiyet eşitliği ve kapsayıcı büyüme sağlamaya yönelik önlemler kapsamındadır.

OXFAM'ın tavsiye ettiği politika seti, çoğunlukla işgücü piyasalarındaki sorunlara ve vergi sistemlerindeki eksikliklere odaklanmıştır. BM'nin ise mali politikalara ilişkin daha kapsayıcı bir bakış açısı ortaya koyduğu söylenebilir. Buna göre; kadınların haklarını asli hale getirebilmek için nitelikli kaynakların artırılması ve sözü edilen kaynakların ayrımcılık yapmama ve eşitlik ilkelerine uygun olarak tahsis edilmesi gerekmektedir.⁵⁰⁰

13-16 Temmuz 2015 tarihlerinde Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da Birleşmiş Milletler Kalkınmanın Finansmanı 3. Uluslararası Konferansı'nda⁵⁰¹ konuşan BM Genel Sekreteri Ban-Ki Moon da benzer biçimde devletin kilit rolüne dikkat çekmiştir.⁵⁰² 2015 sonrası kalkınma gündemini ortaya koymaya sayılı günler kala -geçmişe dönüp baktığında- toplumsal cinsiyet eşitliğine yeteri kadar yatırım yapmadıklarını; toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi hususlarında var olan uçurumun Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin her birinin tam başarılmasında engel oluşturduğunu dile getirmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi alanlarına yatırım yapılmasını; sürdürülebilir, kapsayıcı ve eşitlikçi ekonomik büyüme ve kalkınma için zorunluluk olarak ifade etmiştir.

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemenin ve planlamanın, kamu gelirlerinin kadınların ve kız çocukların fayda sağlayacağı şekilde artırılmasını, öncelikli hale getirilmesini ve harcanmasını sağlayabileceğini; güvenlik alanına ve askeri alana yapılan harcamaların azaltılmasının, dolaylı olarak etkin bir biçimde sosyal programların finansmanına nasıl yönlendirileceğini ülke deneyimleri üzerinden belirtmiştir. Mevcut vergi kanunlarını uygulayarak özel sektörden gelir elde edilebileceğini ve ayrıca iyi işlerin, eşit ücretin ve kadın yöneticiliğinin desteklenmesinde iş dünyasının kilit bir rol oynadığını dile getirmiştir.

⁵⁰⁰ UN Women, ss. 214, 215.

⁵⁰¹ Kalkınmanın Finansmanı Konferansının ilki, 2002 yılında Meksika'nın Monterrey kentinde düzenlenmiştir. Daha sonra 2008 yılında Katar'ın Doha kentinde bir ara dönem konferansı düzenlenmiştir.

⁵⁰² Ban Ki-moon, 14 Temmuz 2015, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2015-07-14/secretary-general%E2%80%99s-remarks-unwomen-world-bank-event-financing>, (15.01.2018).

Dolayısıyla kalkınma olgusu -beslendiği kaynaklar, temas ettiği konular ve paydaşları bakımından ele alındığında- geniş bir politikalar seti ile devletin ve özel sektörün rollerinin dikkatli bir şekilde dengelenmesini gerektirmektedir. Sosyal harcamalarda kamu kesimi ve özel kesim arasında çok daha başarılı bir ortaklık için henüz açığa çıkmamış olan çok büyük fırsatlar bulunmaktadır. Fakat bu alanda diğer makroekonomik politikalarda olduğundan daha ileri düzeyde devlet, genellikle lider rolü üstlenmektedir. Hükümetler, bu rolü gerçekleştirmek üzere açıkça taahhütte bulunmalı ve bu hedefi, en yüksek öncelikleri arasına koymalıdır. Çünkü beşeri sermayeye yapılan yatırım, yalnızca insani unsurlar açısından değil gerçekçi ekonomik unsurlar açısından da rasyonel olmalıdır.⁵⁰³

SKH ışığında devletin rolü hakkında 2 temel genelleme yapılabilmektedir:⁵⁰⁴

1. Birincisi; devletin, ulusal kalkınma amaçlarını ve hedeflerini açıkça dile getiren kilit kurum ve makroekonomik politikayı yöneten tüzel kişi olmasıdır. Kapsamlı ve sürdürülebilir makroekonomik sonuçların elde edilmesi bakımından politika yapıcılarının detaylı bir stratejiye sahip olması gerekmektedir.
2. İkincisi; devletin kalkınmadaki rolü ile özel yatırımcıların kendi kar hedeflerini, SKH de dâhil olmak üzere genel refah düzeyi ile uyumlu hale getirmek konusunda onları yönlendiren teşvikler belirleyebilmesidir.

Toplumsal cinsiyete duyarlı, yoksul yanlısı büyüme stratejilerinin tasarlanması ve uygulanması; çoğunlukla yoksul insanların çalıştığı sektörlerde istihdam yaratılması, kadınların yoğunlaştığı ekonomik sektörlerle yatırım yapılması ve yoksul hanehalklarının sağlık, eğitim, temiz su ve tuvalet gibi temel hizmetlere daha iyi erişimlerinin sağlanması yoluyla mümkün hale gelebilmektedir. Ayrıca istihdam yaratma politikalarının, çalışan yoksulların üretkenliklerini ya da ücretlerini artıracak ve katma değeri daha yüksek ve daha üretken sektörlerle ve mesleklere geçmelerini sağlayacak sosyoekonomik bir ortam yaratması gerekmektedir. Kredi, arazi ve teknoloji gibi üretken kaynaklara erişimin sağlanması; küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin desteklenmesi ve çalışanların becerilerini geliştirmeye yönelik eğitimlerin artırılması da yoksul ve marjinalize olmuş kadınlar açısından son derece önemlidir. Hedefe yönlendirilmiş harcamalar, fiyatlandırma

⁵⁰³ The World Bank, WDR91, s. 69.

⁵⁰⁴ Seguino, Goals, s. 4.

mekanizmalarının sübvansede edilmesi ve uygun yasal uygulamalar ile işgücü piyasasında güçlü bir düzenleyici çerçevenin sağlanması yoksul yanlısı büyümeyi destekleyecek araçlar setinin birer parçasıdır.⁵⁰⁵

Kadınların ekonomik fırsatlardan daha fazla yararlanabilmeleri, bütünleşik politikalar uygulanmasını gerektirmektedir. Kadınlar için çocuk bakımının sübvansede edilmesi, kredi ve üretken kaynaklara erişimin kolaylaştırılması gibi yollarla daha fazla zaman yaratmaya yönelik çözümler, kadınların ev dışında çalışmalarını olanaklı hale getirebilir. İş yerinde kadınların verimliliği ile ilgili bilgi eksikliğini gidermek ve kadınlara yönelik önyargıları engellemek için kadınlar lehine kotalar ya da işe yerleştirme programları gibi önlemler de kadınlar için ekonomik fırsatlar yaratacaktır. Kadınların sosyoekonomik hayatta daha fazla yer almalarını sağlamak için politik temsil kotaları, geleceğin kadın liderlerine eğitimler verilmesi, kadınların sendikalara ve derneklere daha fazla katılımının sağlanması gibi önlemler hayata geçirilebilir.⁵⁰⁶

Çoğu mali politika, toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde az ya da çok belli bir etkiye sahiptir. Ancak politikaların öncelikli amacı toplumsal cinsiyetle ilişkili olsun ya da olmasın hükümetlerin, uygulanan politikaların toplumsal cinsiyet etkilerini ayırt edecek araçlar geliştirmesi önemlidir. Ayrıca hükümetler, toplumsal cinsiyet eşitliğinin çeşitli alanlarda teşvik edilmesinde tüm kesimler açısından bir rol model olabilmektedir.⁵⁰⁷

İdeal olarak ulusal bütçelerin toplumsal cinsiyet analizi, toplam harcama, toplam gelir ve açık finansman olmak üzere maliye politikasını bir bütün olarak toplam düzeyde incelemelidir. Ücretli istihdamın, toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmedeki kilit rolü dikkate alındığında bütçe analizinin sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi sosyal harcamalarla sınırlandırılmaması ve altyapı gibi ekonomik sektörlere yapılan kamu yatırımlarının da dikkate alınması önem arz etmektedir.⁵⁰⁸

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe uygulayan ya da toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya çalışan gelişmiş ülkelerde mali politikalar, işgücü ve beşeri

⁵⁰⁵ Kring, s. 14.

⁵⁰⁶ Ana Revenga ve Sudhir Shetty, "Empowering Women Is Smart Economics-Closing Gender Gaps Benefits Countries as a Whole, Not Just Women and Girls", **Finance and Development**, Cilt: 49, Sayı: 1, 2012, ss. 42, 43.

⁵⁰⁷ International Monetary Fund (IMF), **Gender Budgeting in G7 Countries**, 2017, (G7), s. 7.

⁵⁰⁸ UN Women, s. 214.

sermaye gelişimini etkileyerek gerek ekonomik büyümeye gerekse toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı yapma amacı taşımaktadır. Söz konusu politikalar temel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir.⁵⁰⁹

- *Kadınların işgücüne katılımını teşvik etmeye yönelik politikalar:* Bu politikalar, yaşlanan nüfusları ve bununla ilişkili daha yüksek bağımlılık oranları ile gelişmiş ülkelerde her geçen gün daha önemli hale gelmektedir. Özellikle;
 - ✓ Vergilerin ve vergi avantajlarının kadın emeği arzını desteklemek için kullanılması: Hükümetler, erkek emek arzına oranla vergilere daha duyarlı olan kadın emek arzını teşvik etme amacını taşıyan vergi indirimleri benimseyebilmektedir. Çoğu gelişmiş ülke, hane içinde ikincil gelir elde edenlerin vergi yükünü azaltmak amacıyla bireysel gelirin vergilendirilmesini, aile gelirinin vergilendirilmesine tercih etmiştir. Hollanda gibi bazı ülkelerde ise bekâr ebeveynlere yönelik vergi indirimi uygulanmaktadır.
 - ✓ Harcama cephesinde ücretli ebeveyn izni, sübvansiyonlu çocuk bakımı ve kadınların çalışmadan elde ettiği net getiriyi artıran diğer sosyal yardımlar dâhil olmak üzere aile yardımlarının geliştirilmesiyle kadın emek arzının desteklenmesine yönelik politikalar uygulanması
 - ✓ İşgücü piyasasının talep cephesinde ise kadınların işe alınmasını sağlamak üzere işletmelere vergi teşvikleri ve sübvansiyonlar sağlanması
- *Düşük gelirli ailelere yönelik yardımlar:* Bazı politikalar, özellikle düşük gelirli aileleri hedef almaktadır ve bunlardan bazıları toplumsal cinsiyet perspektifine sahiptir.
- *Beşeri sermayeyi geliştirme politikaları:* Bu politikalar, kadınların ve kız çocukların eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik eğitim ve sağlık girişimleri politikalarını kapsamaktadır.
- *Sosyal sigorta programlarında kadınlar için adil ve eşit kapsam:* Sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerinde son zamanlarda yapılan reformlar, kadınların görece kesintili çalışma geçmişini, daha sık kısmi zamanlı çalıştıklarını ve daha düşük kazanç elde ettiklerini, ebeveyn izni ihtiyaçlarını dikkate almaktadır.

⁵⁰⁹ IMF, ss. 7, 8.

- *Aile içindeki şiddetin görülme sıklığını azaltmak ve bu tür suçların mağdurlarına yardım etmek:* Bu alandaki politikalar; hukuki, düzenleyici ya da idari program ve reformları desteklemek için kaynakların bütçe yoluyla tahsis edilmesini gerektirmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve sürdürülebilir bir kalkınma düzeyinin yakalanması amaçlarının devletın mali araçları aracılığıyla gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu yolla bir yandan kalkınma süreci, toplumu oluşturan tüm kesimlerin dâhil olduğu bir kapsama ulaşırken diğer yandan kalkınmanın sürdürülebilirliğine hizmet edilebilecektir.

3.3.2.1.1. Kamu Harcama Politikası

Kamu harcama politikasının, kadınların toplumsal statüsünün yükseltilmesi amacına yönlendirilmesi mümkündür. Transfer harcamaları ve reel harcamalar olarak ele alındığında karşılıksız olarak dezavantajlı kesimlerin yaşam standardının yükseltilmesi amacına yönelik ve toplumda refahın sözü edilen dezavantajlı kesimler lehine dağılmasına hizmet eden sosyal amaçlı transfer harcamaları önemli araçlar olarak değerlendirilirken reel harcamaların bu kapsamdaki rolü, genellikle gereken ilgiyi görmemektedir. Reel harcamalar kapsamındaki cari harcamalar içinde yer alan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlara yapılan harcamalar, kalkınma carisi olarak değerlendirilmekte ve diğer cari harcamalardan farklı olarak faydası, ileriki yıllara yayılmaktadır. Beşeri sermayeye nitelik kazandıran; işgücünün verimliliğini ve dolayısıyla refahı artıran sağlık, eğitim, sosyal güvenlik alanlarına yapılan harcamalar, kadınların kalkınma sürecine dâhil edilmesinde kritik önem taşımaktadır. Reel harcamaların diğer bileşeni olan yatırım harcamaları ise ülkenin üretim kapasitesini artırmak, fiziki yetersizlikleri gidererek kadınların üretici faaliyetler için zaman kazanmasını sağlamak bakımından kadınların sosyoekonomik statüsünün yükseltilmesinde önemli harcamalar olarak ifade edilebilir.⁵¹⁰ Kamu hizmetleri ve sosyal korumaya yönelik çeşitli harcamalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılmasını sağlayarak toplumda yaşayan bireylerin potansiyellerini ortaya çıkarmaya ve bireylerin toplumda uyum içinde yaşamasına zemin hazırlamaktadır.

⁵¹⁰ Aslanpay Özdemir ve Altay, Plan, s. 135.

Özellikle beşeri sermayeyi geliştirmeye yönelik söz konusu harcamaların, bireylerin toplumsal hayata katılımlarını ve yaşamlarına değer katmalarını sağlayarak bireylerin gerçek özgürlüklerini geliştirmesi mümkündür.⁵¹¹

Cinsiyete dayalı işbölümü nedeniyle ev işi ve ücretsiz bakım yükü önemli ölçüde kadınların üzerindedir. Sorumluluğunu üstlendikleri kişiler ve işler bakımından kadınların kamu hizmetlerine çok daha fazla bağımlı olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte; işgücü piyasalarının ayrımcı kalıplarından dolayı kadınların daha az gelir elde ediyor olmaları, özel mal ve hizmetlere erişimlerini kısıtlamaktadır. Kamu kesimi, kadınların insana yakışır işler kapsamında istihdam edilmelerini daha olanaklı hale getirmektedir.⁵¹²

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin, kalkınmanın sürdürülebilirliği bağlamında teşvik edilmesinde şüphesiz devlete önemli görevler düşmektedir. Mali politikaları, bu amaca yönelik etkin araçlardan biri olarak işaret eden Seguino, bu kapsamda standart sınıflandırmalardan farklı olarak dikkate değer bir kamu harcamaları sınıflandırması yapmaktadır. Seguino, devletin kullanacağı kamu harcamalarını bu kapsama yönelik olarak şu şekilde sınıflandırmaktadır:⁵¹³

- Fiziki ve Sosyal Altyapı Yatırımları
- İstihdam Artışı Sağlayan Kamu Yatırımları
- Kamu Yatırımlarını Öncelikli Hale Getirmeye Yönelik Stratejiler ve Araçlar
 - Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme
 - Mali Alan

Yukarıda söz edildiği gibi kamu harcamalarının klasik ayrımı olan reel ve transfer harcamaları kapsamında cinsiyet eşitliğine dayalı harcama politikası, Seguino'nun ayrımı kapsamında ele alınacaktır. Bu ayrım, özellikle kadınların kalkınma sürecindeki aktif rolünü ön plana çıkarması bakımından klasik sınıflandırmadan daha işlevsel olması bakımından tercih edilmiştir.

Kamu yatırımları, genel etkilerinin yanı sıra; devlet amaçlı bütçe tahsisleri yoluyla hane içinde, mülk sahipliğinde ve işgücü piyasalarında var olan eşitsizlikleri ve ayrımcılığı onarma potansiyeline sahiptir. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet

⁵¹¹ OXFAM, **Public Good or Private Wealth**, OXFAM Briefing Paper, 2019, (Public), s. 17.

⁵¹² Eurodad, the Gender & Development Network and FEMNET, **Can Public-Private Partnerships Deliver Gender Equality?**, Briefing Paper, 2019, s. 3.

⁵¹³ Seguino, Goals.

eşitsizliği sorununa eğilme potansiyeli bakımından kamu yatırımlarını, fiziki altyapı yatırımları, sosyal altyapı yatırımları ve istihdam artışı sağlayan kamu yatırımları olarak üç alt kategoriye ayırmak mümkündür. İstihdam artışı sağlayan kamu yatırımları kapsamında ise konjonktür karşıtı politikalar ve tam istihdam politikaları ile son istihdam mercii programları, enflasyonist baskıları karşılamaya yönelik kamu harcamaları, eşitsiz gelişimin ve ayrımcı uygulamaların görüldüğü bölgeler, sektörler ve bireyler açısından pozitif ayrımcılığa dayanan diğer politikalar yer almaktadır.⁵¹⁴

3.3.2.1.1.1. Fiziki ve Sosyal Altyapı Yatırımları

Fiziki altyapı harcamaları, geleneksel beklentilerin aksine yalnızca özel kesimde sermaye verimliliğini artırmakla kalmaz; aynı zaman da hane içindeki ekonomik faaliyetlerin de verimliliğini artırabilir. Hanedeki bireylerin bakımı, gıda ve hanehalkı yaşamının devamlılığını sağlayan diğer ihtiyaçların karşılanması, özellikle kırsalda su ve yakacak temin edilmesi faaliyetleri piyasa dışı hane içi üretimin kapsamını oluşturmakta ve büyük ölçüde kadınların ücretsiz emeği tarafından gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla fiziki altyapı yatırımlarının, söz konusu ücretsiz emeğin verimliliğini artırarak ve zaman yükünü azaltarak daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği sağlama potansiyeli bulunmaktadır.⁵¹⁵

İnsanların yapabilirliklerini geliştirmeye yönelik yatırımların, hükümetin cari tüketime yönelik harcamaları ya da insani gelişme harcamaları yerine sosyal altyapı harcamaları olarak sınıflandırılması daha uygundur. Yeni ve nispeten gelişmemiş bir kavram olan sosyal altyapı bireylerin temel sosyal, entelektüel ve duygusal becerileri ile sağlık konularına; diğer bir ifade ile insani gelişmenin düzeyine atıfta bulunmaktadır. Köprüler, caddeler, telekomünikasyon sistemleri gibi kamuya ait olma özelliği gösteren fiziksel altyapı yatırımlarının aksine sosyal altyapı yatırımları, bizzat insanların kendisinde vücut bulmakta ve sosyal kamu harcamaları yoluyla geliştirilmektedir.⁵¹⁶

⁵¹⁴ Seguino, Goals s. 6.

⁵¹⁵ James Heintz, “Public Investment and Human Investments: Rethinking Macroeconomic Relationships from a Gender Perspective”, **Gender Equality and Inclusive Growth: Economic Policies to Achieve Sustainable Development**, (Ed. Diane Elson ve Anuradha Seth), UN Women, 2019, s. 111.

⁵¹⁶ Seguino, Goals, s. 7.

Kadınların eğitim düzeyini artırmak, mevcut durumda gerek piyasaya konu ve gerekse piyasa dışı bireysel ve toplumsal birtakım maliyetlere neden olduğu gibi geleceğe ilişkin çok sayıda faydayı içermektedir. Kamu maliyesi açısından ele alındığında kadınların eğitime erişiminin artırılması; cari dönemde öğretmen maaşları, araç-gerek ve donanımlar, fiziki yatırımlar gibi alanlarda kamu harcamalarının artması anlamına gelmektedir. Bununla birlikte; söz konusu harcamalar gelecekte kişilere daha fazla kazanç ve mesleki mobilite sağlayacağı gibi toplumsal olarak da daha fazla GSYH ve kişi başına düşen gelir artışı, daha hızlı büyüme, işgücü verimliliği artışı ve işgücü geliri üzerinden daha yüksek vergi gelirleri sağlayacaktır.⁵¹⁷ Bu bakımdan eğitimdeki toplumsal cinsiyet uçurumunun devamlılık gösterdiği ülkelerde uçurumu azaltmak için eğitime erişimin önünde yoksulluk, ırksal farklılıklar ya da coğrafya nedeniyle oluşan engellerin aşılması gerekmektedir. Örneğin mesafenin, erişimin önündeki temel engel olduğu durumlarda uzak yerlere yapılacak daha fazla okul yatırımı, toplumsal cinsiyet farkını azaltabilir. Özelleştirilmiş çözümlerin uygulanması zor ya da aşırı maliyetli olduğunda şartlı nakit transferi gibi talep cephesi müdahaleleri yoksul ailelerdeki kız çocukların okula devam etmelerini olanaklı hale getirebilir.⁵¹⁸

Eğitimde ve sağlıkta toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen sosyal altyapı harcamaları ile verimlilik ve gelir açısından ekonomi çapında ilerlemeler sağlanabilmektedir. Kamu kesiminin fiziki altyapı ve sosyal harcamaları sayesinde gelir artacağından sürdürülebilirlik çabalarını finanse etmek için hükümet düzeyinde daha fazla kaynak yaratılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden yatırımlar, diğer sürdürülebilirlik hedeflerine yönelik olarak da kaynak yaratmaktadır.⁵¹⁹

Birçok ülkede toplumsal cinsiyete dayalı roller nedeniyle ev ve bakım sorumluluklarının önemli bir kısmını kadınlar üstlendiğinden sosyal harcamalar, söz konusu ücretsiz emek yükü üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır. İnsanların yapabilirliklerini doğrudan artıran sosyal harcamaların azaltılması, yoksulluk altında yaşayan tüm kesimlerin koşullarını kötüleştirmekle birlikte; özellikle hane içi

⁵¹⁷ M. Anne Hill ve Elizabeth M. King “Women’s Education and Economic Well-Being”, **Feminist Economics**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1995, (Well-Being), s. 22.

⁵¹⁸ Revenga ve Shetty, ss. 42, 43.

⁵¹⁹ Seguino, Goals, s. 2.

eşitsizlikler nedeniyle kadınları ve kız çocukları çok daha büyük oranda ve negatif yönde etkilemektedir.⁵²⁰ Bu bakımdan sosyal karakterli harcamaların artırılması ya da çeşitlendirilmesi, toplumsal cinsiyete dayalı ücretsiz emek yükünün hafifletilmesinde güçlü bir araç olabilecektir.

Genellikle büyük altyapı harcamalarının finansmanı için uygun görülen açık bütçe politikası, toplumsal cinsiyete duyarlı harcamaları finanse etmek konusunda başvurulabilecek bir araçtır. Eğitime, sağlığa, temiz suya ya da sıhhi ihtiyaçlara yönelik harcamalar çoğunlukla “tüketim” olarak görülmekte iken aslında üretkenliği artırabilir, özel yatırımları özendirebilir ve açığın kapatılması için gereken vergi gelirlerini yaratacak yüksek büyüme oranlarını teşvik edebilir. Sıhhi imkânlardan yoksunluğun, sosyal ve biyolojik nedenlerden ötürü daha farklı risklerle karşı karşıya kaldıkları ve daha farklı ihtiyaçları olduğu gerçeğinden hareketle kadınları, erkeklerden daha farklı şekillerde etkilediğini belirtmek gerekmektedir.⁵²¹ Birçok ülkede toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar nedeniyle ev ve bakım sorumluluklarının önemli bir kısmını kadınlar üstlendiğinden sosyal harcamalar, söz konusu ücretsiz emek yükü üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır. İnsanların yapabilirliklerini doğrudan artıran sosyal harcamaların azaltılması, yoksulluk altında yaşayan tüm kesimlerin koşullarını kötüleştirmekle birlikte özellikle haneîçi eşitsizlikler nedeniyle kadınları ve kız çocukları çok daha büyük oranda ve negatif yönde etkilemektedir.⁵²² Dolayısıyla sosyal korumanın ve temel sosyal hizmetlerin açık bütçe politikası ile finanse edilmesinin güçlü gerekçeleri bulunmaktadır. Çünkü beşeri sermayeye yapılan söz konusu kritik harcamalar, daha güçlü ekonomiler ve daha adil toplumlar yaratabilmekte,⁵²³ verimlilik ve gelir artışı ile ekonomi çapında ilerlemeler sağlayabilmektedir.⁵²⁴

Hakların gerçekleşmesini destekleyecek sosyal harcamaları finanse etmenin bir diğer yolu da kamu borçlanmasıdır. Bununla birlikte borçlanma, borç servisi ve geri ödenme bakımından gelecek dönem bütçeleri üzerinde bir talep yaratır. Dış borç bu noktada ayrı bir önem taşımaktadır; çünkü döviz kuru değişimleri, borç servisi üzerinde ek bir yük oluşturabilmektedir. Açık finansmanın zaman içinde hakların

⁵²⁰ Çağatay, s. 19.

⁵²¹ UN Women, s. 16.

⁵²² Çağatay, s. 19.

⁵²³ UN Women, s. 16.

⁵²⁴ Seguino, Goals, s. 2.

sürdürülebilir biçimde gerçekleşmesine katkıda bulunup bulunmayacağına karar verirken hükümetin borcu nasıl kullandığı önem arz etmektedir. Bu noktada borcun hakların gerçekleştirilmesini destekleyecek şekilde; ancak gelecekteki gelir akımlarını riske atmadan kullanıp kullanmadığı değerlendirilmelidir.⁵²⁵

3.3.2.1.1.2. İstihdam Artışı Sağlayan Kamu Yatırımları

İstihdam artışı sağlayan kamu yatırımları, dolaylı politikalar aracılığıyla hayata geçirebileceği gibi ve devletin doğrudan müdahalesini içeren politikalar yoluyla da gerçekleştirilebilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlenmesi konularının başarılmaması için küresel ölçekte anti-konjonktürel politikalar ile tam istihdam politikalarına geri dönüş gerektiği ifade edilebilir. Sanayileşmiş ekonomiler, bu tip politikaları benimsemek konusunda genel olarak daha başarılıdırlar. Yani daha büyük mali alan yaratmaya daha yatkındırlar; sahip oldukları kredibilite sebebiyle borçlanma yetenekleri daha yüksek olduğundan telafi edici kamu harcaması yapmaları daha muhtemeldir. Daha düşük gelirli ülkeler, anti-konjonktürel politikalar uygulamak konusunda daha az serbestiyeye sahiptir. Bu durum, kısmen yoksul ülkelerin, kriz süresince özel sermaye piyasalarından borçlanmak yerine IMF'den kredi alan ve IMF'nin şartlarını sağlamak için kamu kesimi harcamalarını azaltmak zorunda bırakılan ülkeler olmalarından ileri gelmektedir.⁵²⁶

Konjonktür yanlısı politikaların ekonomik maliyetleri, kalıcı yüksek işsizlik oranları üzerinden ekonomi genelinde negatif etkilere neden olmaktadır. Bu konudaki temel sorun, uzun süreli işsizliğin beceri erozyonuna neden olmasıdır. Kişilerin becerileri kullanım eksikliği nedeniyle bozulduğunda gelecekte işe alınma ihtimalleri de azalacaktır. İşverenler, söz konusu kişiler yerine becerileri körelmemiş olan genç işçileri istihdam etmeyi tercih edeceklerdir.⁵²⁷ Beceri erozyonu ve işe alınma ihtimalinin azalmasına ek olarak uzun süreli işsizlik, bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıkları, aile dinamikleri ve çocukların iyi oluşu gibi konular üzerinde de doğrudan etkiler meydana getirmektedir. Bununla birlikte uzun süreli işsizlik, hane

⁵²⁵ UN Women, s. 213.

⁵²⁶ Seguino, Goals, s.9.

⁵²⁷ Seguino, Goals, s.9.

gelirini azaltarak dolaylı olarak ailenin satın alacağı malların ve hizmetlerin düzeyi ile kalitesini azaltacaktır. İşsizliğe ilişkin bölgesel bir yoğunlaşma da söz konusu ise kamu hizmetlerine olan talep artacağından kamu maliyesi açısından bu durum, daha fazla kamu harcaması yapılması ve daha az vergi toplanması anlamına gelecektir.⁵²⁸

Uzun süreli işsizlik, hane içinde yarattığı gerek doğrudan ve gerekse dolaylı etkiler nedeniyle -kadınların işsiz kalan hane üyesi olduğu ve olmadığı her iki durumda da- kadınların ücretsiz bakım yükünü ağırlaştıracaktır. Hanehalkının devamlılığı için gereken emeğin ve zamanın önemli kısmının kadınlar tarafından karşılandığı düşünüldüğünde hane gelirinin azalmasıyla kısıtlanan kaynakların etkin tahsisi ve yoksulluk riski ile mücadele konuları kadınların taşıdığı yükü kaçınılmaz olarak artıracaktır.

İstihdam artışı sağlayan kamu yatırımları kapsamında devletin istihdam sağlayıcı olduğu son istihdam mercii programları, tam istihdamı desteklemenin yanı sıra kıt iş alanları nedeniyle ortaya çıkan toplumsal cinsiyet çatışmasını azaltmanın bir başka aracıdır. Söz konusu programlar; çalışmaya hazır, istekli ve bir kamu kesimi projesinde taban ücret düzeyinde çalışabilecek olan tüm işsizleri istihdam eden, kamu finansmanı temelli programları ifade etmektedir.⁵²⁹ Söz konusu programlar, vergilerin artırılmasını ile finanse edilmemektedir. Finansman biçimi olarak mevcut vergilerin artırılması yerine; açık bütçe politikası uygulamalarını ya da mevcut ise bütçe fazlasının azaltılmasını temel almaktadır.⁵³⁰ İşsizlik düzeyinin çeşitli nedenlerle yüksek olduğu ve yükselmeye devam ettiği durumlarda riske en açık kesimlerin başında kadınlar gelmektedir. Bu bakımdan son istihdam mercii programları; işgücüne katılma, istihdam edilme ve işsizlik konularında var olan toplumsal cinsiyet açıklarının kapatılmasında önemli bir araç olabilecektir.

Ulusal İstihdam Politikaları, ulusal kalkınma gündeminde istihdamının önceliğini saptamanın en önemli yollarından biridir. Yalnızca kapsayıcı istihdam yaklaşımını ekonomi politikalarının merkezine yerleştirerek dahi yoksulluğun önlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve herkes için istihdam yaratan büyüme ve refah sağlanması mümkündür. Ulusal İstihdam Politikaları, kadın

⁵²⁸ Austin Nichols, Josh Mitchell ve Stephan Lindner, **Consequences of Long-Term Unemployment**, The Urban Institute, Washington D.C., 2013, s. 2.

⁵²⁹ Seguino, Goals, s. 10.

⁵³⁰ Malcolm Sawyer, "Employer of Last Resort: Could It Deliver Full Employment and Price Stability?", **Journal of Economic Issues**, Cilt: 37, Sayı: 4, 2003, s. 881.

Çalışanların yoğunlaştığı sektörlere yatırım yapılmasını öncelikli hale getirebilir. Kadınları daha düşük değerli işlerin yer aldığı dar bir alana hapseden meslek ayrımcılığının ortadan kaldırılmasına yönelik stratejiler uygulayarak kadın emeğini gerek nicelik ve gerekse nitelik olarak geliştirecek önlemlerin hayata geçirilmesini sağlayabilir.⁵³¹

Benzer biçimde Aktif işgücü Politikaları da devletin, işsizler ve eksik istihdam edilenlerin iş bulabilmelerini desteklemek için benimseyebileceği bir politikalar setidir. Aktif işgücü Politikaları, kadınlar için özellikle değerlidir. Çünkü sözü edilen politikalar; geleneksel olmayan iş fırsatlarında yol gösterici olmanın yanı sıra genç kadınların temel beceri ve iş deneyimi kazanmalarını sağlamakta ve yetişkin kadınların doğum ve ocuk yetiştirme sonrası işgücü piyasalarına yeniden girmelerini kolaylaştırmaktadır. Aktif işgücü Politikaları, yüksek gelirli ülkelerde ve aynı şekilde yükselen piyasa ekonomilerinde yaygın olarak uygulanmakta; ancak çoğu gelişmekte olan ülkede sınırlı mali kapasite nedeniyle yetersiz kullanılmaktadır.⁵³²

Kamu harcamaları; özellikle sorunun kökeninin talep cephesinden değil de arz darboğazlarından kaynaklandığı gelişmekte olan ülkelerde enflasyonist baskıları azaltacak hedeflere de faydalı bir şekilde yönlendirilebilmektedir. Darboğazları azaltmak için fiziksel altyapıya, yollara, komnikasyona ve kamu sağlığı gibi sosyal altyapıya yönelik olarak hedeflenmiş harcamalar, üretim maliyetlerini ve dolayısıyla enflasyonu azaltabilmektedir. Enflasyonun stabil hale getirilmesi, tam istihdam hedefi bakımından önem arz etmektedir; çünkü çoğu ülkede merkez bankaları enflasyon baskılarına politika faiz oranlarını artırarak ve dolayısıyla özel yatırımları ve toplam talebi azaltarak cevap vermektedir. Sonuç ise büyümede bir yavaşlama meydana gelmesidir. işsizlik ve yoksulluk gibi sosyoekonomik sorunların yaygın olduğu bölgeleri hedef alan kamu yatırımları, kadınların yoğun olduğu sektörlere yönelik politikalar ile fırsat eşitliği politikaları istihdam artışıını uyaran diğer önlemler olarak değerlendirilebilir.⁵³³

⁵³¹ Kring, ss. 15, 16.

⁵³² Kring, s. 17.

⁵³³ Seguino, Goals, s. 11.

3.3.2.1.1.3. Kamu Yatırımlarını Öncelikli Hale Getirmeye Yönelik Stratejiler ve Araçlar

Toplumsal cinsiyet eşitliğini içeren kalkınma anlayışı bağlamında gelirlerin toplanması ve harcamaların yapılmasına ilişkin kararların değerlendirilmesinde ve yönlendirilmesinde kullanılan toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe uygulamaları, son yıllarda artan oranda başvurulan bir yöntemdir.⁵³⁴ Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, bütçe araçlarının toplumsal cinsiyete göre farklılaşan etkilerinin değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu bakımdan harcamalar ve gelirler ile kaynakların toplumsal cinsiyete bağlı olarak nasıl dağıldığı, ücretli ve ücretsiz çalışmada mali araçların ne gibi etkilerinin olduğu, uygulanan politikaların toplumsal cinsiyet normlarını nasıl etkilediği gibi sorular içermektedir.⁵³⁵

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edildiği bir kalkınma anlayışında kullanılabilecek stratejilerden bir diğerinin de mali alan yaratmak olduğu söylenebilir. Mali alan, gerek fiziki ve gerekse sosyal kamu yatırımlarını mümkün kılarak devletin birtakım hedeflere ulaşmakta kullanabileceği önemli bir mali araçtır.

3.3.2.1.1.3.1. Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, bütçe araçlarının toplumsal cinsiyete göre farklılaşan etkilerinin değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bu bakımdan harcamalar ve gelirler ile kaynakların toplumsal cinsiyete bağlı olarak nasıl dağıldığı, ücretli ve ücretsiz çalışmada mali araçların ne gibi etkilerinin olduğu, uygulanan politikaların toplumsal cinsiyet normlarını nasıl etkilediği gibi sorular içermektedir.⁵³⁶

Toplumda farklı ihtiyaçları, görevleri ve sorumlulukları; farklı ihtiyaçları ve beklentileri olan kadınlar ile erkeklerin mevcut mali politikalardan benzer şekilde etkilenmeleri pek olası değildir. Farklı harcama türleri, kadınlar ve erkekler tarafından farklı düzeylerde tüketildiği gibi bunlardan sağladıkları faydalar da farklı

⁵³⁴ UN Women, s. 16.

⁵³⁵ Katherine Rake, “Gender Budgets: The Experience of the UK’s Women’s Budget Group”, **Gender Balance-Equal Finance Conference**, Basel, İsviçre, Mart 2002, s. 3.

⁵³⁶ Rake, s. 3.

olmaktadır. Dolayısıyla kamu mali politikalarının kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkileri söz konusu olmaktadır. Bu noktada toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, sözü edilen farklı etkilerin analiz edilmesi ve bütçelemeye ilişkin süreçlerin toplumsal cinsiyet bakış açısıyla düzenlenmesi gereği üzerinde durmaktadır.⁵³⁷

Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe, kadınlar-erkekler ile kız-erkek çocuklar bakımından kamu kaynakları kullanımının ve kamusal finansmana katılımın hakça gerçekleşmesini dikkate alan bütçe olarak ifade edilebilir. Kadınlar için ayrı bir bütçe anlamına gelmeyen toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe, bütçelerin düzenlenmesi ve uygulama sonuçlarının izlenmesinde kadınların mevcut dezavantajlı konumunun kabulünden hareket edilmesi üzerinde durmaktadır.⁵³⁸ Kamu programlarının tasarlanması, sağlanması ve finanse edilmesi hususlarında toplumsal cinsiyet etkilerinin dikkate alınmaması, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından başarısız sonuçların yaşanmasına neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyete duyarsız bir harcama politikasının, toplumdaki mevcut ayrımcılıkları artırma ihtimali bulunmaktadır.⁵³⁹ Örneğin çocukların eğitime yönelik toplumsal cinsiyet farklılıklarını gözetmeyen bir kamu harcamasının, daha fazla oğlan çocuğun eğitime katılımını ve yüksek öğrenime devamını sağlayacağı ifade edilebilir. Bu hususta kız çocukların ve kadınların eğitime erişimlerini destekleyecek ve katılımları önündeki engellerin üstesinden gelecek mekanizmalar yaratmak toplumsal cinsiyete duyarlı bir müdahale biçimi olacaktır.⁵⁴⁰ Benzer biçimde gerek devletin aldığı gelir artırıcı önlemler ve gerekse yeniden dağıtım politikaları, toplumsal cinsiyet etkileri dikkate alınmadan tasarlandığında kadınlara yönelik ayrımcılığı ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri derinleştirebilmektedir.⁵⁴¹

⁵³⁷ Nathalie Holvoet, "Gender Budgeting in Belgium: Findings from a Pilot Project", **European Societies**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, s. 276.

⁵³⁸ Gülay Günlük Şenesen, "Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye için Bir Değerlendirme", **Bütçe Sürecinde Parlatmentonun Değişen Rolü Sempozyumu-Bütçelemede Yeni Yaklaşımlar Oturumu**, Afyonkarahisar, 2008, s. 2.

⁵³⁹ Diane Elson, **Budgeting For Women's Rights Monitoring Government Budgets for Compliance with CEDAW, A Summary Guide for Policy Makers**, Gender Equality and Human Rights Advocates, 2008, (Rights), ss. 4, 8.

⁵⁴⁰ Ruth Pearson, "Feminist Responses to Economic Globalisation: Some Examples of Past and Future Practice, ", **Women Reinventing Globalisation**, (Ed. Joanna Kerr ve Caroline Sweetman), OXFAM GB, 2003, (Future), s. 32.

⁵⁴¹ Elson, Rights, ss. 4, 8.

3.3.2.1.1.3.2. Mali Alan

Son yıllarda giderek popüleritesini artıran mali alan kavramı, devletin, finansal pozisyonunun sürdürülebilirliğine zarar vermeden arzu ettiği amaçları gerçekleştirmek için kaynak tahsis etmesine olanak tanıyan; bütçe içinde bir pozisyonunun varlığı olarak tanımlanabilir. Devletin mali alan yaratabilmesinin çeşitli yolları bulunmaktadır.⁵⁴² Özellikle ekonomik sorunların yaşandığı dönemlerde kadınlar ve çocukların insani gelişmesinin sürdürülmesi ve SKH'nin başarılmasında kritik öneme sahip olan ekonomik ve sosyal yatırımlar için mali alan yaratmak bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁴³ Bu konuda devletin ek kaynak yaratma yöntemleri Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Devletin Ek Kaynak Yaratma Yöntemleri

<i>Kamu Harcamalarını Yeniden Tahsis Etme</i>	Bu yöntemde devam eden bütçe tahsislerinin, tematik bütçe analizleri aracılığıyla değerlendirilmesiyle kaynakların yeniden tahsisi söz konusu olmaktadır. Böylelikle yüksek maliyetli ve düşük etkili yatırımları, daha büyük sosyoekonomik etkileri olan yatırımlarla değiştirmek olanaklı hale geldiği gibi harcama etkinsizlikleri ve yolsuzlukla mücadele gündemleri ortadan kaldırılmaktadır.
<i>Vergi Gelirlerini Artırma</i>	Bu yöntemde farklı türdeki vergilerin oranlarının değiştirilmesi ya da vergi toplama yöntemlerinin etkinliğinin artırılması ve vergiye genel uyumun pekiştirilmesi yoluyla vergi gelirlerinin artırılması sağlanmaktadır.
<i>Sosyal Güvenliğin Kapsamını Genişletme ve Prim Gelirlerini Artırma</i>	Mevcut sosyal güvenlik sistemlerinde kapsamın genişlemesi ve bu yolla prim gelirlerinin artması, sosyal korumayı finanse etmenin güvenilir bir yoludur. Bu yolla mali alanın, diğer sosyal harcamaları karşılamak üzere serbest kalması da sağlanmaktadır. Bununla birlikte; istihdam temelli katkıları içeren sosyal koruma yardımları kayıtdışı ekonominin kayıtlı hale gelmesini teşvik etmektedir.

⁵⁴² Peter S. Heller, **Understanding Fiscal Space**, IMF Policy Discussion Paper, PDP/05/4, 2005, s. 3.

⁵⁴³ Isabel Ortiz, Matthew Cummins ve Kalaivani Karunanethy, **Fiscal Space for Social Protection and the SDGs: Options to Expand Social Investments in 187 Countries**, ESS – Extension of Social Security Working Paper, Sayı: 48, International Labour Organization, İkinci Baskı, 2017, ss. 1-3.

<i>Yardım ve Transferler için Lobicilik Faaliyetleri Yürütme</i>	Transferleri artırmak, bağış yapan diğer hükümetlerle ya da uluslararası kuruluşlarla yakın ilişkiye girilmesini gerektirmektedir.
<i>Yasadışı Sermaye Akımlarını Ortadan Kaldırma</i>	Her yıl gelişmekte olan ülkelerden yasa dışı yollarla çıkan kaynak miktarı göz önüne alındığında hükümetleri sosyoekonomik kalkınma için gerekli gelirden yoksun bırakan kara para aklama, rüşvet, vergi kaçakçılığı, yanlış ticari fiyatlandırma ve diğer mali suçlar gibi yasa dışı faaliyetlere yönelik sıkı önlemler alınması gerekmektedir.
<i>Mali Rezervleri ve Merkez Bankası Döviz Rezervlerini Kullanma</i>	Bu yöntem, varlık fonu gibi özel fonlarda tutulan mali tasarrufların ve bunun gibi diğer devlet gelirlerinin azaltılmasını ve/veya merkez bankası döviz rezervlerinin ulusal ve bölgesel kalkınma için kullanımını içermektedir.
<i>Borç Yönetimi ve Mevcut Borçların Yeniden Yapılandırılması</i>	Bu yöntem, düşük maliyetli iç ve dış borçlanma seçeneklerinin aktif olarak araştırılmasını kapsamaktadır. Bu hususta öncelikle borcun sürdürülebilirliğine ilişkin dikkatli bir değerlendirme yapılması önem arz etmektedir. Yüksek borç sorunu olan ülkeler için borcun meşruiyetinin sorgulanabilir ve -yoksunlukları şiddetlendirmesi bakımından- fırsat maliyetinin yüksek olduğu durumlarda mevcut borcun yeniden yapılandırılması mümkün ve haklı görülebilmektedir.
<i>Daha Denkleştirici Bir Makroekonomik Çerçeve Benimseme</i>	Bu yöntem, makroekonomik istikrarı koruyarak gerektiğinde daha yüksek bütçe açıklarına ya da daha yüksek enflasyon seviyelerine izin vermeyi gerektirmektedir.

Kaynak: Ortiz vd., ss. 1-3.

Tablo 6’da görüldüğü üzere kamu kesiminin mevcut kaynaklarını, eşitlik amaçlarına yönlendirmesinin çeşitli yolları bulunmaktadır. Devletin tematik bütçe analizleri ile kamu harcamalarını yeniden tahsis ederek; vergi gelirlerini çeşitli yollarla artırarak; sosyal güvenliğin kapsamını genişleterek; uluslararası düzeyde yardım kaynaklarını etkileyerek; sosyoekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyen yasadışı sermaye akımlarını ortadan kaldırarak; mali rezervleri ve döviz rezervlerini harekete geçirerek; etkin bir borç yönetimi sağlayarak ve denkleştirici bir makroekonomik çerçeve benimseyerek ek kaynak yaratması mümkündür.

Yurtiçi kaynakların harekete geçirilmesi, hakların gerçekleştirilmesi ve daha fazla cinsiyet eşitliği sağlanması açısından kritik önem taşımaktadır. Bu kapsamda hükümetlerin zaman içinde ekonomik ve sosyal hakları gerçekleştirmek için mevcut kaynaklarından azami ölçüde yararlanmaya yönelik adımlar atması gerekmektedir.⁵⁴⁴ Bütçelerin, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmede daha etkin hale gelmesinde daha fazla mali alana ve söz konusu mali alanın kullanımının belirlenmesinde daha demokratik süreçlere ihtiyaç duyulmakta; bu durum gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde harekete geçilmesini gerektirmektedir.⁵⁴⁵ Her ne kadar vergi indirimleri ve kamu harcamalarındaki azalmalar, mali alanı daraltmış olsa da birçok ülkenin ek kamu kaynağı yaratma kabiliyeti bulunmaktadır.⁵⁴⁶

3.3.2.1.2. Vergi Politikası

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve vergilendirme, son yıllarda kamu maliyesinde ve kalkınmanın finansmanında kalkınma politikası gündeminin ve yanı sıra devletin vatandaşlarına karşı sorumluluğu gündeminin kilit konuları haline gelmiştir.⁵⁴⁷

Çoğunlukla vergi yasaları, kadınlara ve erkeklere yönelik eşit uygulama düzenlemeleri içerse de esas olarak vergi sistemlerinin ve mali politika kararlarının kadınlar ve erkekler üzerindeki etkileri farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. İstihdam oranlarında varlığını koruyan toplumsal cinsiyet farklılıkları, ücretsiz bakım emeğinde toplumsal cinsiyet açıkları; gelir, sosyal güvenlik, yoksulluk ve refah konuları; vergi düzenlemelerinin tahsis edici ve dağıtıcı sonuçlarına son derece bağlı olmaktadır.⁵⁴⁸

Ayrı ayrı değerlendirildiğinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve vergilemenin önemi, yaygın olarak kabul görmektedir. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet eşitliği ve vergileme nadiren birlikte ele alınmakta; kalkınma açısından aralarındaki mevcut

⁵⁴⁴ UN Women, s. 211.

⁵⁴⁵ Diane Elson, "Gender Equality, Public Finance and Globalization", **Human Development in the Era of Globalization: Essays in Honor of Keith B. Griffin**, (Ed. James K. Boyce, Stephen Cullenberg, Prasanta K. Pattanaik, Robert Pollin, Edward Elgar Yayıncılık, 2006, (Finance), s. 250.

⁵⁴⁶ UN Women, s. 211.

⁵⁴⁷ The German Technical Cooperation (GTZ), "GTZ-Programme Promoting Gender Equality and Women's Rights", <https://www.oecd.org/dac/gender-development/44896295.pdf>, (13.10.2019).

⁵⁴⁸ Åsa Gunnarsson ve Ulrike Spangenberg. "Gender Equality and Taxation Policies in the EU", **Intereconomics**, Cilt: 54, Sayı: 3, 2019, s. 142.

ve potansiyel ilişki, çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yoksulluk azaltma stratejilerini teşvik etmek amacıyla kalkınma çabaları, vergileme alanındaki politika müdahalelerinin, toplumsal cinsiyet eşitliği alanında arzu edilen çıktıları olumsuz yönde etkilememesini sağlamalıdır. Örneğin kadınların işgücüne katılımını artırmaya yönelik politikaların, toplumsal cinsiyet konuları ile tamamen ilişkisiz amaçlara yönelen vergi politikalarından olumsuz etkilenmesi mümkündür. Ayrıca devletin kamu gelirlerini artırma amacı taşıyan girişimleri kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkilere neden olmaktadır. Genel vergi politikası analizine toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinin dâhil edilmesi, kamu politikasının kalitesini dikkate değer biçimde artırabilir.⁵⁴⁹

Konuları bakımından vergiler gelir, servet ve tüketim unsurlarını kapsamaktadır. Gelir vergisi kapsamında kişisel gelir vergisi, gerçek kişilerin kazanç ve iratlarını vergilendirirken; kurumlar vergisi, tüzel kişilerin kazanç ve iratlarını vergilendirmektedir. Kalkınmaya kadınların dâhil edilmesi bakımından kadınların gelirlerinin muafiyet, istisna ve indirim gibi yollarla vergi dışı tutulması vergi politikası kapsamında bir önlem olarak değerlendirilebilir. Kurumlar vergisi bakımından ise kadın kotaları, iş yerinde kreş imkânlarına gibi yollarla kadınların işgücüne katılımını artıracak önlemler alan şirketlerin, sözü edilen önlemlere yönelik faaliyetleri, çeşitli şekillerde teşvik edilebilmektedir.

Gelir üzerinden alınan dolaysız vergiler, kadınları, erkekleri etkilediğinden daha farklı etkilemektedir. Çünkü kadınlar, genellikle erkeklerden daha düşük ücretler kazanmakta, işgücü piyasalarına yaşamlarının farklı aşamalarında girip çıkmakta, hane içinde, aile şirketinde ve topluluk içinde ücretsiz işçilik ve bakım faaliyetleri üstlenmektedirler.⁵⁵⁰ Bu açılardan değerlendirildiğinde genel ekonomik koşullarla uyumlu olarak kadınların işgücü piyasalarına girmelerini ve devamlılık göstermelerini sağlayacak teşvik politikalarının gerekli olduğu görülmektedir.

Servet ve servetin el değiştirmesi üzerinden alınan vergiler, servetin ve refahın daha adil dağılmasına hizmet ederek toplumdaki dezavantajlı kesimlerin korunması işlevi görmektedir. Sosyoekonomik hayattaki rolleri ve sorumlulukları dolayısıyla özellikle işgücü piyasalarında çeşitli ayrımcılıklara maruz kalan

⁵⁴⁹ The German Technical Cooperation (GTZ).

⁵⁵⁰ Chiara Capraro, **Taxing Men and Women: Why Gender is Crucial for a Fair Tax System**, Christian Aid, 2014, s. 9.

kadınların servet vergileri aracılığıyla statüsünün yükseltilmesi, vergilemenin sosyal amacına hizmet edebilecektir.

Mükelleflerin özel durumlarını dikkate almayan; objektif karakterli tüketim vergileri, tüketim üzerinden alınmaktadır. Tüketime yönelik harcamalar, yoksul insanların ve özellikle de kadınların gelirinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu kapsamda örneğin; temel tüketim maddeleri üzerindeki katma değer ve gider vergilerinin oranının sıfır olarak uygulanması ya da söz konusu tüketimin vergiden istisna tutulması mümkündür. Bu noktada oluşacak gelir ihtiyacının karşılanması için ise daha varlıklı kesimlere yönelik muafiyet ve indirimlerin en aza indirilmesi ya da kaldırılması sağlanabilir.⁵⁵¹

Kadınlar ve erkekler kısmen farklı şeyler satın alıp farklı şeyler ürettiklerinden toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ilerleme kaydedilmesinde katma değer vergisi türü bir tüketim vergisinin politika aracı olarak kullanılabilmesi mümkündür. Toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetmeksizin yansıtılan harçların, sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlanması bakımından kızlara yönelik ayrımcılığı şiddetlendirme ihtimali bulunmaktadır. Söz konusu ayrımcılığı kısmen de olsa önlemenin yolu; harçların, fiyat belirlemenin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini pekiştirmedeği hizmetlere uygulanmasıdır. Örneğin yükseköğrenim ya da iyileştirici sağlık hizmetleri üzerinden alınan harçların, kadınlara yönelik ayrımcılığı, ilk ve orta öğretim ile temel sağlık hizmetleri ve anne sağlığı hizmetleri üzerinden alınan harçlar kadar artırmayacağı ileri sürülebilir. Mevcut vergilemede yaşanan her artışın ayrımcılıkları pekiştireceği varsayımının da her zaman doğru olmadığı ifade edilmelidir. Zaman zaman mevcut vergilemede yaşanacak bir artışa engel olmak, aksine uzun vadede bir fırsat maliyeti yaratabilecektir. Örneğin bir katma değer vergisi -herhangi bir sosyal amaç taşımaksızın- tüm unsurları kapsayacak biçimde tasarlanmış olsa da uzun vadede bu yolla yaratılan gelirin ekonomik kazanımlarda eşitlik sağlamak ve yoksul kadınları sürece dâhil etmek için kullanılabilmesini, söz konusu gelirin büyük bir yeniden yapılanmanın finansmanı olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu noktada hayata geçirilecek bir uygulamanın uzun

⁵⁵¹ UN Women, s. 16.

dönemde yaratacağı toplumsal fırsat maliyeti ile mevcut durumda uygulamanın yarattığı fiyat etkilerinin yoksullar üzerindeki etkileri doğru hesap edilmelidir.⁵⁵²

Dolaylı vergiler ve harçlar, toplumun düşük gelirli kesimlerini gözetmediği ve sözü edilen kesimlerin ekonomik koşullarını olumsuz yönde etkilediği gibi genellikle toplumsal cinsiyet etkilerini de dikkate almayan ve erkeklere kıyasla kadınlar ile kız çocukları etkileme gücü daha fazla olan gelirlerdir. Bu durum, temelde gelir yoksulluğunun, bazı ülkelerde kadınlar ve kız çocuklar arasında daha yaygın bir sorun olmasından ve kadınların erkeklere oranla daha düşük ücretler karşılığında çalışmalarından ileri gelmektedir.⁵⁵³ Küresel ölçekte vergi sistemleri, büyük ölçüde dolaylı vergilerden beslenmektedir. Dolayısıyla verginin neden olduğu yük, en yoksul kesimleri ve hanehalklarını etkilemekte ve etkilenenlerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır.⁵⁵⁴

Vergi politikasının önemli sacayaklarından biri adalet konusudur. Gelişmekte olan ülkelerin bu hususta karşı karşıya kaldığı temel zorluk, yeterli kamu kaynağını, yoksul ve marjinalize olmuş kesimler üzerinde aşırı yük yaratmayacak bir şekilde harekete geçirmek noktasında ortaya çıkmaktadır. Kadınlar belirgin biçimde yoksulluğa karşı savunmasız olduklarından, gelişmekte olan ülkelerin gelir tabanlarını genişletme girişimlerinin ve bunun kadınlar üzerindeki etkisinin sistematik ve sağlam biçimde; ancak hızlıca değerlendirilmesi gerekmektedir.⁵⁵⁵

Vergi sistemleri, kadınların ve marjinalize olmuş kesimlerin orantısız bir vergi yüküne maruz kalmamalarını ve söz konusu vergi gelirlerinin finanse ettiği faydaların ve hizmetlerin eşit paylaşılmasını sağlayabilmektedir. Bu amaca hizmet eden bir vergi sistemi, gelirin yeniden dağıtılmasında ve sosyoekonomik dezavantajın azaltılmasında kullanılabilir. Örneğin yoksul insanların ve özellikle de kadınların gelirlerinin önemli bir kısmı, temel ihtiyaçları karşılamak üzere harcandığından bu tür tüketimin, katma değer ve gider vergilerinden istisna edilmesi ya da bunlara sıfır oran uygulanması mümkündür. Buna paralel olarak

⁵⁵² Palmer, s. 1985.

⁵⁵³ Çağatay, s. 20.

⁵⁵⁴ OXFAM, Public, s. 24.

⁵⁵⁵ Caren Grown, "Taxation and Gender Equality: A Conceptual Framework", **Taxation and Gender Equity – A Comparative Analysis of Direct and Indirect Taxes in Developing and Developed Countries**, (Ed. Caren Grown ve Imraan Valodia), Routledge, 2010, s. 1.

öncelikli olarak daha varlıklı kesimlerin yararlandığı vergi muafiyetlerinin ve indirimlerinin asgari düzeye çekilmesi ya da kaldırılması mümkündür.⁵⁵⁶

Sosyal politikanın finanse edilmesi bakımından verginin azalan oranlılığı ile toplumsal dayanışmaya hizmet etmesi arasında ters bir ilişki bulunmaktadır. Devlet, kadınların ihtiyaç duyduğu hizmetleri sunmazsa bakım ihtiyacı -gelir düzeyi yüksek kadınlar bundan kaçınabilirken- özellikle yoksul kadınlar tarafından karşılanmak zorunda kalacak ve bu zaman yükü kadınlar üzerinde bir vergi etkisi gösterecektir. Kadınların kendi kendine karşıladığı bu zaman yükü; azalan oranlılığı en yüksek, toplumsal dayanışma gücü en düşük olan finansman özelliği göstermektedir. İyi işleyen bir vergi sistemi varsayımı altında dolaysız vergilerin artan oranlılığı en yüksek ve harçların azalan oranlılığı en yüksek kamu gelirleri olduğu ifade edilebilir.⁵⁵⁷ Eğitimde harç uygulamasının benimsenmesi, hem kız hem oğlan çocuğu olan düşük gelirli ailelerin kız çocuklarını okula göndermemesine neden olabilmektedir. Harçlar, toplumsal cinsiyet normlarının ve hiyerarşilerinin kasıtsız dahi olsa ekonomi politikasıyla nasıl ilişkili olduğunun bir örneğidir. Ancak özellikle amaçlanmış olmasa da erkeklere oranla kadınlar açısından dezavantaj oluşturmaktadır.⁵⁵⁸ Sosyal politikaların özel ya da kamusal finansmanında başvuru kaynakların, gösterdiği azalan oranlılık ve sosyal dayanışma sağlama özellikleri Şekil 16’da gösterilmektedir.

⁵⁵⁶ UN Women, s. 213.

⁵⁵⁷ Enrique Delamonica ve Santosh Mehrotra, “How Can Financing of Social Services Be Pro-Poor?”, **Financing Social Policy: Mobilizing Resources for Social Development**, (Ed. K. Hujo ve S. McClanahan), United Nations Research Institute for Social Development ve Palgrave Macmillan, Cenevre, 2009, ss. 91-96.

⁵⁵⁸ Stephanie Seguino, Günseli Berik ve Yana Rodgers, **Promoting Gender Equality as a Means to Finance Development**, the Friedrich Ebert Stiftung, New York Office, Occasional Paper Series, 2009, s. 18.

Şekil 16: Sosyal Politikanın Finansman Kaynakları, Azalan Oranlılık Düzeyleri ve Toplumsal İlişkileri Etkileme Kabiliyetleri



Kaynak: Delamonica ve Mehrotra, s. 92.

Şekil 16’da görüldüğü üzere sosyal politikanın finansman yöntemlerinin azalan oranlılık özelliği ile toplumsal dayanışmayı sağlama gücü arasında ters bir ilişki bulunmaktadır. Kendileri için ya da ailenin diğer bireyleri için kadınlar tarafından talep edilen bakım işi ile ilişkili hizmetler, kamu kesimi tarafından finanse edilmediğinde kadınlar tarafından karşılanacak ve kadınların önemli bir zaman yükü üstlenmesine neden olacaktır. Bu bakımdan kişisel finansmanın azalan oranlılığı en yüksek ve toplumsal dayanışma gücü en düşük finansman türü olduğu görülmektedir. Finansman türünün azalan oranlılığı azaldığında ise toplumsal dayanışmayı sağlama gücü ve daha eşitlikçi bir yapı tesis etme ihtimali artmaktadır.

3.3.2.2. Para Politikası

Para politikası; faiz oranlarını, döviz kurlarını, ekonomide mevcut kredi miktarını etkileyerek özellikle çalışma hakkı olmak üzere ekonomik ve sosyal hakların hayata geçirilmesi bakımından kaynaklara doğrudan tesir etmektedir. Para politikası, bankacılık sektörü tarafından yaratılan kredi miktarını etkilemektedir. Bu kaynakların nasıl kullanıldığı ve toplumsal cinsiyet eşitliğinde yaşanan gelişmeler de

dâhil sosyal amaçları ne ölçüde destekledikleri finansal sektörün nasıl organize edildiğine ve düzenlendiğine bağlı olmaktadır. Merkez bankalarının, finansal sektörün, kaynaklarını nasıl yönlendirdiğini ve tahsis ettiğini belirleyen kilit bir düzenleyici rolü bulunmaktadır. Bu kapsamda kuralları ve teşvikleri belirleyen merkez bankaları, uygulamalarında yaptıkları değişikliklerle kredilerin, hakların hayata geçirilmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesine yönlendirilmesini sağlayabilir. Örneğin merkez bankaları; konuta, istihdam yaratan yatırımlara ya da kendi hesabına çalışan kadınlara yönelik belirli bir miktar kredi sağlamada başarısız olan ticari bankaların yasal gerekliliklerini artırabilir. Sosyal amaçlar ve özel teşvikler uyuşmadığında kamu kalkınma bankaları, kaynakları öncelikli alanlara yönlendirebilir. Kredi tahsis politikaları, birtakım amaçları gerçekleştirmek üzere mevcut araçlar setini genişletmektedir.⁵⁵⁹

Merkez Bankaları, kredi düzeyini etkileme üzerinden sahip olduğu kaynak yaratma gücü ile istihdam artışını uyarabilmekte ve kadın girişimciler ile kadın çiftçilerin üretken varlıklara erişimini artırarak toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemede önemli rol oynayabilmektedir. Merkez Bankasının sınır ötesi sermaye hareketleri istikrarsızlığını azaltmaya yönelik araçları, makroekonomik oynaklığı sınırlandırarak ekonomik krizlerin önlenmesine yardımcı olabilir. Krizlerin kadınlar üzerindeki ve kadınlar arasındaki orantısız negatif etkisi, toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından ekonomik şokların önlenmesi gereğini ortaya koymaktadır.⁵⁶⁰

Sahip olduğu potansiyele rağmen geçtiğimiz 20 yıl boyunca Merkez Bankaları, neredeyse sadece düşük enflasyon çerçevesinde müdahale odağını daraltmıştır. Aynı zamanda ve belki de çok daha sınırlı para politikası hedefleri nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılmasına hizmet edebilecek olan para politikası araçlarına sınır getirmişlerdir.⁵⁶¹ Oysaki enflasyon hedeflemesi yerine “reel” hedefleme yaklaşımını benimseyen bir para politikasının, toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi bakımından daha işlevsel olacağı ileri sürülebilir. Hedefler, reel ekonomi ile ilişkili olarak belirlendiğinde gerek ülkelerin kendilerine özgü koşulları dikkate alınmış olacak gerekse hedefler çeşitlendiğinden para politikası araçlarının da çeşitlenmesi söz konusu olacaktır. Örneğin bir ülkede kadınların

⁵⁵⁹ UN Women, s. 215.

⁵⁶⁰ Seguino, Policy, ss. 58, 62.

⁵⁶¹ Seguino, Policy, s. 58.

istihdam edilmesi belirgin bir sorun alanı olarak tanımlanıyor ise reel hedefleme yaklaşımı, kadın istihdamının artırılması hedefini benimseyerek araçların bu hedef doğrultusunda düzenlenmesini içerebilecektir.⁵⁶²

Ekonomik ve sosyal hakların hayata geçirilmesine yardımcı olmak ve kadınlar için kalıcı bir eşitlik tesis etmek için para politikasının taşıması gereken özellikler Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Sosyoekonomik Hakların Gerçekleştirilmesine Yönelik Para Politikası Önlemleri

Zaman içinde hakların gerçekleştirilmesi ile bağlantılı olan reel üretim faaliyeti, istihdam ya da gelir gibi enflasyonu azaltma odağının ötesine geçen ilave hedefler benimsemek
Para politikası kurullarında enflasyon ve faiz oranlarının toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkileri de dâhil olmak üzere dağıtım ile ilişkili sonuçları dikkate almak
Ekonomik ve sosyal hakların gerçekleşmesini sağlamak için konuta ve yüksek istihdam yaratma potansiyeli olan sektörlere yönelik yatırımlar ya da küçük işletmeler ile kendi hesabına çalışanlara yönelik krediler gibi ticari kredileri teşvik eden merkez bankası politikaları ve kuralları benimsemek
Ticari bankaların, ekonomik ve sosyal hakların gerçekleşmesini sağlayacak alanlara daha fazla kredi tahsis etmeleri için yaptırımları ve teşvikleri artırmak (kalkınma bankalarının da kaynaklarını öncelik alanlarına yönlendirmesi mümkündür)
Kadın hakları örgütlerinin söz hakkını artırmak dâhil olmak üzere merkez bankası politikasının oluşturulmasında hesap verebilirliği, katılımı ve şeffaflığı artırmak

Kaynak: UN Women, s. 216.

Hakların toplumu oluşturan tüm kesimler açısından tanımlanabilir ve tanınabilir olmasında para politikasının kullanılması alışlageldik bir yöntem olamamakla birlikte; Tablo 7’de görüldüğü üzere daha eşitlikçi bir yaklaşımın benimsenmesinde gerek istikrar koşullarını sağlamaya yönelik geleneksel araçlarla gerekse toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik spesifik araçlarla para politikasının kullanılması mümkündür.

⁵⁶² Gerald Epstein, **Central Banks, Inflation Targeting and Employment Creation**, Employment Analysis and Research Unit Economic and Labour Market Analysis Department, Economic and Labour Market Papers, ILO, 2007, s. 13.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisi gerek teorik gerekse ampirik düzlemde 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ilgi görmeye başlayan bir konudur. Söz konusu ilginin ortaya çıkışında ve artış göstermesinde ekonomik gerekçeler kadar insani gerekçeler de rol oynamıştır.

Ülkelerin refah düzeyinin yükseltilmesi ile toplumsal düzeyde farklı boyutlarıyla eşitsizliklerin azalacağı ve eşitsizliklerin azalması; diğer bir ifade ile toplumun katmanlarının sosyoekonomik yaşamın aktif aktörleri haline gelebilmesi ile refah düzeyinin yükseleceği söylenebilir. Şüphesiz söz konusu ilişkinin gerçekleşmesi, hedefli politikaların uygulamaya konulmasını gerektirmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisi, OECD ülkeleri özelinde incelenmektedir. Bu kapsamda öncelikle OECD ülkelerinde ekonomik ve insani kalkınma düzeyleri ile toplumsal cinsiyet eşitliği göstergelerinin görünümü ele alınmıştır. Daha sonra farklı boyutlarıyla toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisini araştırmaya yönelik ampirik çalışmalara yer verilmiştir.

Çalışma kapsamında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinin analizi OECD ülkelerinin 2010-2017 verileri kullanılarak yapılmıştır. Gerek yatay kesit gerekse zaman boyutu içermesi bakımından araştırmanın, panel veri analizi ile ele alınması uygun görülmüştür. Bu kapsamda öncelikle panel veri analizi kısaca açıklanarak Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK), Sabit Etkiler (SE) ve Tesadüfi Etkiler (TE) olmak üzere panel veri modellerinde kullanılan üç hesaplama yöntemine yer verilmiştir. Model seçimi için Hausman testi kullanılmış; değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon varsayımlarının testleri, model sonuçlarına göre spesifikize edilerek yalnızca gerekli testlere yer verilmiştir. Temel varsayımlar sınıandıktan sonra ise dirençli tahminciler elde etmek için Driscoll ve Kraay testi kullanılmıştır.

4.1. OECD ÜYESİ ÜLKELERDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA GÖSTERGELERİ

Kalkınma, uzun yıllar büyük ölçüde ekonomik boyutu ile ele alınan bir kavram olmuştur. Ekonomik gelişmenin tek başına toplumdaki tüm kesimlerin refah düzeyini yükseltmediği gerçeğinin görünür hale gelmesiyle daha kapsamlı bir kalkınma anlayışının geliştirilmesi gerektiği son yılların önemli söylemlerinden biri haline gelmiştir. Ancak insan yaşamına ilişkin iyi oluş düzeyinin tüm boyutlarıyla kavranması oldukça zorlu bir konudur. Bu konudaki en büyük zorluk, ülkeler bazında karşılaştırılabilir veri kaynaklarının yetersiz olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca tüm boyutların kavranması, subjektif birtakım unsurların da dikkate alınmasını gerektirmekte; objektif kriterlerin dahi karşılaştırılamadığı veri yetersizliği ortamında bu durum daha da zorlu hale gelmektedir. Bu bakımdan tam anlamıyla olmasa da mevcut kaynaklarla uluslararası düzeyde karşılaştırılabilir veri sağlayan göstergelerin değerlendirilmesi uygun görünmektedir. Kalkınmanın ekonomik boyutunun büyük ölçüde kişi başına düşen gelir düzeyi ile ve insani boyutunun İnsani Gelişme Endeksi ile ortaya konulduğu söylenebilir.

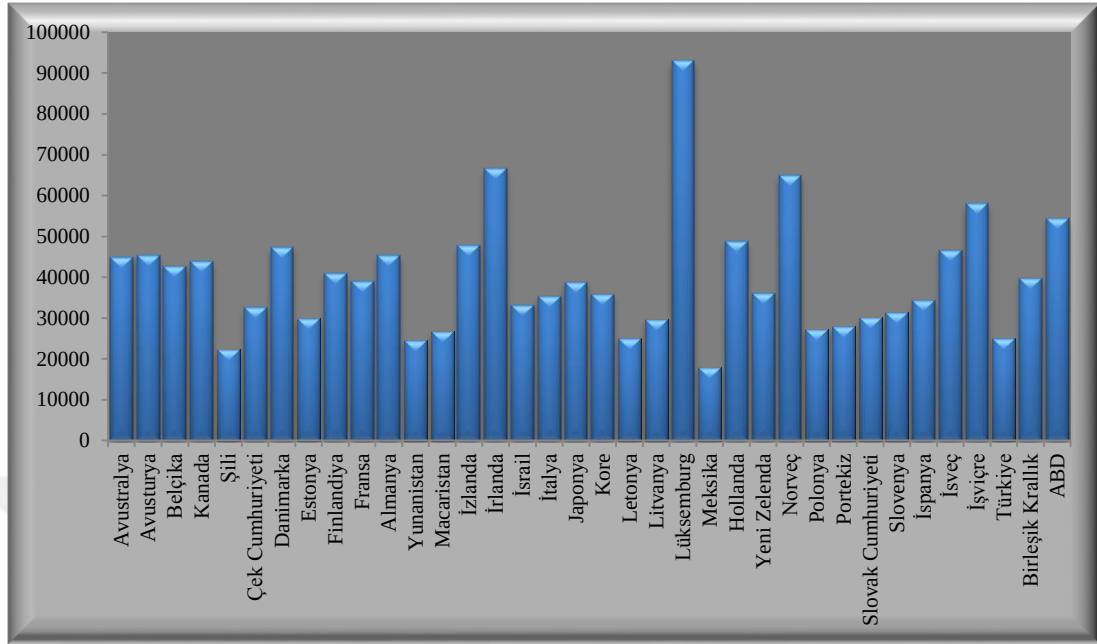
Dünya Bankası verilerine göre OECD ülkelerinde 2017 yılı kişi başına düşen gelir düzeyleri Şekil 17’te gösterilmektedir. 2017 yılı için kişi başına gelir düzeyinin en yüksek olduğu ülke 93.100\$ ile Lüksemburg’dur. Lüksemburg’u 66.604\$ ile İrlanda, 64.965\$ ile Norveç, 57.997\$ ile İsviçre ve 54.470\$ ile ABD izlemektedir.

Kişi başına düşen gelir düzeyi 40.000\$ ve üstü olan ülkeler; Hollanda (48.789\$), İzlanda (47.839\$), Danimarka (47.269\$), İsveç (46.681\$), Avusturya (45.493\$), Almanya (45.462\$), Avustralya (44.888\$), Kanada (43.852\$), Belçika (42.781\$), Finlandiya (41.018\$) şeklindedir.

Kişi başına düşen gelir düzeyi 30.000\$ ve üstü olan ülkeler ise Birleşik Krallık (39.862\$), Fransa (38.955\$), Japonya (38.907\$), Yeni Zelanda (36.046\$), Kore (35.938\$), İtalya (35.373\$), İspanya (34.269\$), İsrail (33.220\$), Çek Cumhuriyeti (32.570\$), Slovenya (31.351\$), Slovak Cumhuriyeti (30.132\$)’dir.

Bunlarla birlikte Estonya’nın kişi başına düşen gelir düzeyi 29.916\$, Litvanya’nın 29.603\$, Portekiz’in 28.034\$, Polonya’nın 27.346\$ ve Macaristan’ın 26.860\$ şeklindedir.

Şekil 17: OECD Ülkelerinde Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi, \$, 2017



Kaynak: The World Bank, **GDP Per Capita**, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP-PCAP.PP.KD>, (10.11.2019), (KBDG).

Kişi başına düşen gelir düzeyinin en düşük olduğu ülke 17.949\$ ile Meksika'dır. Meksika'yı 22.296\$ ile Şili, 24.601\$ ile Yunanistan, 25.024 \$ ile Türkiye, 25.029\$ ile Letonya izlemektedir.

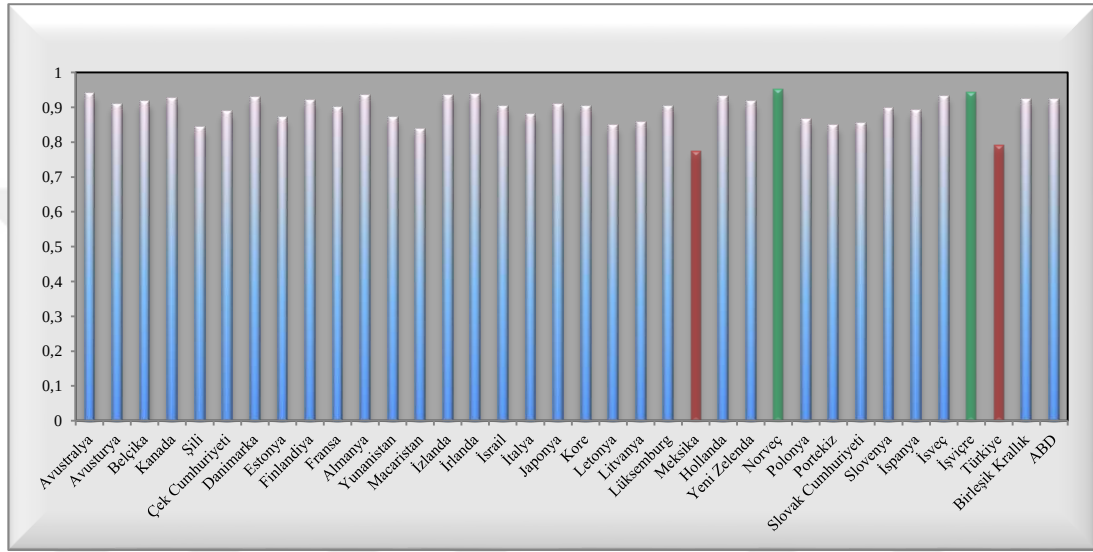
İnsan yaşamının sağlık, eğitim ve yaşam standardı boyutlarını kapsayan ve 0 ila 1 arasında değer alan İnsani Gelişme Endeksi, insan odaklı kalkınma düzeyinin bir göstergesi olarak yaygın biçimde kullanılmaktadır. Endeks değerinin 1'e yaklaşması, insani gelişmişlik düzeyinin yükseldiği şeklinde yorumlanmaktadır. UNDP verilerine göre OECD ülkelerinde 2017 yılı İGE değerleri Şekil 18'de gösterilmektedir.

İnsani gelişme düzeyinin 0,8 değerinin altında kalarak OECD ülkeleri içinde en düşük gerçekleştiği ülkeler 0,774 değeri ile Meksika ve 0,791 değeri ile Türkiye'dir.

İGE değerinin en yüksek olduğu ülke 0,953 ile Norveç ve 0,944 İGE değeri ile İsviçre'dir. Norveç ve İsviçre'yi 0,939 değeri ile Avustralya, 0,938 değeri ile İrlanda, 0,936 değeri ile Almanya, 0,935 değeri ile İzlanda, 0,933 değeri ile İsveç, 0,931 değeri ile Hollanda, 0,929 değeri ile Danimarka, 0, 926 değeri ile Kanada, 0,

924 değeri ile ABD, 0,922 değeri ile Birleşik Krallık, 0,920 değeri ile Finlandiya, 0,917 değeri ile Yeni Zelanda, 0,916 değeri ile Belçika, 0,909 değeri ile Japonya, 0,908 değeri ile Avusturya, 0,904 değeri ile Lüksemburg, 0,903 değeri ile Kore ve İsrail, 0,901 değeri ile Fransa izlemektedir.

Şekil 18: OECD Ülkeleri İnsani Gelişme Endeksi, 2017



Kaynak: UNDP, **Human Development Data**, <http://hdr.undp.org/en/data>, (10.11.2019), (Data).

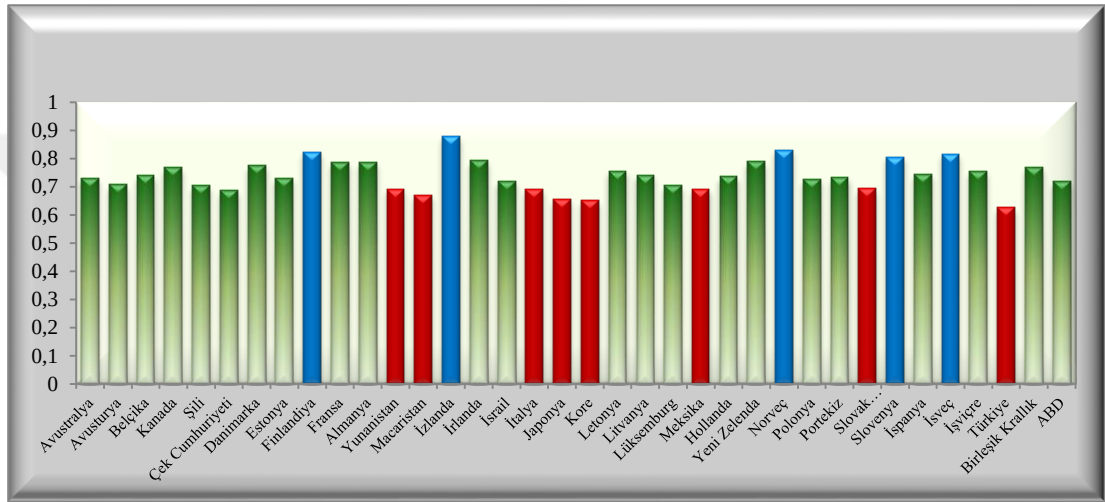
Diğer ülkeler ise İGE değerlerine göre Slovenya (0,896), İspanya (0,891), Çek Cumhuriyeti (0,888), İtalya (0,880), Estonya (0,871), Yunanistan (0,870), Polonya (0,865), Litvanya (0,858), Slovak Cumhuriyeti (0,855), Letonya ve Portekiz (0,847), Şili (0,843) ve Macaristan (0,838) şeklinde sıralanmaktadır.

2000'li yılların ortalarından itibaren toplumsal cinsiyet eşitliğini ortaya koymaya yönelik çabalarda artış olduğu görülmektedir. Çeşitli bileşik göstergelerle ve ekonomik, sosyal, politik ve kültürel unsurların ayrı ayrı ele alındığı göstergelerle toplumsal cinsiyet eşitliğinin ya da eşitsizliğinin boyutlarının incelenmesi son dönemlerin en popüler araştırma alanlarından birini oluşturmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2006 yılından beri her yıl yayımlanan KCUE sözü edilen çabalardan biridir. KCUE, kadınlar ve erkekler arasındaki cinsiyet ayrımını; ekonomik katılım ve fırsatlar, eğitime katılım, sağlık ve hayatta kalma, politik

güçlenme olmak üzere 4 temel alt endeks ve toplam 14 gösterge ile ortaya koymaktadır. Ülkelerin endeks değeri 0 ila 1 arasında değişmekte; endeks değeri 1'e yaklaştıkça eşitlik artmakta; 0'a yaklaştıkça eşitlik azalmaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu verilerine göre OECD ülkelerinde 2017 yılı KCUE değerleri Şekil 19'da gösterilmektedir.

Şekil 19: OECD Ülkeleri Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi, 2017



Kaynak: World Economic Forum, s. 10.

KCUE değerinin 1'e en yakın ve OECD üyesi ülkeler içinde cinsiyet uçurumunun en düşük olduğu ülke, 0,830 değeri ile İzlanda'dır. İzlanda'yı 0,823 endeks değeri ile Norveç, 0,816 endeks değeri ile Finlandiya, 0,805 endeks değeri ile İsveç ve 0,805 endeks değeri ile Slovenya takip etmektedir.

KCUE değerinin 1'den en uzak ve ülke grubu içinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en fazla olduğu ülke 0,625 endeks değeri ile Türkiye'dir. Türkiye'yi 0,650 endeks değeri ile Kore, 0,657 endeks değeri ile Japonya, 0,670 endeks değeri ile Macaristan, 0,692 endeks değeri ile Yunanistan, İtalya ve Meksika, 0,694 endeks değeri ile Slovak Cumhuriyeti izlemektedir.

KCUE değerine göre diğer ülkeler İrlanda (0,794), Yeni Zelanda (791), Fransa ve Almanya (0,788), Danimarka (0,776), Birleşik Krallık (0,770), Kanada (0,769), Letonya (0,756), İsviçre (0,755), İspanya (0,746), Litvanya (0,742), Belçika (0,739), Hollanda (0,737), Portekiz (0,734), Avustralya ve Estonya (0,731), Polonya

(0,728), İsrail (0,721), ABD (0,718), Avusturya (0,709), Lüksemburg (0,706), Şili (0,704) olarak sıralanmaktadır.

4.2. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK LİTERATÜR

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisini araştırmaya yönelik literatürün büyük ölçüde kalkınma düzeyini, ekonomik boyutu ile ele aldığı görülmektedir. Bu kapsamda kalkınmayı sosyoekonomik bir olgu olarak değerlendirerek insani gelişmişlik boyutunu da dikkate alan çalışmaların yanı sıra; literatürün önemli bir çoğunluğunda kalkınmanın ekonomik büyüme ile ölçüldüğü bir yaklaşım benimsendiği ifade edilebilir. Bununla birlikte; toplumsal cinsiyet eşitliğinin eğitim, sağlık, istihdam ve politik eşitlik gibi münferit boyutlarıyla ölçüldüğü çalışmalar olduğu gibi eşitlik göstergelerinin bir arada bulunduğu ya da kompozit endekslerle değerlendirildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Çalışmanın bu kısmında öncelikle toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerek ekonomik gerekse insani kalkınma üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlayan literatür özetine; akabinde ise kalkınmanın, toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleri üzerindeki etkisi ile kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleri arasındaki ilişkiyi açıklayan çalışmalara yer verilecektir.

Benavot (1989), 96 ülkenin 1960-1985 dönemine ilişkin verilerini kullanarak yaptığı panel regresyon analizi ile eğitimde toplumsal eşitliğinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışmada az gelişmiş ülkelerde ve özellikle de bunların en yoksullarında ilköğretim düzeyinde kız çocuklar arasında eğitime erişimin artmasının, ekonomik kalkınma üzerinde oğlan çocuklar arasında eğitime erişimin artmasından daha güçlü bir etkisi olduğu bulgulanmıştır.⁵⁶³

Hill ve King (1993), 152 ülkenin 1960-1985 dönemi verilerini kullanarak eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çok değişkenli regresyon analizi ile eğitimde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin/toplumsal cinsiyet açığının ekonomik büyümeyi azalttığını bulgulanmışlardır. Çalışma ayrıca eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sosyal

⁵⁶³ Aaron Benavot, "Education, Gender, and Economic Development: A Cross-National Study", **Sociology of Education**, Special Issue on Gender and Education, Cilt: 62, Sayı: 1, 1989, ss. 14-32.

gelişmeyi de etkilediğini, kadınların eğitime katılım düzeyinin artmasının; kadınlar ve erkekler için daha yüksek yaşam beklentisi, daha düşük anne ve bebek ölüm oranları ve daha düşük doğurganlık oranları ile ilişkili olduğunu göstermektedir.⁵⁶⁴

Dollar ve Gatti (1999), 127 ülkenin 1975-1990 dönemine ilişkin beş yıllık verilerini kullanarak yaptıkları panel regresyon analizinde öncelikle eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Veri setini eğitilmiş kadın oranının düzeyine bağlı olarak daha gelişmiş ve daha az gelişmiş ülkeler olarak ikiye ayırarak daha gelişmiş olan ülkelere erkeklerin eğitim düzeyinin, ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı olmayan bir etkiye sahip olduğunu kadınların eğitim düzeyinin pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu bulgulamışlardır. Daha az gelişmiş ülkeler için ise gerek kadınların ve gerekse erkeklerin eğitim düzeyinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı olmayan bir etkisi olduğu görülmüştür. Çalışmadan elde edilen bir başka sonuç, kişi başına düşen gelir artışının, farklı toplumsal cinsiyet eşitliği göstergelerinde iyileşmelere yol açtığıdır. Ancak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmanın tek yolunun, büyüme artışı olmadığı; bu bakımdan dine ilişkin değişkenlere, bölgesel unsurlara ve medeni özgürlüklere ilişkin bulguların da önemli olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte gelir ve kadınların eğitimi arasındaki ilişkide toplumlar, aşırı yoksulluktan düşük-orta gelirli düzeye yükseldikçe küçük bir görece iyileşme olmaktadır. Daha sonra daha gelişmiş bir aşamaya ulaştıklarında hızlı bir görece iyileşme olmaktadır.⁵⁶⁵

Klasen (1999), 109 sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkenin 1960-1992 dönemine ilişkin verilerini kullanarak yaptığı panel regresyon analizi ile eğitimde ve istihdamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme ve kalkınmayı hangi ölçüde azaltabileceğini ve 2002’de eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin uzun dönemli ekonomik büyümeyi nasıl etkileyeceğini incelemiştir. Araştırmaların genel bulguları, gerek eğitimde ve gerekse istihdamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ortalama beşeri

⁵⁶⁴ M. Anne Hill, ve Elizabeth M. King, “Women’s Education in Developing Countries: an Overview”, **Women’s Education in Developing Countries**, Ed. Elizabeth M. King ve M. Anne Hill, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1993, (Overview), ss. 1-50.

⁵⁶⁵ David Dollar ve Roberta Gatti, **Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?**, Policy Research Report on Gender And Development, Working Paper Series, Sayı: 1, The World Bank, Development Research Group, Washington, DC, 1999.

sermaye düzeyini düşürerek ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemektedir. Ayrıca eğitimde ve istihdamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği, daha yüksek doğurganlık ve çocuk ölüm oranlarına neden olarak yatırım ve nüfus artışı üzerindeki etkisi ile ekonomik büyümeyi dolaylı olarak da etkilemektedir.⁵⁶⁶

Panopoulou ve Tsakoglou (1999), 13'ü gelişmiş, 55'i gelişmekte olan 68 ülkenin 1992 yılı verilerini kullanarak doğurganlık ve belirli sosyoekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi en küçük kareler ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırma bulguları doğurganlığın kadınların eğitimi, kentleşme ve aile planlaması ile negatif; bebek ölüm oranı ve ekonomik kalkınma ile pozitif ilişki içinde olduğunu göstermektedir.⁵⁶⁷

Seguino (2000), 20 yarı sanayileşmiş ülkenin 1975-1995 yılları arasındaki verilerini kullanarak kadınların ihracat sektöründe işgücü ihtiyacının çoğunu karşıladığı farklı düzeylerde ihracat yönelimli yarı sanayileşmiş ekonomilerde ekonomik büyümenin belirleyicilerini analiz etmektedir. Panel regresyon analizinin kullanıldığı çalışma; gerek erkek ve gerekse kadın eğitiminin ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişki içinde olduğunu, kadın eğitiminin zaman içinde daha güçlü etkisi bulunduğunu ve büyümenin -gelir eşitsizliğinin büyümeyi yavaşlattığını gösteren son çalışmaların aksine- toplumsal cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği ile pozitif bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Araştırma bulgularına göre; toplumsal cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, (i) ihracat (teknolojik değişim ve verimlilik artışı) ve (ii) yatırım olmak üzere iki kanal üzerinden gerçekleşmektedir.⁵⁶⁸

Seguino (2000), 9 Asya ülkesinin 1975-1995 dönemine ilişkin verilerini ve aynı metodolojiyi kullanarak toplumsal cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Toplumsal cinsiyete dayalı ücret farkının en yüksek olduğu Asya ekonomilerinin, 1975-1990 yılları arasında en hızlı büyüyen

⁵⁶⁶ Stephan Klasen, **Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross-Country Regressions**, Policy Research Report on Gender And Development, Working Paper Series, Sayı: 7, The World Bank, Development Research Group, Washington, DC, 1999 (Growth); Stephan Klasen, "Low Schooling for Girls, Slower Growth for All? Cross-Country Evidence on the Effect of Gender Inequality in Education on Economic Development, **The World Bank Economic Review**, Cilt: 16, Sayı: 3, 2002, (Low), ss. 345-373.

⁵⁶⁷ Giota Panopoulou ve Panos Tsakoglou, "Fertility and Economic Development: Theoretical Considerations and Cross-Country Evidence", **Applied Economics**, Cilt: 31, Sayı: 11, 1999, ss. 1337-1351.

⁵⁶⁸ Stephanie Seguino, "Gender Inequality and Economic Growth: A Cross-Country Analysis", **World Development**, Cilt: 28, Sayı: 7, 2000, (Inequality), ss. 1211-1230.

ekonomiler olduğunu bulgulamış; toplumsal cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi uyardığını ortaya koymuştur. Buna göre düşük düzeyli kadın ücretleri, birim işgücü maliyetlerini düşürerek yatırım ve ihracatı teşvik etmiş; böylelikle döviz girdisi sağlayarak üretkenliği ve büyüme oranlarını artıran sermaye ve ara malı satın almayı mümkün hale getirmiştir.⁵⁶⁹

Forsythe vd. (2000), ekonomik kalkınmanın kadınların konumu üzerinde bir etkisi olup olmadığını 129 ülkenin 1970-1992 dönemine ilişkin verilerini kullanarak en küçük kareler yöntemi ile analiz etmişlerdir. 1992 yılı için kesit veri analizinden elde edilen bulgular, ekonomik kalkınma düzeyinin, Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi ile ölçülen kadınların göreceli konumu ile anlamlı, pozitif ve doğrusal bir ilişki içinde olduğunu; kadınların konumunun refah düzeyi yüksek ülkelerde daha yüksek, yoksul ülkelerde ise daha düşük olduğunu göstermektedir. 1970-1992 yılları arasındaki döneme ilişkin analiz ise kadınların statülerindeki yükselişin, en çok 1970’li yılların başında kadınların göreceli konumlarının daha düşük olduğu ülkelerde belirgin hale geldiği bulgusunu ortaya koymuştur. Son olarak yazarlar tarafından erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlikleri belirlemek üzere hesaplanan toplumsal cinsiyet eşitsizliği ölçümü değerlendirildiğinde ekonomik kalkınma ile toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri arasında eğrisel bir ilişki olduğu argümanını destekleyen bir görüntü ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁰

Esteve-Volart (2000), 100’ün üzerinde ülkenin 1965-1989 yılları verilerini kullanarak eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve büyüme arasındaki dışbükey ilişkiyi panel regresyon analizi ile test etmiştir. Teorik modelde açıklandığı gibi eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği ve büyüme arasında dışbükey biçimde anlamlı bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Özellikle görece yüksek kadın/erkek okullaşma oranına sahip olan ülkelerde söz konusu okullaşma oranının artması, büyümeyi azaltırken kadın/erkek okullaşma oranının çok düşük olduğu ülkelerde bu oranın artması büyümeyi artırmaktadır. Esteve-Volart sürecin şu şekilde gerçekleştiğini ifade

⁵⁶⁹ Stephanie Seguino, “Accounting for Asian Economic Growth: Adding Gender to the Equation”, **Feminist Economics**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2000, (Equation), ss. 27-58.

⁵⁷⁰ Nancy Forsythe, Roberto Patricio Korzeniewicz ve Valerie Durrant, “Gender Inequalities and Economic Growth: A Longitudinal Evaluation”, **Economic Development and Cultural Change**, Cilt: 48, Sayı: 3, 2000, ss. 573-617.

etmektedir: ülkeler, gelirleri artıkça eşitsizliği azaltmakta ve bu durum eşitsizlikte azalma sağlayan daha yüksek büyüme oranları anlamına gelmektedir.⁵⁷¹

Ahituv (2001), 114 ülkenin 1960-1989 dönemi arasındaki beşer yıllık verilerini kullanarak doğurganlık ve ekonomik kalkınma arasındaki etkileşimi en küçük kareler, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri ile analiz etmiştir. Araştırma bulguları, nüfus artışında %1 oranında bir azalışın, kişi başına düşen gelir artışını %3'ten fazla artırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca beşeri sermaye düzeyi düşük aileler daha fazla çocuk sahibi olmayı tercih ettiklerinden kişi başına düşen gelir, gelişmiş ülkelerde gelişmekte olan ülkelerde olduğundan daha hızlı artmaktadır.⁵⁷²

Knowles vd. (2002), 73 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin 1960-1990 dönemine ilişkin verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini en küçük kareler yöntemi ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin artması daha yüksek işgücü verimliliği ve büyüme düzeyi sağlamaktadır.⁵⁷³

Esteve-Volart (2004), toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini Hindistan eyaletlerinin 1961-1991 dönemine ilişkin verilerini kullanarak yaptığı panel regresyon analizi ile incelemiştir. Analizden elde edilen bulgulara göre; gerek kadın/erkek yönetici oranında gerekse kadın/erkek işçi oranında meydana gelen artışın kişi başına çıktı düzeyi ile pozitif ve anlamlı bir ilişkisi bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkilerinin belirli sektörlerde daha şiddetli olduğu; özellikle daha düşük kadın/erkek işçi oranı, gerek tarım sektöründe gerekse tarımdışı sektörde toplam çıktı miktarını önemli ölçüde azaltmakta; daha az kadın/erkek yönetici sayısı tarımdışı sektörde çıktı düzeyini azaltırken tarım sektöründe azaltmamaktadır.⁵⁷⁴

⁵⁷¹ Berta Esteve-Volart, **Sex Discrimination and Growth**, IMF Working Paper, Sayı: 0-84, IMF, 2000, (Growth).

⁵⁷² Avner Ahituv, "Be Fruitful or multiply: On the Interplay between fertility and Economic Development", **Journal of Population Economics**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2001, ss. 51-71.

⁵⁷³ Stephan Knowles, Paula K. Lorgelly ve P. Dorian Owen, Are Educational Gender Gaps a Brake on Economic Development? Some Cross-Country Empirical Evidence", **Oxford Economic Papers**, Oxford University Baskısı, Sayı: 54, 2002, ss. 118-149.

⁵⁷⁴ Berta Esteve-Volart, **Gender Discrimination and Growth: Theory and Evidence from India**, LSE STICERD Research Paper, Sayı: DEDPS42, London, 2004, (India).

Schober ve Winter Ebmer (2009), Seguino'nun (2000)⁵⁷⁵ hipotezini, meta bir çalışmadan elde edilen ham toplumsal cinsiyete dayalı ücret farkı verileri ile panel regresyon analizini kullanarak yeniden incelemiş; toplumsal cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin daha fazla ekonomik büyüme sağlayıp sağlamadığını analiz etmişlerdir. Çalışmada Seguino tarafından kullanılan 20 ülkenin (a) 16'sının ve bunlara eklenen (b) 11 düşük ve orta gelirli ülke ile tüm gelir gruplarından (c) 27 ülkenin 1975-1995 dönemine ilişkin verilerinden yararlanılmış; ancak sonradan eklenen 27 ülkenin hipotezi değerlendirmek için uygun olmadığı gerekçesi ile 16+11=27 ülke değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, ücret eşitsizliğinin daha fazla ekonomik büyüme yaratacağını doğrulamadığı gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin büyümeye etkisi negatiftir. Dolayısıyla daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliğini savunmak adalet hususu açısından önemlidir ve en azından büyümeyi negatif etkilememektedir.⁵⁷⁶

Klasen ve Lamanna (2009), Klasen tarafından 1999 ve 2002 yıllarında yapılan çalışmaların yöntemini benimseyerek 93 ülkenin 1960-2000 dönemi verileri ile çalışmaları güncellemişlerdir. Güncel ve daha uzun bir dönemi kapsayan verilerin kullanıldığı çalışmada eğitimde ve istihdamda toplumsal cinsiyet açıklarının ekonomik büyümeyi önemli ölçüde azalttığı bulgulanmıştır.⁵⁷⁷

Furuoka (2009), 176 ülkenin 2009 İnsani Gelişme Raporu verilerini kullanarak doğurganlık ve İnsani Gelişme Endeksi arasında J biçimli doğurganlık-kalkınma eğrisi olup olmadığını en küçük kareler yöntemi ve eşik değerli en küçük kareler yöntemi ile ayrı ayrı analiz etmiştir. Eşik değer kullanılmadığı analiz sonuçları, doğurganlık oranı ile İnsani Gelişme Endeksi arasında negatif bir ilişkinin olduğunu; yani daha yüksek İnsani Gelişme Endeksinin daha düşük doğurganlık oranına yol açtığını göstermektedir. Belirli bir eşik değer hesaplaması ile ülkeler düşük İnsani Gelişme Endeksine sahip olanlar (93 ülke) ve yüksek İnsani Gelişme Endeksine sahip olanlar (83 ülke) şeklinde ikiye bölündüğünde ise görece düşük İnsani Gelişme Endeksine sahip ülkelerde insani gelişme ve doğurganlık oranı arasında güçlü bir negatif ilişki olduğu bulgulanmıştır. Öte yandan görece yüksek

⁵⁷⁵ Seguino, Inequality.

⁵⁷⁶ Thomas Schober ve Rudolf Winter-Ebmer, Gender Wage Inequality and Economic Growth: Is There Really a Puzzle?, IZA Discussion Paper, Sayı: 4323, Institute for the Study of Labor, Bonn, 2009.

⁵⁷⁷ Stephan Klasen ve Francesca Lamanna, "The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries", **Feminist Economics**, Cilt: 15, Sayı: 3, 2009, ss. 91-132.

İnsani Gelişme Endeksine sahip ülkelerde insani gelişme ve doğurganlık oranı arasında zayıf bir negatif ilişki olduğu bulgulanmıştır.⁵⁷⁸

Ferrant (2011), 109 ülkenin 1970-1998 ve 1998 yılı verilerini kullanarak 1998 yılı için toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ekonomik ve insani kalkınma arasındaki ilişkiyi en küçük kareler, iki aşamalı ve üç aşamalı en küçük kareler yöntemleri ile incelemiştir. Analizden elde edilen bulgular, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik kalkınma üzerinde negatif ve yüksek düzeyde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu durum, daha yüksek toplumsal cinsiyet eşitsizliği düzeylerinin, daha düşük uzun dönem gelire yol açtığı anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çok boyutlu biçimiyle ele alındığı çalışma; eşitsizliğin ekonomik kalkınmayı engellediğini doğrulamaktadır. Ayrıca daha fiziki ve beşeri sermaye yatırımı, ekonomik kalkınma düzeyini artırmaktadır. Ekonomik kalkınmanın, toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkisi ise benzer biçimde negatif ve yüksek düzeyde anlamlı olarak bulgulanmıştır. Bu durum, ekonomik kalkınma düzeyi yükseldikçe toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin azaldığı anlamına gelmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, insani kalkınma üzerindeki etkisi, negatif ve yüksek düzeyde anlamlı olarak bulgulanmıştır.⁵⁷⁹

Thévenon vd. (2012), 30 OECD ülkesinin 1960-2008 dönemine ilişkin verilerini kullanarak eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; kadınların erkeklere oranla eğitime katılımının artmasının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.⁵⁸⁰

Jayasuriya ve Burke (2013), 109 ülkenin 1970-2009 dönemine ilişkin panel verileri ile yaptıkları analizde kadınların politik temsil düzeyinin ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini incelemişlerdir. 1970-2009 dönemine ilişkin sonuçlar, parlamentodaki kadın oranının, ekonomik büyümeyi etkilediğine dair anlamlı bir bulgu sağlamamaktadır. Örneklemin 1993-2009 dönemi ile

⁵⁷⁸ Fumitaka Furuoka, "Looking for a J-shaped Development-Fertility Relationship: Do Advances in Development Really Reverse Fertility Declines", **Economics bulletin**, Cilt: 29, Sayı: 4, 2009, ss. 3067-3074.

⁵⁷⁹ Gaëlle Ferrant, **How Gender Inequalities Hinder Development: Cross-Country Evidence**, CES Working Papers, Paris, 2011.

⁵⁸⁰ Olivier Thévenon, Nabil Ali, Willem Adema ve Angelica Salvi del Pero, **Effects of Reducing Gender Gaps in Education and Labour Force Participation on Economic Growth in the OECD**, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, Sayı: 138, 2012.

sınırlandırılması ile elde edilen sonuçlar ise parlamentoda daha yüksek düzeyde kadın politik temsil oranlarına sahip ülkelerin daha hızlı büyüyen ekonomiler olduğunu doğrulamaktadır.⁵⁸¹

Yumuşak vd. (2013), Türkiye'nin 1968-2005 dönemine ilişkin verilerini kullanarak eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini nedensellik (eşbütünleşme) analizi ile incelemişlerdir. Araştırma bulguları; kadınların düşük düzeyli eğitiminin, ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ve eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir.⁵⁸²

Razmi vd. (2015), yüksek, orta ve düşük insani gelişmişlik düzeyi ayırımına göre ülkelerin 2000-2009 dönemine ilişkin verilerini kullanarak yaptıkları panel veri analizinde kadınların ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyleri ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre; yüksek insani gelişmiş düzeyine sahip ülkelerde kadınların yükseköğretim düzeyi, İnsani Gelişme Endeksine daha fazla katkıda bulunmaktadır. Orta insani gelişme düzeyine sahip ülkelerde kadınların ortaöğretim düzeyi, İnsani Gelişme Endeksinde artışa yol açarken düşük insani gelişmişlik düzeyindeki ülkelerde tüm eğitim kademelerinin insani gelişme düzeyini yükseltmek için elverişli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵⁸³

Karoui ve Feki (2015), Büyük Mağrip bölgesinin 5 ülkesinin 1985-2011 yılları arasındaki ve Karoui ve Feki (2018), 26 Afrika ülkesinin 1995-2012 yılları arasındaki verilerini kullanarak toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini genelleştirilmiş momentler yöntemi ile araştırmışlardır. Her iki araştırmanın sonuçlarına göre; toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi ile ekonomik büyüme arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu

⁵⁸¹ Dinuk S. Jayasuriya & Paul J. Burke, "Female Parliamentarians and Economic Growth: Evidence from a Large Panel", **Applied Economics Letters**, Cilt: 20, Sayı: 3, 2013, ss. 304-307.

⁵⁸² İbrahim Güran Yumuşak, Mahmut Bilen ve Hamza Ateş, "The Impacts of Gender Inequality in Education on Economic Growth in Turkey", **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, Cilt: 103, 2013, ss. 1093-1103.

⁵⁸³ Mohammad Javad Razmi, Mohammad Ali Falahi, Ezatollah Abbasian, Marjan Salehifard, "The Relationship between Women's Education and Human Development, **European Scientific Journal**, Special Edition – Cilt: 1, 2015, ss. 1-8.

bulgulanmıştır. Diğer bir ifade ile araştırma sonuçları, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik kalkınmayı negatif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.⁵⁸⁴

Oztunc vd. (2015), 11 seçilmiş Asya Pasifik ülkelerinin 1990-2010 yılı verilerini kullanarak yaptıkları panel regresyon analizi/rassal etkiler modeli ile kadınların eğitimi, işgücüne katılımı ve doğurganlık değişkenlerinin uzun dönemde ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre; söz konusu ülkelerde kadınların ilköğretime ve işgücüne katılım oranlarının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunurken; doğurganlık oranının ekonomik büyüme üzerinde (en) anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmaktadır.⁵⁸⁵

Xu (2015), 30 kadar Asya ülkesinin 1991-2013 dönemine ilişkin verilerini kullanarak yaptığı panel regresyon analizi ile politik katılımıda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini incelemiştir. İncelenen yılların 1991-2003 ve 2003-2013 biçiminde iki ayrı döneme ayrılmasıyla yapılan regresyon analizinde 1991-2003 döneminde kadınların politik katılımının ekonomik büyümeyi etkilediği yönünde anlamlı bir bulgu elde edilememiştir. Yazar bu durumu, kadınların politik katılımının ekonomik büyümeyi etkileyebilmesi için kadın politika yapıcıların parlamentoda belirli bir düzeye ulaşmış olması gerektiğine; ancak 1990'ların başında Asya'da kadın politika yapıcıların parlamentodaki payının oldukça düşük olduğuna bağlamıştır. Kadınların politik katılımının artmış olduğu 2003-2013 dönemine ilişkin bulgular ise parlamentodaki kadın üye oranının, Asya'da ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini göstermektedir.⁵⁸⁶

Almasi-Hashiani vd. (2016), 188 ülkenin 2014 yılı verilerini kullanarak İnsani Gelişme Endeksi ve çeşitli sağlık göstergeleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Pearson Korelasyon testinin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre

⁵⁸⁴ Khayria Karoui ve Rochdi Feki, "Gender Inequality and Economic Development", **Business and Economics Journal**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2015 (GIED); Khayria Karoui ve Rochdi Feki, "The Effect of Gender Inequality on Economic Development: Case of African Countries", **Journal of the Knowledge Economy**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2018, (COAC), ss. 294-300.

⁵⁸⁵ Hakan Oztunc, Zar Chi Oo, Zehra Vildan Serin, "Effects of Female Education on Economic Growth: A Cross Country Empirical Study", **Educational Sciences: Theory & Practice**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2015, ss. 349-357.

⁵⁸⁶ Liangxue Xu, **Effects of Female Political Participation on Economic Growth: Evidence from Asian Countries**, Lund University-School of Economics and Mangement, 2015.

İnsani Gelişme Endeksi ve toplam doğurganlık hızı arasında anlamlı ve negatif bir korelasyon olduğu bulgulanmıştır.⁵⁸⁷

Al-Shammari ve Al Rakhis (2017), 19 Arap ülkesinin 1990-2014 dönemi verilerini kullanarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Havuzlanmış en küçük kareler ve panel veri analizi tekniklerinin kullanıldığı çalışmada gerek eğitimde ve gerek işgücüne katılımda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin Arap bölgesinde ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğuna dair bir bulguya rastlanmamıştır. Araştırma bulgularına göre Arap bölgesinde ekonomik büyümeyi yönlendiren ana unsurlar, sermaye birikimi ve nüfus artışı olarak belirlenmiştir.⁵⁸⁸

Cabeza-García vd. (2018), 127 ülkenin 2000-2014 dönemine ilişkin verilerini kullanarak ekonomik büyüme ile toplumsal cinsiyete dayalı dört temel faktör olarak eğitim, işgücüne katılım, doğurganlık ve demokrasi arasındaki ilişkiyi genelleştirilmiş momentler metodu ile analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, kadınların yüksek doğurganlık oranının, ekonomik büyüme üzerinde negatif etkileri olduğunu doğrulamaktadır. Kadınların ortaöğretime ve eşit koşullarda işgücü piyasalarına daha fazla katıldığında ve daha fazla aktif politik katılıma eriştiğinde ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler meydana geldiği bulgulanmıştır.⁵⁸⁹

Tunç (2018), 2015 yılına ilişkin veriler ile en küçük kareler yöntemi kullanarak farklı gelir gruplarında yer alan ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani kalkınma üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma bulguları, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin insani gelişme üzerinde negatif etkisi olduğunu doğrulamaktadır.⁵⁹⁰

Kadınların sosyoekonomik yaşamın aktif aktörleri haline gelerek özellikle üretken faaliyetlerin içinde yer almalarının, refah düzeyini doğrudan etkilediği ifade edilebilir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik göstergeler, birbirleri ile oldukça

⁵⁸⁷ Amir Almasi-Hashiani, Mahdi Sepidarkish, Samira Vesali ve Reza Omani-Samani, “The Correlation of Human Development Index on Fertility and Mortality Rate: a Global Ecological Study”, **International Journal of Pediatrics**, Cilt: 4, Sayı: 12, 2016, ss. 4071-4080.

⁵⁸⁸ Nayef Al-Shammari ve Monira Al Rakhis, “Impact of Gender Inequality on Economic Growth in the Arab Region”, **Research in Applied Economics**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2017, ss. 18-31.

⁵⁸⁹ Laura Cabeza-García, Esther B. Del Bri ve Mery Luz Oscanoa-Victorio, “Gender Factors and Inclusive Economic Growth: The Silent Revolution”, **Sustainability**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2018, ss. 121-134.

⁵⁹⁰ Mehtap Tunç, “Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz”, **Sosyoekonomi**, Cilt: 26, Sayı: 38, 2018, ss. 221-251.

yakından ilgili bir yapı arz etmektedir. Kadınların eğitim düzeyinin yükselmesinin, iş bulma olanaklarını artırdığı; daha eğitilmiş ve çalışma yaşamının parçası haline gelen kadınların çok çocuk sahibi olma eğiliminin azaldığı ve gerek kendileri gerekse çocukları için daha iyi sağlık hizmetlerine erişme imkânlarının arttığı ileri sürülebilir. Ayrıca kadınların demokratik katılım düzeyinin yükselmesi, taleplerin görünür olmasını sağlayarak kadın yönlü politikaların artmasına katkı sağlayabilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin, ekonomik ve insani gelişme düzeyleri üzerinde pozitif bir etki meydana getirmesi ile söz konusu artırıcı etkinin daha fazla eşitliğe yönlendirilmesi, birbirinden beslenen süreçleri ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamaya yönelik politikalar, kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etkiler meydana getirirken yükselen kalkınma düzeyi, hedefli politikalarla daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliğine yol açabilmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma literatürünün bir kısmının, kalkınmanın toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkisine ve aralarındaki karşılıklı ilişkiye odaklandığı belirtilmelidir. Çalışmanın bu kısmında söz konusu literatürün özetlenmesi amaçlanmıştır.

Pampel ve Tanaka (1986), 70 ülkenin 1965 ve 1970 yılı verilerini kullanarak ekonomik kalkınmanın, kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisini en küçük kareler yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre kalkınma, başlangıçta kadınları işgücünün dışına itmekte; ancak ileri gelişme düzeylerinde kadınların katılımını artırmaktadır. Araştırma bulguları, kadınların işgücüne katılımının bir belirleyicisi olarak ekonomik kalkınmanın eğrisel etkilerini doğrulamakta ve kadınların statüsünün aile, toplumsal ve demografik açıklamalarla birlikte ele alınmasını önermektedir.⁵⁹¹

Evans ve Saraiva (1993), Brezilya'nın 1973 yılına ilişkin verilerini kullanarak yaptıkları lojistik regresyon analizi ile tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde sosyoekonomik kalkınmanın kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkilerini kalkınma düzeyi, sanayi öncesi tarım toplumundan ağır sanayi toplumuna kadar çeşitlenen Brezilya'nın bölgeleri özelinde incelemişlerdir. Lojistik regresyon analizi sonuçlarına göre kadınların genel işgücüne katılım düzeyleri kalkınma düzeyi ile değişim göstermemektedir. Bu bağlamda sosyoekonomik gelişmenin,

⁵⁹¹ Fred C. Pampel ve Kazuko Tanaka, "Economic Development and Female Labor Force Participation: A Reconsideration", **Social Forces**, Cilt: 64, Sayı: 3, 1986, ss. 599-619.

Brezilya'daki kadınlar için net kayıp ya da kazanç yarattığı görülmemektedir. Bu bulgu, sosyoekonomik gelişmenin doğrudan kadınlar için iş fırsatları yaratacağı ya da doğrudan kadınların işgücüne katılımını azaltacağı hipotezleri ile çelişmektedir. Bulgular, kalkınma düzeyi ile kadınların işgücüne katılımı arasında korelasyon bulunmadığı hipotezini doğrular niteliktedir.⁵⁹²

Çağatay ve Özler (1995), eksik veriler sebebiyle veri setlerindeki 96 ülkenin 1985 (1975-1985 yılları ortalaması olarak) ve 1990 (1975-1990 yılları ortalaması olarak) yıllarına ilişkin verilerini kullanarak kadınların işgücüne katılım oranını ile uzun dönemli ekonomik kalkınma süreçleri arasındaki ilişkiyi en küçük kareler yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırma bulguları, uzun dönemde kalkınma ile kadınların işgücüne katılım oranı arasında U biçimli bir eğrisel ilişki olduğunu doğrulamaktadır.⁵⁹³

Mammen ve Paxson (2000), 90 ülkenin 1970'li ve 1980'li yıllara ilişkin verilerini kullanarak ekonomik kalkınma ve kadınların statüsü bağlamında eğitim, işgücüne katılım, ücretli işgücüne katılım ve doğurganlık göstergeleri arasındaki ilişkiyi regresyon analizi, en küçük kareler yöntemi ve sabit etkiler yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre; kadınların eğitim düzeyleri, kalkınma ile gerek mutlak gerekse göreceli olarak artmaktadır. 45-59 yaş sınırlamasını kullanan çalışmada kadınların işgücüne katılımı ile kalkınma arasında gerek çok düşük gerekse çok yüksek gelirli ülkelerde -yüksek katılım oranları ile- U biçimli belirgin bir ilişki bulunmaktadır. Gelir düzeyi yükseldikçe aile işletmelerinde çalışan kadınlar, ücretli istihdama doğru kaymakta ve doğurganlık azalmaktadır.⁵⁹⁴

Seguino (2002), 8 Asya ülkesinin 1970-1990 dönemine ilişkin verilerini en küçük kareler yöntemi, iki aşamalı en küçük kareler yöntemi ve panel veri analizi ile ekonomik büyüme kazanımlarının toplumsal cinsiyet dağılımını incelemiştir. Çalışmada yaygın olarak kullanılan göstergelere ek olarak kadın nüfusun erkek nüfusa oranı incelenmiş; kullanılan regresyon analizi ile söz konusu orandaki

⁵⁹² M. D. R. Evans ve Helcio U. Saraiva. "Women's Labour Force Participation and Socioeconomic Development: Influences of Local Context and Individual Characteristics in Brazil", **The British Journal of Sociology**, Cilt: 44, Sayı: 1, 1993, ss. 25-51.

⁵⁹³ Nilüfer Çağatay ve Şule Özler, "Feminization of the Labor Force: The Effects of Long- Term Development and Structural Adjustment", **World Development**, Cilt: 23, Sayı: 11, 1995, ss. 1883-1894.

⁵⁹⁴ Kristin Mammen ve Christina Paxson, "Women's Work and Economic Development", **The Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 14, Sayı: 4, 2000, ss. 141-164.

değişimlerin belirleyicileri araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar; yaşam standardı sıralamasında toplumsal cinsiyet eşitliğinin, incelenen dönemde en yavaş büyüyen Asya ekonomilerinde en yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca ekonomik büyümenin, seçilen ülkelerde kadın/erkek nüfus oranı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulgulanmıştır. Bununla birlikte kadınların pazarlık gücünü etkileyen değişkenler, eğitime yapılan kamu harcamalarında olduğu gibi kadınların görece yaşam fırsatları üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.⁵⁹⁵

Tansel (2002), Türkiye'nin 67 ilinin 1980, 1985, 1990 yılı verilerini kullanarak kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasındaki U biçimli ilişkiyi en küçük kareler yöntemi ile analiz etmiştir. Analizden elde edilen bulgular; kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma süreci arasında U biçimli ilişki olduğunu doğrulamaktadır. Yüksek oranlı ekonomik büyümenin, kadınlar için iş fırsatları yaratarak kadınların işgücüne katılımını artırmasının mümkün olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca kadın eğitiminin, kadınların işgücüne katılımı üzerinde güçlü bir pozitif etkisi olduğu bulgulanmıştır.⁵⁹⁶

Bali moune-Lutz (2006), bir grup gelişmekte olan ülkenin 1990-94 ve 1995-99 dönemine ilişkin 5 yıllık ortalamaları kullanarak ekonomik büyümenin, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkisini en küçük kareler ve üç aşamalı en küçük kareler yöntemi ile incelemiştir. Gelişmekte olan ülke grubu 30 Sahra-altı Afrika ülkesi ve 32 Sahra-altı Afrika'da yer almayan ülke biçiminde ayrılarak ekonomik büyümenin gelişmekte olan ülkeler için homojen sonuçlar verip vermediği araştırılmak istenmiştir. Araştırma bulguları; ekonomik büyümenin Sahra-altı Afrika ülkesi olmayan gelişmekte olan ülkelere toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinde etkisi olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte; Sahra-altı Afrika ülkelerinde ekonomik büyümenin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artmasına neden olduğuna dair güçlü istatistiki bulgular elde edilmiştir.⁵⁹⁷

Brummet (2008), 71 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin 1960-2000 dönemine ilişkin verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada eğitimde toplumsal

⁵⁹⁵ Stephanie Seguino, "Gender, Quality of Life, and Growth in Asia 1970-90", **The Pacific Review**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2002, (Quality), ss. 245-277.

⁵⁹⁶ Aysıt Tansel, **Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross-Province Estimates**, METU/ERC Working Paper, Sayı: 02/3, 2002.

⁵⁹⁷ Mina Bali moune-Lutz, "Globalisation and Gender Inequality: Is Africa Different?", **Journal of African Economies**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2006, ss. 301-348.

cinsiyet eşitsizliğinin uzun dönem ekonomik büyüme üzerindeki etkisini en küçük kareler yöntemi ile analiz etmiştir. Analizde bölgesel etkiler de dikkate alınmış ve modeller bilhassa sonuçlara etkisi bakımından Togo'nun veri setine dâhil edildiği ve edilmediği iki biçimde kurulmuştur. Buna göre; Togo veri setine dâhil edildiğinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu bulgulanmıştır. Togo veri setinden çıkarıldığında ise toplumsal cinsiyet eşitsizliği için kat sayıların istatistiki olarak anlamsız olduğu gözlenmiştir.⁵⁹⁸

Luci (2009), 184 ülkenin 1965-2004 dönemi verilerini kullanarak ekonomik büyümenin, işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin dinamikleri üzerindeki etkisini incelemişlerdir. En küçük kareler ve genelleştirilmiş momentler yöntemi regresyon analizinin uygulandığı çalışmada ekonomik büyüme ve işgücüne katılımda toplumsal cinsiyet eşitliği arasında U biçimde bir ilişki olduğu hipotezi doğrulanmıştır. Buna göre kalkınmanın ilk aşamasında ülkelerin gelir düzeyi düşük ve tarım sektörü hâkim sektör olduğundan kadınların işgücüne katılım düzeyi yüksektir. Ekonomik kalkınma düzeyinin yükselmesi ile birlikte sektörel farklılıklar, iş aile yaşamı dengesi, nitelikli işgücü ihtiyacı ve geleneksel toplumda iç içe geçmiş olan üretici ve yeniden üretici emek işgücü piyasalarında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini artırmaktadır. Ancak üçüncü aşamada ekonomik kalkınma düzeyi artmaya devam ettikçe kadınların işgücüne katılım düzeyi de artmaktadır. Yazar, kadınların işgücüne katılımının artmasını kısa dönemde tamamen ekonomik büyümeye dayandırmanın yetersiz bir strateji olduğunu; bu bağlamda özellikle gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere ekonomik büyümenin de yararına olacak biçimde kadınları işgücü piyasalarına dâhil edecek aktif işgücü politikalarının uygulanması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁵⁹⁹

Fatima ve Sultana (2009), kadınların işgücüne katılım oranı ile ekonomik kalkınma arasındaki U biçimli ilişkiyi, Pakistan'ın kent-kır ayrımının da yapıldığı 4 eyaleti için 1992-1993, 1996-1997, 2001-2002 dönemlerine ilişkin verileri ile test etmişlerdir. Panel veri yaklaşımının benimsendiği çalışmada ilişki, sabit etkiler modeli ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, U biçimli ilişkinin varlığını

⁵⁹⁸ Quentin Brummet, **The Effect of Gender Inequality on Growth: A Cross-Country Empirical Study**, Honors Projects, Paper 88, 2008.

⁵⁹⁹ Angela Luci, "Female Labour Market Participation and Economic Growth", **International Journal of Innovation and Sustainable Development**, Cilt: 4, Sayı: 2/3, 2009, ss. 97-108.

doğrular niteliktedir. Buna göre; yüksek ekonomik gelişme oranının, kadınların iş fırsatlarını artırarak işgücüne katılımı teşvik ettiğini ve kadınların eğitim seviyelerini yükselterek söz konusu fırsatlardan yararlanmalarının mümkün olduğu öne sürülmüştür.⁶⁰⁰

Myrskylä vd. (2009), 107 ve 140 ülkenin sırasıyla 1975 ve 2005 yıllarına ilişkin verilerini kullanarak doğurganlık oranı ve İnsani Gelişme Endeksi arasındaki ilişkiyi kesit ve zaman serisi için yaptıkları analizler ile incelemişlerdir. Araştırma bulguları, 21. yüzyılın eşiğinde doğurganlık ve kalkınma arasındaki köklü negatif ilişkinin tersine döndüğünü kanıtlamaktadır. Kalkınma, düşük ve orta İnsani Gelişme Endeksi seviyelerinde doğurganlık hızının düşüşünü desteklemeye devam ederken yüksek İnsani Gelişme Endeksi düzeylerinde kalkınmanın daha fazla ilerlemesi, doğurganlıktaki düşüş trendini tersine çevirebilmektedir. Bu bağlamda kalkınma ve doğurganlık arasındaki geçmişte var olan negatif ilişki, yüksek gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde İnsani Gelişme Endeksinin doğurganlıkla pozitif ilişki içinde olması ile J biçimine dönüşmüştür.⁶⁰¹

Luci ve Thévenon (2010), 30 OECD ülkesinin 1960-2007 dönemine ilişkin verilerini kullanarak doğurganlık eğilimindeki değişimlerin ekonomik kalkınma süreciyle ne derece ilişkili olduğunu en küçük kareler yöntemi, iki aşamalı en küçük kareler yöntemi, panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. İnsani Gelişme Endeksi ile toplam doğurganlık oranları arasında Myrskylä, Kohler ve Billari (2009) tarafından bulgularan ters J biçimli ilişkinin ışığında ekonomik kalkınmanın doğurganlık üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma bulguları ekonomik kalkınmanın, doğurganlığı artırmasının mümkün olduğunu; ancak ekonomik kalkınmanın, doğurganlığı tüm OECD ülkelerinde önemli ölçüde daha yüksek seviyelere çıkarmak için yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Benzer kişi başına düşen gelir düzeylerine sahip ülkelerin neden daha yüksek ya da daha düşük doğurganlık oranlarına sahip olduklarını ülkeye özgü faktörler açıklamaktadır. Kişi başına düşen

⁶⁰⁰ Ambreen Fatima ve Humera Sultana. “Tracing out the U-Shape Relationship between Female Labor Force Participation Rate and Economic Development for Pakistan”, **International Journal of Social Economics** Cilt: 36, Sayı: 1/2, 2009, ss. 182-198.

⁶⁰¹ Mikko Myrskylä, Hans-Peter Kohler ve Francesco C. Billari, “Advances in Development Reverse Fertility Declines”, **Nature** Cilt: 460, Sayı: 7256, 2009, ss. 741-743.

gelir çeşitli değişkenlere bölündüğünde kadın istihdamı, kişi başına düşen gelirin gerisinde doğurganlığı etkileyen temel faktör olarak belirlenmiştir.⁶⁰²

Eastin ve Prakash (2013), 146 gelişmekte olan ülkenin 1980-2005 yılları arasındaki verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada belirli bir kalkınma aşamasına bağlı olarak ekonomik kalkınmanın toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Simon Kuznets'in ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği arasındaki eğrisel ilişkiyi ortaya koyduğu tezinden yola çıkarak ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği arasında tek düze olmayan bir ilişkinin; bir Cinsiyete Dayalı Kuznets Eğrisinin var olduğu ve sözü edilen ilişkinin iki aşamalı bir ters U biçimi yerine; 3 aşamalı hareketlere dayanan S biçimine benzemesi gerektiği öne sürülmüştür. Buna göre; eşitlik önce artar, sonra azalır ya da hızı yavaşlar ve nihayetinde tekrar artmaya başlar. Çalışma bu anlamda ekonomik kalkınmanın tek başına toplumsal cinsiyet eşitliğini artıracığı tezine karşı çıkmakta; özellikle ikinci aşamada olmak üzere her ekonomik kalkınma aşamasında toplumsal cinsiyet sorunlarına yönelik önlemlerin, ekonomik kalkınmayı desteklemeye yönelik politikalara eşlik etmesi gerektiğini ileri sürmektedir.⁶⁰³

Kılınç vd. (2013), G7 ülkelerinin 1955-2010 yılı verilerini kullanarak ekonomik kalkınmanın kadın istihdamı üzerindeki doğrusal olmayan bir etkisi bulunduğunu savunan Cinsiyete Dayalı Kuznets Eğrisi'nin (CDKE) uzun dönemde söz konusu ülkelerin her biri için karesel mi kübik mi olduğunu test etmek üzere ARDL sınır testi yaklaşımından yararlanmışlardır. Ekonomik kalkınma ve istihdamda toplumsal cinsiyet eşitliği arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelendiği analiz sonuçlarına göre CDKE'nin; Kanada, Birleşik Krallık ve ABD için ters U biçiminde – karesel (+, -), Japonya için S biçiminde – kübik (+, -, +), Fransa için ters S biçiminde – kübik (-, +, -) olduğu bulgulanırken Almanya ve İtalya için uzun dönemli ilişki bulunmamıştır. Çalışmada toplumsal cinsiyet eşitliğinin, kalkınmanın doğrudan bir sonucu olmadığı; bu bağlamda gerileme dönemlerinde kadın

⁶⁰² Angela Luci ve Olivier Thévenon, **Does Economic Development Drive the Fertility Rebound in OECD Countries?**, HAL, 2010.

⁶⁰³ Joshua Eastin ve Aseem Prakash, "Economic Development and Gender Equality: Is there a Gender Kuznets Curve?", **World Politics**, Cilt: 65, Sayı: 1, 2013, ss. 156-186.

istihdamının cinsiyet eşitliği politikaları ile sübvansé edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.⁶⁰⁴

Hafner ve Mayer-Foulkes (2013), ekonomik kalkınmanın ve demografik değişimin uzun dönemli belirleyicileri üzerine odaklandıkları çalışmada “gelişmiş yaşam biçimi” olarak tanımlanan yüksek gelir, yüksek insani gelişmişlik ve düşük doğurganlık oranlarını belirleyen nedensel yapıyı incelemişlerdir. Analizlerini 72 ülkenin 1980-2007 dönemine ilişkin verilerini kullanarak panel birim kök ve eşbütünleşme testleri ile gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca eşbütünleşik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi değerlendirirken panel en küçük kareler tekniğini kullanmışlardır. Ampirik bulgular; yüksek gelir, yüksek insani gelişme ve düşük doğurganlık arasında uzun dönemli nedensel bir ilişki olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ekonomilerde demografik değişim temel olarak tamamlanmış olduğundan yalnızca insani gelişme ve gelir konusundaki değişimler önem taşımaktadır. Gelişmekte ölkelerde doğurganlık, insani gelişme ile negatif ilişki içinde iken gelir ile pozitif ilişki içindedir. Ayrıca gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ölkeler için insani gelişmenin gelir üzerindeki etkisine dair anlamlı bir sonuç bulunmamıştır.⁶⁰⁵

Verme (2014), Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi’nin 1990-2010 dönemine ilişkin verilerini kullanarak kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasındaki U biçimli ilişkiyi panel regresyon analizi ile test etmiştir. Parametrik olmayan yöntemler kullanıldığında Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi için U biçimli ilişki trendi ile uyumlu olduğu söylenebilir. Parametrik yöntemler kullanıldığında Bölgenin tamamı için U biçimli bir ilişkinin varlığına dair bulgular oldukça zayıftır. Boylamsal veriler kullanıldığında ve içsellik dikkate alındığında söz konusu ilişki ortadan kalkmaktadır. Bölge, ölkelerin gelirlerine göre iki gruba bölündüğünde ise orta gelirli ölkeler grubu, dünya geneli ile karşılaştırıldığında daha yüksek gelir ve daha düşük kadın işgücüne katılım oranı ile eğrinin oldukça düz bir kısmında yer alan bir görüntü arz etmektedir. Yüksek gelirli ölkeler grubunda ise kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasında ters U biçiminde bir

⁶⁰⁴ Dilara Kılınç, Esra Onater ve Hakan Yetkiner, “The ARDL Test of Gender Kuznets Curve for G7 Countries”, **JETAS**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, ss. 37-56.

⁶⁰⁵ Kurt A. Hafner ve David Mayer-Foulkes, “Fertility, Economic Growth, and Human Development Causal Determinants of the Developed Lifestyle”, **Journal of Macroeconomics**, Cilt: 38, Part A, 2013, ss. 107-120.

ilişki olduğu bulgulanmıştır. Sonuç olarak çalışmada U biçimli ilişki hipotezinin, Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'ni açıklamaya uygun olmadığı; söz konusu ülkelerin dalgalı bir eğri ile ya da gelir gruplarına göre iki ayrı eğri ile açıklanmasının daha doğru olacağı çıkarımı yapılmaktadır.⁶⁰⁶

Lechman ve Kaur (2015), 162 ülkenin 1990-2012 dönemine ilişkin verileri ile kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasında U biçimli eğrisel ilişki hipotezini yeniden incelemek üzere en küçük kareler, sabit etkiler ve genelleştirilmiş momentler yöntemlerini kullanmışlardır. Araştırmanın temel bulguları, kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasındaki U biçimli ilişki hipotezini desteklemektedir. Buna göre ekonomik büyümenin ilk aşamalarında kadınların işgücüne katılım düzeyi düşme eğiliminde olmakta; ülkenin ekonomik kalkınması geliştikçe ve ekonomisinde hizmet sektörü geliştikçe kadınların işgücüne katılım düzeyi sistematik olarak artmaktadır. 162 ülkenin 4 farklı gelir grubuna bölünmesi ile gerçekleştirilen analiz sonuçları ise farklılaşmaktadır. Buna göre yüksek gelirli 49 ülke ile üst-orta gelirli 41 ülkede U biçimli ilişkinin varlığı doğrulanmıştır. Söz konusu ilişki alt-orta gelirli 41 ülkede kısmen onaylanmış; düşük gelirli 31 ülkede ise kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ters U biçimli olduğu ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁷

Choudhry ve Elhorst (2018), 40 ülkenin 1960-2005 dönemine ait beşer yıllık verileri ile kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasında U biçimli bir ilişkinin varlığını ampirik olarak ortaya koymak üzere panel regresyon analizinden yararlanmışlardır. Araştırma bulguları, kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasındaki U biçimli ilişkiyi doğrulamaktadır. Buna göre; modeldeki her yaş grubu ve her açıklayıcı değişken için düşüşte olan işgücüne katılım oranlarının, artışa dönüştüğü belirli bir nokta bulunmaktadır.⁶⁰⁸

Fox vd. (2019), 20 Avrupa ülkesini 256 bölgeye ayırarak ve 1990-2012 dönemine ilişkin verilerini kullanarak doğurganlık ve ekonomik kalkınma arasındaki

⁶⁰⁶ Paolo Verme, **Economic Development and Female Labor Participation in the Middle East and North Africa - A Test of the U-Shape Hypothesis**, Policy Research Working Paper, Sayı: 6927, The World Bank, 2014.

⁶⁰⁷ Ewa Lechman ve Harleen Kaur, "Economic Growth and Female Labor Force Participation – Verifying the U-Feminization Hypothesis. New Evidence for 162 Countries over the Period 1990-2012, **Economics and Sociology**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2015, ss. 246-257.

⁶⁰⁸ Misbah Tanveer Choudhry ve Paul Elhorst, "Female Labour Force Participation and Economic Development", **International Journal of Manpower**, Cilt: 39, Sayı: 7, 2018, ss. 896-912.

ilişkiyi panel veri yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları araştırmaya konu çoğu ülkede doğurganlık ve ekonomik kalkınma arasında zayıflayan bir negatif ilişki olduğunu; bazı ülkelerde ise pozitif bir ilişkinin ortaya çıktığını göstermektedir. Yazarlar, araştırma bulgularına göre söz konusu ilişkinin tersine döndüğü belirli bir noktaya ilişkin sonuç çıkarılamayacağını ifade etmektedirler. Ayrıca elde edilen bulgular, gelirin bölgedeki doğurganlık farklılıkları ile daha az ilişkili olduğu çoğu ülkede gelir ve doğurganlık arasındaki ilişkinin kesin olarak pozitif ya da negatif olmayan bir biçime dönüp dönmediğini belirleyemeyecek kadar zayıf görünmektedir.⁶⁰⁹

Alturazza vd. (2019), 28 AB ülkesinin 1990-2016 dönemine ilişkin verilerini kullanarak kadınların işgücüne katılım oranları ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz önce tüm ülkeleri, daha sonra 28 ülkenin daha eski 15 ve daha yeni 13 ülke şeklinde ayrıştırılması ile gerçekleştirilmiştir. En küçük kareler ve panel veri yönteminin kullanıldığı analiz bulguları; tüm AB ülkeleri için kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasında U biçimli ilişki hipotezini doğrular niteliktedir. Örneklem iki gruba ayrıldığında ise bulgular; daha yeni ülkeler için kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik kalkınma arasında U biçimli ilişki hipotezini doğrularken daha eski 15 ülke için doğrulamamaktadır.⁶¹⁰

4.3. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİNİN PANEL VERİ ANALİZİ

Çalışma 36 OECD üyesi ülkenin 2010-2017 dönemine ilişkin verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Birim ve zaman boyutlarının varlığı, panel veri modellerinin kullanılmasını gerektirmektedir. Çalışmanın bu kısmında panel veri modelleri kapsamında Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK), Sabit Etkiler (SE) ve Tesadüfi Etkiler (TE) tahmincilerinin hangisinin tercih edilmesi gerektiği

⁶⁰⁹ Jonathan Fox, Sebastian Klüsener ve Mikko Myrskylä, “Is a Positive Relationship between Fertility and Economic Development Emerging at the Sub-National Regional Level? Theoretical Considerations and Evidence from Europe”, **European Journal of Population**, Cilt: 35, Sayı: 3, 2019, ss. 487-518.

⁶¹⁰ Amaia Altuzarra, Catalina Gálvez-Gálvez ve Ana González-Flores, “Economic Development and Female Labour Force Participation: The Case of European Union Countries”, **Sustainability**, Cilt: 11, Sayı: 7, 2019, ss. 1962-1979.

belirlendikten sonra temel varsayımlar, ilgili testlerle sınanmış ve dirençli tahminciler elde etmek üzere Driscoll ve Kraay testine başvurulmuştur.

4.3.1. Panel Veri Modelleri

Panel veriler; hanehalklarına, ülkelere, firmalara vb. ilişkin yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleşimini ifade etmektedir.⁶¹¹ Söz gelimi 50 firmanın 5 yıllık dönemine ilişkin satışları ve çalışan sayısı ya da 20 ülkenin 20 yıllık dönemine ilişkin GSYH ve para arzı panel veri analizi kapsamında değerlendirilmektedir.⁶¹²

Panel veri analizinin kullanılmasının nedeni söz konusu analizin birtakım avantajlara sahip olmasıdır. Bu avantajları şu şekilde özetlemek mümkündür.⁶¹³

- Panel veri, genellikle araştırmacılara serbestlik derecesini artıran ve açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantıyı azaltan çok sayıda veri göstergesi sunduğundan ekonometrik tahminlerin etkinliğini artırmaktadır. Ayrıca panel veri analizi, kesit veri ve zaman serisi analizleri ile çözülemeyen çok sayıda ekonomik sorunun analiz edilmesine olanak tanımaktadır.
- Panel veriler, daha karmaşık davranışsal modelleri kurma ve test etme konusunda pür yatay kesit ya da zaman serisi verilerinden daha avantajlıdır. Bunun yanı sıra panel verilerin kullanılması, ampirik çalışmalarda ortaya çıkan ekonometrik bir sorunun çözülmesini veya sorunun büyüklüğünün azaltılmasını olanaklı kılmaktadır.
- Yatay kesit ve zaman serisi boyutu olan panel veri analizinin, tek başına yatay kesit ya da zaman serisi analizinin kullanılmasından daha karmaşık olması beklenmektedir. Ancak belli bazı durumlarda panel verinin kullanılması, hesaplamaları ve sonuçları basitleştirmektedir.

Yatay kesit ve zaman serisi verilerinin birleşimini ifade eden panel veriler ile oluşturulan panel veri modellerinin, ekonomik ilişkilerin tahminlenmesinde kullanılmasına panel veri analizi denilmektedir. Y bağımlı değişkeni, k tane X

⁶¹¹ Badi H. Baltagi, **Econometric Analysis of Panel Data**, 3. Baskı, John Wiley & Sons Ltd., İngiltere, 2005, s. 1.

⁶¹² Dimitrios Asteriou ve Stephen G. Hall, **Applied Econometrics-A Modern Approach**, Gözden Geçirilmiş Baskı, Palgrave Macmillan, New York, 2007, s. 9.

⁶¹³ Cheng Hsiao, **Analysis of Panel Data**, 2. Baskı, Cambridge University Baskısı, New York, 2005, ss. 3-7.

açıklayıcı değişkeni, α sabit parametreyi, β eğim parametrelerini, u hata terimini; i alt indisi birey, firma, ülke gibi birimleri ve t alt indisi gün, ay, yıl gibi zamanı ifade etmek üzere genel olarak bir panel veri modeli şu şekilde ifade edilmektedir:⁶¹⁴

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it} \quad i = 1, \dots, N ; t = 1, \dots, T \quad (3.1)$$

Doğrusal panel veri modelleri genellikle Havuzlanmış En küçük Kareler (HEKK), Sabit Etkiler (SE) ve Tesadüfi Etkiler (TE) olmak üzere 3 farklı yöntem kullanılarak hesaplanabilmektedir.⁶¹⁵ En küçük kareler yöntemi (EKKY), spesifik birimlere ait etkilerin olmadığı göz önünde bulundurularak havuzlanmış verilerle açıklayıcı değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkilerini araştıran bir modeldir. Panel veriler, yapısı gereği her bir birime ait farklı kesit katsayılarını içermektedir. Her birime ait sabit kesit katsayılarının tahmin edilmesinde Sabit Etkiler Modeli kullanılırken her bir birime ait katsayıların bağımsız tesadüfi değişkenler olarak ele alındığı tahminlerde ise Tesadüfi Etkiler Modeli tercih edilmektedir.⁶¹⁶

4.3.1.1. Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi

Ortak Sabit Regresyon Yöntemi olarak da ifade edilen HEKK Yöntemi, yatay kesit boyutunun veri matrisleri arasında bir fark olmadığı temel varsayımına dayalı sonuçlar sunmaktadır. Bir başka ifade ile model tüm kesitler için (örneğin tüm ülkeler için) ortak bir sabit terim tahmin etmektedir.⁶¹⁷

Gerek sabit gerek eğim parametrelerinin birimlere ve zamana göre sabit olduğu varsayımı altında panel veri modeli genel olarak şu şekilde ifade edilebilmektedir:⁶¹⁸

⁶¹⁴ Ferda Yerdelen Tatoğlu, **Panel Veri Ekonometrisi-Stata Uygulamalı**, Beta Yayıncılık, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 2016, s. 4.

⁶¹⁵ Asteriou ve Hall, s. 345.

⁶¹⁶ Jeffrey M. Wooldridge, **Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data**, MIT Baskısı, Londra, 2002; Manuel Arellano, **Panel Data Econometrics**, Oxford University Baskısı, 2003; William H. Greene, **Econometric Analysis**, 5. Baskı, Prentice Hall, New Jersey, 2003; Baltagi, 2005.

⁶¹⁷ Asteriou ve Hall, s. 345.

⁶¹⁸ Tatoğlu, s. 40.

$$Y_{it} = \beta_0 + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad (3.2)$$

veya

$$Y_{it} = X_{it}\beta + u_{it} \quad i = 1, \dots, N ; t = 1, \dots, T \quad (3.3)$$

Burada β sabit ve eğim parametrelerini kapsamaktadır. β için HEKK tahmincisi;

$$\hat{\beta} = \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T X'_{it} X_{it} \right)^{-1} \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T X'_{it} Y_{it} \right) \quad (3.4)$$

olarak hesaplanabilmektedir. Görüldüğü üzere HEKK Yöntemi, birim ve/veya zaman etkilerinin olmadığı; sabit ve eğim parametrelerinin sabit olduğu varsayımlarına dayalı olarak tahmin yapmaktadır.⁶¹⁹

HEKK Yöntemi, tahmin edilen kesitler arasında fark olmadığı anlamını içermekte ve bu bağlamda veri setinin homojen olduğu hipotezi altında faydalı olmaktadır. Bu durum son derece kısıtlayıcı olduğundan daha fazla önem gerektiren durumlar için tahmin yöntemine sabit ve tesadüfi etkiler dâhil edilmektedir.⁶²⁰

4.3.1.2. Sabit Etkiler Modeli

Sabit Etkiler modeli en genel anlamıyla sabit terimlerin, her bir birime göre değiştiği doğrusal bir regresyon modeli olarak ifade edilebilir. Sabit Etkiler modeli, x_{it} 'nin, u_{it} 'den bağımsız olduğu varsayımı ile aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:⁶²¹

$$Y_{it} = \alpha_i + x'_{it}\beta + u_{it} \quad (3.5)$$

$$u_{it} \sim \text{IDD} (0, \sigma^2_u)$$

⁶¹⁹ Tatoğlu, s. 40.

⁶²⁰ Asteriou ve Hall, s. 345.

⁶²¹ Marno Verbeek, **A Guide to Modern Econometrics**, John Wiley & Sons Ltd., 2. Baskı, İngiltere, 2004, s. 345.

Sabit Etkiler modeli, dışlanmış değişkenlerin, birimler arasında değişkenlik gösterdiği; fakat zaman içinde değişmediği durumlarda dışlanmış değişkenleri kontrol etmek için kullanılan bir yöntemdir.⁶²²

Eğim katsayısı, tüm yatay kesit birimler için aynı iken sabit terim, birim etki içermesi nedeniyle birimden birime değişkenlik göstermektedir. Her bir birim için farklı değer alan sabit terimdeki farklılıklar, birimler arası farklılıkları ortaya koyduğundan sabit terim, sabit bir değişken gibi değerlendirilebilmektedir.⁶²³

4.3.1.3. Tesadüfi Etkiler Modeli

Bir modeli tahmin etmenin alternatif bir diğer yöntemi de Tesadüfi Etkiler modelidir. Sabit Etkiler ile Tesadüfi Etkiler modelleri arasındaki fark, Sabit Etkiler yönteminin sabit terimleri, her bir birim için sabit değil; tesadüfi parametreler olarak kullanmasıdır.⁶²⁴

Bir regresyon analizinde genellikle bağımlı değişkeni etkileyen; ancak modele dâhil edilmeyen tüm faktörlerin rassal bir hata terimiyle uygun biçimde ifade edilebileceği varsayılmaktadır. Tesadüfi Etkiler modelinde bu durum, α_i 'nin birimler üzerine birbirinden bağımsız ve özdeş olarak dağılan rassal faktörler olduğu varsayımına yol açmaktadır. Bu bağlamda bir Tesadüfi Etkiler modeli şu şekilde ifade edilebilir.⁶²⁵

$$Y_{it} = \mu + x'_{it}\beta + \alpha_i + u_{it}, \quad (3.6)$$

$$u_{it} \sim \text{IDD}(0, \sigma_u^2); \alpha_i \sim \text{IDD}(0, \sigma_\alpha^2)$$

(3.6) nolu modelde $\alpha_i + u_{it}$ birincisi zaman içinde değişmeyen birime özgü bileşen, ikincisi zaman içinde korelasyonsuz olduğu varsayılan artık değişken olmak üzere iki bileşenden oluşan bir hata terimini temsil etmektedir.

⁶²² James H. Stock ve Mark W. Watson, **Introduction to Econometrics**, Pearson Education, 3. Baskı, 2015, s. 357.

⁶²³ Tatoğlu, s. 80.

⁶²⁴ Asteriou ve Hall, s. 347.

⁶²⁵ Verbeek, s. 347.

Görüldüğü üzere Sabit Etkiler modeli, her birimin kendi sabit teriminde farklılaştığını varsaymakta iken Tesadüfi Etkiler modeli, her birimin kendi hata teriminde farklılaştığını varsaymaktadır. Genel olarak panel veri modellerini test etmenin olası iki yolu arasındaki fark bu noktada ortaya çıkmaktadır.⁶²⁶

4.3.2. Model Seçimi: Hausman Testi

Panel veri modellerinde Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler tahmincileri arasında seçim yaparken dikkate alınması gereken temel konu, birim etkilerin, açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olup olmadığının belirlenmesidir. Hausman 1978 yılında Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler tahmincileri arasındaki farkı temel alan bir test geliştirmiştir.⁶²⁷

Hausman testinin temel hipotezi, birim etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olmadığıdır. Her iki tahmincinin de tutarlı olduğu bu durumda tahminciler arasındaki farkın çok küçük olması beklenmektedir. Bu durumda daha etkin olduğundan tesadüfi etkiler tahmincisi tercih edilmelidir. Temel hipotezin alternatif hipotezi ise birim etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olduğudur. Tesadüfi etkiler tahmincisinin sapmalı ve farkın büyük olmasının beklendiği bu durumda sabit etkiler modelinin tercih edilmesi uygun olacaktır. Hausman testi, temel hipotezi, k serbestlik dereceli χ^2 dağılımı ile analiz etmektedir. Parametreler arasındaki fark, sistematik değilse tesadüfi etkiler; sistematik ise sabit etkiler modeli geçerli olmaktadır.⁶²⁸

Ahn ve Moon'a (2001) göre Hausman istatistiği, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasında bir mesafe ölçüsü olarak değerlendirilebilmektedir. Hausman testi ile tesadüfi etkilerin tutarlı ve etkin olduğu H_0 hipotezi, tesadüfi etkilerin tutarsız olduğu -sabit etkiler her zaman tutarlı olacağından- H_1 hipotezine karşı sınanmaktadır.⁶²⁹

SE alt indisi, sabit etkiler modelinin; TE alt indisi, tesadüfi etkiler modelinin tahmincilerini ve $Avar(\hat{\beta}_{SE})$ ve $Avar(\hat{\beta}_{TE})$ sabit ve tesadüfi etkiler modellerinden

⁶²⁶ Asteriou ve Hall, s. 348.

⁶²⁷ Wooldridge, s. 288.

⁶²⁸ Tatoğlu, s. 185.

⁶²⁹ Asteriou ve Hall, s. 349.

elde edilen asimtotik varyans kovaryans matrislerini ifade etmek üzere kullanılan test istatistiği aşağıdaki gibidir:⁶³⁰

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})' [Avar(\hat{\beta}_{SE}) - Avar(\hat{\beta}_{TE})]^{-1} (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \quad (3.7)$$

İstatistik değerinin büyük olması durumunda tahminler arasındaki fark önem arz etmektedir. Bu bakımdan tesadüfi etkiler modelinin tutarlı olduğuna ilişkin H_0 hipotezi reddedilerek sabit etkiler tahmincileri kullanılacaktır. Öte yandan istatistik değerinin küçük olması, tesadüfi etkiler tahmincisinin kullanılmasının daha uygun olacağı anlamına gelmektedir.⁶³¹

4.3.3. Panel Veri Modellerinde Varsayımların Testi

Panel veri modellerinde hata teriminin; birim içerisinde ve birimlere göre eşit varyanslı, otokorelasyonsuz ve birimler arası korelasyonsuz olduğu temel varsayımları bulunmaktadır. Analiz sonuçlarının kabul edilebilmesi için söz konusu varsayımlardan sapmaların test edilmesi ve sapma tespit edilmesi durumunda da uygun yöntemlerle tahminler yapılması gerekmektedir.⁶³²

Gerçekleştirilen testler sonucu çalışma kapsamında ekonomik kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği ilişkisinde Sabit Etkiler modelinin; insani kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği ilişkisinde Tesadüfi Etkiler modelinin kullanılmasının uygun olduğu görüldüğünden çalışmanın bu kısmında temel varsayımların testleri söz konusu modeller için değerlendirilecektir. Sabit Etkiler modelinde değişen varyans sorunu kapsamında Değiştirilmiş Wald testine Tesadüfi Etkiler modelinde Levene, Brown ve Forsythe testlerine; otokorelasyon sorunu kapsamında gerek Tesadüfi Etkiler gerekse Sabit Etkiler modellerinde Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ile Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testine; birimler arası korelasyon sorunu kapsamında benzer biçimde hem Tesadüfi Etkiler hem de Sabit Etkiler modellerinde Pesaran CD testine yer verilecektir.

⁶³⁰ Tatoğlu, s. 185.

⁶³¹ Asteriou ve Hall, s. 349.

⁶³² Tatoğlu, s. 209-211.

4.3.3.1. Değişen Varyans

Panel veri modellerinde birimler arası hata terimlerinin varyansının sabit olduğu varsayımı yapılmaktadır. Hata teriminin varyansı tüm örneklem için sabit değilse yani değişen varyans sorunu varsa ve bu sorun dikkate alınmaksızın tahmin yapılıyorsa tahminlerin etkin olmaması sorunu ortaya çıkacak ve standart hatalar sapmalı olacaktır.⁶³³ Panel veri modellerinde değişen varyansın sınanmasında çeşitli testlere başvurulmaktadır. Burada varyansların eşitliğinin sınanmasında Sabit Etkiler modeli kapsamında Değiştirilmiş Wald testi; Tesadüfi Etkiler modeli kapsamında Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri açıklanacaktır.

Değiştirilmiş Wald testi, Sabit Etkiler modelinde değişen varyans sorununun sınanmasında kullanılan testlerden biridir. Değiştirilmiş Wald testinin “varyanslar birimlere göre homoskedastiktir” temel hipotezi $H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2$ şeklinde ifade edilebilmektedir. Değiştirilmiş Wald test istatistiği ise;

$$W = \sum_{i=1}^N \frac{(\hat{\sigma}_i^2 - \sigma^2)^2}{v_i} \quad (3.8)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri, Tesadüfi Etkiler modelinde değişen varyans sorununun test edilmesinde kullanılan yöntemlerdir. Değişen varyansın varlığını test etmek için türetilen geleneksel F Testleri, normal dağılımı temel almaktadır. Levene (1960), verilerin normal olmayan bir dağılımdan gelmesi durumunda tüm örnekler için varyansların eşit olup olmadığını sınamak için bir test önermiştir. X_{ij} i. gruptaki X'in j. gözlemi olmak üzere $Z_{ij} = |X_{ij} - \bar{X}_i|$ 'dir. n_i gözlem sayısı ve g birim sayısı olmak üzere Levene'nin testi için istatistik aşağıdaki gibidir:⁶³⁴

$$W_0 = \frac{\sum_i n_i (\bar{Z}_i - \bar{Z})^2 / (g-1)}{\sum_i \sum_j (Z_{ij} - \bar{Z})^2 / \sum_i (n_i - 1)} \quad (3.9)$$

⁶³³ Turgut Ün, “Stata ile Panel Veri Analizi”, **Stata ile Panel Veri Modelleri**, (Ed. Selahattin Güriş), Der Yayınları, Yayın Numarası: 454, İstanbul, s. 71, ss. 40-79.

⁶³⁴ Tatoğlu, s. 235.

Brown ve Forsythe (1974), Levene'nin test istatistiğindeki ortalama yerine aykırı gözlemlere karşı da dirençli yeni tahminçiler önermişlerdir. Önerdikleri test istatistiklerinin birincisinde $(W_{50}) \bar{X}_i$ yerine X_{ij} i. birim medyanı, ikincisinde $(W_{10}) \bar{X}_i$ yerine X_{ij} i. birim %10 kırılmış ortalaması bulunmaktadır. Elde edilen test istatistiği $g-1$ ve $\sum_i (n_i - 1)$ serbestlik derecesi ile Snedecor F tablo değeri ile karşılaştırılmaktadır.⁶³⁵

4.3.3.2. Otokorelasyon

Panel veri modellerinde hata terimlerinde zamana göre otokorelasyon sıklıkla görülmektedir. Otokorelasyonun varlığı durumunda tahminleme yapılırken otokorelasyon sorunu göz ardı edilirse tutarlı; ancak etkin olmayan parametreler elde edilmekte ve standart hatalar sapmalı olmaktadır. Bu bakımdan modellerde otokorelasyonun sınanması ve var olması durumunda gerekli tahmin yöntemi kullanılmalıdır.⁶³⁶ Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ile Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testi, Tesadüfi ve Sabit Etkiler modellerinde otokorelasyon olup olmadığını test eden istatistiklerdir.

Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982) sıfır hipotezinin hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı ve alternatif hipotezde birinci mertebe otokorelasyon olduğu varsayımına dayanan bir test geliştirmişlerdir.⁶³⁷

Durbin-Watson testinin hipotezleri;

$H_0: \rho = 0$ otokorelasyon yoktur.

$H_a: |\rho| < 1$

şeklinde dir. Otokorelasyonun sınanmasında kullanılacak test istatistiği ise;

$$d = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} [\tilde{z}_{i,t_{i,j}} - \tilde{z}_{i,t_{i,j-1}} I(t_{i,j} - t_{i,j-1} = 1)]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} \tilde{z}_{i,t_{i,j}}^2} \quad (3.10)$$

⁶³⁵ Tatoğlu, s. 235.

⁶³⁶ Tatoğlu, s. 236, 237.

⁶³⁷ Ün, s. 74.

şeklinde hesaplanmaktadır.⁶³⁸

Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testinin hipotezleri;

$$H_0: p = 0$$

$$H_{a1}: p > 0 \quad \text{veya} \quad H_{a2}: p < 0$$

şeklindedir. H_0 temel hipotezi H_{a1} veya H_{a2} alternatiflerine karşı sınanmaktadır. Otokorelasyonun sınanmasında kullanılacak test istatistiği ise;

$$d = \frac{z' A_0 z}{z' z} \quad (3.11)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.⁶³⁹

4.3.3.3. Birimler Arası Korelasyon

Yatay kesit bağımlılığı veya uzamsal korelasyon olarak da bilinen birimler arası korelasyon, modelde yer alan birimlerin hata terimleri arasında korelasyon olduğu anlamına gelmektedir. Yatay kesit bağımlılığının sınanması ve varlığının tespit edilmesi durumunda gerekli önlemlerin alınması modelin doğru kurulması için son derece önemlidir.⁶⁴⁰

Gerek sabit etkili modellerde gerekse tesadüfi etkili modellerde birimler arası korelasyonun test edilmesinde kullanılan test istatistiklerinden biri Pesaran CD testidir. Pesaran (2004), yatay kesit boyutunu ifade eden N 'nin büyük, zaman boyutunu ifade eden T 'nin küçük olduğu durumlarda birimler arası korelasyonun sınanması için bir test istatistiği önermiştir. Formülde yer alan $\hat{p}_{ij} = \sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt} / (\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}$, y_i ; e_{it} ise her $i = 1, \dots, N$ için T gözleme dayanan EKK kalıntılarını belirtmek üzere Pesaran CD test istatistiği;

⁶³⁸ Tatoğlu, s. 225.

⁶³⁹ Tatoğlu, s. 225.

⁶⁴⁰ Tatoğlu, s. 9.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \right) \quad (3.12)$$

şeklinde hesaplanmaktadır.⁶⁴¹

4.3.4. Varsayımların Sağlanamaması Durumunda Dirençli Tahminciler Üreten Driscoll-Kraay Testi

Modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olması durumunda dirençli tahminciler elde etmek için Driscoll ve Kraay (1998) testi kullanılabilir. Driscoll-Kraay testi, düzeltilmiş standart hata tahminleri ile N'den bağımsız olarak kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığını güvence altına almaktadır. Driscoll-Kraay tahmincisi, T zaman ve N yatay kesit boyutu büyük olduğunda dahi değişen varyans varlığında tutarlı, uzamsal ve dönemsel korelasyonun genel formlarında dirençli standart hatalar sağlamaktadır.⁶⁴²

4.4. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ VE KALKINMA İLİŞKİSİNİN PANEL VERİ YÖNTEMİYLE ANALİZİ

Çalışmanın bu kısmında toplumsal cinsiyet eşitliği-kalkınma ilişkisinin panel veri yöntemiyle analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda öncelikle araştırmanın amacı ve önemi ile incelenen ülkeler, seçilen dönem, kullanılan veriler, veri kaynakları açıklanmaktadır. Daha sonra ise (i) toplumsal cinsiyet eşitliği ile ekonomik kalkınma arasındaki ve (ii) toplumsal cinsiyet eşitliği ile insani kalkınma arasındaki ilişki iki farklı model kurularak analiz edilmektedir.

4.4.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Araştırma ile farklı sosyal, ekonomik ve politik boyutlarıyla toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın, gerek ekonomik ve gerekse insani kalkınma düzeyi üzerindeki olası katkılarının analiz edilmesi amaçlanmıştır.

⁶⁴¹ Baltagi, s. 247.

⁶⁴² Tatoğlu, s. 276.

Toplumda yaşayan bireylerin fırsat eşitliği anlayışı çerçevesinde sosyoekonomik hayata katılarak üretici faaliyetlerin içinde yer alması, belirli bir kalkınma seviyesine ulaşılması ve bu seviyenin sürdürülmesi bakımından dikkate alınması gereken bir husustur. Çalışma, toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ile kalkınma düzeyine katkı yapılmasının mümkün olduğunu ortaya koyarak literatüre katkı yapmak ve politika yapıcılara yol göstermek bakımından önem arz etmektedir. Çalışmanın bir diğer katkısı, kalkınma düzeyinin, ekonomik ve insani olmak üzere iki boyutuyla ele alınmasıdır. Her ne kadar insani kalkınma göstergesi, ekonomik kalkınma göstergesini içeriyor olsa da çalışma, toplumsal cinsiyet eşitliğinin, ekonomik ve insani kalkınma üzerindeki etkilerini ayrı ayrı incelemesi bakımından farklılaşmaktadır.

Literatürde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisini farklı şekillerde ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Bu durum, yöntem ve kapsam farklılıklarının yanı sıra büyük ölçüde gerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerekse kalkınma düzeyinin farklı değişkenlerle temsil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sosyoekonomik yaşamın belirli alanları açısından ele alan çalışmalar olduğu gibi bileşik endeksleri kullanan ya da spesifik olarak eğitim, işgücüne katılım, parlamentoda temsil gibi alanlardan birine yer veren çalışmalar bulunmaktadır. Kalkınma düzeyi, büyük çoğunlukla ekonomik kalkınma olarak ele alınmakta; ekonomik kalkınma ise toplam gelir ve kişi başına düşen gelir düzeyi, gelir artış oranı, büyüme hızı gibi göstergelerle temsil edilmektedir. İnsani kalkınma boyutu, bu ilişki bağlamında daha yeni bir alan olarak ön plana çıkmakta ve çoğunlukla İnsani Gelişim Endeksi ile ölçülmektedir. Bu kapsamda modellere ilişkin bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin seçiminde eğitimde, işgücüne katılımı, demokratik temsilde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve doğurganlık hızının ekonomik ve insani kalkınma üzerindeki etkilerini ayrı ayrı farklı çalışmalarla ortaya koyan ve literatür özetinde yer verilen tüm çalışmalardan belirli ölçülerde yararlanılmıştır. Sözü edilen çalışmalar içinde Cabeza-García vd. (2018) tarafından yapılan ve değişkenler bakımından en kapsamlı olan çalışma, bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin belirlenmesinde özellikle yol gösterici olmuştur. Çeşitli düzeylerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin, ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini inceleyen çalışma ışığında ekonomik kalkınmanın bağımlı değişken olduğu modele ek olarak benzer bir

yaklaşım ile insani kalkınmanın bağımlı değişken olduğu ikinci bir genel model kurulması amaçlanmıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ile ekonomik ve insani boyutuyla kalkınma arasındaki ilişkiyi analiz etmek üzere 36 OECD üyesi ülkenin 2010-2017 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Bir ülke grubu olarak OECD üyesi tüm ülkeleri analize dâhil etmek ve çalışmanın amacına uygun verilerin veri kaybını asgari düzeyde tutarak kullanılmasını sağlamak amacıyla incelenen dönem, 2010-2017 dönemi olarak belirlenmiştir.

Analizde yer verilen ülkeler; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD'dir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisinin 36 OECD üyesi ülke için incelendiği model, daha sonra OECD ülkeleri iki gruba ayrılarak yeniden tahminlenmiştir. Ülkelerin iki gruba ayrılmasında Tablo 8'de ortalama Kişi Başına Düşen Gelir olarak gösterilen 37.511 \$ ölçütü dikkate alınmıştır. Buna göre 8 yılın ortalama KBDG düzeyi 37.511 \$ üstü olan ve 17 ülkeden oluşan Birinci Ülke Grubu; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İzlanda, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD'yi kapsamaktadır. 8 yılın ortalama KBDG düzeyi 37.511 \$ altı olan ve 19 ülkeyi kapsayan İkinci Ülke Grubu ise Şili, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Yunanistan, Macaristan, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Litvanya, Meksika, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya ve Türkiye'den oluşmaktadır.

Kalkınmanın ekonomik boyutunun bir ölçüsü olarak birinci ana modelde kişi başına düşen gelir düzeyi, bağımlı değişken olarak yer almıştır. OECD ülkelerine ilişkin satın alma gücü paritesine göre 2011 sabit uluslararası fiyatlarıyla kişi başına düşen gelir, Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

İnsani kalkınma düzeyinin göstergesi olarak ikinci ana modelde İnsani Gelişim Endeksi, bağımlı değişken olarak yer almıştır. İGE; uzun ve sağlıklı yaşam,

eğitim ve yaşam standardı olmak üzere insan yaşamının 3 temel boyutuna odaklanan bileşik bir endekstir. İGE'nin uzun ve sağlıklı yaşam boyutu, beklenen ortalama yaşam süresi ile ölçülmektedir. Eğitim boyutu, ortalama öğrenim süresi (yetişkin nüfusta ortalama öğrenim süresi) ve beklenen öğrenim süresi (okula başlama yaşındaki çocuklar için beklenen öğrenim süresi) alt endekslerinden oluşmaktadır. Ortalama öğrenim süresi; 25 yaş ve üstündeki bireylerin ömürleri boyunca öğrenim gördükleri süre ile ölçülmektedir. Beklenen öğrenim süresi ise bir çocuğun eğitim almayı bekleyebileceği toplam süre ile ölçülmektedir. Yaşam standardı boyutu ise kişi başına düşen gelir düzeyi ile ölçülmektedir. İGE verileri, UNDP'nin İnsani Gelişme göstergeleri veri tabanından alınmıştır.

En az bir ortaöğrenim görmüş 25 yaş ve üstü kadınların oranı değişkeni, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin; 15 yaş ve üstü kadınların işgücüne katılım oranı, işgücüne katılımda toplumsal cinsiyet eşitliğinin; ulusal parlamentolarda kadınların sahip olduğu koltukların oranını ifade eden parlamentoda temsil oranı, demokratik katılımda toplumsal cinsiyet eşitliğinin göstergesi olarak tespit edilmiş ve her iki modele de açıklayıcı değişkenler olarak dâhil edilmiştir. Söz konusu toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleri, UNDP veri tabanından alınmıştır.

Literatürde insani kalkınma ve spesifik olarak kadınların eğitim düzeyleri ya da toplumsal cinsiyet eşitliği göstergelerinin bir bileşeni olarak kadınların eğitimi arasındaki ilişkiyi farklı şekillerde inceleyen Ferrant (2011), Razmi vd. (2015) ve Tunç (2018) gibi çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet eşitliği ve insani kalkınma ilişkisine ait modelde en az bir ortaöğrenim görmüş kadınların oranı değişkenine de yer verilmesi uygun görülmüştür.

Nüfus başına bir kadının yaşamı boyunca dünyaya getirdiği ortalama çocuk sayısı olarak ifade edilen toplam doğurganlık hızı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin diğer boyutları ile olan ilişkisi sebebiyle insani kalkınma düzeyine ilişkin modele açıklayıcı değişken olarak dâhil edilmiştir. Toplam doğurganlık hızı verileri Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır.

Literatürde insani kalkınma ve doğurganlık hızı arasındaki ilişkiyi farklı şekillerde inceleyen Furuoka (2009), Myrskylä vd. (2009), Hafner ve Mayer Foulkes (2013) gibi çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda doğurganlık hızı

değişkenine de toplumsal cinsiyet eşitliği ve insani kalkınma ilişkisine ait modelde yer verilmesi uygun görülmüştür.

Bu kapsamda çalışmanın iki temel hipotezi ve bunlara ilişkin alt hipotezler bulunmaktadır, Söz konusu hipotezler şu şekildedir:

- **Hipotez 1:** Çeşitli düzeylerde toplumsal cinsiyet eşitliği, ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etkiler yaratır.
 - ➔ **Hipotez 1a:** Kadınların Eğitim düzeyinin artması, ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yaratır.
 - ➔ **Hipotez 1b:** Kadınların işgücüne katılım düzeyinin artması, ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yaratır.
 - ➔ **Hipotez 1c:** Kadınların demokratik katılım düzeyinin artması, ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yaratır.
- **Hipotez 2:** Çeşitli düzeylerde toplumsal cinsiyet eşitliği, insani kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etkiler yaratır.
 - ➔ **Hipotez 2a:** Kadınların Eğitim düzeyinin artması, insani kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yaratır.
 - ➔ **Hipotez 2b:** Kadınların işgücüne katılım düzeyinin artması, insani kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yaratır.
 - ➔ **Hipotez 2c:** Kadınların demokratik katılım düzeyinin artması, insani kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yaratır.
 - ➔ **Hipotez 2d:** Kadınların doğurganlık hızının artması, insani kalkınma düzeyi üzerinde negatif etki yaratır.

4.4.2. Tanımlayıcı İstatistikler

36 OECD üyesi ülkenin tamamına yer veren genel modellerde kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 8’de yer almaktadır. 2010-2017 yılları arasında 36 ülkeye ait kişi başına düşen gelire bakıldığında yaklaşık ortalama değerinin 37.511 \$ olduğu görülmektedir. Logaritmali kişi başına düşen gelir ise 10,46’dır. En az bir orta öğrenim görmüş kadınların oranı ortalama 86,5635 iken işgücüne katılım oranı ise ortalama 53,3171’dir. Bu ülkelere ait kadınların parlamentoda temsil oranı ortalama 26,9576; insani gelişme endeksi ise ortalama

0,8841'dir. Ülkelerin ortalama doğurganlık hızına bakıldığında 1,6885 çocuk olduğu görülmektedir. Tüm bu değişkenlere ait standart sapmalar ise Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Kişi Başına Düşen Gelir \$	37.511,48	14348.34
Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir (LKBDG)	10.4687	0.3517
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı (OÖKO)	86.5635	15.2596
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (KİKO)	53.3171	7.2878
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı (KPTO)	26.9576	9.4698
İnsani Gelişme Endeksi (İGE)	0.8841	0.0445
Doğurganlık Hızı (DH)	1.6885	0.3517

4.4.3. Uygulama

Çalışmada yapısı gereği hem birim (N) hem de zaman (T) boyutunu içermesi açısından önemli bir avantaja sahip olan panel veri yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada incelenen ülke sayısı birim sayısına karşılık gelmektedir ve değeri 36'dır. Çalışmanın kapsamı 2010 ve 2017 yılları arasında olduğundan dönem sayısı, sekiz yıldır. Böylece birim sayısının, dönem sayısından daha fazla olduğu (36>8) görülmektedir. Kalkınma düzeyinin, ekonomik ve insani boyutları ile ele alınması daha kapsamlı bir incelemeyi mümkün kılacağından çalışmada iki ayrı genel model kurulması tasarlanmıştır. Logaritmali kişi başına düşen gelir ve İnsani Gelişme Endeksi değişkenlerinin bağımlı değişken olduğu sözü edilen modeller sırasıyla şu şekildedir:

$$LKBDG_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 OÖKO_{it} + \beta_2 KİKO_{it} + \beta_3 KPTO_{it} + u_{it} \quad (3.13)$$

$$İGE_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 OÖKO_{it} + \beta_2 KİKO_{it} + \beta_3 KPTO_{it} + \beta_4 DH_{it} + u_{it} \quad (3.14)$$

Bu kapsamda HEKK, SE ve TE modelleri tahminlenmiştir. Önce HEKK ile SE ve TE ayrı ayrı test edilerek HEKK ile kurulan modelin kullanılıp kullanılmayacağına karar verilmiştir. Yapılan testin ardından HEKK ile kurulan

modelin uygun olmadığı görülmüş ve SE ve TE arasında seçim yapmak için Hausman testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan test sonucu, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisinde SE ile kurulan modelin; toplumsal cinsiyet eşitliği ve insani kalkınma ilişkisinde TE ile kurulan modelin uygun olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra modellere ait temel varsayımlar test edilmiştir. Varsayımlardan sapmalar belirlendikten sonra ise uygun dirençli tahmin yöntemleri ile model tekrar tahmin edilerek model sonuçları yorumlanmıştır.

4.4.3.1. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-Ekonomik Kalkınma İlişkisi Analiz

Sonuçları

Kişi başına düşen gelir düzeyi, ekonomik kalkınma düzeyinin bir ölçüsü olarak bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleri olan kadınların eğitim düzeyi, işgücüne katılım ve parlamentoda temsil oranları açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisine ait HEKK, SE ve TE Modellerine ilişkin tahmin sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9: Kişi Başına Düşen Gelire Göre Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir	HEKK Modeli		Sabit Etkiler Modeli		Tesadüfi Etkiler Modeli	
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı	0.0089*	0.0014	0.0033*	0.0012	0.0034*	0.0012
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	0.0045	0.0035	0.0299*	0.0036	0.0271*	0.0033
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı	0.0121*	0.0021	0.0034*	0.0012	0.0037*	0.0011
Sabit	9.1263*	0.1255	8.4834*	0.1937	8.6245*	0.1788
R ²	0.3620		0.2919		0.2970	
LR χ^2 (1) [Prob]	-		-		811.42[0.000]	
F Testi F(35,249) [Prob]			271.98[0.0000]		-	
Hausman Testi χ^2 (3) [Prob]	-		8.19[0.0422]			
Gözlem Sayısı	288					
Birim Sayısı	-		36			

* %5 önem düzeyinde anlamlıdır; ** %10 önem düzeyinde anlamlıdır; *** %15 önem düzeyinde anlamlıdır.

Sabit Etkiler modeli tahmin edildikten sonra F testi ile tüm birim etkilerin sıfıra eşit olduğu hipotezi ($H_0: \mu_i=0$) sınanmaktadır. Sonuçlara göre önem düzeyi 0.000 olduğundan H_0 hipotezi reddedilmekte ve böylece birim etkilerin var olduğu anlaşılmakta; HEKK modelinin uygun olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.⁶⁴³

Tesadüfi Etkiler modeli tahminlendikten sonra da HEKK modelinin geçerliliğinin tekrar test edilmesi mümkündür. Zaman etkilerinin standart hatalarının sıfıra eşit olduğu temel hipotez ($H_0: \sigma_\lambda=0$) Olabilirlik Oranı (LR) testi ile sınanmaktadır. Tablo 9’da yer alan LR test istatistiği değeri 811.42, 1 serbestlik dereceli χ^2 tablosu ile karşılaştırılmıştır. $811.42>3.84$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifade ile birim etkilerin var olduğu ve HEKK modelinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.⁶⁴⁴

Sabit Etkiler modelinin mi yoksa Tesadüfi Etkiler modelinin mi kullanılacağı ile ilgili olarak yapılan Hausman testi sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır. Hausman testi sonuçları incelendiğinde χ^2 değerinin 8.19 ve önem düzeyinin 0.0422 olması ile H_0 hipotezinin % 5 anlamlılık derecesinde reddedildiği görülmüştür ve Sabit Etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Tercih edilen Sabit Etkiler model sonuçlarının tüm katsayılarının anlamlı olduğu görülmüştür.

Sabit Etkiler modelinde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olup olmadığının sınanması için çeşitli testler yapılmıştır.

Sabit Etkiler modelinde Değişen varyansı test etmek için Değiştirilmiş Wald testi kullanılmıştır. $H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2$ (tüm i ’ler için) hipotezi sınanıldığında $\chi_{36}^2 = 8858,97$ değeri ile tablo değeri karşılaştırıldığında “birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi rededilmekte ve değişen varyans olduğu görülmektedir.⁶⁴⁵

Kişi başına düşen gelir için kurulan sabit etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı Bhargav, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu’nun yerel en iyi değişmez testleri ile sınanmıştır. Her iki testte de, otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi test edilmektedir. Yapılan test sonucunda Bhargav, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson test istatistiği 0.4100; Baltagi-Wu’nun yerel en iyi değişmez testleri LBI ise 0.9463 bulunmuştur. Her iki

⁶⁴³ Tatoğlu, ss. 168-172.

⁶⁴⁴ Tatoğlu, ss. 173, 174.

⁶⁴⁵ Tatoğlu, s. 221.

test de kritik değer 2'den küçüktür, bu durumda sabit etkiler modelinde birinci dereceden otokorelasyon olduğu sonucu çıkmaktadır.⁶⁴⁶

Sabit Etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığı Paseran testi ile sınanmıştır. Paseran testinin test istatistiği 12.884 ve olasılık değeri ise 0.000 bulunduğundan, “Birimler arası korelasyon yoktur” şeklinde belirlenen H_0 hipotezi rededilmektedir. Böylece birimler arası korelasyonun olduğu görülmüştür.

Elde edilen Sabit Etkiler Modelinde değişen varyans, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon varlığı tespit edildiği için dirençli Driscoll-Kraay standart hatalarla sabit etkiler regresyonu yeniden tahmin edilmiştir. Tablo 10’da gösterilen modelde katsayılara ve dirençli Driscoll-Kraay standart hatalara yer verilmiştir.

Tablo 10: Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)

Bağımlı Değişken: Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir (LKBDG)	Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)	
Değişkenler	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hata
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı (OKO)	0.0033*	0.0010
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (KİKO)	0.0299*	0.0029
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı (KPTO)	0.0034*	0.0011
Sabit	8.4834*	0.2455
R^2	0.3324	
Gözlem Sayısı	288	
Birim Sayısı	36	

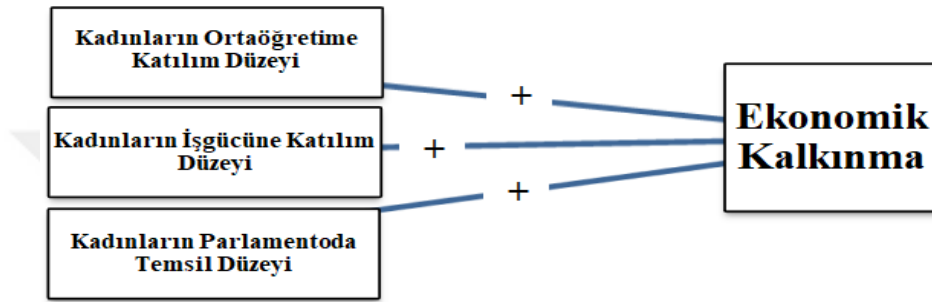
* %5 önem düzeyinde anlamlıdır; ** %10 önem düzeyinde anlamlıdır; *** %15 önem düzeyinde anlamlıdır.

Modelin tüm katsayıları istatistiki olarak % 5 önem seviyesinde anlamlıdır. Sonuçların, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisinde kurulan ve önceki kısımda ifade edilen tüm hipotezleri (Hipotez 1a, Hipotez 1b, Hipotez 1c) desteklediği görülmektedir.

⁶⁴⁶ Tatoğlu, ss. 226, 237.

Buna göre modelde toplumsal cinsiyet eşitliği göstergesi olarak yer verilen tüm toplumsal cinsiyet eşitliği göstergelerinin –25 yaş ve üstü kadınlardan en az bir ortaöğrenim görmüş olanların oranı, kadınların işgücüne katılım oranı ve parlamentoda temsil oranı– ekonomik kalkınma göstergesi olarak yer verilen logaritmali kişi başına düşen gelir düzeyi üzerinde Şekil 20’de özetlendiği gibi pozitif bir etkisi bulunmaktadır.

Şekil 20: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi



Tablo 10’da yer alan model sonuçları incelendiğinde kadınların ortaöğretime katılım düzeyinin, kişi başına düşen gelir; diğer bir ifade ile ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular, literatürde kadınların eğitim düzeyi ile ekonomik kalkınma arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmaları – Benavot (1989), Knowles vd. (2002), Thévenon vd. (2012), Oztunc vd. (2015), Cabeza-García vd. (2018) – doğrular niteliktedir. Söz konusu ilişkinin, “eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ekonomik kalkınma üzerinde negatif bir etkiye sahiptir” biçiminde ifade edildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Sözü edilen çalışmalarda - Hill ve King (1993), Dollar ve Gatti (1999), Klasen (1999), Seguino (2000)⁶⁴⁷, Klasen (2002), Klasen ve Lamanna (2009), Yumuşak vd. (2013)- eğitimde toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ekonomik kalkınma düzeyini azalttığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemli bir diğer göstergesi, kadınların işgücüne katılım düzeyidir. Model sonuçları, kadınların işgücüne katılım düzeyi arttığında kişi başına düşen gelirin arttığını ortaya koymakta; bu bulgu literatürde işgücüne katılımda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi

⁶⁴⁷ Seguino, Inequality.

olduğu yönündeki çalışmaları -Esteve-Volart (2004), Oztunc vd. (2015), Cabeza-García vd. (2018)- ve işgücüne katılımı toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olduğu yönündeki çalışmaları -Klasen (1999), Klasen ve Lamanna (2009)- destekler niteliktedir.

Kadınların sosyoekonomik yaşamda statülerinin yükselmesi, karar alma mekanizmalarında aktif biçimde yer almaları ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda demokratik katılım düzeyinin artmasının, önemli bir toplumsal cinsiyet eşitliği göstergesi olduğu ifade edilebilir. Model sonuçlarına göre; kadınların parlamentoda temsil oranı arttığında kişi başına düşen gelir düzeyi yükselmektedir. Parlamentoda yer alan kadınların oranının, ekonomik kalkınma üzerinde pozitif bir etkisi olduğu yönündeki bulgu, literatürde bu bağlamda yapılan az sayıda çalışmayı - Jayasuriya ve Burke (2013), Xu (2015), Cabeza-García vd. (2018)- desteklemektedir.

4.4.3.1.1. Birinci Ülke Grubu İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-Ekonomik Kalkınma İlişkisi Analiz Sonuçları

Kişi başına düşen gelir düzeyinin bağımlı değişken olduğu; en az bir orta öğrenim görmüş 25 yaş üstü kadınların oranı, işgücüne katılım oranı ve parlamentoda temsil oranı göstergelerinin açıklayıcı değişkenler olarak yer aldığı model; birinci ülke grubu kapsamındaki Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İzlanda, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD ülkeleri için yeniden tahminlenmiştir. Modele ilişkin tanımayıcı istatistikler Tablo 11’de yer almaktadır. Söz konusu Birinci Ülke Grubu için Toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisine ait HEKK, SE ve TE Modellerine ilişkin tahmin sonuçları ise Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 11: Birinci Ülke Grubu İçin Kurulan Modelin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Kişi Başına Düşen Gelir	48645.02	12955.54
Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir	10.7654	0.2187
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı	92.4125	7.4351
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	57.1456	5.4295
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı	32.3059	8.0875

Tablo 11’de 2010-2017 yılları arasında 17 ülkeye ait kişi başına düşen gelire bakıldığında yaklaşık ortalama değerinin 48.645 \$ olduğu görülmektedir. Logaritmali kişi başına düşen gelir ise 10,76’dır. En az bir ortaöğrenim görmüş kadınların ortalama 92,4125 iken işgücüne katılım oranı ortalama 57,1456’dır. Bu ülkelere ait kadınların parlamentoda temsil oranı ortalama 32,3059’dur.

Tablo 12: Birinci Ülke Grubu için Kişi Başına Düşen Gelire Göre Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir	HEKK Modeli		Sabit Etkiler Modeli		Tesadüfi Etkiler Modeli	
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı	0.0132*	0.0026	0.0030**	0.0016	0.0034*	0.0016
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	-0.0079*	0.0037	0.0057	0.0062	0.0027	0.0053
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı	0.0037**	0.0022	0.0088*	0.0020	0.0080*	0.0020
Sabit	10.113*	0.2353	9.8720*	0.3740	10.0421*	0.3284
R ²	0.1882		0.2007		0.1980	
LR χ^2 (1) [Prob]	-		-		306.45[0.000]	
F Testi F(16.116) [Prob]	-		146.81[0.000]		-	
Hausman Testi χ^2 (3) [Prob]	-		28.44[0.000]			
Gözlem Sayısı	136					
Birim Sayısı	-		17			

* %5 önem düzeyinde anlamlıdır; ** %10 önem düzeyinde anlamlıdır; *** %15 önem düzeyinde anlamlıdır.

Sabit Etkiler Modeli ve Tesadüfî Etkiler Modeli tahminlendikten sonra her ikisinin de HEKK Modeline karşı geçerliliği daha önceki kısımda açıklanan testler ile sınanmış ve HEKK ile kurulan modelin uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.

Hausman test sonucuna göre Sabit Etkiler Modelinin geçerli olduğuna karar verilmiş ve geçerli varsayımlardan sapmalar test edilmiştir.

Sabit Etkiler modelinde Değişen varyansı test etmek için Değiştirilmiş Wald testi kullanılmıştır. $H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2$ (tüm i 'ler için) hipotezi sınandığında $\chi^2_{17} = 20116,30$ değeri ile tablo değeri karşılaştırıldığında “birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi rededilmekte ve değişen varyans olduğu görülmektedir.⁶⁴⁸

Sabit etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı Bhargav, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri ile sınanmıştır. Her iki testte de, otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi test edilmektedir. Yapılan test sonucunda Bhargav, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson test istatistiği 0.4405; Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri LBI ise 0.9011 bulunmuştur. Her iki test de kritik değer 2'den küçüktür, bu durumda sabit etkiler modelinde birinci dereceden otokorelasyon olduğu sonucu çıkmaktadır.⁶⁴⁹

Sabit Etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığı Paseran testi ile sınanmıştır. Paseran testinin test istatistiği 6.774 ve olasılık değeri ise 0.000 bulunduğundan, “Birimler arası korelasyon yoktur” şeklinde belirlenen H_0 hipotezi rededilmektedir. Böylece birimler arası korelasyonun olduğu görülmüştür.

Elde edilen Sabit Etkiler Modelinde değişen varyans, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon varlığı tespit edildiği için dirençli Driscoll-Kraay standart hatalarla sabit etkiler regresyonu yeniden tahmin edilmiştir. Tablo 13'te gösterilen modelde katsayılar ve dirençli Driscoll-Kraay standart hatalara yer verilmiştir.

⁶⁴⁸ Tatoğlu, s. 221.

⁶⁴⁹ Tatoğlu, ss. 226, 237.

Tablo 13: Birinci Ülke Grubu İçin Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)

Bağımlı Değişken: Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir	Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)	
Değişkenler	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hata
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı	0.0030***	0.0017
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	0.0057	0.0045
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı	0.0089*	0.0011
Sabit	9.87*	0.3760
R ²	0.2007	
Gözlem Sayısı	136	
Birim Sayısı	17	

* %5 önem düzeyinde anlamlıdır; ** %10 önem düzeyinde anlamlıdır; *** %15 önem düzeyinde anlamlıdır.

Model sonuçlarına göre kişi başına düşen gelirleri daha yüksek olan OECD ülkeleri grubunda en az bir ortaöğretim görmüş kadınların oranının ve kadınların parlamentoda temsil oranının yükselmesinin, kişi başına düşen gelir düzeyi; diğer bir ifade ile ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yarattığı görülmektedir. Bu bulgular, genel model sonuçları ile paralellik göstermektedir. Kadınların işgücüne katılım oranının, ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin ise istatistiki olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bulguların, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisinde kurulan hipotezlerden *Hipotez 1b* dışındaki hipotezleri desteklediği görülmüştür. Birinci modele dahil edilen ülkelerde kadınların işgücüne katılım düzeyinin ortalaması, Tablo 11’de de görüldüğü üzere %57 dolaylarındadır. Gruptaki bazı ülkeler için %70’in üzerine çıkan kadınların işgücüne katılım oranları, genel olarak grupta yer alan 17 ülke için de %50’nin üzerindedir. Bu kapsamda modelden elde edilen kadınların işgücüne katılım düzeyinin, ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamsız olduğu bulgusu, sözü edilen ülkelerde kadınların hali hazırda oldukça yüksek işgücüne katılım düzeyine sahip olmaları ile izah edilebilir.

4.4.3.1.2.İkinci Ülke Grubu İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-Ekonomik Kalkınma İlişkisi Analiz Sonuçları

Kişi başına düşen gelir düzeyinin bağımlı değişken olduğu; en az bir orta öğrenim görmüş 25 yaş üstü kadınların oranı, işgücüne katılım oranı ve parlamentoda temsil oranı göstergelerinin açıklayıcı değişkenler olarak yer aldığı model; ikinci ülke grubu kapsamındaki Şili, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Yunanistan, Macaristan, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Litvanya, Meksika, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya ve Türkiye ülkeleri için yeniden tahminlenmiştir. Modele ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 14’te yer almaktadır. Söz konusu Birinci Ülke Grubu için Toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisine ait HEKK, SE ve TE Modellerine ilişkin tahmin sonuçları ise Tablo 15’te yer almaktadır.

Tablo 14: İkinci Ülke Grubu İçin Kurulan Modelin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Kişi Başına Düşen Gelir \$	27549.89	5450.241
Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir	10.2034	0.2057
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı	81.3303	18.2969
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	49.8928	7.0419
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı	22.1724	7.9471

Tablo 14’e bakıldığında 2010-2017 yılları arasında 19 ülkeye ait kişi başına düşen gelirin yaklaşık ortalama değerinin 27.550 \$ olduğu görülmektedir. Logaritmali kişi başına düşen gelir ise 10,20’dır. En az bir ortaöğretim görmüş kadınların ortalama 81,3303 iken işgücüne katılım oranı ortalama 49,8928’dır. Bu ülkelere ait kadınların parlamentoda temsil oranı ortalama 22,1724’tür.

Tablo 15: İkinci Ülke Grubu için Kişi Başına Düşen Gelire Göre Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir	HEKK Modeli		Sabit Etkiler Modeli		Tesadüfi Etkiler Modeli	
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı	0.0033*	0.0013	0.0024	0.0021	0.0018	0.0018
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	0.0044	0.0033	0.0408*	0.0045	0.0320*	0.0042
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı	0.0024	0.0024	0.0017	0.0015	0.0021** *	0.0015
Sabit	9.6627*	0.1116	7.9340*	0.2062	8.4116*	0.1901
R ²	0.1660		0.5012		0.4995	
LR χ^2 (1) [Prob]	-		-		319.18[0.000]	
F Testi F(18.130) [Prob]	-		131.36[0.000]		-	
Hausman Testi χ^2 (3) [Prob]	-		32.26[0.000]			
Gözlem Sayısı	152					
Birim Sayısı	-		19			

* %5 önem düzeyinde anlamlıdır; ** %10 önem düzeyinde anlamlıdır; *** %15 önem düzeyinde anlamlıdır.

Sabit Etkiler Modeli ve Tesadüfi Etkiler Modeli tahminlendikten sonra her ikisinin de HEKK Modeline karşı geçerliliği daha önceki kısımda açıklanan testler ile sınanmış ve HEKK ile kurulan modelin uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.

Hausman test sonucuna göre Sabit Etkiler Modelinin geçerli olduğuna karar verilmiş ve geçerli varsayımlardan sapmalar test edilmiştir.

Sabit Etkiler modelinde Değişen varyansı test etmek için Değiştirilmiş Wald testi kullanılmıştır. $H_0: \sigma_i^2 = \sigma^2$ (tüm i 'ler için) hipotezi sınıandığında $\chi^2_{19} = 3894.82$ değeri ile tablo değeri karşılaştırıldığında “birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi reddedilmekte ve değişen varyans olduğu görülmektedir.⁶⁵⁰

Sabit etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı Bhargav, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri ile sınanmıştır. Her iki testte de, otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi test edilmektedir. Yapılan test sonucunda Bhargav, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson test istatistiği 0.5124; Baltagi-Wu'nun yerel en

⁶⁵⁰ Tatoğlu, s. 221.

iyi değişmez testleri LBI ise 1.1209 bulunmuştur. Her iki test de kritik değer 2'den küçüktür, bu durumda sabit etkiler modelinde birinci dereceden otokorelasyon olduğu sonucu çıkmaktadır.⁶⁵¹

Sabit Etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığı Paseran testi ile sınanmıştır. Paseran testinin test istatistiği 3.173 ve olasılık değeri ise 0.0015 bulunduğundan, “Birimler arası korelasyon yoktur” şeklinde belirlenen H_0 hipotezi rededilmektedir. Böylece birimler arası korelasyonun olduğu görülmüştür.

Elde edilen Sabit Etkiler Modelinde değişen varyans, otokorelasyon ve birimlerarası korelasyon varlığı tespit edildiği için dirençli Driscoll-Kraay standart hatalarla sabit etkiler regresyonu yeniden tahmin edilmiştir. Tablo 16’da gösterilen modelde katsayılara ve dirençli Driscoll-Kraay standart hatalara yer verilmiştir.

Tablo 16: İkinci Ülke Grubu İçin Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)

Bağımlı Değişken: Logaritmali Kişi Başına Düşen Gelir	Sabit Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)	
Değişkenler	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hata
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı	0.0024**	0.0011
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	0.0408*	0.0037
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı	0.0017	0.0013
Sabit	7.9340*	0.1565
R^2	0.5012	
Gözlem Sayısı	152	
Birim Sayısı	19	

* %5 önem düzeyinde anlamlıdır; ** %10 önem düzeyinde anlamlıdır; *** %15 önem düzeyinde anlamlıdır.

Model sonuçlarına göre kişi başına düşen gelirleri daha düşük olan ikinci OECD ülkeleri grubunda en az bir ortaöğrenim görmüş kadınların oranının ve kadınların işgücüne katılım oranının yükselmesinin, kişi başına düşen gelir düzeyi diğer bir ifade ile ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yarattığı

⁶⁵¹ Tatoğlu, ss. 226, 237.

görülmektedir. Bu bulgular, genel model sonuçları ile paralellik göstermektedir. Kadınların parlamentoda temsil oranının, ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin ise istatistiki olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bulguların, toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisinde kurulan hipotezlerden *Hipotez 1c* dışındaki hipotezleri desteklediği görülmüştür. Tablo 14'e göre 19 ülkenin yer aldığı İkinci Gelir Grubunda kadınların parlamentoda temsil oranı ortalama olarak %22 dolaylarındadır. Bazı ülkeler özelinde bu oran %30'ların üzerinde seyretmekle birlikte; ortalamaya yakın ve ortalamanın altında kalan ülkeler çoğunluktadır. Yıllar itibariyle genel olarak gruptaki ülkelerde kadınların parlamentoya katılım oranları artma eğiliminde olsa da kadınların demokratik katılımının genel olarak düşük olduğu İkinci Gelir Grubundaki ülkelerde parlamentoda temsil oranı değişkeninin ekonomik kalkınma üzerinde istatistiki olarak anlamsız bir etkisi olması tutarlı bir sonuç olarak ifade edilebilir.

4.4.3.2. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-İnsani Kalkınma İlişkisi Analiz

Sonuçları

İnsani Gelişme Endeksi, insani kalkınma düzeyinin bir ölçüsü olarak bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleri olan kadınların eğitim düzeyi, işgücüne katılım ve parlemantoda temsil oranları ile doğurganlık hızı açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve insani kalkınma ilişkisine ait HEKK, SE ve TE Modellerine ilişkin tahmin sonuçları Tablo 17'de yer almaktadır.

Tablo 17: İnsani Gelişme Endeksine Göre Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: İnsani Gelişme Endeksi	HEKK Modeli		Sabit Etkiler Modeli		Tesadüfi Etkiler Modeli	
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı	0.001*	0.0002	0.0008*	0.0002	0.0007*	0.0001
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı	0.0021*	0.0003	0.0047*	0.0005	0.0041*	0.0004
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı	0.0012*	0.0002	0.0006*	0.0001	0.0007*	0.0001
Doğurganlık Hızı	-0.0073	0.0053	-0.0241*	0.0058	-0.0222*	0.0054
Sabit	0.6603*	0.0151	0.5852*	0.0283	0.6147*	0.0241
R ²	0.5679		0.5427		0.5467	
LR χ^2 (1) [Prob]	-		-		673.08[0.000]	
F Testi F(35,248) [Prob]			153.56[0.0000]		-	
Hausman Testi χ^2 (4) [Prob]	-		6.7[0.1527]			
Gözlem Sayısı	288					
Birim Sayısı	-		36			

* %5 önem düzeyinde anlamlıdır; ** %10 önem düzeyinde anlamlıdır; *** %15 önem düzeyinde anlamlıdır.

Sabit etkili modeller tahmin edildikten sonra F testi ile tüm birim etkilerin sıfıra eşit olduğu hipotezi ($H_0: \mu_i=0$) sınanmaktadır. Sonuçlara göre önem düzeyi 0.000 olduğundan H_0 hipotezi reddedilmekte ve böylece birim etkilerin var olduğu anlaşılmaktadır; bu bakımdan HEKK modeli uygun değildir.⁶⁵²

Tesadüfi Etkiler modeli tahminlendikten sonra HEKK modelinin geçerliliği tekrar test edilmektedir. Zaman etkilerinin standart hatalarının sıfıra eşit olduğu temel hipotez ($H_0: \sigma_\lambda=0$) Olabilirlik Oranı (LR) testi ile sınanmaktadır. Tablo 17’de yer alan LR test istatistiği değeri 673.08, 1 serbestlik dereceli χ^2 tablosu ile karşılaştırılmıştır. $673.08 > 3.84$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilmektedir. Diğer bir ifade ile birim etkilerin var olduğu ve HEKK modelinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.⁶⁵³

Sabit etkili modelin mi yoksa tesadüfi etkili modelin mi kullanılacağı ile ilgili olarak yapılan Hausman testinde “Katsayılar arasındaki fark sistematik değildir” şeklinde oluşturulan H_0 hipotezi test edilmektedir. Tablo 17’de Hausman testi

⁶⁵² Tatoğlu, ss. 168-172.

⁶⁵³ Tatoğlu, ss. 173, 174.

sonuçları incelendiğinde χ^2 değerinin 6.7 ve önem düzeyinin 0.1527 olması ile H_0 hipotezinin % 5 anlamlılık derecesinde reddedilmediği görülmüş ve Tesadüfi Etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Tercih edilen Tesadüfi Etkiler model sonuçlarının tüm katsayılarının anlamlı olduğu görülmüştür.

Çalışmada Tesadüfi Etkiler modelinde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olup olmadığının sınanması için çeşitli testler yapılmıştır.

Tesadüfi Etkiler modelinde Değişen varyansı test etmek için Levene, Brown ve Forsythe'nin testleri kullanılmıştır. Levene, Brown ve Forsythe'nin $W_0 = 4.9767890$, $W_{50} = 3.1580475$ ve $W_{10} = 4.9767890$ için test istatistikleri (35,252) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırıldığında “birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi rededilmekte; değişen varyans olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.⁶⁵⁴

İnsani Gelişme Endeksi için kurulan tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyonun varlığı Bhargav, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testleri ile sınanmıştır. Her iki testte de, otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi test edilmektedir. Yapılan test sonucunda Bhargav, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson test istatistiği 0.5211; Baltagi-Wu'nun yerel en iyi değişmez testleri LBI ise 0.9387 bulunmuştur. Her iki test de kritik değer 2'den küçüktür, bu durumda tesadüfi etkiler modelinde birinci dereceden otokorelasyon olduğu sonucu çıkmaktadır.⁶⁵⁵

Modelde birimler arası korelasyon ise Paseran testi ile sınanmıştır. Paseran testinin test istatistiği 18.372 ve olasılık değeri ise 0.000 bulunduğundan “birimler arası korelasyon yoktur” şeklinde belirlenen H_0 hipotezi reddedilmektedir. Böylece birimler arası korelasyon olduğu görülmüştür.

Elde edilen Tesadüfi Etkiler modelinde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon varlığı tespit edildiği için dirençli Driscoll-Kraay standart hatalarla Tesadüfi Etkiler regresyonu yeniden tahmin edilmiştir. Aşağıda Tablo 18'de gösterilen modelde katsayılar ve dirençli Driscoll-Kraay standart hatalar verilmiştir.

⁶⁵⁴ Tatoğlu, s. 235.

⁶⁵⁵ Tatoğlu, ss. 226, 237.

Tablo 18: Tesadüfi Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)

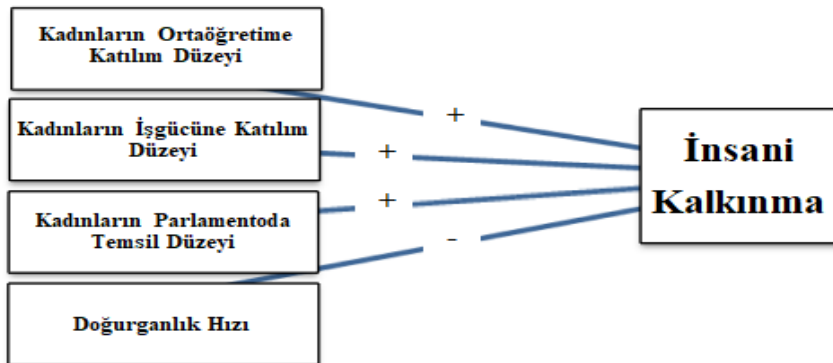
Bağımlı Değişken: İnsani Gelişme Endeksi (İGE)	Tesadüfi Etkiler Tahmincisi (Driscoll-Kraay Standart Hatalar)	
Değişkenler	Katsayı	Driscoll-Kraay Standart Hata
En az Bir Ortaöğretim Görmüş Kadınların Oranı (OÖKO)	0.0007*	0.00014
Kadınların İşgücüne Katılım Oranı (KİKO)	0.0041*	0.00026
Kadınların Parlamentoda Temsil Oranı (KPTO)	0.00026*	0.000079
Doğurganlık Hızı (DH)	-0.0222*	0.00412
Sabit	0.6147*	0.01933
R2	0.5467	
Gözlem Sayısı	288	
Birim Sayısı	36	

* %5 önem düzeyinde anlamlıdır; ** %10 önem düzeyinde anlamlıdır; *** %15 önem düzeyinde anlamlıdır.

Modelin tüm katsayıları istatistiki olarak % 5 önem seviyesinde anlamlıdır. Sonuçların, toplumsal cinsiyet eşitliği ve insani kalkınma ilişkisinde kurulan ve önceki kısımda ifade edilen tüm hipotezleri (Hipotez 2a, Hipotez 2b, Hipotez 2c, Hipotez 2d) desteklediği görülmektedir.

Buna göre; modelde toplumsal cinsiyet eşitliği göstergesi olarak yer verilen 25 yaş ve üstü kadınlardan en az bir ortaöğrenim görmüş olanların oranı, kadınların işgücüne katılım oranı ve parlamentoda temsil oranının insani kalkınma göstergesi olarak yer verilen İnsani Gelişme Endeksi üzerinde pozitif; doğurganlık hızının ise insani kalkınma üzerinde negatif etkisi bulunmaktadır. Sözü edilen etkiler, Şekil 21’de gösterilmiştir.

Şekil 21: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İnsani Kalkınma Üzerindeki Etkisi



Literatürde toplumsal cinsiyet eşitliğinin kalkınma düzeyi üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların, kalkınmayı büyük ölçüde ekonomik bir olgu olarak ele aldığı; insani kalkınma düzeyine odaklanan çalışmaların çok sayıda olmadığı görülmektedir. Genel olarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin, insani kalkınmayı pozitif yönde etkilemesi; eşitsizliklerin söz konusu olduğu durumlarda insani kalkınmanın negatif yönde etkilenmesi beklenmektedir. Nitekim Ferrant (2011); toplumsal cinsiyet eşitsizliğini çok boyutlu bir kavram olarak ele aldığı çalışmasında çeşitli boyutlarıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, insani kalkınma üzerinde negatif ve yüksek düzeyde anlamlı bir etkisi olduğunu bulgulamıştır. Tunç (2018) ise toplumsal cinsiyet eşitsizliği ölçüsü olarak bileşik bir endeksten yararlandığı çalışmasında eşitsizliğin, İnsani Gelişme Endeksi üzerinde negatif bir etkisi olduğunu bulgulamıştır.

Tablo 18’de yer alan model sonuçları incelendiğinde kadınların ortaöğretime katılım düzeyinin, İnsani Gelişme Endeksi; diğer bir ifade ile insani kalkınma düzeyi üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu bulgu, Hill ve King (1993) tarafından ortaya konulan eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sosyal gelişmeyi negatif yönde etkilediği; kadınların eğitime erişim düzeyinin artmasıyla çeşitli sosyal ilerleme göstergelerinde iyileşme ortaya çıkacağı bulgusu ile paralellik göstermektedir. Benzer biçimde Razvi vd. (2015) tarafından bulgularanan farklı gelişmiş düzeylerindeki ülkelerde kadınların farklı eğitim kademelerine erişiminin artmasının, insani kalkınmayı genel olarak pozitif yönde etkilediği sonucunu destekler niteliktedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin diğer önemli göstergeleri işgücüne katılım ve parlamentoda temsil düzeyleridir. İnsani kalkınma bir anlamda toplumda yaşayan bireylerin ayrımcı uygulamalara maruz kalmaksızın kendi beşeri potansiyellerini ortaya çıkarma ve geliştirme şansına sahip olmalarını ifade etmektedir. Bu bakımdan kadınların ekonomik ve politik güce erişimleri anlamına gelen işgücüne katılım ve parlamentoda temsil göstergelerinin insani kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etkileri olması beklenmektedir.

Nitekim model sonuçları, kadınların işgücüne katılım düzeyi ve ulusal parlamentoda temsil oranı arttığında İnsani Gelişme Endeksinin artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifade ile kadınların işgücüne katılım ve parlamentoda temsil düzeyinin; kalkınmanın eğitim, sağlık ve yaşam standardı boyutunun bir özeti

olan İGE üzerindeki etkisi pozitifdir. Kadınların kayıtlı ya da kayıtdışı biçimde işgücüne katılım düzeyinin artması, ekonomik güç elde etmeleri anlamına gelmekte; bu ise gerek toplumsal yaşamda gerekse hane içinde kaynaklara ve hizmetlere erişim ile kontrolü mümkün hale getirebilmektedir.

Kadınların birçok ülkede demokratik katılımın çeşitli düzeylerinde erkeklerin gerisinde olduğu görülmektedir. Kadınların karar alma süreçlerinde yetersiz yer almalarında işgücüne düşük düzeyli katılımın, erkeklere oranla zaman yoksulu olmalarının ve kadınların ve erkeklerin toplumsal rollerine ilişkin kalıpyargıların etkisi olduğu söylenebilir.⁶⁵⁶

Model sonuçları, doğurganlık hızı artığında İnsani Gelişme Endeksinin azaldığını ortaya koymaktadır. Doğurganlık hızının, insani kalkınma düzeyi üzerindeki negatif ve anlamlı etkisi, Almasi-Hashiani vd. (2016) tarafından ortaya konulan İnsani Gelişme Endeksi ve toplam doğurganlık hızı arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon olduğu yönündeki bulgular ile paralellik göstermektedir. Benzer biçimde Hafner ve Mayer-Foulkes (2013) tarafından yapılan çalışmada yüksek insani gelişme ve düşük doğurganlık hızı arasında uzun dönemli nedensel bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

⁶⁵⁶ OECD, **Gender and Sustainable Development- Maximising the Economic, Social and Environmental Role of Women**, 2008, (Role), s. 59.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınlar ve erkekler arasında hakların, fırsatların ve kaynakların adil dağılımının ve bunların yasalarca güvence altına alınmasının yıllar içinde oluşturulması ve geliştirilmesi sürecine dayanmaktadır. Sosyoekonomik hayata katılımıda eşit şartlara sahip olmak, gerek kadın gerekse erkek toplumu oluşturan tüm kesimler açısından arzu edilen bir durumdur. Bu sayede toplumu oluşturan bireylerin, ekonomik ve toplumsal yaşamın değer üretme süreçlerinde aktif aktörler haline geleceği ve yaratılan refah unsurlarının toplumsallaşmasının sağlanacağı söylenebilir.

Kadınların kalkınma süreçlerinde yeterince yer almadığı ve kalkınma kazanımlarından fayda sağlayamadığı yönündeki eleştiriler ve mücadele gündemleri 1970’li yıllarda ortaya çıkmış olmakla birlikte; yaklaşık 30 yıldır artan oranda akademisyenlerin, araştırmacıların ve politika yapıcılarının önemli ilgi odaklarından ve gündem maddelerinden birini oluşturmaktadır. 1990’lı yıllardan bu yana toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisi bağlamında ortaya çıkan çabalar, dünyanın birçok yerinde önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamış olsa da sürdürülebilir bir eşitlik gündeminin tesis edilmesinde müdahale edilmesi gereken çok sayıda alan bulunmaktadır.

Kadınların sosyoekonomik yaşamda mevcut ikincil konumu, toplumsal yaşam içinde inşa edilen toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir sonucudur. Dolayısıyla kadınların ikincil konumlarına bağlı sorunlarını ve ihtiyaçlarını, mevcut toplumsal cinsiyet ilişkilerinden ve bunların yol açtığı toplumsal cinsiyet rollerinden bağımsız olarak değerlendirmek söz konusu değildir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin, kadınlar lehine fırsat eşitliğinin tesisi olarak değerlendirilmesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında esas olarak kadınlara atıfta bulunulmasının temel nedeni budur. Bu bakımdan kalkınma süreci ile ilişkisinde kadınların, toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmesinin daha uygun olacağı ifade edilebilir.

Hem ekonomik hem de insani nedenlerle bir gereklilik olarak ortaya çıkan toplumsal cinsiyet eşitliği gündemi, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde hükümetlere önemli görevler yüklemektedir. Çünkü serbest piyasa sistemi, tek başına herkes için refah yaratmadığı gibi ortaya çıkardığı sosyoekonomik sonuçlarla bazı

kesimlerin daha da marjinalize olmasına neden olabilmektedir. Bu bakımdan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin söz konusu olduğu bir toplumda eşitliğin, kamu müdahalesi olmaksızın sağlanması ya da kalkınma düzeyinin, ekonomik büyüme gibi kendiliğinden yükselmesi söz konusu değildir. Devletin asli fonksiyonları ile sınırlandırıldığı bir ekonomik yapıda piyasanın her zaman ve herkes için etkin ve adil sonuçlar doğurmadığını modern iktisat tarihi boyunca yaşanan gelişmelerde görmek mümkündür.

Hak temelli bir makroekonomik çerçeve ile beşeri sermaye potansiyelinin geliştirilmesine yönelik kamu politikaları, başlı başına bir gelişmişlik göstergesi olan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında ve bu perspektifin büyüme ve kalkınma süreçlerine yönlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin yasal, ekonomik, mali ve sosyal boyutlarıyla kamu politikası yapma sürecine dâhil edilmesi ve kalkınma plan ve politikalarında toplumsal cinsiyet perspektifine yer verilmesi, hedefli kamu politikalarının tasarlanması ile olanaklı hale gelebilmektedir. Bu noktada toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmeye yönelik kamu politikaları kadar toplumsal cinsiyet eşitliği ile doğrudan temas halinde olmayan politikaların, toplumsal cinsiyet etkilerini ve sonuçlarını analiz eden kamu politikası araçlarının geliştirilmesinin de önemi vurgulanmalıdır.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin, kamu politikaları ile sosyoekonomik yaşamın birçok alanında geliştirilmesi mümkündür. Özellikle toplumsal cinsiyet etkileri bakımından kadınlar aleyhine sonuçlar doğuran genel makroekonomik sorunları giderme ve sosyoekonomik sorunlara çözüm üretme konusunda devletin finanse edici rolü ve bu kapsamda kullanacağı maliye ve para politikaları önemli rol oynamaktadır.

Devletin fiziki kapasiteyi artırmaya, sosyal altyapıyı geliştirmeye ve istihdam artışı sağlamaya yönelik kamu yatırımları ile hane içinde, toplumsal yaşamda ve işgücü piyasalarında var olan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri gidermesi ve sözü edilen alanlarda toplumsal cinsiyet dengesini tesis etmesi mümkündür.

Beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik eğitim ve sağlık gibi alanlarda toplumsal cinsiyet eşitliği temelli bir harcama politikası benimsenmesi, yıllara yaygın etkileri ile kuşaklar arası olumlu etkiler yaratmaktadır. Sözü edilen harcamalarla işgücünün niteliğinin artırılması ve bu sayede kadınların işgücü

piyasalarında çeşitli düzeylerde maruz kaldıkları ayrımcılıkların önlenmesi mümkündür. Toplumsal cinsiyet eşitliğini temel alan sosyal altyapı harcamaları, münferit olarak kadınlara işgücü piyasalarında seçim özgürlüğü, mobilite ve kazançlarını artırma gibi imkânlar sunarken yarattığı işgücü verimliliği ile ekonomik çıktı düzeyini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu yolla ekonomik büyüme ve kişi başına düşen gelir artışı yaşanması mümkün hale gelmekte; gelecekte vergi gelirlerinin artması sağlanabilmektedir. Bunların yanı sıra özellikle kadınların pratik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarını karşılaması bakımından sosyal transfer harcamalarının da önemli bir rolü bulunmaktadır. Kadınların hane içi bakım rolü büyük ölçüde varlığını koruduğundan hanede yaşayan çocuk, yaşlı, engelli vb. bireylere yönelik yardımlar; aile yardımları; gıda, giyecek ve yakacak yardımı gibi sosyal transferlerin yararlanıcıları çoğunlukla kadınlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda sosyal transfer harcamalarının, toplumsal cinsiyet eşitliğini tesis etme genel perspektifi içinde kullanılması mümkündür. Ancak uzun vadede sosyal yardım anlayışının süreklileşmemesi ve yerini kadınların yapabilirliklerini artıracak politikalara bırakması sağlanmalıdır.

Kayıtlı işgücü piyasalarına iyi işler kapsamında dâhil olduklarında dahi ev ile ilişkili işlerin ve ücretsiz bakım işinin önemli bir kısmının kadınlar tarafından üstlenildiği bilinmektedir. Özellikle fiziki kapasite yetersizliklerinin söz konusu olduğu durumlarda fiziki altyapıya yönelik yatırım harcamaları, ücretsiz emek yükünü azaltıp gelir getirici faaliyetlere daha çok zaman ayırmalarını sağlayarak kadınların kendilerine, ailelerine ve ekonominin geneline değer üretmelerini mümkün hale getirmektedir.

Ulusal ve küresel düzeyde işgücü piyasalarına yönelik pek çok yasal düzenleme olmakla birlikte; toplumsal cinsiyet bakımından işgücü piyasalarının kadınlara karşı daha ayrımcı uygulamalar içerdiği söylenebilir. Sözü edilen ayrımcı uygulamalar; işe alım sürecinden çalışma koşullarına, mesleki yükselme ve kıdemden ücretlere varıncaya kadar pek çok farklı düzeyde sistematik biçimde var olmaktadır. Devletin bu alana dolaylı ve doğrudan kamu politikaları ile müdahale ederek kadınlar için istihdam artışı sağlayacak önlemler alması gerekmektedir.

Temel hizmetlere erişim; eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler, sosyal transferler olağan vergi gelirleriyle finanse edilebileceği gibi özellikle uzun dönemli ekonomik

getirileri olan fiziki ve sosyal altyapı harcamalarının finansmanında açık bütçe politikası ya da borçlanma araçlarına başvurulması mümkündür. Bu konuda borçların ve açıkların sürdürülebilirliğinin dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

Vergileme, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifini taşıyan bir mali politikanın önemli araçlarından biridir. Çünkü vergilerin kadınlar ve erkekler üzerindeki etkileri farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda vergi sistemlerinin ve politikalarının mevcut toplumsal cinsiyet rollerinin farkında olması ve sözü edilen eşitsiz rolleri dönüştürmeye yönelik tasarlanması gerekmektedir. Bu noktada vergilerin kapsamı, miktar ve bileşimi, yapısı ve yeniden dağıtıcı işlevi kadar vergi toplama etkinliği de önem arz etmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitliğinin finansmanında vergi sisteminde değişiklik yaparak ilave kaynak yaratmanın söz konusu olmadığı durumlarda vergi toplama etkinliğini artıracak kurumsal önlemlerle vergi gelirlerinin artırılması ve bunların toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin finansmanına yönlendirilmesi mümkündür.

Hane içinde erkekler genellikle birincil gelir elde eden üyelerdir. Kadınlar ise çoğunlukla ikincil gelir elde eden aile üyesi durumundadır. Bu bakımdan ailenin gelirini bir bütün olarak vergilemek yerine bireylerin gelirleri ayrı ayrı vergilendirildiğinde kadınların vergi yükünün azalması söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte; kadınların işgücüne katılımını teşvik etmek üzere kadın işgücüne yönelik vergi indirimleri benimsenmesi mümkündür.

Kadınlar işgücü piyasalarında genel olarak erkeklerden daha düşük ücretler karşılığında istihdam edilmekte, daha güvencesiz koşullarda çalışmakta, iş ve meslek yaşamında işgücü piyasalarının dışında kalmayı tercih etmelerine neden olan çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmaktadırlar. Bu kapsamda gerek kadınlar ve gerekse işverenler açısından kadınların işgücü piyasalarına girişini ve çalışmaya devam etmelerini kolaylaştıracak indirim, istisna, muafiyet gibi teşvikler önem arz etmektedir.

Toplumsal cinsiyet etkileri bakımından objektif karakterli dolaylı vergilerin önemi büyüktür. Marjinal tüketim eğilimi yüksek yoksul ve korunmasız kesimlerin başında kadınlar gelmektedir. Kadınların gelirlerinin önemli bir kısmını ailenin harcamaları için ayırması, dolaylı vergilerin etkilerinin kadınlar üzerinde daha şiddetli olmasına neden olmaktadır. Toplumsal cinsiyet etkilerini dikkate almayan ve

kadınlar ile kız çocukları görece daha fazla etkileyen dolaysız vergilerin payının azaltılması ya da tüketimin türüne göre sıfır oran uygulaması başta olmak üzere ayırt edici bir oran farklılaştırması benimsenmesi vergi yükünün dengeli dağılmasına hizmet edebilecektir.

Birtakım hizmetlerden yararlanmanın karşılığı olarak alınan harçlar, özellikle eğitim ve sağlık gibi alanlarda uygulandığında ortaya çıkardığı toplumsal cinsiyet etkileri dikkate değerdir. Çünkü hane içinde kaynaklar, büyük ölçüde kadınların ve kız çocukların dezavantajına dağılmaktadır. Kaynakların kısıtlı olması durumunda kadınların ve kız çocukların sözü edilen hizmetlerden yararlanması çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu bakımdan eğitim ve sağlık gibi toplumsal cinsiyet eşitliğine önemli katkılar yapan stratejik alanların harç kapsamı dışında tutulması gerekmektedir.

Harcamaların ve vergilerin toplumsal cinsiyet eşitliği hedefine yönelik kullanılmasında toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme aracı önemli bir rol oynamaktadır. Kaynakların yönlendirilmesinde, harcamaların ve vergilerin kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerinin tespit edilmesinde ve yeni mali politikaların hayata geçirilmesinde toplumsal cinsiyete duyarlı bütçe araçlarına başvurulması ve verimli sonuçlar alınması söz konusu olmaktadır. Nitekim günümüzde toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesis edilmesinde BM, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası yapılar, üye ülkelere toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme perspektifinin benimsenmesini tavsiye etmektedir. Bununla birlikte; kalkınma gündeminde önemli bir yeri olan toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik kaynakların harekete geçirilmesinde, mevcut kaynaklardan maksimum düzeyde yararlanılmasında ve ek kaynak yaratılmasında mali alan oluşturmaya çalışılması önem arz etmektedir.

Ekonomik istikrarsızlık ve kriz dönemlerinin neden olduğu daraltıcı politikalardan olumsuz yönde etkilenen kesimlerin başında kadınlar gelmektedir. Bu kapsamda genel olarak istikrarlı bir ekonomik yapının inşa edilmesinin ve bu hususta gerekli yapısal dönüşümlerin hayata geçirilmesinin önemli toplumsal cinsiyet etkileri yaratacağı ileri sürülebilir. Krizlerin önlenmesi bakımından fiyat istikrarı konusu son derece önemli olmakla birlikte; sıkı enflasyon hedeflemesi yaklaşımının, devletin sosyal fonksiyonu üzerinde yaratacağı baskı da dikkate alınarak bu konuda dengeli bir politika izlenmelidir. Para politikasının ekonomideki reel unsurlar ve

sosyoekonomik sorunlar üzerindeki etkisi genel olarak dikkate alınmamaktadır. Ancak para politikasının, ekonomide kredi miktarını belirleme gibi önemli bir rolü bulunmaktadır. Kredilerin toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etme, kadın istihdamı artırma, kadın girişimciliğini destekleme gibi alanlara yönlendirilmesi mümkündür. Sözü edilen konular, birer hedef haline geldiğinde para politikası yürütücülerinin, ticari bankalara yönelik yasal gerekliliklerle politikaları hayata geçirmesi mümkündür.

Kaynakların hakça paylaşılması; fırsatların, faydaların ve maliyetlerin dengeli biçimde dağılması toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinde ön plana çıkan unsurlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde devletin bu alanda etkileri bakımından en güçlü araçları, maliye ve para politikalarıdır. Çünkü sözü edilen araçlarla hayata geçirilen ulusal politikaların, kadınların stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçlarını karşılayarak kalıcı ve dönüştürücü çözümler üretmesi mümkündür. Bununla birlikte; yasal, kurumsal, düzenleyici ve denetleyici yapıların toplumsal yaşamda fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik tasarlanması ve ayrımcı yaklaşımları pekiştiren uygulamalara son verilmesi toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek bakımından son derece önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ekonomik ve insani olmak üzere son derece haklı gerekçeleri ve kuşaklar arası etkileri bulunmaktadır. Ancak hakların tanımlanmış olması ile eşitsiz koşulların kendiliğinden ortadan kalkacağı gibi mutlak bir sonuç ortaya çıkmadığı unutulmamalıdır. Bu kapsamda uygulama, izleme, uygulama sonuçları değerlendirme ve denetleme aşamalarının tamamında benzer yaklaşımın sürdürülmesi gerekmektedir.

Toplumsal cinsiyet kategorisinin kadınlar kategorisinin yerini alması daha sonraki dönemlerde gelişmiş olsa da toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisi ve devletin bu süreçteki rolü, 1970'li yıllardan itibaren belirli düzeylerde ilgi görmeye başlayan bir araştırma alanıdır. Gerek ampirik gerekse teorik literatürde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma arasındaki ilişkiyi farklı açılardan ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinin incelenmesine yönelik uygulamalı literatürde büyük ölçüde kalkınma düzeyinin ekonomik boyutlarıyla yani büyüme ya da kişi başına düşen gelir gibi göstergelerle ölçüldüğü ve kalkınmanın insani boyutunun çoğunlukla dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada kamu politikaları kapsamında toplumsal

cinsiyet eşitliği ile ekonomik ve insani boyutlarıyla kalkınma ilişkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada 36 OECD ülkesi için toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma arasındaki ilişki, 2010-2017 dönemini kapsayacak şekilde incelenmiştir. Sözü edilen ilişki, gerek yatay kesit gerekse zaman boyutu içerdiğinden panel veri yönteminin kullanılması uygun görülmüştür.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkisi bakımından kalkınma düzeyinin, ekonomik ve insani boyutları ile ayrı ayrı ele alınması; yani iki model kurulması amaçlanmıştır. İlki toplumsal cinsiyet eşitliğinin, ekonomik kalkınma üzerindeki etkisini; ikincisi ise toplumsal cinsiyet eşitliğinin insani kalkınma üzerindeki etkisini ölçmeye yöneliktir. Bu kapsamda HEKK, SE ve TE modelleri tahminlenmiştir. HEKK ile kurulan modelin uygun olup olmadığına karar vermek için önce HEKK ile SE, sonra HEKK ile TE ayrı ayrı test edilmiş; HEKK ile kurulan modelin kullanılamayacağı görülmüştür. SE ve TE modellerinden hangisinin kullanılacağına karar vermek için Hausman testi gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisinde SE ile kurulan modelin; toplumsal cinsiyet eşitliği ve insani kalkınma ilişkisinde TE ile kurulan modelin uygun olduğu görülmüştür. Modellere ait temel varsayımlar test edilerek ve varsayımlardan sapmalar tespit edilerek modellere uygun dirençli tahmin yöntemleri ile modeller tekrar tahmin edilerek model sonuçları değerlendirilmiştir.

SE ile kurulan modelde kişi başına düşen gelir düzeyi, ekonomik kalkınma düzeyinin bir ölçüsü olarak bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleri olan kadınların eğitim düzeyi, işgücüne katılım ve parlamentoda temsil oranları açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Modelin tüm katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Model sonuçları; 25 yaş üstü kadınlardan en az bir ortaöğretim görmüş olanların oranı, kadınların işgücüne katılım oranı ve kadınların ulusal parlamentoda temsil oranı artıkça kişi başına düşen gelir düzeyinin yükseldiğini ortaya koymuştur. Eğitimde, işgücüne katılım ve politik temsilde toplumsal cinsiyet eşitliğinin artması ile ekonomik kalkınma düzeyinin yükseldiği bulgusu, literatürdeki ampirik çalışmaların önemli bir kısmı ile paralellik göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik kalkınma ilişkisinin 36 OECD üyesi ülke için incelendiği model, daha sonra OECD ülkeleri gelir düzeylerine göre daha

yüksek ve daha düşük olmak üzere iki gruba ayrılarak yeniden tahminlenmiştir. Her iki ülke grubu içinde SE ile kurulan modelin uygun olduğu görülmüştür. Gelir düzeyleri daha yüksek olan 17 ülkenin yer aldığı Birinci Ülke Grubu model sonuçlarına göre kişi başına düşen gelirleri daha yüksek olan OECD ülkeleri grubunda en az bir ortaöğrenim görmüş kadınların oranının ve kadınların parlamentoda temsil oranının yükselmesinin, ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yarattığı görülmektedir. Bu bulgular, genel model sonuçları ile paralellik göstermektedir. Kadınların işgücüne katılım oranının, ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin ise istatistiki olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelir düzeyleri daha düşük olan 19 ülkenin yer aldığı İkinci Ülke Grubu model sonuçlarına göre kişi başına düşen gelirleri daha düşük olan ikinci OECD ülkeleri grubunda en az bir ortaöğrenim görmüş kadınların oranının ve kadınların işgücüne katılım oranının yükselmesinin, ekonomik kalkınma düzeyi üzerinde pozitif etki yarattığı görülmektedir. Bu bulgular, genel model sonuçları ile paralellik göstermektedir. Kadınların parlamentoda temsil oranının, ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin ise istatistiki olarak anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

TE ile kurulan modelde insani kalkınma düzeyinin bir göstergesi olarak İnsani Gelişme Endeksi ölçüsü, bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleri olan kadınların eğitim düzeyi, işgücüne katılım ve parlamentoda temsil oranları ile doğurganlık hızı açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmiştir. Modelin tüm katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Model sonuçları; 25 yaş üstü kadınlardan en az bir ortaöğretim görmüş olanların oranı, kadınların işgücüne katılım oranı ve kadınların ulusal parlamentoda temsil oranının insani kalkınma üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Doğurganlık hızının ise insani kalkınma düzeyi üzerinde negatif bir etkisi bulunmaktadır. Eğitimde, işgücüne katılımda ve politik temsilde toplumsal cinsiyet eşitliğinin artması ile insani kalkınma düzeyinin yükseldiği; doğurganlık hızının artmasının ise insani kalkınmayı negatif etkilediği yönündeki bulgular, literatürdeki ampirik çalışmaların bir kısmını doğrular niteliktedir. Ancak özellikle doğurganlık hızının insani kalkınmaya etkisi bakımından ülkelerin kişi başına düşen gelir düzeyleri, İGE değerleri ve yaşlanma bakımından nüfusun yapısı önem arz etmektedir. Özellikle belirli bir ekonomik ve insani kalkınma düzeyine ulaşmış

gelişmiş ülkelerde nüfusun hızla yaşlanması, doğurganlık hızının artmasını süreç içinde önemli bir konu haline getirebilecektir. Literatürde doğurganlık hızının kalkınma üzerindeki negatif etkisinin gelişmiş ülkeler açısından daha zayıf olmasının temel nedeni, sözü edilen demografik yapı ile ilişkilidir.

Çalışma kapsamında her ne kadar bir analiz yapılmış olsa da toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma konusu, öznel ve spesifik sonuçlara net şekilde ulaşılabilecek bir konu değildir. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinde sınırları belirli, tüm ülkeler için geçerli, tek ve evrensel bir çözüm yöntemi olmadığı belirtilmelidir. Kalkınma alanında toplumsal cinsiyete duyarlı bir perspektif benimsenmesinde her ülkenin kendi iç dinamiklerine de bağlı olarak ulusal kamu politikaları ve bunlara bağlı alt politika araçlarıyla müdahale gündemi oluşturması gerekmektedir. Ancak konuya ilişkin ulusal politikaların oluşturulmasında uluslararası toplum düzeyinde yaşanan gelişmeler göz ardı edilmemelidir. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma ilişkisinde genel evrensel ilkeler tüm ülkeler için yol göstericidir. Ayrıca konunun uluslararası düzeyde bir gündem maddesi olarak varlığını koruması, küresel sürdürülebilirlik için son derece önemlidir. Örneğin iç savaş, siyasi karışıklık, çatışma gibi toplumsal sorunların yaşandığı ya da toplumsal cinsiyet önyargısının çok güçlü olduğu bazı ülkelerde toplumsal cinsiyete duyarlı kalkınma gündeminin ulusal kararlara bırakılması, konunun çözülemez boyutlara ulaşmasına neden olabilecektir. Bu bakımdan kamu politikalarının genel evrensel ilke, tavsiye ve gelişmeleri takip eden; ancak ulusal ihtiyaçları ve özellikleri de dikkate alan bir perspektif benimsemesi gerektiği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Adelman, Irma ve A. Erinc Yeldan. **The End Of Developmental State? A General Equilibrium Investigation on the Sources of the Asian Crisis within a Multi-Region, Inter-temporal CGE Model**, California Agricultural Experiment Station Giannini Foundation of Agricultural Economics, Working Paper, Sayı: 888, 1999.

Adelman, Irma. “Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy”, **Frontiers of Development Economics The Future in Perspective**, Ed. Gerald M. Meier ve Joseph E. Stiglitz, The World Bank ve Oxford University Baskısı, 2001, ss. 103-134.

Ahituv, Avner. “Be Fruitful or multiply: On the Interplay between fertility and Economic Development”, **Journal of Population Economics**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2001, ss. 51-71.

Alechina, Iraida. “The Contribution of the United Nations System to Formulating Development Concepts”, **Different Theories and Practices of Development**, UNESCO, Paris, 1982, ss. 9-68.

Alfsen, Knut H., Julie L. Hass, Hu Tao ve Wu You. **International Experiences with “Green GDP”**, Statistics Norway, Reports: 2006/32, 2006.

Alkire, Sabine ve Maria Emma Santos, **Multidimensional Poverty Index**, Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI) University of Oxford, Temmuz 2010.

Almasi-Hashiani, Amir, Mahdi Sepidarkish, Samira Vesali ve Reza Omani-Samani. “The Correlation of Human Development Index on Fertility and Mortality Rate: a Global Ecological Study”, **International Journal of Pediatrics**, Cilt: 4, Sayı: 12, 2016, ss. 4071-4080.

Al-Shammari, Nayef ve Monira Al Rakhis. “Impact of Gender Inequality on Economic Growth in the Arab Region”, **Research in Applied Economics**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2017, ss. 18-31.

Altay, Asuman. **Kamu Maliyesi: Teorisi, Gelişimi, Kapsamı**, Seçkin Yayıncılık, Güncellenmiş Beşinci Baskı, Ankara, 2019.

Altuzarra, Amaia, Catalina Gálvez-Gálvez ve Ana González-Flores. “Economic Development and Female Labour Force Participation: The Case of European Union Countries”, *Sustainability*, Cilt: 11, Sayı: 7, 2019, ss. 1962-1979.

Arellano, Manuel. **Panel Data Econometrics**, Oxford University Baskısı, 2003.

Aslanpay Özdemir, Esin ve Asuman Altay. “Kalkınma Planları Bağlamında Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Kadınların Yeri”, **Fiscaeconomia**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2018, (Plan), ss. 115-142.

Aslanpay Özdemir, Esin ve Asuman Altay. “Türkiye Sosyoekonomik Gelişiminin Neresinde? Kapsayıcı Kalkınma Endeksi Bağlamında Bir İnceleme”, **Current Debates on Social Sciences – Human Studies 1**, Ed. Zeynel Karacagil, Efecan Anaz, Bilgin Kültür Sanat yayınları, 2018, (Kalkınma), ss. 305-315.

Asteriou, Dimitrios ve Stephen G. Hall. **Applied Econometrics-A Modern Approach**, Gözden Geçirilmiş Baskı, Palgrave Macmillan, New York, 2007.

Bali moune-Lutz, Mina. “Globalisation and Gender Inequality: Is Africa Different?”, **Journal of African Economies**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2006, ss. 301-348.

Baltagi, Badi H. **Econometric Analysis of Panel Data**, 3. Baskı, John Wiley & Sons Ltd., İngiltere, 2005.

Ban Ki moon, 14 Temmuz 2015, <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2015-07-14/secretary-general%E2%80%99s-remarks-unwomen-world-bank-event-financing>, (15.01.2018).

Banuri, Tariq. **Modernization and Its Discontents A Perspectives from the Sociology of Knowledge**, World Institute for Development Economics Research of the United Nations University (WIDER) Working Papers, Sayı: 33, 1987.

Barriteau, Eudine. “Feminist Theory and Development: Implications for Policy, Research, and Action”, **Theoretical Perspectives on Gender and Development**, Ed. Jane L. Parpart, Patricia Connelly ve Eudine Barriteau, IDRC, 2000, ss. 161-178.

Başkaya, Fikret. **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, 1994.

Benavot, Aaron. “Education, Gender, and Economic Development: A Cross-National Study”, **Sociology of Education**, Special Issue on Gender and Education, Cilt: 62, Sayı: 1, 1989, ss. 14-32.

Benería, Lourdes ve Gita Sen. “Accumulation, Reproduction, and “Women’s Role in Economic Development”: Boserup Revisited”, **Signs: Journal of Women in Culture and Society**, Cilt: 7, Sayı: 2, 1981, ss. 279-298.

Berber, Metin. **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, Derya Kitabevi, 4. Baskı, Trabzon, 2011.

Bhadra, Chandra. “Gender and Development: Global Debate on Nepal’s Development Agenda”, **Contributions to Nepalese Studies (CNAS) Journal**, Cilt: 28, Sayı: 1, 2001, ss. 95-107.

Bolt, Katharine, Mampite Matete ve Michael Clemens. **Manual for Calculating Adjusted Net Savings**, Environment Department – The World Bank, 2002.

Bora, Aksu. **Kadınların Sınıfı – Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası**, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2014.

Braunstein, Elissa. “Gender Equality and Economic Growth”, **Fe Dergi**, Cilt: 3, Sayı 2, 2011, ss. 54-67.

Brown, Andrea M. “WID and GAD in Dares Salaam, Tanzania: Reappraising Gender Planning Approaches in Theory and Practice”, **Journal of Women, Politics&Policy**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2007, ss. 57-83.

Brummet, Quentin. **The Effect of Gender Inequality on Growth: A Cross-Country Empirical Study**, Honors Projects, Paper 88, 2008.

Burr, Vivien. **Gender and Social Psychology**, Routledge, 2002.

Cabeza-García, Laura, Esther B. Del Bri ve Mery Luz Oscanoa-Victorio. “Gender Factors and Inclusive Economic Growth: The Silent Revolution”, **Sustainability**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2018, ss. 121-134.

Candace West, Don H. Zimmerman. “Doing gender”, **Gender & Society**, Cilt: 1 Sayı: 2, 1987, ss. 125-151.

Capraro, Chiara. **Taxing Men and Women: Why Gender is Crucial for a Fair Tax System**, Christian Aid, 2014.

Caroline O. N. Moser. **Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training**. The Taylor & Francis e-Library, Routledge, 2003, (Planning).

CEDAW Committee. **General Recommendation No. 28 Core Obligations of States Parties under Article 2 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women**, BM Yayın No: CEDAW/C/GC 28, 19 Ekim 2010, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/CEDAW-C201047GC2.pdf> (12.03.2018).

Centre for Bhutan Studies & GNH Research. **A Compass Towards a Just and Harmonious Society – 2015 GNH Survey Report**, 2016.

Chant, Sylvia ve Matthew Gutmann. **Mainstreaming Men into Gender and Development: Development Debates, Reflections and Experiences**, Oxfam Working Papers, OXFAM, Oxford, 2000.

Chelli, Francesco Maria, Mariateresa Ciommi ve Chiara Gigliarano. “The Index of Sustainable Economic Welfare: A Comparison of Two Italian Regions”, **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, Sayı: 81, 2013, ss. 443-448.

Chenery, Hollis B. “Comparative Advantage and Development Policy”, **The American Economic Review**, Cilt: 51, Sayı: 1, 1961, (Advantage), ss. 18-51.

Chenery, Hollis B. “The Role of Industrialization in Development Programmes”, **The Economics of Underdevelopment**, Ed. A. N. Agarwala ve S. P. Singh, Oxford University Baskısı, 1969, (Role), ss. 450-471.

Chenery, Hollis B. “The Structuralist Approach to Development Policy”, **The American Economic Review**, Cilt: 65, Sayı: 2, 1975, (Policy), ss. 310-316.

Choudhry, Misbah Tanveer ve Paul Elhorst. “Female Labour Force Participation and Economic Development”, **International Journal of Manpower**, Cilt: 39, Sayı: 7, 2018, ss. 896-912.

Chowdhry, Geeta. “Engendering Development? Women in Development (WID) in International Development Regimes” **Feminism Postmodernism Development**, Ed. Marianne H. Marchand ve Jane L. Parpart, Taylor & Francis e-Library, 2003, ss. 26-41.

Connell, Raewyn. **Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics**, Polity Yayinevi, Cambridge, 1987.

Connelly, M. Paricia, Tania Murray Li, Martha MacDonald ve Jane L. Parpart. “Feminism and Development: Theoretical Perspectives”, **Theoretical Perspectives on Gender and Development**, Ed. Jane L. Parpart, Patricia Connelly ve Eudine Barriteau, IDRC, 2000, ss. 51-158.

Cornwall, Andrea. “Men, Masculinity and ‘Gender in Development’”, **Gender & Development**, Cilt: 5, Sayı: 2, 1997, ss. 8-13.

Costanza, Robert, Ida Kubiszewski, Enrico Giovannini, L. Hunter Lovins, “Time to Leave GDP Behind”, **Comment in Nature**, Cilt: 505, 2014, (GDP Behind), ss. 283-285.

Costanza, Robert, Maureen Hart, John Talberth ve Stephen Posner, **Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress**, Boston University The Frederick S. Pardee Center for the Study of the Longer-Range Future, The Pardee Papers, Sayı: 4, 2009, (Beyond GDP).

Coyle, Diana. **GDP A Brief But Affectionate History**, Princeton University Baskısı, 2014.

Çağatay, Nilüfer ve Şule Özler. “Feminization of the Labor Force: The Effects of Long- Term Development and Structural Adjustment”, **World Development**, Cilt: 23, Sayı: 11, 1995, ss. 1883-1894.

Çağatay, Nilüfer. “Gender Budgets and Beyond: Feminist Fiscal Policy in the Context of Globalisation”, **Women Reinventing Globalisation**, Ed. Joanna Kerr ve Caroline Sweetman, OXFAM GB, 2003, ss. 15-24.

Çavdar, Tevfik. **Bilanço: Yüzyılın Sonunda Dünya ve Türkiye**, 1. Baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2001, (Bilanço).

Çavdar, Tevfik. **İktisat Klavuzu**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, NK Yayınları, İstanbul, 2003, (İK).

Daly, Lew ve Stephen Posner. **Beyond GDP: New Measures for a New Economy**, Demos, New York, 2011.

Delamonica, Enrique ve Santosh Mehrotra. “How Can Financing of Social Services Be Pro-Poor?”, **Financing Social Policy: Mobilizing Resources for Social Development**, Ed. K. Hujo ve S. McClanahan, United Nations Research Institute for Social Development ve Palgrave Macmillan, Cenevre, 2009, ss. 89-114.

Delhey, Jan ve Christian Kroll. “A “Happiness Test” for the New Measures of National Well-Being: How Much Better than GDP are They?”, **Human Happiness and the Pursuit of Maximization**, Ed. Hilke Brockmann ve Jan Delhey, Springer, Dordrecht, 2013, ss. 191-210.

Diener, Ed. “Subjective Well-Being: The Science of Happiness and a Proposal for a National Index”, **American Psychologist**, Cilt: 55, Sayı: 1, 2000, ss. 34-43.

Diener, Edward, Richard E. Lucas ve Shigehiro Oishi, “Subjective Well-being: The Science of Happiness and Life Satisfaction”, **Handbook of Positive Psychology 2**, Ed. C. R. Snyder ve Shane J. Lopez, Oxford University Baskısı, 2002, ss. 63-73.

Dincer, Bülent, Metin Özaslan ve Taner Kavasoglu. **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)**, Devlet Planlama Teşkilatı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Yayın No: DPT 2671, 2003.

Doğaner Gönel, Feride. **Kalkınma Ekonomisi**, Efil Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2013.

Dollar David ve Roberta Gatti. **Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times Good for Women?**, Policy Research Report on Gender And Development, Working Paper Series, Sayı: 1, The World Bank, Development Research Group, Washington, DC, 1999.

Drucker, Peter F. **Kapitalist Ötesi Toplum**, Çev. Belkıs Çorakçı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.

Dwintha Maya Kartika, **The Big Push: Early Development Economics (1945-1975)**, Munich Personal RePEc Archive (MPRA), MPRA Paper Sayı: 72115, 2014.
Easterly, William. “Reliving the 1950s: The Big Push, Poverty Traps, and Takeoffs in Economic Development”, **Journal of Economic Growth**, Cilt: 11, Sayı: 4, ss. 289-318.

Eastin, Joshua ve Aseem Prakash. “Economic Development and Gender Equality: Is there a Gender Kuznets Curve?”, **World Politics**, Cilt: 65, Sayı: 1, 2013, ss. 156-186.

Eisenstein, Zillah. “Constructing a Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism”, **Insurgent Sociologist**, Cilt: 7, Sayı: 3, 1977, ss. 3-17.

Elson, Diane. **Budgeting For Women’s Rights Monitoring Government Budgets for Compliance with CEDAW, A Summary Guide for Policy Makers**, Gender Equality and Human Rights Advocates, 2008, (Rights).

Elson, Diane. **Gender Budget Initiative: Background Papers**, Commonwealth Secretariat, Londra, 1999, (Budget).

Elson, Diane. “Gender Equality, Public Finance and Globalization”, **Human Development in the Era of Globalization: Essays in Honor of Keith B. Griffin**, Ed. James K. Boyce, Stephen Cullenberg, Prasanta K. Pattanaik, Robert Pollin, Edward Elgar Yayıncılık, 2006, (Finance), ss. 239-256.

Enke, Stephen. “Economic development with unlimited and limited supplies of labour”, **Oxford Economic Papers, New Series**, Cilt: 14, Sayı: 2, 1962, ss. 158-172.

Epstein, Gerald. **Central Banks, Inflation Targeting and Employment Creation**, Employment Analysis and Research Unit Economic and Labour Market Analysis Department, Economic and Labour Market Papers, ILO, 2007.

Erden Özsoy, Ceyda ve B. Tuğberk Tosunoğlu. “GSYH’nin Ötesi: Ekonomik Gelişmenin Ölçümünde Alternatif Metrikler”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, 2017, ss. 285-301.

Esteve-Volart, Berta. **Gender Discrimination and Growth: Theory and Evidence from India**, LSE STICERD Research Paper, Sayı: DEDPS42, London, 2004, (India).

Esteve-Volart, Berta. **Sex Discrimination and Growth**, IMF Working Paper, Sayı: 0-84, IMF, 2000, (Growth).

Eurodad, the Gender & Development Network and FEMNET. **Can Public-Private Partnerships Deliver Gender Equality?**, Briefing Paper, 2019.

European Commission, European Parliament, Club of Rome, WWF ve OECD. **Beyond GDP Measuring Progress, True Wealth, and the Well-Being of Nations 19-20 Kasım 2007**, Conference Proceedings, Brüksel, 2009.

European Institute for Gender Equality (EIGE). **Gender Equality Index 2017 – Measuring Gender Equality in the European Union 2005-2015**, Lüksemburg, 2017.

Evans, M. D. R. ve Helcio U. Saraiva. “Women's Labour Force Participation and Socioeconomic Development: Influences of Local Context and Individual Characteristics in Brazil”, **The British Journal of Sociology**, Cilt: 44, Sayı: 1, 1993, ss. 25-51.

Everett, Glyn ve Alex Wilks. **The World Bank’s Genuine Saving Indicators: A Useful Measure of Sustainability?**, Breetton Woods Project, London, 1999.

Fatima, Ambreen ve Humera Sultana. “Tracing out the U-Shape Relationship between Female Labor Force Participation Rate and Economic Development for Pakistan”, **International Journal of Social Economics** Cilt: 36, Sayı: 1/2, 2009, ss. 182-198.

Fernando Henrique Cardoso, Fernando Henrique ve Enzo Faletto. **Dependency and Development in Latin America**, Çev. Marrjory Mattingly Urquidi, University of California Baskısı, 1978.

Ferrant, Gaëlle. **How Gender Inequalities Hinder Development: Cros-Country Evidence**, CES Working Papers, Paris, 2011.

Forsythe, Nancy, Roberto Patricio Korzeniewicz ve Valerie Durrant. “Gender Inequalities and Economic Growth: A Longitudinal Evaluation”, **Economic Development and Cultural Change**, Cilt: 48, Sayı: 3, 2000, ss. 573-617.

Fox, Jonathan, Sebastian Klüsener ve Mikko Myrskylä. “Is a Positive Relationship between Fertility and Economic Development Emerging at the Sub-National Regional Level? Theoretical Considerations and Evidence from Europe”, **European Journal of Population**, Cilt: 35, Sayı: 3, 2019, ss. 487-518.

Furuoka, Fumitaka. “Looking for a J-shaped Development-Fertility Relationship: Do Advances in Development Really Reverse Fertility Declines”, *Economics bulletin*, Cilt: 29, Sayı: 4, 2009, ss. 3067-3074.

Gilman, Nils. **Mandarins of the Future-Modernization Theory in Cold War America**, The Johns Hopkins University Baskısı, Baltimore, 2003.

Global Footprint Network, <https://www.footprintnetwork.org/resources/glossary/>, (18.12.2018).

GLOPP/ILO. **Gender Roles**, 2008, http://www.glopp.ch/A5/en/multimedia/A5_1_pdf1.pdf, (14.02.2018).

Greene, William H. **Econometric Analysis**, 5. Baskı, Prentice Hall, New Jersey, 2003.

Grown, Caren, Geeta Rao Gupta ve Aslihan Kes. **Taking Action: Achieving Gender Equality and Empowering Women**. UN Millennium Project, Earthscan, Londra, 2005.

Grown, Caren. “Taxation and Gender Equality: A Conceptual Framework”, **Taxation and Gender Equity – A Comparative Analysis of Direct and Indirect Taxes in Developing and Developed Countries**, Ed. Caren Grown ve Imraan Valodia, Routledge, 2010.

Gunnarsson, Åsa ve Ulrike Spangenberg. “Gender Equality and Taxation Policies in the EU”, **Intereconomics**, Cilt: 54, Sayı: 3, 2019, ss. 141-146.

Günlük Şenesen, Gülay. “Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme: Türkiye için Bir Değerlendirme”, **Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü Sempozyumu-Bütçelemede Yeni Yaklaşımlar Oturumu**, Afyonkarahisar, 2008.

H. Stock, James ve Mark W. Watson. **Introduction to Econometrics**, Pearson Education, 3. Baskı, 2015.

Hafner, Kurt A. ve David Mayer-Foulkes. “Fertility, Economic Growth, and Human Development Causal Determinants of the Developed Lifestyle”, **Journal of Macroeconomics**, Cilt: 38, Part A, 2013, ss. 107-120.

Hamilton, Clive. “The Genuine Progress Indicator Methodological Developments and Results from Australia”, **Ecological Economics**, Cilt: 30, Sayı: 1, 1999, ss. 13-28.

Hamilton, Kirk. **Genuine Saving as a Sustainability Indicator**, Environmental Economics Series, Environment Department Papers – The World Bank, Sayı: 77, 2000.

Han, Ergül ve Ayten Ayşen Kaya. **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Nobel Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 8. Basım, Ankara, 2013.

Hanley, Nick, Louis Dupuy ve Eoin McLaughlin. **Genuine Savings and Sustainability**, University of St. Andrews Discussion Papers in Environmental Economics, Paper 2014-09, 2014.

Haslam, Paul A., Jessica Schafer ve Pierre Beaudet. **Introduction to International Development Approaches, Actors, and Issues**, Oxford University Baskısı, Don Mills, 2012.

Heintz, James. “Public Investment and Human Investments: Rethinking Macroeconomic Relationships from a Gender Perspective”, **Gender Equality and Inclusive Growth: Economic Policies to Achieve Sustainable Development**, Ed. Diane Elson ve Anuradha Seth, UN Women, 2019, ss. 107-122.

Heintz, James ve Andrew Glyn. **Why Macroeconomic Policy Matters for Gender Equality**, UN Women, Policy Brief, Sayı: 4, 2015.

Heller, Peter S. **Understanding Fiscal Space**, IMF Policy Discussion Paper, PDP/05/4, 2005.

Heyzer, Noeleen. "Gender, Economic Growth, and Poverty", **Women and Economic Policy**, Ed. Barbara Evers, OXFAM Focus on Gender, Cilt: 1, Sayı: 3, 1993, ss. 22-25.

Hill, M. Anne ve Elizabeth M. King. "Women's Education in Developing Countries: an Overview", **Women's Education in Developing Countries**, Ed. Elizabeth M. King ve M. Anne Hill, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1993, (Overview), ss. 1-50.

Hill, M. Anne ve Elizabeth M. King. "Women's Education and Economic Well-Being", **Feminist Economics**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1995, (Well-Being), ss. 21-46.

Hirschman, Albert O. **The Strategy of Economic Development**, Yale University Baskısı, New Haven, 1958.

Hoff, Karla. "Beyond Rosenstein-Rodan: The Modern Theory of Underdevelopment Traps", **Annual Bank Conference on Development Economics**, The World Bank, Washington D.C, 2000.

Holvoet, Nathalie. "Gender Budgeting in Belgium: Findings from a Pilot Project", **European Societies**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, ss. 275-300.

Hooks, Bell. **Feminism for Everybody: Passionate Politics**, South End Baskısı, 2000.

Hout, Wil. **Development, Dependence and the World System**, Edward Elgar Yayıncılık, 1993.

Howie, Gillian. **Between Feminism and Materialism – A Question of Method**, Breaking Feminist Waves, Palgrave Macmillan, , New York, 2010.

Hsiao, Cheng. **Analysis of Panel Data**, 2. Baskı, Cambridge University Baskısı, New York, 2005.

Igwe, Isaac O. C. “History of the International Economy: The Bretton Woods System and its Impact on the Economic Development of Developing Countries”, **Athens Journal of Law**, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 105-126.

ILO Ankara. **100 No’lu Eşit Ücret Sözleşmesi**, https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377269/lang--tr/index.htm, (12.10.2018), (No100).

ILO Ankara. **111 No’lu Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi**, https://www.ilo.org/ankara/conventionsratifiedbyturkey/WCMS_377273/langtr/index.htm, (12.10.2018), (No111).

ILO. “Protect the future: Maternity, paternity and work”, **Gender Equality at the Heart of Decent Work Campaign (2008-2009) Broşürü**, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/gender/documents/publication/wcms_106262.pdf, (12.11.2018), (Future).

ILO. “Women’s Empowerment: 90 Years of ILO Action!”, **Gender Equality at the Heart of Decent Work Campaign (2008-2009) Broşürü**, 16 Nisan 2009, (Action), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@gender/documents/publication/wcms_105088.pdf, (12.11.2018).

ILO. **ABC of Women Workers’ Rights and Gender Equality**, İkinci Baskı, Cenevre, 2007, (ABC).

ILO. **C183 - Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183)**, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C183, (12.10.2018), (C183).

ILO. **Gender Equality and Decent Work – Selected ILO Conventions and Recommendations that Promote Gender Equality as of 2012**, Bureau for Gender Equality & International Labour Standards Department, Üçüncü Baskı, 2012.

International Comparison Program (ICP). **Fundamentals of Purchasing Power Parities**, Development Economics Data Group, The World Bank, <http://pubdocs.worldbank.org/en/332341517441011666/PPPbrochure2017webformat-rev.pdf>, (15.03.2018).

International Monetary Fund (IMF). **Gender Budgeting in G7 Countries**, 2017.

İlkin, Akın. **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul, 1988.

Jahan, Rounaq. **“The Elusive Agenda: Mainstreaming Women in Development”**, Zed Books Ltd., Londra, 1995.

Jayasuriya, Dinuk S. ve Paul J. Burke. “Female Parliamentarians and Economic Growth: Evidence from a Large Panel”, **Applied Economics Letters**, Cilt: 20, Sayı: 3, 2013, ss. 304-307.

Jhingan, M. L. **The Economics of Development and Planning**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 40. Baskı, Vrinda Yayıncılık LTD., Delhi, 2011.

Kabeer, Naila. **Gender Equality, Poverty Eradication and the Millennium Development Goals: Promoting Women’s Capabilities and Participation**, Economic and Social Commission for Asia and the Pasific, Gender & Development, Discussion Paper Series, Sayı: 13, 2003.

Krishna, Kala ve César A. Pérez. “Unbalanced Growth”, **The Canadian Journal of Economics**, Cilt: 38, Sayı: 3, 2005, ss. 832-851.

Karoui, Khayria ve Rochdi Feki. “Gender Inequality and Economic Development”, **Business and Economics Journal**, Cilt: 6, Sayı: 4, 2015, (GIED).

Karoui, Khayria ve Rochdi Feki. “The Effect of Gender Inequality on Economic Development: Case of African Countries”, **Journal of the Knowledge Economy**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2018, (COAC), ss. 294-300.

Kaynak, Muhteşem. **Kalkınma İktisadı**, Gazi Kitabevi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı, 2014.

Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, 18. Basım, İstanbul, 2012.

Kennedy, Robert F. The University of Kansas, 18 Mart 1968.

Kılınç, Dilara, Esra Onater ve Hakan Yetkiner, “The ARDL Test of Gender Kuznets Curve for G7 Countries”, **JETAS**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2015, ss. 37-56.

Kindleberger, Charles P. “W. Arthur Lewis Lecture: The Lewis Model of Economic Growth with Unlimited Supplies of Labor”, **The Review of Black Political Economy**, Cilt: 16, Sayı: 3, 1988, ss. 15-24.

Kindleberger, Charles P. ve Bruce H. Herrick. **Economic Development**, McGraw-Hill, 3. Baskı, New York, 1977.

Kirmanoglu, Hülya. **Kamu Ekonomisi Analizi**, Beta Yayıncılık, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2013.

Klasen, Stephan ve Francesca Lamanna. “The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries”, **Feminist Economics**, Cilt: 15, Sayı: 3, 2009, ss. 91-132.

Klasen, Stephan. “Low Schooling for Girls, Slower Growth for All? Cross-Country Evidence on the Effect of Gender Inequality in Education on Economic Development, **The World Bank Economic Review**, Cilt: 16, Sayı: 3, 2002, (Low), ss. 345-373.

Klasen, Stephan. **Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence from Cross-Country Regressions**, Policy Research Report on Gender And Development, Working Paper Series, Sayı: 7, The World Bank, Development Research Group, Washington, DC, 1999, (Growth).

Knowles, Stephan, Paula K. Lorgelly ve P. Dorian Owen. “Are Educational Gender Gaps a Brake on Economic Development? Some Cross-Country Empirical Evidence”, **Oxford Economic Papers**, Oxford University Baskısı, Sayı: 54, 2002, ss. 118-149.

Kravis, Irving B., Alan W. Heston ve Robert Summers. “Real GDP Per Capita for More than One Hundred Countries”, **The Economic Journal**, Cilt: 88, Sayı: 350, 1978, ss. 215-242.

Kring, Sriani Ameratunga. **Gender in Employment Policies and Programmes: What Works for Women?**, ILO-Employment Policy Department, Employment Working Paper, Sayı: 235, 2017.

Krolokke, Charlotte ve Anne Scott Sorensen. **Gender Communication Theories and Analyses: From Silence to Performance**, No: 50, Sage Yayınları, 2006.

Kuznets, Simon. **National income, 1929–32**, National Bureau of Economic Research, New York, 1934.

Külekci, Cansu ve Tülin Canbay, “Kadına Haklarının Kazandırılmasıyla Birlikte Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme”, **Electronic Journal of Vocational Colleges**, Cilt: 2, Sayı: 1, Mayıs 2012, ss. 32-48.

Lall, Sanjaya. “Is ‘Dependence’ a Useful Concept in Analysing Underdevelopment?”, **World Development**, Cilt: 3, Sayı: 11 & 12, 1975, ss. 788-810.

Le Gates, Marlene. **In Their Time – A History of Feminism in Western Society**, Routledge Taylor & Francis Group, 2011.

Lechman, Ewa ve Harleen Kaur. “Economic Growth and Female Labor Force Participation – Verifying the U-Feminization Hypothesis. New Evidence for 162 Countries over the Period 1990-2012, **Economics and Sociology**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2015, ss. 246-257.

Lepenies, Philipp. **The Power of a Single Number: A Political History of GDP**, Columbia University Baskısı, 2016.

Lewis, W. Arthur. “Economic Development with Unlimited Supplies of Labour”, **The Manchester School**, Cilt: 22, Sayı: 2, 1954, ss. 139-191.

Lindsey, Linda L. **Gender roles: A Sociological Perspective**, 6. Baskı, Routledge, 2016.

Litwack, John M. ve Yingyi Qian. “Balanced or Unbalanced Development: Special Economic Zones as Calayst for Transition”, **Journal of Comparative Economics**, Sayı: 26, 1998, ss. 117-141.

Lorber, Judith. “Night to His Day: The Social Construction of Gender”, **Race, Class, and Gender in the United States**, 1994, (Day), ss. 54-64.

Lorber, Judith. **Gender Inequality – Feminist Theories and Politics**, Dördüncü Baskı, Oxford University Baskısı, New York, 2010, (Politics).

Lorber, Judith. **The Variety of Feminisms and their Contributions to Gender Equality**, Bis, 1997, (FAGE).

Luci, Angela ve Olivier Thévenon. **Does Economic Development Drive the Fertility Rebound in OECD Countries?**, HAL, 2010.

Luci, Angela. “Female Labour Market Participation and Economic Growth”, **International Journal of Innovation and Sustainable Development**, Cilt: 4, Sayı: 2/3, 2009, ss. 97-108.

Mahbub Ul Haq, **Reflections on Human Development**, Oxford University Baskısı, 1995.

Mammen, Kristin ve Christina Paxson. “Women’s Work and Economic Development”, **The Journal of Economic Perspectives**, Cilt: 14, Sayı: 4, 2000, ss. 141-164.

Manisalı, Erol. **Gelişme Ekonomisi**, Ar Yayın Dağıtım, 3. Baskı, İstanbul, 1982.

March, Candida, Ines Smyth ve Maitrayee Mukhopadhyay. **A Guide to Gender-Analysis Frameworks**, Oxfam, Oxford, 1999.

Masika, Rachel ve Susan Joeke. **Employment and Sustainable Livelihoods: A Gender Perspective**, BRIDGE (Development-Gender) Institute of Development Studies Report, Sayı: 37, Brighton, 1996.

McEwan, Cheryl. “Postcolonialism, Feminism and Development: Intersections and Dilemmas”, **Progress in Development Studies**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2001, ss. 93-111.

Mehmet, Ozay. **Westernizing the Third World – The Eurocentricity of Economic Development Theories**, Routledge Taylor & Francis e-Library, 2. Baskı, 2002.

Meier, Gerald M. “Introduction: Ideas for Development”, **Frontiers of Development Economics the Future in Perspective**, Ed. Gerald M. Meier ve Joseph E. Stiglitz, The World Bank ve Oxford University Baskısı, 2001, (Intro), ss. 1-13.

Meier, Gerald M. “The Old Generation of Development Economists and the New”, **Frontiers of Development Economics The Future in Perspective**, Ed. Gerald M. Meier ve Joseph E. Stiglitz, The World Bank ve Oxford University Baskısı, 2001, (New), ss. 13-51.

Moghadam, Valentine M. “Feminisms and Development”, **Gender & History**, Cilt: 10, Sayı: 3, 1998, ss. 590-597.

Molyneux, Maxine. “Mobilization without Emancipation? Women's Interests, the State, and Revolution in Nicaragua”, **Feminist Studies**, Cilt: 11, Sayı: 2, 1985, ss. 227-254.

Momsen, Janet H. **Gender and Development**, the Taylor & Francis e-Library, Routledge, 2009.

Morrison, Andrew, Dhushyanth Raju ve Nistha Sinha. **Gender Equality, Poverty and Economic Growth**, The World Bank Gender and Development Group Poverty Reduction and Economic Management Network, Policy Research Working Paper 4349, 2007.

Moser, Caroline O. N. “Gender Planning in the Third World: Meeting Practical and Strategic Gender Needs”, **World Development**, Cilt: 17, Sayı: 11, 1989, (Needs), ss. 1799-1825.

Moser, Caroline O. N. **Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training**, The Taylor & Francis e-Library, Routledge, 2003 [1993], (Planning).

Muyoyeta, Lucy. **Women, Gender and Development**, Women for Change, Zambiaand 80: 20 Educating and Acting for a Better World, 2007.

Myrskylä, Mikko, Hans-Peter Kohler ve Francesco C. Billari. “Advances in Development Reverse Fertility Declines”, **Nature** Cilt: 460, Sayı: 7256, 2009, ss. 741-743.

Nafziger, E. Wayne. **Economic Development**, Cambridge University Baskısı, Dördüncü Baskı, New York, 2006.

Nagendra, Shilaja. **Women’s Role in Modern World**, ABD Publishers, Jaipur, India, 2008.

Namkoong, Young. “Dependency Theory: Concepts, Classifications, and Criticisms”, **International Area Review**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1999, ss. 121-150.

Ndimande, P. S. M. “Gender Inequality: Still a Critical Issue in the Development of Rural KwaZulu-Natal”, **African Sociological Review/Revue Africaine de Sociologie**, 2001, Cilt: 5, Sayı: 2, 2001, ss. 133-143.

Neumayer, Eric. “The ISEW--Not an Index of Sustainable Economic Welfare”, **Social Indicators Research**, Cilt: 48, Sayı: 1, 1999, ss. 77-101.

Nichols, Austin, Josh Mitchell ve Stephan Lindner. **Consequences of Long-Term Unemployment**, The Urban Institute, Washington D.C., 2013.

Nordhaus, William D. ve James Tobin. “Is Growth Obsolete?” NBER-National Bureau of Economic Research Chapters, **Economic Research: Retrospect and Prospect, Volume 5, Economic Growth**, 1972. ss. 1-80.

Notz, Gisela. **Feminizm**, Çev. Sinem Derya Çetinkaya, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.

Nurkse, Ragnar. “Some International Aspects of the Problem of Economic Development”, **The Economics of Underdevelopment**, Ed. A. N. Agarwala ve S. P. Singh, Oxford University Baskısı, 1969, (Some), ss. 256-271.

Nurkse, Ragnar. “The Theory of Development and the Idea of Balanced Growth”, **Developing the Underdeveloped Countries**, Ed. Alan B. Mountjoy, Geographical Readings, Palgrave Macmillan, London, 1971, (Idea), ss. 115- 128.

Nzomo, Maria. “Women and Democratization Struggles in Afrika: What Relevance to Post-Modernist Discourse?”, **Feminism Postmodernism Development**, Ed. Marianne H. Marchand ve Jane L. Parpart, Taylor & Francis e-Library, 2003, ss. 131-141.

Oakley, Ann. **Sex, gender and Society**, Temple Smith, Londra, 1972.

OECD Development Center. **Social Institutions Gender Index (SIGI) Methodological Background Paper**, 2014.

OECD. **Gender and Sustainable Development- Maximising the Economic, Social and Environmental Role of Women**, 2008, (Role).

OECD. **How’s Life? 2015 Measuring Well-Being**, Paris, 2015, (Wellbeing15).

OECD. **How’s Life? 2017, Measuring Well-Being**, Paris, 2017, (Wellbeing17).

OECD. **How’s Life?, Measuring Well-Being**, Paris, 2011, (Wellbeing11).

OECD. **OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-being**, OECD Better Life Initiative, 2013, (Guidelines).

Okur, Ahmet. **İktisadi Sistemler**, Güleç Matbaacılık, İzmir, 2000.

Ortiz, Isabel, Matthew Cummins ve Kalaivani Karunanethy, **Fiscal Space for Social Protection and the SDGs: Options to Expand Social Investments in 187 Countries**, ESS – Extension of Social Security Working Paper, Sayı: 48, ILO, İkinci Baskı, 2017.

Overholt, Catherine, Mary B. Anderson, Kathleen Cloud ve James E. Austin. “Women in Development: A Framework for Project Analysis”, **Gender roles in Development Projects: A Case Book**, Ed. Catherine Overholt, Mary B. Anderson, Kathleen Cloud, and James E. Austin, 1985, ss. 3-16.

OXFAM, **Public Good or Private Wealth**, OXFAM Briefing Paper, 2019, (Public).

OXFAM. **The G20 and Gender Equality**, OXFAM Briefing Paper, Sayı: 183, 2014, (G20).

Oztunc, Hakan, Zar Chi Oo, Zehra Vildan Serin. “Effects of Female Education on Economic Growth: A Cross Country Empirical Study”, **Educational Sciences: Theory & Practice**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2015, ss. 349-357.

Palmer, Ingrid. “Public Finance From a Gender Perspective”, **World Development**, Cilt: 23, No: 11, 1995, ss. 1981-1986.

Pampel, Fred C. ve Kazuko Tanaka. “Economic Development and Female Labor Force Participation: A Reconsideration”, **Social Forces**, Cilt: 64, Sayı: 3, 1986, ss. 599-619.

Panopoulou Giota ve Panos Tsakloglou. “Fertility and Economic Development: Theoretical Considerations and Cross-Country Evidence”, **Applied Economics**, Cilt: 31, Sayı: 11, 1999, ss. 1337-1351.

Pearce David W. ve Jeremy J. Warford. **World without End – Economics, Environment, and Sustainable Development**, Oxford University Baskısı, New York, 1994.

Pearson, Ruth ve Cecile Jackson. “Introduction: Interrogating Development: Feminism, Gender and Policy”, **Feminist Visions of Development Gender Analysis and Policy**, Ed. Ceceile Jackson ve Ruth Pearson, Routledge-Taylor & Francis e-Library, 2005, ss. 1-17.

Pearson, Ruth. “Feminist Responses to Economic Globalisation: Some Examples of Past and Future Practice, ”, **Women Reinventing Globalisation**, Ed. Joanna Kerr ve Caroline Sweetman, OXFAM GB, 2003, (Future), ss. 25-34.

Pearson, Ruth. “Rethinking Gender Matters in Development”, **Poverty and Development into the 21st Century**, Ed. Tim Allen ve Thomas Alan, Oxford University Baskısı, Oxford, 2000, (Matters), ss. 383-402.

Pieterse, Jan Nederveen. **Development Theory**, Sage Yayınları, İkinci Baskı, 2010.

Pilcher, Jane ve Imelda Whelehan. **50 Key Concepts in Gender Studies**, Sage Yayınları, Londra, 2004.

Porter, Michael E., Scott Stern ve Roberto Artavia Loria. **Social Progress Index 2013**, The Social Progress Imperative, Washington, 2013.

Rake, Katherine. “Gender Budgets: The Experience of the UK’s Women’s Budget Group”, **Gender Balance-Equal Finance Conference**, Basel, İsviçre, Mart 2002.

Ranis, Gustav. “Analytics of Development: Dualism”, **Handbook of Development Economics-Volume 1**, Ed. Hollis Chenery ve T. N. Srinivasan, 1988, ss. 74-91.

Rapley, John. **Understanding Development – Theory and Practice in the Third World**, Lynne Rienner Yayınları, İkinci Baskı, Colorado, 2002.

Rathgeber, Eva M. “WID, WAD, GAD: Trends in Research and Practice”, **The Journal of Developing Areas**, Cilt: 24, Sayı: 4, 1990, ss. 489-502.

Razmi, Mohammad Javad, Mohammad Ali Falahi, Ezatollah Abbasian, Marjan Salehifard. “The Relationship between Women’s Education and Human Development, **European Scientific Journal**, Special Edition – Cilt: 1, 2015, ss. 1-8.

Reddock, Rhoda. “Why Gender? Why Development?”, **Theoretical Perspectives on Gender and Development**, Ed. Jane L. Parpart, Patricia Connelly ve Eudine Barriteau, IDRC, 2000, ss. 23-50.

Rees, William E. “Ecological Footprints and Appropriated Carrying Capacity: What Urban Economics Leaves out”, **Environment and Urbanization**, Cilt: 4, Sayı: 2, 1992, ss. 121-130.

Reeves, Hazel ve Sally Baden, **Gender and Development: Concepts and Definitions**, Bridge Development-Gender, Institute of Development Studies, Report No: 55, Brighton, 2000.

Revenga, Ana ve Sudhir Shetty. “Empowering Women Is Smart Economics-Closing Gender Gaps Benefits Countries as a Whole, Not Just Women and Girls”, **Finance and Development**, Cilt: 49, Sayı: 1, 2012, ss. 40-43.

Rosemarie Tong, **Feminist Thought – A More Comprehensive Introduction**, Westview Yayınları, Üçüncü Baskı, Colorado, 2009.

Rosenstein-Rodan, Paul N. “Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe”, **The Economic Journal**, Cilt: 53, Sayı: 201/211, 1943, ss. 202-211.

Rostow, Walt Whitman. **The Stages of Economic Growth – A Non-Communist Manifesto**, Cambridge University Baskısı, 1960, ss. 4-10.

Sachs, Jeffrey ve Xiaokai Yang. **Development Economics – Inframarginal Versus Marginal Analyses**, Blackwell, 2001.

Samans, Richard, Jennifer Blanke, Gemma Corrigan ve Margareta Drzeniek. **The Inclusive Growth and Development Report 2015**, World Economic Forum, Cilt: 13, 2015, Genova (KKE15).

Samans, Richard, Jennifer Blanke, Margareta Drzeniek ve Gemma Corrigan. **The Inclusive Growth and Development Report 2017**, World Economic Forum, Genova, 2017, (KKE17).

Santos, Theotonio Dos. “The Structure of Dependence”, **The American Economic Review**, Cilt: 60, Sayı: 2, Papers and Proceedings of the Eighty-second Annual Meeting of the American Economic Association, 1970, ss. 231-236.

Sawyer, Malcolm. “Employer of Last Resort: Could It Deliver Full Employment and Price Stability?”, **Journal of Economic Issues**, Cilt: 37, Sayı: 4, 2003, ss. 881-907.

Schober, Thomas ve Rudolf Winter-Ebmer. **Gender Wage Inequality and Economic Growth: Is There Really a Puzzle?**, IZA Discussion Paper, Sayı: 4323, Institute for the Study of Labor, Bonn, 2009.

Scott, Gloria. “Breaking New Ground at the UN and the World Bank”, **Developing Power: How Women Transformed International Development**, Ed. Arvonne S. Fraser ve Irene Tinker, The Feminist Baskısı, 1. Baskı, , New York, 2004.

Scott, Joan W. **Feminist Tarihin Peşinde**, çev. Ayça Günaydın, Ayten Sönmez, Derya Demirler, Fahriye Dinçer, Öykü Tümer ve Özlem Aslan, bgst Yayınları, İstanbul, 2013.

Seguino, Stephanie. "Accounting for Asian Economic Growth: Adding Gender to the Equation", **Feminist Economics**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2000, (Equation), ss. 27-58.

Seguino, Stephanie. "Gender Inequality and Economic Growth: A Cross-Country Analysis", **World Development**, Cilt: 28, Sayı: 7, 2000, (Inequality), ss. 1211-1230.

Seguino, Stephanie. "Gender, Quality of Life, and Growth in Asia 1970-90", **The Pacific Review**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2002, (Quality), ss. 245-277.

Seguino, Stephanie. "Tools of Macroeconomic Policy: Fiscal, Monetary and Macroprudential Approaches", **Gender Equality and Inclusive Growth: Economic Policies to Achieve Sustainable Development**, Ed. Diane Elson ve Anuradha Seth, UN Women, 2019, (Policy), ss. 46-76.

Seguino, Stephanie. **Financing for Gender Equality in the Context of the Sustainable Development Goals**, UN Women, 2016, (Goals).

Seguino, Stephanie, Günseli Berik ve Yana Rodgers. **Promoting Gender Equality as a Means to Finance Development**, the Friedrich Ebert Stiftung, New York Office, Occasional Paper Series, 2009.

Seguino, Stephanie ve Maureen Were. "Gender, Development and Economic Growth in Sub-Saharan Africa", **Journal of African Economies**, Cilt: 23, AERC Supplement 1, 2014, ss. 18-61.

Sen, Amartya. "Development: Which Way Now?", **Development Studies: Critique and Renewal**, Ed. Raymond J. Apthorpe ve András Kráhl, Leiden E. J. Brill, Hollanda, 1986, (Way), ss. 36-58.

Sen, Amartya. "The Concept of Development", **Handbook of Development Economics**, Cilt: 1, 1988, (Concept).

Sen, Amartya. **Development as Freedom**, Oxford Paperbacks, 2001, (Freedom).

Sen, Amartya. **Inequality Reexamined**, Oxford University Baskısı, New York, 2006, (Inequality).

Sen, Amartya. **Peace and Democratic Society**, Open Book Yayınları, 2011, (Peace).

Singhal, Rekha. “Women, Gender and Development: The Evolution of Theories and Practice”, **Psychology and Developing Societies**, Cilt: 15, Sayı: 2, 2003, ss. 165-185.

Snitow, Ann. “A Gender Diary”, **Feminism & History**, Ed. Joan Wallach Scott, Oxford University Baskısı, New York, 1996, ss. 505-547.

Social Watch. **Gender Equity Index (GEI)**, <http://www.socialwatch.org/taxonomy/term/527>, (21.02.2018).

Stern, Scott, Amy Wares ve Tamar Epner. **2018 Social Progress Index Methodology Summary**, The Social Progress Imperative, Washington, 2018.

Stiglitz, Joseph E. **Globalization and Its Discontents**, Allen Lane The Penguin Baskı, 2002.

Stiglitz, Joseph E., Amartya Sen, and Jean-Paul Fitoussi. **Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress**, Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2010.

Streeten, Paul. “Unbalanced Growth”, **Oxford Economic Papers, New Series**, Cilt: 11, Sayı: 2, 1959, ss. 167-190.

Şenkal, Abdulkadir ve Yaşar Bülbül. “‘Kalkınma İktisadı ve Sosyal Yapılar’ Piyasa ve Sosyal Yapıların Çözünürlüğü”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 15, 2007, ss. 91-116.

Şenses, Fikret. “Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme: Nereden Nereye?”, **Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi**, Ed. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2010, ss. 93-129.

Tansel, Aysıt. **Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross-Province Estimates**, METU/ERC Working Paper, Sayı: 02/3, 2002.

Taylor, Lance ve Persio Arida. “Long-run Income Distribution and Growth”, **Handbook of Development Economics-Volume 1**, Ed. Hollis Chenery ve T. N. Srinivasan, 1988, ss. 161-194.

The Council of the European Union. **Council Conclusions of 7 March 2011 on European Pact for Gender Equality (2011-2020)**, Official Journal of the European Union, C155/10, 25.5.2011, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52011XG0525%2801%29#document1>, (15.11.2018).

The Council of the European Union. **Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000**, Official Journal L 303, 02.12.2000, (78EC), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>, (18.12.2018).

The Council of the European Union. **Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004**, Official Journal of the European Union, 21.12.2004, (113EC), <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:373:0037:0043:en:PDF>, (18.12.2018).

The Council of the European Union. **Council Directive 2010/18/EU of 8 March 2010**, Official Journal of the European Union, 18.03.2010, (1018EU), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:068:0013:0020:EN:PDF>, (18.12.2018).

The European Commission. **Equal Guide on Gender Mainstreaming**, Employment & Social Affairs, 2005, (Guide).

The European Commission. **Europe 2020 – A European Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth**, COM (2010) 2020, Brüksel, 2010, (EC2020), <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>, (15.11.2018).

The European Commission. **Roadmap for Equality between Women and Men (2006-2010)**, 2006, (Roadmap), COM(2006)92, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:c10404&from=EN>, (15.11.2018).

The European Commission. **Strategic Engagement for Gender Equality 2016-2019**, the European Union Yayınları, 2016, (EC1619), Lüksemburg.

The European Commission. **Strategy for Equality Between Women and Men 2010-2015**, the European Union Yayınları, Belçika, 2011, (Strategy).

The European Commission. **Towards a Community Framework Strategy on Gender Equality (2001-2005)**, 2000, (Framework), COM(2000) 335, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:c10932&from=EN>, (15.11.2018).

The European Council. **Barcelona European Council – Presidency Conclusions**, 15-16 Mart 2002, (Barcelona), SN 100/1/02 REV 1, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/71025.pdf, (15.11.2018).

The European Council. **Lisbon European Council – Presidency Conclusions**, 23-24 Mart 2000, (Lisbon), https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm, (15.11.2018).

The European Parliament and the Council of the European Union. **Directive 2006/54/EC of the European Parliament and the Council of the European Union of 5 July 2006**, Official Journal of the European Union, 26.07.2006, (54EC), <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:204:0023:0036:en:PDF>, (18.12.2018).

The European Parliament and the Council. **Regulation (EC) No 1922/2006 of the European Parliament and of the Council of 20 December 2006 on establishing a European Institute for Gender Equality**, Official Journal of the European Union, L 403/9, 30.12.2006, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R1922&from=EN>, (15.11.2018).

The German Technical Cooperation (GTZ), “GTZ-Programme Promoting Gender Equality and Women’s Rights”, <https://www.oecd.org/dac/genderdevelopment/44896295.pdf>, (13.10.2019).

The World Bank. **2001 World Development Indicators**, World Bank Publications, 2001, (2001WDI).

The World Bank. **An Evaluation of World Bank Support, 2002-08 Gender and Development**, IEG Study Series, Washington, D.C., 2010, (Support), <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2551/533190PUB0REPL10Box345607B01PUBLIC1.pdf?sequence=1&isAllowed=y> , (22.01.2019).

The World Bank. **Engendering Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice**, A World Bank Policy Research Report, Oxford University Baskısı, New York, 2001, (Gender).

The World Bank. **Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development**, Washington, 1997, (Wealth).

The World Bank. **GDP Per Capita**, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD>, (10.11.2019), (KBDG).

The World Bank. **Gender Equality and The Millennium Development Goals**, Gender and Development Group, 2003, (Goals).

The World Bank. **Gender Equality as Smart Economics: A World Bank Group Gender Action Plan (Fiscal Years 2007-10)**, 2006, (GAP0710), <https://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/GAPNov2.pdf>, (23.01.2019).

The World Bank. **Integrating Gender into the World Bank's Work: A Strategy for Action**, 2002, (ASFA), <http://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/strategypaper.pdf>, (18.01.2019).

The World Bank. **Recognizing the "Invisible" Woman in Development: The World Bank's Experience**, Sayı: 9957, Washington, D.C., 1979, (Invisible).

The World Bank, **Toward Gender Equality - The Role of Public Policy**, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington D.C., 1995, (TRPP).

The World Bank. **World Bank Country and Lending Groups**, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>, (12.10.2018), (Groups).

The World Bank. **World Bank Group Gender Strategy (FY16-23): Gender Equality, Poverty Reduction, and Inclusive Growth**, Washington, D.C., World Bank Group, 2015, (FY1623), <http://documents.worldbank.org/curated/en/820851467992505410/World-Bank-Group-gender-strategy-FY16-23-gender-equality-poverty-reduction-and-inclusive-growth>, (15.01.2019).

The World Bank. **World Development Report 1991 - The Challenge of Development**, Oxford University Baskısı, 1991, (WDR91).

The World Bank. **World Development Report 2012: Gender Equality and Development**, World Bank Publications, Washington, 2011, (R2012).

Thévenon, Olivier, Nabil Ali, Willem Adema ve Angelica Salvi del Pero. **Effects of Reducing Gender Gaps in Education and Labour Force Participation on Economic Growth in the OECD**, OECD Social, Employment and Migration Working Papers, Sayı: 138, 2012.

Tilly, Louise A. “Gender, Women’s History and Social History”, **Social Science History**, Cilt: 13, Sayı: 4, Kış 1989, ss. 439-462.

Tipps, Dean C. “Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective”, **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 15, Sayı: 2, 1973, ss. 199-226.

Todaro, Michael P. ve Stephen C. Smith. **Economic Development**, Pearson Addison Wesley, 11. Baskı, Boston, 2012.

Toksöz, Gülay. **Kalkınmada Kadın Emeği**, Varlık Yayınları, İstanbul, 2012, s. 62.

Tonus, Özgür. **Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2013.

Tunç, Mehtap. “Kalkınmada Kadın Ayrımcılığı ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Rolü: Ülkelerarası Farklı Gelir Gruplarına Göre Yatay Kesit Analiz”, **Sosyoekonomi**, Cilt: 26, Sayı: 38, 2018, ss. 221-251.

Türkcan, Ergun. “IMF’nin Kökenleri”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt: 1, Sayı: 3, 1980, ss. 37-84.

Umoru, David. “National Policy and Big-Push Theory of Development in Nigeria: Moving Away From Low-Level Economic Equilibrium”, **Scientific Papers of Silesian University of Technology – Series: Organization and Management**, Cilt: 116, Sayı: 1995, 2018, ss. 177-187.

UN Women Training Centre. “Gender Stereotypes”, **Gender Equality Glossary**, <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php/>, (24.03.2018), (Glossary).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/>, (09.11.2018), (Tool).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#0>, (09.11.2018), (Tool#0).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#1>, (09.11.2018), (Tool#1).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#2>, (09.11.2018), (Tool#2).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#3>, (09.11.2018), (Tool#3).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#4>, (09.11.2018), (Tool#4).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#5>, (09.11.2018), (Tool#5).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#6>, (09.11.2018), (Tool#6).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#7>, (09.11.2018), (Tool#7).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#8>, (09.11.2018), (Tool#8).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#9>, (09.11.2018), (Tool#9).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#10>, (09.11.2018), (Tool#10).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#11>, (09.11.2018), (Tool#11).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#12>, (09.11.2018), (Tool#12).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#13>, (09.11.2018), (Tool#13).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#14>, (09.11.2018), (Tool#14).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#15>, (09.11.2018), (Tool#15).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#16>, (09.11.2018), (Tool#16).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#17>, (09.11.2018), (Tool#17).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#18>, (09.11.2018), (Tool#18).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#19>, (09.11.2018), (Tool#19).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#20>, (09.11.2018), (Tool#20).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#21>, (09.11.2018), (Tool#21).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#22>, (09.11.2018), (Tool#22).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#23>, (09.11.2018), (Tool#23).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#24>, (09.11.2018), (Tool#24).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#25>, (09.11.2018), (Tool#25).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#26>, (09.11.2018), (Tool#26).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#27>, (09.11.2018), (Tool#27).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#28>, (09.11.2018), (Tool#28).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#29>, (09.11.2018), (Tool#29).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#30>, (09.11.2018), (Tool#30).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#31>, (09.11.2018), (Tool#31).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#32>, (09.11.2018), (Tool#32).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#33>, (09.11.2018), (Tool#33).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#34>, (09.11.2018), (Tool#34).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#35>, (09.11.2018), (Tool#35).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#36>, (09.11.2018), (Tool#36).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#37>, (09.11.2018), (Tool#37).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#38>, (09.11.2018), (Tool#38).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#39>, (09.11.2018), (Tool#39).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#40>, (09.11.2018), (Tool#40).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#41>, (09.11.2018), (Tool#41).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#42>, (09.11.2018), (Tool#42).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#43>, (09.11.2018), (Tool#43).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#44>, (09.11.2018), (Tool#44).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#45>, (09.11.2018), (Tool#45).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#46>, (09.11.2018), (Tool#46).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#47>, (09.11.2018), (Tool#47).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#48>, (09.11.2018), (Tool#48).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#49>, (09.11.2018), (Tool#49).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#50>, (09.11.2018), (Tool#50).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#51>, (09.11.2018), (Tool#51).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#52>, (09.11.2018), (Tool#52).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#53>, (09.11.2018), (Tool#53).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#54>, (09.11.2018), (Tool#54).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#55>, (09.11.2018), (Tool#55).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#56>, (09.11.2018), (Tool#56).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#57>, (09.11.2018), (Tool#57).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#58>, (09.11.2018), (Tool#58).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**,
<https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#59>, (09.11.2018), (Tool#59).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#60>, (09.11.2018), (Tool#60).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#61>, (09.11.2018), (Tool#61).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#62>, (09.11.2018), (Tool#62).

UN Women Training Centre. **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#63>, (09.11.2018), (Tool#63).

UN Women. **Progress of the World's Women 2015-2016: Transforming Economies, Realizing Rights**, AGS Custom Graphics - an RR Donnelly Company, New York, 2015.

UN. **Gender Mainstreaming An Overview**, New York, 2002, (Gender).

UN. **Important Concepts Underlying Gender Mainstreaming**, 2001, <http://www.un.org/womenwatch/osagi/pdf/factsheet2.pdf>, (17.01.2018), (Concept).

UN. **The United Nations Development Agenda: Development for All – Goals, Commitments and Strategies Agreed at the United Nations World Conferences and Summits Since 1990**, Department of Economic and Social Affairs, New York, 2007, (All).

UN. **Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development**, 2015, (AFSD), http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, (21.02.2018).

UN. **United Nations Millennium Declaration**, 2000, (UNMD), <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.pdf>, (15.01.2018).

UNDP. **Human Development Report 2016 – Human Development for Everyone**, New York, 2016, (R2016).

UNDP. **About Human Development**, <http://hdr.undp.org/en/humandev>, (10.01.2019), (Human).

UNDP. **Gender Development Index**, <http://hdr.undp.org/en/content/gender-development-index-gdi>, (21.02.2018), (GenDev).

UNDP. **Gender Equality in Human Development–Measurement Revisited**, Human Development Report Office, 2015, (GEHD).

UNDP. **Human Development Data**, <http://hdr.undp.org/en/data>, (10.11.2019), (Data).

UNDP. **Human Development Indices and Indicators 2018 Statistical Update**, UNDP- Human Development Report Office, New York, 2018, (Update).

UNDP. **Human Development Indices And Indicators: 2018 Statistical Update/Technical Notes**, http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf, (10.01.2019), (Notes).

UNDP. **Human Development Report 1990**, Oxford University Baskısı, New York, 1990, (R1990).

UNDP. **Human Development Report 2016/Tecnical Notes**, http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2016_technical_notes.pdf, (21.02.2018), (Notes16).

UNDP. **The 2018 Global Multidimensional Poverty Index**, <http://hdr.undp.org/en/2018-MPI>, (15.01.2019), (MPI2018).

United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. **Gender Stereotyping**, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WRGS/Pages/GenderStereotypes.aspx>, (24.03.2018).

Ura, Karma, Sabina Alkire, Tshoki Zangmo ve Karma Wangdi. **A Short Guide to Gross National Happiness Index**, The Centre for Bhutan Studies, 2012.

Ün, Turgut. “Stata ile Panel Veri Analizi”, **Stata ile Panel Veri Modelleri**, Ed. Selahattin Gürış, Der Yayınları, Yayın Numarası: 454, İstanbul, ss. 40-79.

Üzümcü, Âdem. **İktisadi Büyüme –Teori, Model ve Türkiye Üzerine Gözlemler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Van den Bergh, Jeroen CJM. “The GDP Paradox”, **Journal of Economic Psychology**, Cilt: 30, Sayı: 2, 2009, ss. 117-135.

Verbeek, Marno. **A Guide to Modern Econometrics**, John Wiley & Sons Ltd., 2. Baskı, İngiltere, 2004.

Verme, Paolo. **Economic Development and Female Labor Participation in the Middle East and North Africa - A Test of the U-Shape Hypothesis**, Policy Research Working Paper, Sayı: 6927, The World Bank, 2014.

Wackernagel, Mathis ve William Rees, **Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Eearth**, The New Catalyst Bioregional Series – Cilt: 9, New Society Yayınları, Kanada, 1996.

Wackernagel, Mathis. **Ecological Footprint and Appropriated Carrying Capacity: a Tool for Planning Toward Sustainability**. PhD Thesis, University of British Columbia, 1994.

Willis, Katie. **Theories and Practices of Development**, Routledge, Taylor and Francis Group, 2005.

Wilson-Moore, Margor. **Feminist Perspectives on Development: Why Leprosy is a Feminist Issue**, CAPI Research Fellow 1995-1996, Occasional Paper 9, 1996.

Wolf Jr., Charles. "Market and Non-Market Failures: Comparison and Assessment", **Journal of Public Policy**, Cilt: 7, Sayı: 1, 1987, ss. 43-70.

Wong, Nellie. "Socialist Feminism: Our Bridge to Freedom", **Third World Women and the Politics of Feminism**, Ed. Chandra Talpade Mohanty, Ann Russo, Lourdes Torres, Indiana University Baskısı, 1991, ss. 288-296.

Wooldridge, Jeffrey M. **Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data**, MIT Baskısı, Londra, 2002.

World Economic Forum. **The Global Gender Gap Report 2017**, Cenevre, 2017.

World Health Organization (WHO). **Integrating Gender into HIV/AIDS Programmes in the Health Sector: Tool to Improve Responsiveness to Women's Needs**, Cenevre, 2011.

Woroniuk, Beth. **Gender Equality & Peace-building: An Operational Framework**, Gender Equality Division and Peacebuilding Unit Canadian International Development Agency (CIDA), 1999.

Wu, Jianguo ve Tong Wu. "Green GDP", **Berkshire Encyclopedia of Sustainability, Cilt II - The Business of Sustainability**, Ed. K. Christensen, D. Fogel, G. Wagner, P. Whitehouse, Berkshire Yayıncılık, Great Barrington, 2010, ss. 248-250.

Xu, Liangxue. **Effects of Female Political Participation on Economic Growth: Evidence from Asian Countries**, Lund University-School of Economics and Mangement, 2015.

Yakın, Ertürk. “Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet, Kadın ve Eşitlik”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 3, 1996, ss. 341-356.

Yerdelen Tatoğlu, Ferda. **Panel Veri Ekonometrisi-Stata Uygulamalı**, Beta Yayıncılık, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 2016.

Yumuşak, İbrahim Güran, Mahmut Bilen ve Hamza Ateş. “The Impacts of Gender Inequality in Education on Economic Growth in Turkey”, **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, Cilt: 103, 2013, ss. 1093-1103.

Zwart, Gine. “From Women in Development to Gender and Development, More than a Change in Terminology?”, **Agenda**, Cilt: 8, Sayı: 14, 1992, ss. 16-21.



Ek 1: BM Bünyesinde ve Çevresinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Tarihsel Gelişimi

- *26 Haziran 1945 BM Antlaşması ile Kadın – Erkek Eşitliğinin Kabul Edilmesi:* BM Konferansı'na katılan az sayıda kadın delegenin baskısı sayesinde BM Antlaşmasına kadın hakları dâhil edilmiştir. Söz konusu delegeler, Önsöz'de yer alan “erkekler arasında eşit haklar” ifadesinin, “erkekler ve kadınlar arasında eşit haklar” olarak değiştirilerek okunmasını talep etmişlerdir. Eşit Haklar, Antlaşma'nın 1. ve 8. maddelerinde de açık biçimde ortaya konularak yükselen uluslararası kadın hareketi için yeni bir umut olmuştur.⁶⁵⁷
- *1946 Kadınların İlerlemesi Birimi'nin Kurulması:* Kadınların İlerlemesi Birimi (DAW); BM sistemi, ulusal hükümetler ve sivil toplum bünyesinde kadın-erkek eşitliği ve toplumsal cinsiyet perspektifinin anaakımlaştırılması hareketlerinin bir savunucusu olarak kurulmuştur. Destekleyici politika oluşturma, toplumsal cinsiyet eşitliğine ve kadınların güçlendirilmesine yönelik uluslararası anlaşmaların nasıl uygulandığını izleme, CEDAW'ın uygulanmasını destekleme, gerek BM sistemi içinde gerekse dışında tüm sektörlerde toplumsal cinsiyet perspektiflerinin anaakımlaştırılmasını destekleme Birimin ana sorumluluklarını oluşturmuştur. DAW; analiz ve araştırma, BM'nin dünya çapında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi ile ilişkili çalışmalarında yer alan hükümet ve sivil toplum paydaşlarına bilgi sağlama, STK'ların Kadının Statüsü Komisyonu oturumlarına aktif katılımlarını kolaylaştırma ve teknik destek sağlama gibi bir dizi faaliyet gerçekleştirmiştir. Kadınların İlerlemesi Birimi, 2010 yılında BM Kadın Birimi'nin (UN Women) bir parçası haline gelmiştir.⁶⁵⁸
- *10-24 Ocak 1946 I. BM Genel Kurulu'nun Gerçekleştirilmesi:* BM'nin ana müzakereci, politika yapıcı ve temsilci organı olan BM Genel Kurulu'nun birinci oturumu, 51 ülke temsilcisi ile Londra'da toplanmıştır. Kadınların Politik Haklarına ilişkin A/RES/56(I) nolu Karar, “erkeklerin ve kadınların eşit haklarına inanç” hususunu yeniden onaylanarak ve henüz gerçekleştirmemiş olan tüm üye ülkelere

⁶⁵⁷ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#0>, (09.11.2018), (Tool#0).

⁶⁵⁸ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#1>, (09.11.2018), (Tool#1).

kadınlara da erkeklerle aynı politik hakları veren önlemleri hayata geçirmeleri tavsiye edilerek oybirliği ile kabul edilmiştir.⁶⁵⁹

- *21 Haziran 1946 BM Kadının Statüsü Komisyonu'nun Kurulması:* 1945'te BM Antlaşması'nın imzalanmasını ve kadınların insan haklarına yönelik yaygın ihlallerin idrak edilmesini takiben BM Kadının Statüsü Komisyonu kurulmuştur. Komisyon; kadın haklarının desteklenmesi, dünya çapında kadın yaşamının gerçekliğinin belgelenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile kadınların güçlendirilmesine yönelik küresel standartların biçimlenmesi hususlarında etkili olmaktadır. Komisyon, 1996 yılından bu yana Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu ile BM faaliyetlerine bir toplumsal cinsiyet perspektifinin yerleştirilmesi hususlarının izlenmesi, uygulamadaki ilerlemenin ve sorunların gözden geçirilmesi konularında öncü bir rol üstlenmektedir.⁶⁶⁰
- *1970 Ester Boserup tarafından "Woman's Role in Economic Development" başlıklı çalışmanın yapılması:* Boserup'un çalışması, ekonomik kalkınma kazanımlarının kadınlar ve erkekler arasında eşit bir biçimde paylaşılmadığını vurgulayarak geleneksel kalkınma bilgisine meydan okumuştur. Takiben 1970'lerde ve 1980'lerde geliştirilen KK Yaklaşımı, kadınların ekonomik kalkınmaya olan katkısının hesaplanması ihtiyacının önemini ortaya çıkarmıştır. Bu liberal feminist yaklaşım, kadınları kalkınma sürecine dâhil ederek kadınların artan ekonomik gücü karşısında erkek egemen geleneksel yapıların ortadan kalkacağını varsaymıştır. KK yaklaşımı, çoğu uluslararası kuruluşun kalkınma düşüncesinde ve politikasında son derece etkili olmaya devam etmektedir. Günümüzde teori bakımından çoğu kurum, resmi olarak TCvK çerçevesine bağlı kalırken uygulamada genellikle kurumsal öncelikler ve ideolojiler ile donatılmış olması bakımından liberal feminist çerçeveye egemen olmaya devam etmektedir.⁶⁶¹
- *1972 "Wages for Housework" adlı bir Kampanya Başlatılması:* Kadınların ücretsiz emeğinin (bakım ekonomisi olarak da anılır) ekonomik ve sosyal değerini ele almak, sosyalist feminist gelenekte uzun zamandır ilgi konusu olmaktadır.

⁶⁵⁹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#2>, (09.11.2018), (Tool#2).

⁶⁶⁰ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#3>, (09.11.2018), (Tool#3).

⁶⁶¹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#4>, (09.11.2018), (Tool#4).

1970'lerin "the Wages for Housework" Kampanyası, kadınların ev ve bakım emekleri için tıpkı diğer işlerde olduğu gibi bir maaş ödenmesi gerektirdiğini savunmuştur. Kadınların ücretsiz emeğinin, GSMH'ye olan katkısının değerinin belirlenmesi için çeşitli çabalar söz konusudur. BM çatısı altında Ulusal Hesaplar Sistemi içinde ücretsiz emeğe ilişkin bilgi toplamak için zaman kullanımı anketlerinden yararlanılmaktadır.⁶⁶²

- *19 Haziran- 2 Temmuz 1975 1. Dünya Kadın Konferansı:* Mexico City'de düzenlenen Uluslararası Kadın Yılı Dünya Konferansı uzun süredir aranan bir değişim sürecini harekete geçirmiştir. Konferansa toplam 1200 delege katılmış; 133 üye ülkeden katılan delegelerin 113'ü kadınlar tarafından temsil edilmiş; 114 STK delegesi katılmıştır. Konferans temaları, kadınların uluslararası barışın güçlendirilmesine dahil edilmesini; ırkçılığın, ayrımcılığın, ırka dayalı ayrımcılığın, sömürgeciliğin, yabancı egemenliğinin, zora dayalı toprak edinmenin ortadan kaldırılmasını; erkeklerle eşit yurttaşlar olarak kadınların kalkınma süreçlerine entegre edilmesini içermiştir. Siyasi bloklar arasındaki belirgin ideolojik farklılıklara rağmen bir Deklarasyon ve Dünya Eylem Planı üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu Konferansın ardından BM, tüm alanlarda kadınlar için eşit hakların ve fırsatların sağlanması yolunda yeni küresel hareketi savunmak ve sürdürülmesine yardım etmek için ideal bir konuma erişmiştir.⁶⁶³

- *19 Haziran 1975 Uluslararası Kadın Platformu'nun Gerçekleştirilmesi:* Mexico City Konferansı'na paralel gerçekleşen Uluslararası Kadın Platformunda İkinci Dalga Feminizmle uyumlu olarak kalkınma politikalarının erkek yanlılığı, aile planlaması ve cinsiyet eğitimi, ev işlerinin toplumsallaşması gibi kadınlarla ilgili başlıkları içeren konular tartışılmıştır. Gelişmekte olan ülkelere gelen kadınların ve küresel öncelikler belirleyen "Kuzey" in feministlerinin yanı sıra STK'lar ve hükümetler arasında da fikir çatışmaları ve anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Platform, resmi BM Konferans sürecinin bir parçası olacak STK'lar için iyi bir örnek oluşturmuş olması ve BM Kadınlar için Kalkınma Fonu (UNIFEM) ile Kadının İlerlemesi için Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nün (UN-INSTRAW) kurulmasında

⁶⁶² UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#5>, (09.11.2018), (Tool#5).

⁶⁶³ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#6>, (09.11.2018), (Tool#6).

bir öncü bir rol üstlenmesi bakımından uluslararası kadın hareketi için büyük bir kazanım olarak görülmüştür.⁶⁶⁴

- *16 Aralık 1976 BM Kadınlar İçin Kalkınma Fonu'nun (UNIFEM) Kurulması:* Başlangıçta BM Kadın On Yılı için Gönüllülük Fonu olarak kurulan UNIFEM, ilk Başkanı olan Margaret Snyder ile 1984'te özerk bir fon haline gelmiştir. Görevi, kalkınma faaliyetlerine özel bir ilgi ile kadın haklarının geliştirilmesi ve kadınların güçlendirilmesi olan UNIFEM, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kilit BM organı olmuştur. Toplumsal cinsiyet eşitliğini program ofisleri aracılığıyla ve kadın örgütleri ve hükümetlerle kurduğu yakın bağlarla desteklemiştir. UNIFEM özellikle STK'lara yaptığı bağış ve doğrudan yardımlarla kadın örgütlerini desteklemek ve yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliğinde bir sosyal adalet perspektifini teşvik etmek konularına odaklanmıştır. 2010 yılında UNIFEM, BM Kadın Birimi'nin bir parçası haline gelmiştir.⁶⁶⁵
- *1980 Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi'nin BM Genel Kurulu Tarafından Onaylanması:* CEDAW, kadınların insan hakları konusunda uluslararası bir anlaşma ve kadınlara karşı ayrımcılığı tanımlayan ilk uluslararası enstrüman olarak ifade edilebilir. Hükümetlerin “kadınların tam gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak için erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmalarını ve bu hakları kullanmalarını garanti etmek amacıyla yasal düzenleme dâhil bütün uygun önlemleri” alacağını taahhüt etmektedir. Sözleşme, kadınlara yönelik ayrımcılığın yalnızca kamusal alanda değil özel alanda da ortadan kaldırılması için hükümetlerin çalışmasını gerektirmektedir. BM'deki uygulamalar, içeriden Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi tarafından ve dışarıdan Uluslararası Kadın Hakları Eylem İzleme Örgütü tarafından izlenmektedir. En yüksek profil sahibi olanı ABD olmak üzere dünyada yalnızca 7 ülke anlaşmayı onaylamamıştır. Pekin Eylem Platformu ve ihtiyari Protokol yanında CEDAW, dünya çapında toplumsal cinsiyet eşitliği ve

⁶⁶⁴ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#7>, (09.11.2018), (Tool#7).

⁶⁶⁵ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#8>, (09.11.2018), (Tool#8).

kadın hakları için temel yasal referans noktasını temsil etmektedir. Sözleşme, BM'nin insan hakları temelli yaklaşımını doğrulamaktadır.⁶⁶⁶

- *1980 BM Kadının İlerlemesi için Araştırma ve Eğitim Enstitüsü'nün (UN-INSTRAW) Faaliyete Geçmesi:* BM Kadının İlerlemesi için Araştırma ve Eğitim Enstitüsü; toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesini amaçlayan araştırma, eğitim ve bilgi yönetimi faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Bu oluşum, toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik daha fazla araştırma ve eğitim yürütmek için Mexico City Konferansı'nda kadın hareketinden BM'ye yönelen baskılara yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği konularında bilgi ve analizi artırmak için eylem odaklı kapsamlı araştırmalar ve çalışmalar yürütmesi sebebiyle son derece önemli bir kurum olmuştur. 2010 yılında UN-INSTRAW, BM Kadın Birimi'nin bir parçası haline gelmiştir.⁶⁶⁷
- *14-30 Temmuz 1980 Kopenhag Kadın Konferansı'nın Gerçekleştirilmesi:* Kadınlara odaklanan amaçlar olarak spesifik edilmedikçe Mexico City Konferansı'nda sıralanan geniş kapsamlı hedeflerin başarılamayacağı anlayışı ile Kopenhag Konferansı'nda kadınlarla ilişkili istihdam, sağlık ve eğitim olmak üzere 3 ivedi alan ele alınmıştır. Kadınlar arası iletişimde küresel ölçekte artış sağlanmış; hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, amaçlarını gerçekleştirmede kadınların katılımının kritik bir öneme sahip olduğunu artan oranda kabul etmiştir. Önemli başarılarla ulaşıldığı konusunda fikir birliği sağlanmıştır. Bununla birlikte yasalar ile toplumsal eylemin, kaynak tahsisinin ve politik iradenin sürekliliğini gerektiren uygulamalar arasındaki uçurum varlığını korumaya devam etmiştir. Özellikle kadınların düşük statüsünün “ayrımcılık” ürünü mü yoksa “sömürü” ürünü mü olduğu konusunda yapılan tartışma olmak üzere; Konferans müzakereleri boyunca Küresel Güney ve Küresel Kuzey'den katılan delegeler arasındaki genel gerilim çok aşikâr biçimde kendini göstermiştir. Kopenhag Eylem Planı en sonunda kabul edilmiş olsa da oybirliği sağlanamamıştır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#9>, (09.11.2018), (Tool#9).

⁶⁶⁷ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#10>, (09.11.2018), (Tool#10).

⁶⁶⁸ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#11>, (09.11.2018), (Tool#11).

- *14-30 Temmuz 1980 Kopenhag STK Forumu'nun Gerçekleştirilmesi:* Kopenhag STK Forumu'na feminizmin anlamı ve amacı üzerine yapılan tartışmalar damgasını vurmuştur. Hilda Paqui ile Forumun eş koordinatörü olan Marianne Haslegrave'a göre; Batı'dan gelen kadınlar daha çok eşitlik ile ilgilenirken gelişmekte olan ülkelere gelenler, kalkınma konusunda konuşmak istemişler; Doğu Avrupa'dan gelenler ise barış konusu ile ilgilenmişlerdir. Katılımcılar, toplantı odalarının fiziki koşulları ile ilgili rahatsızlıklarını, gelişmekte olan ülke konuşmacılarının seslerinin duyulmadığını ve Forum katılımcıları için ana Konferans'ın büyük ölçüde erişilmez olduğunu ifade etmişlerdir. Organizasyon, birçok açıdan uluslararası kadın hareketi için bir geçiş noktası olmuş; yeni yeni şekillenen uluslararası oluşumlar için uygun zeminler yaratmıştır.⁶⁶⁹
- *3 Eylül 1981 CEDAW'in Yürürlüğe Girmesi:* Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin görevi, CEDAW ve onun İhtiyari Protokolü'ne ilişkin uygulamaların izlenmesidir. Komite, her dört yılda bir taraf devletlerin sunduğu, Sözleşme kapsamında uymaları gereken yükümlülüklerle yönelik önlemleri içeren raporları değerlendirmektedir. İncelenmekte olan ülkede kadın-erkek eşitliğinin durumuna ilişkin STK raporlarını değerlendirerek bu anlamda ortaya çıkan her sorunu ve ihlali tespit etme gücü bulunmaktadır. Komite aynı zamanda, kadınları etkileyen meselelerle ilgili olarak incelenen ülkelere genel tavsiyeler vermektedir. Komite üyeleri, "Sözleşme'nin kapsadığı alanda yüksek ahlaki duruş ve yetkinlik" uzmanları olarak kabul edilmekte ve taraf ülkelerce seçilmektedirler.⁶⁷⁰
- *25 Kasım 1981 Birinci Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması için Uluslararası Mücadele Günü'nün Kabul Edilmesi:* Her 3 yılda bir Latin Amerika ve Karayipler'den kadınlar, deneyimlerini paylaşmak ve kadın hareketinin durumunu değerlendirmek için Encuentro Feminista'da bir araya gelmektedirler. Kolombiya'nın Bogotá kentinde gerçekleştirilen 1981 yılı Kurultayı ile 25 Kasım Kadına Yönelik Şiddete Karşı Mücadele ve Uluslararası Dayanışma Günü olarak kabul edilmiştir. Bu tarihin seçilmesinde 1960 yılında Dominik Cumhuriyeti'nin Diktatör lideri Rafael Trujillo'nun emri üzerine diktatörlüğe karşı mücadele veren

⁶⁶⁹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#12>, (09.11.2018), (Tool#12).

⁶⁷⁰ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#13>, (09.11.2018), (Tool#13).

eylemcilerden Mirabal kız kardeşlerin 25 Kasım 1960 tarihinde acımasızca suikasta uğramasını anma ve onları onurlandırma isteği etkili olmuştur. O gün yaşananlarla ilgili olarak kamuoyunun farkındalığını artıracak faaliyetler tasarlanmasını organize etmek için Aralık 1999'da gerçekleştirilen BM Genel Kuruluna hükümetler, uluslararası organizasyonlar ve STK'lar davet edilmiş ve BM Genel Kurulu da 25 Kasım tarihini Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması İçin Uluslararası Mücadele Günü olarak belirlemiştir. 25 Kasım, artık devam eden BM Kadın Birimi Kampanyaları için bir odak noktasıdır.⁶⁷¹

- *1984 Kalkınmada Kadının Rolü İlk Dünya Araştırması*: Kalkınmada Kadının Rolü Dünya Araştırması, her 5 yılda bir güncellenmekte; kadınlar ve ekonomi hakkında başlıca istatistiksel ve analitik veri kaynağı haline gelmektedir. En son Rapor 2014 yılında yayınlanmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliği hakkındaki diğer ana BM yayınları, World's Women serisinden oluşmaktadır. İlki 1995 yılındaki Pekin Konferansı öncesinde hazırlanmış ve hazırlıklar ile tartışmaları desteklemiştir. BM Kadın Birimi'nin kuruluşundan bu yana yayınladığı en son rapor, "The Progress of the World's Women: in Pursuit of Justice"dir. Benzer biçimde başka kuruluşlar da toplumsal cinsiyet eşitliği hakkında etkili çalışmalar yayınlamaktadırlar. Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Raporu 2012, bu kapsamda düşünülebilir. Bu tür raporların, kalkınma toplumsal cinsiyet eşitliği alanı için son derece önemli olduğu ifade edilmelidir. Söz konusu raporların değeri, yalnızca veri ve istatistik sağlıyor olmalarından değil; toplumsal cinsiyet eşitliğini anlamlandırmak için yeni analitik çerçeveler sunmalarının yanı sıra neyin ölçülebilir olduğunu ve neyin ölçülmesi gerektiğini sorgulamalarından ileri gelmektedir.⁶⁷²

- *10-19 Temmuz 1985 Nairobi STK Forumu*: 1984 yılında Hindistan'da oluşturulan ve 1985 yılında Nairobi STK forumundaki atölye çalışmalarında şekillendirilen Yeni Bir Çağ için Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri (DAWN) ağının faaliyete geçmesi, uluslararası kadın hareketi için bir kilometre taşı olmuştur; çünkü Küresel Güney'den kadınlar, kendi entelektüel eleştirilerini ve anlayışlarını sunmuşlardır. Diğer yüksek profilli konular, hükümetlere tüm kadınların çalışmasının ekonomiye

⁶⁷¹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#14>, (09.11.2018), (Tool#14).

⁶⁷² UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#15>, (09.11.2018), (Tool#15).

olan katkısının tanınması ve bunun GSMH’da yansıtılması çağrısında bulunan The Wages for Housework Campaign’ı kapsamıştır. Halk tabanından kadınlar için yeni ağlar oluşturulmuş ve yerli kadınlar ile engelli kadınlar arasında ittifaklar ortaya çıkmıştır.⁶⁷³

- *15-26 Temmuz 1985 Nairobi Dünya Kadın Konferansı*: Konferans, “BM Kadın On Yılı: Eşitlik, Kalkınma ve Barış (1975-1985)” hedeflerine ulaşmanın önündeki engellere odaklanmıştır. Tanımlanan engeller; az gelişmişlik ve kitlesel yoksulluğun sürekliliği, kalkınmada kadınların bağımlı rollerinin devamlılığı ve uluslararası barışa yönelik tehditleri kapsamıştır. Konferans’ın temel belgesi olan Kadının İlerlemesi için Nairobi İleriye Yönelik Stratejileri kabul edilmiştir. Bu metin, aslında spesifik bir kadın belgesi olmadığı halde tüm konuların kadın konusu olduğunu ve kadınların tüm tartışmalarda dinlenmesi gerektiğini ortaya koyması bakımından gelecekteki toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları için önemli bir belge olmuştur.⁶⁷⁴
- *1986 Dünya Bankası’nın Kalkınmada Kadınlar Birimini Kurması*: Dünyanın en büyük kalkınma kurumu olarak Dünya Bankası, Kalkınmada Kadınlar Birimini, Birimin başı olan Gloria Scott kurarak kalkınmada toplumsal cinsiyet politikası açısından önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. Birim; yoksulluk azaltma programları tasarlanırken kadın konularının da dikkate alınması tavsiyesi gibi yollarla Banka’nın birçok politikasını etkilemiştir. 1997’de Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Yönetimi Ağı’nın parçası olarak Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Birimi oluşturulmuştur. 2012 mali yılında Banka kredilerinin ve yardımlarının %83’ü “toplumsal cinsiyete dayalı operasyonlar”a tahsis edilmiştir. Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Birimi, ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliği hakkında veri ve araştırma üretmektedir. Birim, dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin çerçevesinin oluşturulmasında çok etkili olmuştur.⁶⁷⁵
- *1987 DAWN Raporu’nun Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımlarına İlham Olması*: KK yaklaşımının aksine TCvK çerçevesi, sosyalist ve sömürgecilik sonrası

⁶⁷³ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#16>, (09.11.2018), (Tool#16).

⁶⁷⁴ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#17>, (09.11.2018), (Tool#17).

⁶⁷⁵ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#18>, (09.11.2018), (Tool#18).

feminist teorilerden yararlanan ilişkisel bir yaklaşım içermektedir. Bunun anlamı; yalnızca kadınlara odaklanılmadığı, onun yerine eşitsiz ve sosyal olarak inşa edilmiş bulunan ve kalkınma süreçlerinin temel bir bileşeni olan toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerine odaklanıldığıdır. TCvK yaklaşımlarının savunucuları, kalkınma kurumlarında kadın konularının “gettolaştırılmış” bir hale geldiğini öne sürmüşlerdir. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet konuları, toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırma yaklaşımı ile politika ve uygulama bakımından kalkınmanın tüm boyutlarında temel olarak değerlendirilmelidir.⁶⁷⁶

- *1988 Chandra Monhanty'nin “Batı'nın Gözü Önünde” Çalışması:* Mohanty, yeni ufuklar açan çalışmasında “Üçüncü Dünya” kadınlarının sorunlarına dair homojen bir anlayış sunan daha önceki feminist analizlerin, kendi yaklaşımlarında tamamen Avrupa Merkezli olduğunu ileri sürmüştür. Söz konusu yaklaşımlar, gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların deneyimlerini ve faaliyetlerini görünmez, alakasız ve statik bir hale getirmiştir. Bundan daha önce 1982’de siyahi feminist Bell Hooks (Gloria Jean Watkins), feminist teoriyi, büyük ölçüde yoksul ve beyaz olmayan kadınlar pahasına orta sınıf beyaz kadınlara odaklanması bakımından eleştirmiştir. Sömürge sonrası feminist yaklaşımlar; toplumsal cinsiyet eşitliği konularında ırkçılığın, vatandaşlığın ve etnomerkezciliğin rolü etrafında süren güncel tartışmaların anahtarıdır.⁶⁷⁷

- *1990 Kalkınmada Kullanılan Toplumsal Cinsiyet Analizi Yapıları:* 1990’ların başından itibaren toplumsal cinsiyet analizi araçları kalkınma bağlamlarında uygulanmaya başlanmıştır. İlk yaklaşımlar, Longwe Kadınların Güçlendirilmesi çerçevesini içermiştir. Sara Hlupekile Longwe tarafından geliştirilen yapı; refah, erişim, bilinçlenme, katılım ve kontrol olmak üzere kadınların güçlendirilmesinde 5 eşitlik düzeyi ortaya koymaktadır. Moser’ın toplumda kadınların üstlendikleri 3’lü rol (yeniden üretici, üretici ve topluluk yönetimi), pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet ihtiyaçları ve KK/TCvK politika yaklaşımları kategorileri olmak üzere 3 kavrama dayanan toplumsal cinsiyet planlama çerçevesi de son derece etkili

⁶⁷⁶ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#19>, (09.11.2018), (Tool#19).

⁶⁷⁷ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#20>, (09.11.2018), (Tool#20).

olmuştur. Bu tür çerçeveler, toplumsal cinsiyet tartışmalarının basitleştirilmesine yol açtıkları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde var olan güç ilişkilerini maskeledikleri gerekçesiyle bazı feminist çevreler tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Bununla birlikte toplumsal cinsiyet analizi çerçeveleri, çok sayıda politika alanı ve kurum çapında toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırma uygulamalarında temel araç olmaya devam etmektedir.⁶⁷⁸

- *1990 Judith Butler'in "Gender Trouble" Çalışması:* Butler çalışmasında toplumsal cinsiyet kimliklerinin değişken ve edimsel olduğunu savunarak "cinsiyet" ve "toplumsal cinsiyet" arasındaki geleneksel ayrımlara meydan okumuştur. Bu anlamda çalışması; eşcinsel teoriler, post yapısalcı feminist teoriler ve bunlara ilişkin eylem pratikleri için çığır açıcı olmuştur. Butler'in toplumsal cinsiyete yönelik post yapısalcı yaklaşımı, "belirli bir zamanda belirli bir toplumda erkekler ve kadınlar için uygun olduğu düşünülen rollere, davranışlara, faaliyetlere ve niteliklere" odaklanan diğer tanımlamalara zıt bir yerde durmaktadır.⁶⁷⁹
- *1993 Kimberlé Crenshaw'ın Çalışması:* Hukukçu bilim insanı Kimberlé Crenshaw, "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics" adlı çalışması ile 'kadınların sosyal konumlarının, cinsiyetleri dışında sınıf ve etnik kökenlerinden de etkilendiği' anlamına gelen "intersectionality" terimini yaratmıştır. Çalışmasında siyahi kadınların "toplumsal cinsiyet" veya "ırk" kategorilerine düzgün bir biçimde uymayan; ancak her ikisinin kesişme noktasında ayrımcılığa uğradıklarını ileri sürmektedir. Crenshaw; ırkçılık, cinsiyetçilik, homofobi, transfobi, engelli ayrımcılığı, yabancı düşmanlığı, sınıf ayrımcılığı gibi çoklu baskıcı kurumların nasıl birbirleri ile bağlantılı olduklarını; bu anlamda birbirlerinden bağımsız incelenemeyeceklerini ifade ettiği kavramla teorik ve metodolojik anlamda feminizmin eleştirisini ortaya koymuştur.⁶⁸⁰
- *20 Aralık 1993 Kadınlara Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi:* Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge, ulusal ve uluslararası

⁶⁷⁸ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#21>, (09.11.2018), (Tool#21).

⁶⁷⁹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#22>, (09.11.2018), (Tool#22).

⁶⁸⁰ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#23>, (09.11.2018), (Tool#23).

eylemler için bir çerçeve oluşturarak kadına yönelik şiddeti açıkça ele alan ilk uluslararası belge olmuştur. Bildirge; fiziksel, cinsel, psikolojik zarar ya da acı çekme ile sonuçlanan ya da bunlarla sonuçlanma ihtimali olan; kamusal ya da özel alanda gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın bu tür eylemlerle tehdit edilme, zorlanma ya da keyfi biçimde özgürlüğünden mahrum bırakılma da dâhil olmak üzere her türlü toplumsal cinsiyete dayalı şiddet davranışını kadına yönelik şiddet olarak tanımlamaktadır. CEDAW Komitesi, Kadının Statüsü Komisyonu ve daha sonra İnsan Hakları Komisyonu kadına yönelik şiddet sorununu ön plana çıkarmış; kadın örgütleri ve STK'ların uzun yıllara dayanan çalışmalarından yararlanarak uluslararası gündemde önemli bir konu haline getirmiş ve Bildirge'nin kabul edilmesiyle zirveye ulaşmıştır. Kadınlara yönelik şiddeti sona erdirmek BM Kadın Birimi için kritik öneme sahip bir alan olmaya devam etmektedir.⁶⁸¹

- *1995 Raewyn Connell'in "Masculinities" Çalışması:* Raewyn Connell, çalışması ile toplumsal cinsiyet ilişkileri teorisine erkeklerin ve erkeksiliklerin dâhil edilmesini sağlamış ve giderek gelişen bir alan olarak erkeksilik çalışmalarında bir klasik haline gelmiştir. Connell, erkeksiliklerin, erkeklere eşdeğer olmadığını - ancak çoğunlukla erkekler olmak üzere hem erkeklerden hem de kadınlardan meydana gelen- farklı iktidar konumundaki insanlar tarafından deneyimlenen şablonlar olduğunu ileri sürmektedir. Connell, çalışması ile son derece sert biçimde eleştirilmesine rağmen erkekler arasında toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin ve küresel toplumsal cinsiyet düzeninde erkek egemenliğinin örgütlenmesinde ve meşrulaşmasında ataerkil bölünmenin oynadığı rolün anlaşılmasına yönelik bir çerçeve sunan "hegamonik erkeksilikler" kavramını geliştirmiştir. Eseri 16 dile çevrilmiş ve birçok sivil toplum örgütünü etkilemiştir.⁶⁸²

- *30 Ağustos 1995 Kadın STK'ları Forumu:* Forum, hem uluslararası kadın hareketini kutlamak hem de 21. yüzyıla ilişkin bir eylem gündemi belirlemek için katılımcıların bir araya geldiği küresel bir stratejik planlama toplantısı olarak gerçekleşmiştir. Eski ağlar, dostluklar ve ittifaklar güçlendirilmiş, yenileri oluşturulmuş; kadınları etkileyen stratejiler ve çözümler keskinleşerek

⁶⁸¹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#24>, (09.11.2018), (Tool#24).

⁶⁸² UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#25>, (09.11.2018), (Tool#25).

dönüşmüştür. 1990’larda ortaya çıkan üçüncü dalga feminizmle uyumlu olarak Forum’un organizasyonunda bir dizi etkinlik ve atölye çalışması aracılığıyla etnik köken, cinsellik, vatandaşlık statüsü ve engellilik durumu gibi açılardan kadınların çeşitliliği tanınmıştır.⁶⁸³

- *4-15 Eylül 1995 4. Dünya Kadın Konferansı, Pekin:* Bu konferans, kadınların insan hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği için küresel gündemi birçok açıdan önemli ölçüde geliştirmiştir. Pekin Konferansı’nda yapılan tartışmalar, “kadın” ifadesine karşı “toplumsal cinsiyet” ifadesine odaklanması bakımından da dikkate değer olmuştur. Cinsel yönelim ve kadınların ücretsiz emekleri Konferansın tartışmalı konuları arasında yer almıştır. Gertrude Mongella tarafından yönetilen 20 günlük yoğun tartışmaların sonunda delegeler, oybirliği ile Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu’nu kabul etmişlerdir. Son derece büyük öneme sahip olan Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, CEDAW ile birlikte toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları için temel küresel referans noktası olmaya devam etmektedir.⁶⁸⁴
- *15 Eylül 1995 Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu:* Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu; ekonomik, sosyal, kültürel ve politik karar almaya tam ve eşit bir katılım yoluyla kamusal ve özel yaşamın bütün alanlarında kadınların aktif katılımı önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılması amacını taşımaktadır. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu; Kadın ve Yoksulluk, Eğitim ve Öğretim, Kadın ve Sağlık, Kadına Yönelik Şiddet, Kadın ve Silahlı Çatışma, Kadın ve Ekonomi, İktidarda Kadınlar ve Karar Alma, Kadınların İlerlemesi için Kurumsal Mekanizma, Kadının İnsan Hakları, Kadın ve Medya, Kadın ve Çevre, Kız Çocuklar olmak üzere eylemin gerekli görüldüğü 12 kritik alanı kapsamaktadır. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu’nun uygulaması yavaş ve değişken olsa da hala yaygın bir biçimde BM Kadın Birimi ve kadın örgütleri tarafından toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında ve kadınların güçlendirilmesinde en geniş ve ilerici küresel enstrüman olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸⁵

⁶⁸³ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#26>, (09.11.2018), (Tool#26).

⁶⁸⁴ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#27>, (09.11.2018), (Tool#27).

⁶⁸⁵ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#28>, (09.11.2018), (Tool#28).

- ➔ *30 Eylül 1995 Kadın ve Yoksulluk: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik büyümenin ancak kadınların ekonomik, sosyal, politik, hukuki ve kültürel statülerinin geliştirilmesi yoluyla mümkün olduğunu savunmaktadır. Kadın ve Yoksulluk ile ilgili stratejik hedefler; yoksulluk içindeki kadınların ihtiyaç ve çabalarını ele alan makroekonomik politikalar ve kalkınma stratejilerinin gözden geçirilmesi, benimsenmesi ve sürdürülmesi; kadınların eşit haklarını ve ekonomik kaynaklara erişimlerini garanti altına alacak yasaların ve idari pratiklerin gözden geçirilmesi; kadınların tasarruf ve kredi mekanizmalarına ve kurumlarına erişimlerinin sağlanması; toplumsal cinsiyet temelli metodolojiler geliştirilmesi ve yoksulluğun feminizasyonunu ele alan çalışmalar yürütülmesi şeklindedir. Toplumsal cinsiyet ve kalkınma alanı, özellikle KK ve TCvK çevresindeki tartışmalarla ilgili olarak sözü edilen konuları önemli ölçüde geliştirmiştir. BKH'nin üçüncüsü de yoksulluk tartışmaları gündemine toplumsal cinsiyet eşitliğini getirmesi bakımından ayrıca araçsaldır. Yoksulluk sorunu, BM Kadın Birimi'nin temel çalışma alanlarından birisidir.⁶⁸⁶
- ➔ *5 Ekim 1995 Kadınların Eğitim ve Öğretimi: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, eğitimin bir insan hakkı olduğunun; özellikle kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkinin daha eşit olmasına yaptığı katkı bakımından eşitlik, kalkınma ve barış hedeflerinin başarılmasında gerekli bir araç olduğunun altını çizmektedir. Platform, tüm politika ve programlara toplumsal cinsiyet perspektifinin aktif ve görünür biçimde dâhil edilmesini desteklemek için hükümetlere ve diğer aktörlere çağrıda bulunmaktadır. Eğitime eşit erişimin sağlanması; kadınlar arasında okuma-yazma sorununun yok edilmesi; kadınların mesleki eğitimler ile bilim-teknolojiye erişiminin ve eğitime devamlılıklarının geliştirilmesi; ayrımcı olmayan eğitim-öğretimin geliştirilmesi; eğitim reformu uygulamaları ve uygulamaların izlenmesi için yeterli kaynak tahsisi yapılması; kız çocuklar ve kadınlar için ömür boyu

⁶⁸⁶ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#29>, (09.11.2018), (Tool#29).

eğitim-öğretimin teşvik edilmesi kadınların eğitim ve öğretiminde stratejik hedefler olarak sıralanabilir.⁶⁸⁷

→ *10 Ekim 1995 Kadın ve Sağlık: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*; kadınların yaşamları, refahları, kamusal ve özel yaşamın tüm alanlarına katılma yetenekleri açısından hayati bir önem taşıyan ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma haklarını onaylamaktadır. Yoksulluğun ve ekonomik bağımlılığın kadınlar arasında yaygınlığı; şiddet, negatif tutumlar, ırkçılık ve diğer ayrımcılık biçimlerine ilişkin deneyimleri; kendi cinsel ve üreme yaşamları hakkında sınırlı güçleri ve karar almada yeterli etkiye sahip olunmaması kadınların sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olan sorunlardır. Kadınların yaşam döngüleri boyunca uygun, maddi olarak karşılanabilir ve kaliteli sağlık hizmetleri ile bilgi ve ilişkili hizmetlere erişimlerini artırmak; kadın sağlığını destekleyen koruyucu programları güçlendirmek; HIV/AIDS gibi cinsel yolla bulaşan hastalıkları, cinsel ve üreme sağlığına ilişkin sorunları ele alan toplumsal cinsiyete duyarlı girişimleri üstlenmek; kadın sağlığına ilişkin araştırmaları desteklemek ve bilgileri yaymak; kadın sağlığı için kaynakları artırmak ve takibini yapmak kadın ve sağlık hakkındaki stratejik hedefler olarak sıralanabilir. Dünya Sağlık Örgütü, BM Nüfus Fonu ile Kadınlar ve AIDS Küresel Koalisyonu bu politika alanında kilit kurumlardır.⁶⁸⁸

→ *20 Ekim 1995 Kadına Yönelik Şiddet*: Kadına yönelik şiddetin sonra erdirilmesi, Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge kapsamında BM Kadın Birimi için temel öncelik alanlarından birini oluşturmaktadır. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu kapsamında kadına yönelik şiddetten anlaşılan fiziksel, cinsel, psikolojik zarar ya da acı çekme ile sonuçlanan ya da bunlarla sonuçlanma ihtimali olan; kamusal ya da özel alanda gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın bu tür eylemlerle tehdit edilme, zorlanma ya da keyfi biçimde özgürlüğünden mahrum bırakılma da dâhil olmak üzere her türlü toplumsal cinsiyete dayalı şiddet davranışıdır.

⁶⁸⁷ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#30>, (09.11.2018), (Tool#30).

⁶⁸⁸ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#31>, (09.11.2018), (Tool#31).

Şiddet konusundaki stratejik hedefler; kadına karşı şiddetin önlenmesi ve ortadan kaldırılması için bütünleşik önlemler almak, kadına yönelik şiddetin nedenleri ve sonuçları ile önleyici tedbirlerin etkinliğini incelemek, kadın ticaretini önlemek ve fuhuş ve insan ticareti nedeniyle şiddete maruz kalan mağdurlara destek olmak şeklinde sıralanabilir. Sayısız organizasyon, girişim ve politika kadına yönelik şiddeti sona erdirmek üzere çalışmasına rağmen bu sorun, toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılmasında kalıcı bir sorun olmaya devam etmektedir.⁶⁸⁹

- ➔ *30 Ekim 1995 Kadın ve Silahlı Çatışma:* Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, barışı, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik ile ayrılmaz bir biçimde bağlı olarak sunmakta ve silahlı çatışma durumlarındaki kadın hakkı ihlallerinin, temel insan hakkı ihlalleri olduğunu savunmaktadır. Karar alma düzeylerinde kadınların çatışma çözümüne katılımlarını artırmak; silahlı ve diğer çatışma ortamlarında ya da yabancı işgali altında yaşayan kadınları korumak; aşırı askeri harcamaları azaltmak ve mevcut silahlanmayı kontrol etmek; şiddet içermeyen çatışma çözüm biçimlerini teşvik etmek; çatışma durumlarında insan hakları ihlallerinin oranını azaltmak; barış kültürünün gelişmesine yardım etmek için kadınların katkısını teşvik etmek; mülteci kadınlara ve uluslararası koruma ihtiyacında olan diğer yerinden edilmiş kadınlar ile ülke içinde yerlerinden edilmiş kadınlara koruma, yardım ve eğitim sağlamak; koloni kadınları ile kendi kendini yönetemeyen bölge kadınlarına yardım sağlamak bu kritik alandaki kritik hedefler olarak sıralanabilmektedir. Feminist güvenlik çalışmalarından ve ‘Women’s International League for Peace and Freedom’ dan gelen sürekli katkıların yanı sıra Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu’ndan bu yana 1325 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararları bu alanı ele almaktadır.⁶⁹⁰
- ➔ *5 Kasım 1995 Kadın ve Ekonomi:* Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu; hem kadınların hem de erkeklerin sahip olduğu çalışma, deneyim, bilgi ve değerlerin etkisinin toplumda eşit olarak tanınması ve takdir edilmesi

⁶⁸⁹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#32>, (09.11.2018), (Tool#32).

⁶⁹⁰ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#33>, (09.11.2018), (Tool#33).

çağrısında bulunmaktadır. Platform, kadınların karşılığı ödenmemiş çalışmalarının türünün, kapsamının ve dağılımının tam görünürlüğünün sağlanmasının, sorumlulukların daha iyi paylaşılmasına katkı yapacağını savunmaktadır. İstihdama erişim, uygun çalışma koşulları, ekonomik kaynaklar üzerinde kontrol gibi konuları da içerecek şekilde kadınların ekonomik haklarını ve bağımsızlığını teşvik etmek; kadınların kaynaklara, istihdama, piyasalara ve ticarete eşit erişimini kolaylaştırmak; özellikle düşük gelirli kadınlar için olmak üzere kadınlar için iş hizmetleri, eğitim ve piyasalara erişim sağlamak; kadınların ekonomik kapasitesini ve ticari bağlantılarını güçlendirmek; mesleki ayrımcılığı ve istihdamda tüm ayrımcılık biçimlerini ortadan kaldırmak; kadınlar ve erkekler için iş ve aile sorumluluklarının uyumlu hale gelmesini teşvik etmek ekonomiye ilişkin stratejik hedefler olarak sıralanabilir. Bu konular, feminist iktisatçıların ilgi alanlarını oluşturmaya devam etmektedir ve bakım ekonomisi içinde kadınların ücretsiz emeği dünya çapında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kalıcı bir kaynağı olmaya devam etmektedir.⁶⁹¹

- ➔ *10 Kasım 1995 İktidarda ve Karar Almada Kadınlar: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*'nda kadınların güçlendirilmesi ve özerkliği ile kadınların sosyal, ekonomik ve politik statülerinin iyileştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın ve hükümetin hesap verme sorumluluğunun sağlanması için esas kabul edilmektedir. Kadınların ve erkeklerin karar almaya eşit katılımları, toplumun kompozisyonunu daha kesin biçimde yansıtan bir denge sağlayacaktır. Demokrasiyi güçlendirmek ve düzgün işleyişini teşvik etmek için de bu bir gerekliliktir ve kadınların çıkarlarının dikkate alınması için gerekli bir koşul oluşturmaktadır. Bu alandaki stratejik hedefler; kadınların iktidar yapılarına ve karar alma süreçlerine eşit erişimini ve tam katılımını sağlayacak önlemler almak, kadınların karar alma ve liderlik süreçlerine katılma kapasitelerini artırmak şeklinde sıralanabilir. Kadınlar birçok önemli karar alıcı kurumda ve arenada yetersiz temsil edilmeye devam etmekle

⁶⁹¹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#34>, (09.11.2018), (Tool#34).

birlikte; 1995 yılından beri ulusal parlamentolarda temsil edilme oranları artış halindedir.⁶⁹²

→ *20 Kasım 1995 Kadınların İlerlemesine Yönelik Kurumsal Mekanizmalar:* Toplumsal cinsiyet eşitliği için kurumsal mekanizmalar, toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırmayı, toplumsal cinsiyet analizini ve toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimini içeren Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu gündeminin önemli bir parçasıdır. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nda kadınların ilerlemesine yönelik ulusal mekanizmaların, etkili olabilmeleri için hükümet kurumlarının mümkün olan en üst düzeyinde yer almaları gerektiği; yeterli bütçe kaynaklarına ve mesleki kapasiteye sahip olmanın yanı sıra tüm hükümet politikalarının gelişimini etkileme fırsatlarından yararlanmaları gerektiği belirtilmektedir. Bu alandaki stratejik hedefler; ulusal mekanizmalar ve başka hükümet organları yaratmak ya da var olanları güçlendirmek; mevzuata, politikalara, programlara ve projelere toplumsal cinsiyet perspektifini entegre etmek; planlama ve değerlendirme için cinsiyete göre ayrıştırılmış veri ve bilgi üretmek ve yaymak şeklinde sıralanabilir. Pekin'den bu yana toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik kurumlar, enstrümanlar ve araçlar çoğalmış olmakla birlikte; toplumsal cinsiyet eşitliği programları, yetersiz fon ve personelle çalışmaya devam etmektedir.⁶⁹³

→ *30 Kasım 1995 Kadınların İnsan Hakları:* Kadınların insan hakları, BM'nin kilit ilgi alanlarından biridir. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nda kadınların insan hakları ve bu haklardan etkin biçimde yararlanmaları arasındaki uçurumun; hükümetlerin bu hakları teşvik etmeyi ve korumayı taahhüt edememesi, kadınları ve erkekleri hakları konusunda bilgilendirmekteki başarısızlığı gibi nedenlerden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeylerde uygun yardım mekanizmalarının eksikliği ve her iki düzeyde de kaynakların yetersiz oluşu, sorunu şiddetlendirmektedir. Kadınların insan hakları konusunda stratejik

⁶⁹² UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#35>, (09.11.2018), (Tool#35).

⁶⁹³ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#36>, (09.11.2018), (Tool#36).

hedefler; özellikle CEDAW olmak üzere tüm insan hakları belgelerinin tam uygulanması yoluyla kadınların insan haklarının korunması ve teşvik edilmesi, yasalar ve uygulama bakımından eşitlik ve ayrımcılık yapmamanın sağlanması, hukuk okuryazarlığının başarılması şeklinde sıralanabilir. Kadınların insan hakları savunucuları bu mücadelede önemli bir rol oynamaktadır. Ancak birçok ülkede devam eden ihlaller göstermektedir ki bu alanda hala daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁹⁴

➔ *10 Aralık 1995 Kadın ve Medya: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, medyada toplumsal cinsiyet duyarlılığının eksik olduğuna işaret etmektedir. Medya iletişimde kadın imajının negatif biçimde yansıtılmasının yanı sıra; medyanın yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde kamusal ve özel alanlarda toplumsal cinsiyet temelli kalıpyargılar yaratılmasını gidermekte başarısız olması bu eksikliği kanıtlar niteliktedir. Kadın ve medya konusunda stratejik hedefler; medya ve yeni iletişim teknolojileri yoluyla kadınların ifade etme ve karar almaya erişimlerini ve katılımlarını artırmak ve medyada dengeli ve kalıpyargısız olmayan bir kadın betimlemesini teşvik etmek şeklinde sıralanabilir.⁶⁹⁵

➔ *20 Aralık 1995 Kadın ve Çevre: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*, sağlam çevre yönetimi için ihtiyaç duyulan bütüncül, disiplinler ve sektörler arası yaklaşımın her yönü bakımından kadınların katılımlarının ve liderliğinin gerekli olduğunu kabul etmektedir. Kadınların her düzeyde çevresel karar almaya aktif biçimde dâhil edilmesi; sürdürülebilir kalkınma politikaları ve programlarına toplumsal cinsiyet perspektiflerinin dâhil edilmesi; kalkınma ve çevre politikalarının kadınlar üzerindeki etkilerini değerlendirmek için ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde mekanizmalar kurulması ya da var olanların güçlendirilmesi bu alandaki stratejik hedefler olarak sıralanabilir. 1995 yılındaki Pekin Konferansı'ndan bu yana iklim değişikliği konusu; toplumsal cinsiyet eşitliği ve çevre üzerindeki tartışmalara hâkim olmaktadır.

⁶⁹⁴ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#37>, (09.11.2018), (Tool#37).

⁶⁹⁵ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#38>, (09.11.2018), (Tool#38).

Çevresel konular, BM Kadın Birimi'nin çalışmalarının ve girişimlerinin kilit bir unsuru olmaya devam etmektedir.⁶⁹⁶

→ *30 Aralık 1995 Kız Çocuklar: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu*'nda yer verilen son kritik sorun alanı; eğitim ve öğretime, beslenmeye, zihinsel ve fiziksel sağlık hizmetlerine eşit erişim yoluyla kız çocukların tüm potansiyellerini ve becerilerini geliştirebilmeleri için istisnasız tüm engellerin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır. Bu; kız çocukları sosyal, ekonomik, politik ve kültürel liderliğin tüm düzeylerine aktif, etkin ve oğlan çocuklarla eşit bir biçimde katılmaya hazırlayacak girişimleri içermektedir. Kız çocuklara yönelik tüm ayrımcılık biçimlerinin ortadan kaldırılması; kız çocuklara yönelik negatif kültürel tutumların ve uygulamaların ortadan kaldırılması; kız çocukların haklarının desteklenmesi ve korunması ile ihtiyaçlarına ve potansiyellerine ilişkin farkındalığın artırılması; eğitimde, beceri geliştirme ve öğretimde kız çocuklara yönelik ayrımcılığın yok edilmesi; sağlıkta ve beslenmede kız çocuklara yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılması; çocuk işçilerin ekonomik sömürsünün ortadan kaldırılması ve iş yerlerinde genç kızların korunması; kız çocuklara yönelik şiddetin ortadan kaldırılması; kız çocukların sosyal, ekonomik ve politik yaşama katılımlarının ve farkındalıklarının teşvik edilmesi; kız çocuğun statüsünün iyileştirilmesinde ailenin rolünün güçlendirilmesi bu alandaki stratejik hedefler olarak sıralanabilir.⁶⁹⁷

- *1996 Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme*: Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme, Pekin 1995'ten bu yana toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi için önemli bir araç olmuştur. Toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme; toplumsal cinsiyet uçurumları için başvurulması gereken müdahalelerin ne olduğunu tanımlayarak ve bunları yansıtarak planlama, programlama ve bütçeleme süreçlerine toplumsal cinsiyet analizi ve perspektiflerini dâhil etmektedir. UNIFEM, dünya çapında toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemenin geliştirilmesi ve uygulanmasında etkili bir rol oynamıştır.

⁶⁹⁶ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#39>, (09.11.2018), (Tool#39).

⁶⁹⁷ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#40>, (09.11.2018), (Tool#40).

Pekin +5'in nihai sonuç belgesi, hükümetlerden kadınlar ve erkekler arasındaki ekonomik eşitsizliği azaltmak için bütçeleme süreçlerine bir toplumsal cinsiyet perspektifi yerleştirilmesini talep etmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik tüm pratik araçlarda olduğu gibi toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme de feministler tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. BM Kadın Birimi, en son Ruanda ve Endonezya'nın da dâhil olmasıyla 65'in üzerinde ülke ile toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme konusunda çalışmaya devam etmektedir.⁶⁹⁸

- *1997 Toplumsal Cinsiyet Konuları ve Kadınların Güçlendirilmesi Özel Danışmanlık Ofisi (OSAGI):* OSAGI; Eylem Platformu'nda, ECOSOC Nihai Kararlar 1997/2 ve diğer tüm hükümetler arası kararlarda çağrıda bulunduğu gibi BM bünyesindeki tüm kurumları, kendi iş programlarında toplumsal cinsiyet perspektiflerini dikkate almaya teşvik etme amacı taşımıştır. Bir dizi 'Özel Danışman' tarafından yönetilen Ofis, toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesinde ve kadınların güçlendirilmesinde bir katalizör rolü oynamış ve yeni stratejiler ve programlar geliştirmiştir. Bu kapsamda Genel Sekreter'e toplumsal cinsiyet konuları hakkında danışmanlık yapmak, BM'nin toplumsal cinsiyet analizi ve toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırması ile ilgili politika hedeflerini kolaylaştırmak, izlemek ve haklarında tavsiye vermek, kadınların statüsünün iyileştirilmesine yönelik politika ve stratejilerin tasarımına yardımcı olmak gibi görevler üstlenmiştir. 2010 yılında OSAGI, BM Kadın Birimi'nin bir parçası haline gelmiştir. Son Özel Danışmanı Rachel Mayanja'dır.⁶⁹⁹
- *1997 The UN Women Watch İnternet Sayfası:* "The Women Watch" internet sayfasının kurulması, daha önceleri Pekin Konferansı'na sanal katılımı olanaklı kılan yeni teknolojileri kullanma girişimlerini takip etmiştir. Web sayfası, temel konular hakkında bir kaynaklar dizini, bir haber kaynağı ve etkinlik takvimi de dâhil olmak üzere küresel toplumsal cinsiyet eşitliği konuları için bir internet alanı sağlamaktadır. Web sayfası ile Facebook ve Twitter gibi sosyal medya yapıları aracılığıyla çevrimiçi iletişim ve kampanya yapma, BM Kadın Birimi'nin

⁶⁹⁸ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#41>, (09.11.2018), (Tool#41).

⁶⁹⁹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#42>, (09.11.2018), (Tool#42).

çalışmasının önemli bir bileşenidir. He for She, Pekin +20 ve yanı sıra Genel Sekreter kampanyası UNITE bileşenlerinden oluşan son BM Kadın Birimi kampanyaları, toplumsal cinsiyet eşitliği için sosyal medyanın gücünden yararlanmıştır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesisinde ve kadınların güçlendirilmesinde sözü edilen çevrimiçi araçlar ve yeni teknolojiler potansiyeli, BM'nin ötesinde kadın hareketi açısından önemli bir alan haline gelmiştir.⁷⁰⁰

- *1999 ILO'nun Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bürosu'nu Kurması:* ILO, odaklandığı “Bütün Kadınlar ve Erkekler için İnsana Yakışır İş” gündemi ile çalışma yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmesi ve savunması bakımından son derece önemli bir kurumdur. ILO'nun toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda görevi, Anayasası'nda ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine 4 önemli Toplantısında güvence altına alınmıştır. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bürosu, toplumsal cinsiyet sorunları hakkında yoğun bir bilgi tabanını yönetmekte; ILO Katılımcı Toplumsal Cinsiyet Denetimi sürecinin idaresini üstlenmekte; bir Toplumsal Cinsiyet Danışma Masası çalıştırmakta ve küresel ILO Toplumsal Cinsiyet Ağı'nı koordine etmektedir. Torino'daki Uluslararası Eğitim Merkezi, toplumsal cinsiyet perspektifinin anaakımlaştırılması konusunda düzenli eğitimler ve kurslar düzenlemektedir.⁷⁰¹
- *6 Kasım 1999 CEDAW İhtiyari Protokolü:* CEDAW İhtiyari Protokolü, oylama olmaksızın, Genel Kurul tarafından kabul edilmiştir. Protokol, kadınların, Sözleşme ile güvence altına alınmış haklarının ihlali halinde tazminat talep etmelerine olanak tanıyan bir iletişim ve bir de soruşturma prosedürü kurmaktadır. Bireysel olarak kadınlara ya da kadın gruplarına Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesine cinsiyet ya da toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılıklarla ilgili şikâyetle bulunma imkânı tanırken Komite'ye de gizli ya da sistematik ihlallerin soruşturulması izni vermektedir. 2014 yılı itibarıyla İhtiyari Protokol'de 80 imzacı ve 105 taraf bulunmaktadır.⁷⁰²

⁷⁰⁰ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#43>, (09.11.2018), (Tool#43).

⁷⁰¹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#44>, (09.11.2018), (Tool#44).

⁷⁰² UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#45>, (09.11.2018), (Tool#45).

- *3-8 Haziran 2000 Pekin +5'e STK'ların Katılması:* Kadın STK'ları, Pekin Konferansının yarattığı ivmeden yararlanarak ilerlemeleri değerlendirmek ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki taahhütlerini yerine getirmelerini sağlamak bakımından hükümetler ile uluslararası kuruluşlar üzerindeki baskıyı artırmak için New York'ta bir araya gelmişlerdir. Daha önceki STK forumlarının yapısının aksine kadın organizasyonları, Genel Kurul Özel Oturumu'nda danışma statüsünde bulunmak üzere davet edilmiştir. “Women 2000: Gender Equality, Development and Peace for the Twenty-first Century” temalı Özel Oturum'da 1000'i aşkın STK temsilcisi yer almıştır. Ayrıca tüm kentte kadın örgütleri tarafından atölyeler ve etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Nihai sonuç belgesi hakkındaki anlaşmazlıklar, kadın hareketi temsilcilerinin şiddetli eleştirilerine neden olmuştur.⁷⁰³
- *5-9 Haziran 2000 Pekin +5:* “Women 2000: Gender Equality, Development, and Peace for the Twenty-first Century” konulu bu Konferans, ilerlemeyi gözden geçirerek Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu uygulamalarının önündeki engelleri tanımlamıştır. Bu süreçte elde edilen başarılar; kadınlar ve kız çocuklar hakkında politikada, kanunlarda, kurumlarda, programlarda, kaynak tahsisinde, bilgi üretmede ve yaymada meydana gelen değişimleri kapsamıştır. Bununla birlikte uygulamalar; kadın hareketine ve 1995 STK Forumu'ndan yükselen beklentilere uyum sağlamak bakımından istikrarsız ve yavaş bir görüntü arz etmiştir. Ele alınan konular; küreselleşme ve toplumsal cinsiyet; toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılmasında oğlan çocukların ve erkeklerin oynayacağı rol, toplumsal cinsiyet ve HIV/AIDS, insan ticareti hususlarını kapsamıştır. Fazlaca müzakereden sonra bir Deklarasyon ile yeni eylem ve girişim gündemleri oluşturulması konularında fikir birliği sağlanmıştır. Daha da önemlisi Pekin +5 Konferansı, dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için kilit stratejinin, toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırmak olduğunu bir kez daha doğrulamıştır.⁷⁰⁴

⁷⁰³ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#46>, (09.11.2018), (Tool#46).

⁷⁰⁴ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#47>, (09.11.2018), (Tool#47).

- *8 Eylül 2000 Binyıl Kalkınma Hedefleri:* BKH, 2015 yılına kadar aşırı yoksulluğu ortadan kaldırmak için zamana bağlı ve niceliksel hedefler belirleyen, dünya liderleri tarafından kabul edilen küresel bir ortaklık teşkil etmektedir. Bu kapsamda Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Desteklemek ve Kadınları Güçlendirmek olarak belirlenen 3 Numaralı Hedef; eğitimde, siyasi katılımı ve ekonomik güçlenmede toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda spesifik göstergeleri içermektedir. BKH'ye tek başına bir 'toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesi' hedefi dâhil edilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin küresel politika taahhütlerinde yer edinmesi bakımından son derece önemli bir gelişme olmuştur. Ancak söz konusu hedefin kapsamı, kadın hareketleri tarafından sınırlı bulunarak eleştirilmiştir. Hedef; kadına yönelik şiddet, ücretsiz bakım emeğinin paylaşımında eşitsizlikler, kadınların varlıklara sınırlı erişimi, kadınların ve kızların cinsel ve üreme sağlığı ve haklarına ilişkin ihlaller ve ulusal parlamentoların ötesinde kadınların özel ve kamusal karar alma süreçlerine eşitsiz katılımı gibi sorunlara eğilmede başarısız bulunmuştur.⁷⁰⁵
- *17 Ekim 2000 Dünya Kadın Yürüyüşü:* 161 ülkeden 6.000 STK üyesi; yoksulluğun ortadan kaldırılması, dünya servetinin adil dağıtılması, kadına yönelik şiddetin yok edilmesi, kadınlar ve erkekler arasında eşitliğin sağlanması çağrısı ile köylerde, mahallelerde, kentlerde ve hükümet binaları önünde toplanıp yürüyüşler yapmışlardır. Dünya Kadın Yürüyüşünün ardından çeşitli ülkelerde dikkate değer bazı kazanımlar elde edilmiştir. Dünya Kadın Yürüyüşü; yoksulluk, ayrımcılık ve kadına yönelik şiddet sorunlarının kökenindeki nedenleri ortadan kaldırma mücadelesi veren grupları ve örgütleri bir araya getiren uluslararası bir feminist eylem hareketi olmaya günümüzde de devam etmektedir.⁷⁰⁶
- *31 Ekim 2000 "Kadınlar, Barış ve Güvenlik" Konulu ilk BM Kararı:* 1325 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı; çatışmaların önlenmesi ve çözümünde, barış müzakerelerinde, barışı tesis etmede ve korumada, insani müdahalede, çatışma sonrası stres ve yeniden yapılanma konularında kadınların önemli rolünü; barışın ve güvenliğin sürdürülmesi ve teşvik edilmesine ilişkin tüm çabalara tam olarak

⁷⁰⁵ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#48>, (09.11.2018), (Tool#48).

⁷⁰⁶ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#49>, (09.11.2018), (Tool#49).

dâhil edilmelerinin ve eşit katılımlarının önemini bir kez daha onaylamıştır. Ayrıca tüm BM barış ve güvenlik çabalarına toplumsal cinsiyet perspektiflerini dâhil etmeleri; kadınları ve kız çocukları toplumsal cinsiyet temelli şiddetten, başta tecavüz olmak üzere silahlı çatışma durumlarında ortaya çıkan diğer istismar biçimlerinden korumak için özel önlem almaları bakımından tüm aktörlere çağrıda bulunmaktadır. Bir dönüm noktası niteliğinde olan bu Karar, büyük ölçüde kadın örgütleri tarafından on yıllardır sürdürülen aktivist baskılarının bir sonucudur. Karar, kadınların çatışma durumlarındaki ve çatışma sonrası rolleri hakkında tartışmalı argümanlar sunduğu iddiası ile bazı feminist çevrelerin eleştirilerine maruz kalmıştır.⁷⁰⁷

- *28 Şubat-11 Mart 2005 Pekin +10: Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nun uygulanması ve kat edilen mesafe gözden geçirildikten sonra kritik sorun alanları bakımından bazı kazançlar olduğu belirlenmişti. Örneğin; özellikle ekonomide olmak üzere kadınlar, kamusal yaşama çok daha yüksek oranda katılıyorlardı, çocuk ve anne ölümleri azalmıştı ve dünya çapında kadınların ve kızların eğitime erişimi ve okuryazarlık oranı artmıştı. Ancak politika ve uygulama arasında büyük uçurumlar bulunuyordu; ayrımcı tutumlar ve uygulamalar sürüyordu; tüm sektörlerde ve politik karar almada toplumsal cinsiyet perspektiflerinin anaakımlaştırılması taahhüdünün uygulanmasında çok sınırlı başarı elde edilebilmişti. Kadınlar ve kız çocuklar arasında HIV/AIDS enfeksiyonunun yüksek oranda olması ve toplumsal cinsiyete özgü etkileri ile giderek artan doğal afetler gibi yeni zorluklar ortaya çıkmıştı. Filistin ve Afganistan'daki kadınların ve kız çocukların durumuna özel ilgi verilmesi ihtiyacı doğmuştu. Deklarasyon ve Sonuç Raporu, bir taahhüt gerekliliğini bir kez daha ortaya koyarak Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nun uygulanması için yeni girişimlere ihtiyaç olduğu çağrısında bulunmuştur.*⁷⁰⁸
- *28 Şubat-11 Mart 2005 Pekin +10'a STK'ların Katılması: Pekin +10'a giden yolda kadın STK'ları, 1990'ların Konferansları kapsamında elde edilen kazanımların kaybedilmesi riskinden endişe duymaktaydı. Kadın STK'ları, üye*

⁷⁰⁷ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#50>, (09.11.2018), (Tool#50).

⁷⁰⁸ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#51>, (09.11.2018), (Tool#51).

devletlerin Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu uygulamalarına yönelik yetersiz çabalarını şiddetle eleştirmektedir. Ayrıca bu tür dünya konferanslarının kadınların ekonomik, politik ve sosyal haklarını güvence altına almadaki etkileri ve feminist aktivistlerin bu tür etkinliklerde oynayabileceği stratejik roller konusunda şüpheler artış göstermişti. Bu eleştirilere ve endişelere rağmen çeşitli yan etkinliklerle birlikte Özel Oturum'da yaklaşık 600 STK temsil edilmiştir.⁷⁰⁹

- *20 Haziran 2005 ECOSOC Tarafından Toplumsal Cinsiyet Perspektifini Anaakımlaştırma Çağrısı Yapılması:* Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'ndan bu yana toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırma, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında temel düzenleyici çerçevelerden ve enstrümanlardan biri olmuştur. Toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırma; politika ve planlamaya toplumsal cinsiyet analizi ve çerçevelerinin yerleştirilmesi, toplumsal cinsiyet birimleri, toplumsal cinsiyet odak noktaları gibi kurumsal mekanizmalar kurulması ve tüm personele yönelik eğitim ve kapasite artırıcı uygulamaların geliştirilmesi unsurlarını içermektedir. Toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırma, özünde bütüncül ve geniş kapsamlı bir yaklaşım olarak anlaşılabilir. Bununla birlikte; toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırmanın çok çeşitli kurumsal bağlamlarda nasıl ortaya çıktığı hakkında eleştiriler sunan çevreler de olmuştur. Ancak yine de toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırma, toplumsal cinsiyet eşitliği politikası uygulamalarında en etkili yaklaşım olmaya devam etmektedir.⁷¹⁰
- *1 Eylül 2006 Dünya Bankası'nın Toplumsal Cinsiyet Eylem Planı:* Bu son derece etkili yayın, uluslararası, bölgesel, ulusal ve özel sektör düzeylerinde geniş bir çeşitlilikte kurumlarda toplumsal cinsiyet eşitliği için bir "Business Case" yaratmaya yönelik bir örnek oluşturmuştur. "Business Case" yaklaşımı, BM Kadın Biriminin çoğu çalışmasında oldukça belirgin biçimde bulunmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet eşitliği için daha geniş çeşitlilikte müttefiki çekerek özel sektörden aktörlerde de ilgi uyandırmaktadır.⁷¹¹

⁷⁰⁹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#52>, (09.11.2018), (Tool#52).

⁷¹⁰ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#53>, (09.11.2018), (Tool#53).

⁷¹¹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#54>, (09.11.2018), (Tool#54).

- *1-12 Mart 2010 Pekin +15*: 2010 yılında dünya çapında özellikle ilköğretim olmak üzere tüm düzeylerde kız çocukların eğitime erişimi artmıştır; sağlıkla ilişkili politika çerçevelerinde toplumsal cinsiyet perspektifinin anaakımlaştırılması, kadınlara yönelik sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve kadınlara yönelik şiddetin ortadan kaldırılması için önlemler alınmıştır; küresel toplumsal cinsiyet politikası taahhütlerinin uygulanmasına daha fazla odaklanılmış ve kadınların insan haklarına olan ilgi devam ettirilmiştir. Bununla birlikte ekonomik ve finansal krizleri; birkaç ülkeye yayılan HIV/AIDS, gıda ve enerji krizleri; silahlı çatışma, doğal afetler ve iklim değişikliği gibi çoklu küresel krizler çoğu toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin başarısını olumsuz yönde etkilemiştir. Yoksulluk, açlık, sağlık, eğitim ve insana yakışır iş gibi bir takım kritik alanlarda gerilemeler yaşanmıştır. Pekin +15'teki kilit meseleler, toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırma gündeminin potansiyelinin ve kısıtlarının bir yansımasını kapsamaktadır. Ulusal düzeylerde çoğunlukla kapasite geliştirme, eğitim işlevleri ve toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırma araçlarının mevcudiyeti gibi birçok unsur geliştirilmiş olmasına rağmen nitelik, etki ve elde edilen sonuçlar hala tam olarak değerlendirilememiştir.⁷¹²
- *1-12 Mart 2010 Pekin +15'e STK'ların Katılması*: Pekin +15'e STK katılımı, kadın örgütlerinin karar alma mekanizmalarını etkileme alanlarının önemli ölçüde azalmış olduğu endişesinin adeta bir tezahürü olmuştur. Deklarasyonun önceden ve sivil toplum ile istişarelerde bulunulmadan kabul edilmiş ve organizasyon imkânlarının kadınların etkin katılımını önleyecek biçimde yetersiz olması gibi hususlar kadın STK'ları sürecin dışında bırakmıştır. Kadın STK koalisyonları tarafından yapılan açıklamaların birinde Pekin +15 Deklarasyonu'nun kaydedilen ilerlemeyi abarttığı ve aslında bir geri adımı yansıttığı iddia edilmiştir. Kadının Statüsü Komisyonu'na gönderilen bir dizi açıklamada STK'lar; Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu taahhütlerinin yeniden onaylanması ve toplumsal cinsiyet eşitliği için güçlü bir BM kuruluşu yaratılması çağrısında

⁷¹² UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#55>, (09.11.2018), (Tool#55).

bulunmuştur. Bu kuruluş daha sonra BM Kadın Birimi olarak anılacak olan BM kuruluşudur.⁷¹³

- *2 Temmuz 2010 Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlenmesi Birimi'nin (BM Kadın Birimi Kurulması):* BM reform gündeminin bir parçası olarak BM Kadın Birimi'nin oluşturulması, BM'nin toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki çalışma biçiminde temel bir değişimi simgelemiştir. Tek bir kapsayıcı kurum ile DAW, INSTRAW, OSAGI ve UNIFEM olarak anılan önceki 4 yapı, kaynaklar ve görevler bir araya getirilerek daha büyük etki yaratılması amacı ile tek bir çatı altında birleştirilmiştir. BM Kadın Birimi, bir dizi öncelikli alana odaklanmakta; hükümetler arası destek, BM sisteminin koordinasyonu, kapasite geliştirme ve eğitim, program yardımı ve teknik yardım, araştırma ve istatistiki analiz olmak üzere 5 kilit rol üstlenmektedir. Birim ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılmasında bir dizi aktörle birlikte çalışmaktadır.⁷¹⁴
- *1 Şubat 2011 BM Kadın Birimi Eğitim Merkezi'nin Kurulması:* Eğitim alanının Pekin 1995'ten bu yana toplumsal cinsiyet eşitliği için önemli bir araç olarak Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nda saygın bir yeri bulunmaktadır. 1995'ten bu yana kapsam, yaklaşım ve metodoloji bakımından gelişmeye devam eden toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi, 12 kritik alanın tamamında yürütülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitiminde güncel tartışmalar; bilgi politikaları, eğitimi değerlendirmenin zorlukları ve eğitimin toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinde dönüşüme nasıl katkı yapabileceği hususlarını içermektedir.⁷¹⁵
- *1 Nisan 2012 BM Sistem Geneli Eylem Planı:* BM Kadın Birimi'nin öncülük ettiği BM Sistem Geneli Eylem Planı (UN-SWAP), BM sisteminin tamamında toplumsal cinsiyet perspektifini anaakımlaştırmayı tamamen işlevsel hale getirmek için bir dönüm noktasıdır. Plan, BM sistemi içinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesi ve kadınların güçlendirilmesi amacı taşımaktadır. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet perspektifinin anaakımlaştırılmasına yönelik bir

⁷¹³ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#56>, (09.11.2018), (Tool#56).

⁷¹⁴ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#57>, (09.11.2018), (Tool#57).

⁷¹⁵ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#58>, (09.11.2018), (Tool#58).

hesap verebilirlik çerçevesi kurmakta ve uygulama hakkında düzenli ve tutarlı raporlamayı içermektedir. Uyum içinde olmalarını sağlamak için BM sistemi içindeki tüm kuruluşların, departmanların ve ofislerin toplumsal cinsiyetle alakalı çalışmaları için ortak performans standartları belirlemektedir. UN-SWAP, tüm kuruluşların Pekin 1995'ten sonra başlayan süreci resmileştirerek Toplumsal Cinsiyet Odak Noktalarını belirlemesini gerektirmektedir. Önemli uygulamalarından bir tanesi Eğitim Merkezi ile birlikte tüm personelin toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından değerlendirilmesi ve geliştirilmesidir.⁷¹⁶

- *17 Mayıs 2012 BM Kadın Birimi Sivil Toplum Danışma Grupları Ağı:* 39 küresel, bölgesel ve ulusal Sivil Toplum Danışma Grubu'ndan oluşan bu ağ, BM Kadın Birimi ile kadın örgütleri arasındaki diyalog ve sürekli bağlantı için bir forum görevi görmektedir. Ulusal ve bölgeler gruplar, dengeli ve etkili bir yapı yaratma çerçevesinde yerel önceliklere ve uygulamalara dayalı olarak kurulmaktadır. Bununla birlikte 25 Küresel Sivil Toplum Danışma Grubu üyesi; yerel, topluluk tabanlı, halk tabanlı grup liderleri; yerli halk örgütleri; bilim insanları ve aktivistler; toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın haklarını savunan erkeklerden oluşmaktadır. Bu yapı, kadın STK'ları ile görevlerinin önemli bir kısmı kadın örgütlerini finanse etmek ve güçlendirmek olan UNIFEM arasındaki ilişkiden çok büyük bir değişikliği temsil etmektedir. Ayrıca BM Kadın Birimi ve sivil toplum arasındaki işbirliği; hükümet, ulusal mekanizmalar, işletmeler ve vakıflar, ulusal komiteler ve iyi niyet elçileri gibi katkı koyuculardan oluşan birçok ortaklıktan yalnızca birini temsil etmektedir.⁷¹⁷
- *29 Mayıs 2013 Toplumsal Cinsiyet Uzmanları Ağı:* Toplumsal cinsiyet eşitliği araçları dünya çapında önem kazanırken bu politika taahhütlerini yerine getirmeye yönelik uzman talebi de artış göstermiştir. UNIFEM çalışmalarını desteklemek için kuruluşundan kısa bir süre sonra 40'ı aşkın ülkede bir toplumsal cinsiyet danışmanları ve toplumsal cinsiyet uzmanları ağı geliştirmiştir. BM'nin kurumsal yapısı dışında hem akademik hem de uygulama çevresinden toplumsal cinsiyet

⁷¹⁶ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#59>, (09.11.2018), (Tool#59).

⁷¹⁷ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#60>, (09.11.2018), (Tool#60).

uzmanlarına yer verilmiştir. 2013 yılında BM Kadın Birimi yeni bir Toplumsal Cinsiyet Uzmanları ve Eğitimcileri Kadrosu kurmuştur.⁷¹⁸

- *9 Mart 2015 Pekin +20:* Pekin Konferansı'nın 20. yıldönümü; toplumsal cinsiyet konusuna yeniden bağlanma, taahhüdü yeniden canlandırma, siyasi irade koyma ve toplumu seferber etme bakımından yeni fırsatlar sunmaktadır. Kadının Statüsü Komisyonu'nun Mart 2015'teki 59. oturumunda Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu konusunda kaydedilen ilerleme gözden geçirilmiş, 2015 sonrası gündem ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) ele alınmış ve siyasi bir deklarasyon kabul edilmiştir. Önceki gözden geçirme süreçlerinde olduğu gibi Pekin +20 sürecine hazırlanma BM'ye üye tüm devletlerin ilerlemeyi ve Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nun uygulanmasındaki zorlukları değerlendirmesini gerektirmiştir. Ek olarak 5 BM bölge komisyonu, ayrı gözden geçirme süreçleri gerçekleştirmiştir. BM Kadın Birimi'nin kuruluşundan bu yana ilk gözden geçirme süreci olarak Pekin +20, dünya çapında toplumsal cinsiyet eşitliğinin başarılmasında karşılaşılan zorluklara dikkat çeken yüksek profilli bir kampanyanın odak noktası olmuştur.⁷¹⁹
- *25 Eylül 2015 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve 2030 Gündemi:* 2015'in sonunda BKH'nin sona ermesiyle BM'ye üye ülkeler, BKH'nin yerini almak SKH'yi onaylamışlardır. SKH, gelecek 15 yıl boyunca BM'ye üye ülkelerin gündemlerinin ve politikalarının çerçevesini oluştururken kullanmaları beklenen yeni ve evrensel bir amaçlar, hedefler ve göstergeler seti sunmaktadır. Kapsamlı bir aktör yelpazesi ile yoğun bir danışma sürecinin ardından belirlenmiş 17 hedef bulunmaktadır. Kadın örgütleri ve BM Kadın Birimi'nden gelen yoğun baskılar sayesinde "Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlamak ve Tüm Kadınları ve Kız Çocukları Güçlendirmek" başlıklı Hedef 5, toplumsal cinsiyet eşitliğinin tesisinde bağımsız bir hedefi temsil etmektedir. Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nun önemini onaylayan ve çok daha dönüştürücü bir yaklaşım benimseyen hedef, 3 Numaralı BKH çerçevesinden çok daha geniş kapsamlıdır.⁷²⁰

⁷¹⁸ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#61>, (09.11.2018), (Tool#61).

⁷¹⁹ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#62>, (09.11.2018), (Tool#62).

⁷²⁰ UN Women Training Centre, **Gender Equality in the UN: An Interactive Tool**, <https://trainingcentre.unwomen.org/timeline/#63>, (09.11.2018), (Tool#63).